

فهرست توصیفی

نسخه‌های خطی

در

کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینا

(همدان)

تألیف

پرویز اندکائی

(سپیدمان)

جلد یکم

انتشارات

دانشگاه بوعلی سینا

همدان، ۱۳۷۰

سرشناسه	:	اذکائی، پرویز (سپیتمان)، ۱۳۱۸ -
عنوان و پدیدآور	:	فهرست توصیفی نسخه‌های خطی / نوشته پرویز سپیتمان (اذکائی).
مشخصات نشر	:	همدان، نشر مادستان، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری	:	 ص.
شابک	:	
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیپا.
یادداشت	:	نمایه.
موضوع	:	فلسفه - مقالات.
موضوع	:	عرفان - مقالات.
شناسه افزوده	:	سپیتمان، پرویز اذکائی.
رده‌بندی کنگره	:	
رده‌بندی دیویی	:	
شماره کتابخانه ملی	:	

عنوان	:	فهرست توصیفی نسخه‌های خطی.
مؤلف	:	پرویز سپیتمان (اذکائی).
ناشر	:	نشر مادستان.
خدمات رایانه	:	کیانا - همدان
حروفچینی	:	لیدا مال میر
کتاب‌آرایی	:	اذکائی - مال میر
صفحه و قطع	:	 - وزیری.
چاپخانه	:	
چاپ یکم	:	۱۳۸۷
شمارگان	:	
بها	:	ریال
شابک	:	

پیشکش به

استاد فرزانه دانشمند

دکتر محمد علی زلفی گل (دام فضله)

[مؤلف]

محتویات

□. دیباچه (معاونت پژوهشی).....	صفحه ز-ح
- مقدمه مؤلف	ط // - ید
- ذیل بر مقدمه	یه // - یو
- نسخه شناسی (ش ۱ - ۱۸۰)	۱ // - ۲۷۲
- پیوست فهرست	۲۷۳ // - ۲۷۶
□. نمایگان:	۲۷۷ // - ۳۳۲
۱. فهرست الفبائی نسخه ها و کتب	۲۷۹ // - ۲۹۴
۲. فهرست أعلام اشخاص و انساب	۲۹۵ // - ۳۲۰
۳. فهرست أمكنه و کتابخانه ها	۳۲۱ // - ۳۲۵
۴. فهرست موضوعی و مصطلحات	۳۲۷ // - ۳۳۰

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه بر نگذرد

رسالت دانشگاه‌ها هیچگاه محدود و منحصر به سامان و سازماندهی آموزش عالی نبوده است، بلکه همواره به گونه بنیادی و کارکردی امر پژوهش را نیز شامل شده است. اساساً امور آموزش عالی و پژوهش دانشگاهی از هم جدا نیستند، و اگر چه یکی را «مقدم» و دیگری را «تالی» یا از نظر عملی، اولی را وسیله و دومی را هدف دانسته‌اند؛ باید گفت که در واقع این دو به صورت توأمان و همروند با یکدیگر پیوند تنگاتنگ دارند. دانشگاه بوعلی سینای همدان، از بدو تأسیس (۱۳۵۶) کوشیده است که در جنب وظایف و اهداف آموزشی، رسالت خود را در امر پژوهش نیز دریابد و حتی الامکان به ایفای نقش در این بخش بپردازد. اما آنچه تاکنون در بخش پژوهشی دانشگاه، در قالب طرح‌های تحقیقاتی صورت اجرا به خود گرفته، اکثر قریب به تمامی آنها در رشته‌های علوم اثباتی و تجربی بوده است، که به سبب تأخیر یا تعویق در دایر شدن رشته‌های علوم انسانی، کمتر اثری برجسته و نمونه‌وار از نتایج امر پژوهش در موضوعات فرهنگی و دانش‌های ادبی عرضه گردیده است.

اینک با اطمینان می‌توان گفت اثر حاضر که «فهرست توصیفی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه» است، یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های پژوهش در موضوعات مزبور می‌باشد. این کار که طی یک طرح تحقیقاتی صورت پذیرفته، خود جزوی است از یک برنامه گسترده پژوهشی با عنوان «بررسی اسناد علمی و فرهنگی در استان همدان» که دانشگاه بوعلی سینا به عهده گرفته است. طبیعی است که در اجرای طرح مزبور، اولویت با بررسی و شناسایی اسناد علمی و فرهنگی مضبوط در خود دانشگاه باشد، یعنی کتابهای خطی و چاپ سنگی که این مواریث «مکتوب» گرانقدر در جزو ذخائر و نفایس کتابخانه مرکزی دانشگاه همواره مورد توجه و عنایت اولیاء امور و مسئولان وقت بوده، به طوری که ارائه و تعمیم فواید علمی متنوع و متعدد آنها را وجهه همت قرار داده‌اند.

دربارهٔ کمیّت و کیفیت نسخه‌های خطی کتابخانه، مؤلف فهرست حاضر در مقدمهٔ خود آنچه گفتنی بوده، با تأکید بر این که غالب آنها کتب **طبی** قدیمی می‌باشد بیان نموده؛ ولی این نکته را هم باید افزود که بعضی از آنها کتب علمی است، و مقصود از «علم» (Science) همان دانش‌های اثباتی و تجربی کنونی، منتها صورت متداول و معمول آنها در گذشته‌های دور یا نزدیک است، مانند «کیمیا» و «نجوم» و علم «طبیعی» که در حقیقت علوم پیشرفته و تکامل یافتهٔ شیمی و هیئت و فیزیک امروزی اخلاف بلافصل همان دانشهای پیشینیان ما بشمار می‌روند.

بنابراین، چنین بنظر می‌رسد که فوائد فهرست حاضر، چنانچه توصیف تمام نسخه‌های خطی موجود را در بر گیرد، نه تنها مواد معتنا بهی برای یک تاریخ طب اسلامی - ایرانی بدست می‌دهد، بلکه شامل مواد و منابع بررسی تاریخی علوم مذکور هم می‌شود؛ و این علاوه بر مطالب مربوط به علوم نقلی (تفسیر و کلام) و علوم عقلی (حکمت و منطق) و علوم ادبی (معانی و بیان و بلاغت) و جز اینهاست، که دستنوشته‌های گوناگونی نیز در این رشته‌ها موجود و فهرست شده است.

جای خوشوقتی است که «فهرست توصیفی» حاضر، اگرچه با سالها تأخیر ناخواسته، سرانجام به همت مؤلف آن، اینک در دسترس دانشجویان، فرهنگ‌پژوهان و کتابشناسان کشور قرار می‌گیرد؛ ولله الحمد.

دکتر سید جواد صابونچی

معاون پژوهشی دانشگاه بوعلی سینا

همدان، تیرماه ۱۳۸۷

مقدمه مؤلف

حدود بیست و پنج سال پیش*، که اینجانب از سوی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تشویق به فهرست نگاری نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه آرامگاه بوعلی همدان گردیدم، بنظر می‌رسید که اهداء کنندگان نسخه‌ها ظاهراً به لحاظ مرتبت والای حکیم ابن سینا در دانش پزشکی و از این جنبه معرفتی بسیار برجسته او، کوشیده‌اند موقوفات و هدایا حتی المقدور از کتب طبّی بوده باشد. همان وقت، با نوعی حسرت، دو آرزو یا در واقع آرزویی دوگانه در سراچه دل این دانشجو آشیانه کرد، که ای کاش مجموعی از آثار طبّی - مرجحاً - خطّی، نه وقف بر «آرامگاه» بل مختصّ به یک «دانشگاه»، هم موسوم به نام بلند آوازه آن حکیم ایرانی در همدان فراهم آید.

خوشبختانه، این آرزو، پس از ۱۵ سال، حسب ضرورت‌های زمانه، تحقّق یافت. مردم دانشدوست همدان حسرت به دل نماندند، خواب‌هایی که وطن‌خواهان دیده بودند، کمابیش توسط کسانی صورت تعبیر یافت که در مسیر بادهای موافق روزگار قرار گرفته بودند. اما بدبختانه، دانشگاه بوعلی سینای همدان، به عللی که بیان آنها از تعهد این قلم بیرون است، مطابق با طرح اوّلی احداث بنا، و برنامه نخستینه گسترش رشته‌ها و دانشکده‌ها پیشرفت نکرد. سهل است، هم از اوایل کار به ابتلائات بسیار دچار آمد، و صدمات جبران‌ناپذیری بر آن وارد گردید، که تردید می‌رود دیگر بار به وضع مطلوب و مقصود باز آید.

*. تاریخ تحریر این سطور سال ۱۳۶۹ بوده است.

از جمله ضایعات، هنگام برچیده شدن «پژوهشگاه» جنبی کتابخانه دانشگاه* و تارومار شدن کارشناسان و کتابداران آن، چنان که از گزارش‌ها بر می‌آید، ظاهراً مفقود شدن تعدادی از نسخ خطی و سنگی همراه با شماری از کتب چاپی نفیس، که بعدها بر حسب اتفاق مجموعی از آنها (دو قفسه متروکه) پیدا می‌شود، و پرونده امر در دادگاه مختومه اعلام می‌گردد. اکنون آنچه از مجموعه کتب خطی و چاپ سنگی کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینای همدان موجود، و در مرکز اسناد و دفتر ثبت مضبوط است، حدود ۵۰۰ نسخه می‌باشد، که از جمله، اکثر نسخه‌های خطی همانا کتب طبّی کلاسیک عربی و فارسی، و از آثار و مآثر دانشمندان پزشکی اسلامی و ایرانی است. داستان گردآوری مجموعه طبّی خطی را سالها پیش، آقای هدایت الله ارشادی (فرزند مرحوم ملاعلی کتابفروش همدانی) در تهران، که خود مباشر خریداری آنها برای دانشگاه بوعلی بوده است، به اینجانب باز گفته بود. راستی را، و با آگاهی توانم گفت، هر چند که فهرست مجموعه مخطوطات طبّی دانشکده پزشکی دانشگاه تهران قابل ملاحظه می‌باشد، در حال حاضر، چنین مجموعه خطی طبّی که در دانشگاه بوعلی سینای همدان فراهم آمده، از لحاظ کمی و کیفی در ایرانزمین بی‌مانند است. در خارج از ایران، مجموعه نسخه‌های خطی طبّی و علمی کتابخانه تاریخ پزشکی «هنری ولکام» لندن، که فهرست آن توسط آلبرت زکی اسکندر (مصری) با مقدمه‌ای مبسوط در تاریخ طب اسلامی نوشته، بدین عنوان:

*. «پژوهشگاه ابن سینا» حکایت مفصلی دارد، اجمالاً آن که وقتی دانشگاه بوعلی با همّت حاج مهدی مکاره‌چی (زجل خیراندیش همدانی) و به ریاست دکتر «فرهاد ریاحی» (دانشمدار فرهیخته) در سال ۱۳۵۶ رسماً افتتاح شد، آن پژوهشگاه هم دایر گردید و سرپرست آنجا دکتر مصلحی شاد از آلمان کتابهای چاپی «شرقشناسی» و «ایرانشناسی» چندی (از مؤسسه معروف «اوتوهاراسویتس») خریداری کرد. بجز این، اما، خریداری مجموعه نفیس و بی‌نظیر شادروان استاد صلاح‌الدین عثمان هاشم سودانی، داستان دیگری دارد که بایستی در جای دیگر بدان پرداخت؛ تنها یادآور می‌شوم که مباشران امر سه استاد بزرگوار و برجسته کتابشناسی ایران بودند: روانشاد استاد دانش‌پژوه، شادروان دکتر زریاب خویی، و استاد ایرج افشار (دام ظلّه) [رش: گفتار اینجانب در مجموعه «کتابفروشی»، ۱۳۸۲، ص ۸۳-۸۴] (پ. ا).

A Catalogue of *Arabic Manuscripts on Medicine and Science* in the Wellcome Historical Medical Library, By A. Z. ISKANDAR, London, The Wellcome Historical Medical Library, 1967.

چیزی از جهت عنوان، افزون بر مجموعه ما ندارد، بسا که بعضی عنوان‌های مجموعه ما نسختی در آنجا ندارند، مضافاً به این که نُسَخ فارسی را، هر چند که در فهرست نیامده، شامل نمی‌شود، و به هر حال به پای مجموعه ما نمی‌رسد.

همین طور است وضع تقریباً در خصوص مجموعه دستنوشته‌های پزشکی و داروشناسی «دارالکتب الظاهرية» دمشق، که فهرست آن را دکتر سامی خلف حمارنه (رئیس بخش علوم طبّی موزه ملی امریکایی واشنگتن) با مقدمه‌ای مبسوط در تاریخ طبّ اسلامی نوشته است، بدین عنوان:

فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، الطبّ و الصيدله، وضعه الدكتور سامی خلف حمارنه، صحّحه اسماء الحمصی، مطبوعات مجمع اللغة العربية بدمشق، ۱۳۸۹ هـ = ۱۹۶۹ م.

البته در این مجموعه نفیس بعضی عنوانها هست که در مجموعه ما نسختی از آنها نباشد، ولی در خصوص کتب طبّی فارسی نسخه‌ای در آنجا وجود ندارد.

فهرس مخطوطات الطبّ الاسلامی (باللغات العربیّة و التركیّة و الفارسیّة) فی مکتبات ترکیا، إشراف اکمل الدین احسان اوغلی، إعداد رمضان ششن (و) جمیل آقپگار (و) جواد ایزگی، منظمّة المؤتمر الاسلامی (مركز الأبحاث للتاریخ و الفنون و الثقافة الاسلامیة باستانبول) نشر بمناسبة انعقاد مؤتمر الطبّ الاسلامی الثالث باستانبول، ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۴ م.

جامعیت این اثر، چنان که از عنوان پیداست، مربوط به یک مجموعه نمی‌شود، بل همانا راجع است به نسخه‌های متفرّق در کتابخانه‌های متعدّد ترکیه، که از دیرباز خزائن خطّی آنها معروف بوده است. اینک بگذریم که هر یک از سه فهرست مذکور به لحاظ فنّی، قواعد کتابشناسی و فواید نسخه‌شناسی کمابیش نقائص و معایب مشترک یا مختصّ به خود دارند.

باری، پس از جابجایی کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی و استقرار آن در مکان کنونی

(در سال ۱۳۶۵)، هم از زمان ریاست آقای دکتر آقایی (یکی از دو نماینده همدان در مجلس شورای اسلامی) امر فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی به اینجانب پیشنهاد شد، لیکن به سبب تعهدات خود در مرکز انتشار نسخ خطی وابسته به بنیاد دائرةالمعارف اسلامی (در تهران) این امر به عهده تعویق افتاد تا آن که در زمان ریاست آقای دکتر داوود حبیبی (از سال ۱۳۶۷) بر اثر پی‌گیری‌های علاقه‌مندانه آقایان محمدحسین نوین رنکرز مدرّس دانشکده ادبیات و محمدرضا دیماری مسؤول بخش نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی، اینجانب که تعهد خویش را در مرکز انتشار نسخ خطی، نسبت به طبع تفسیر «مفاتیح الاسرار» شهرستانی پایان یافته دیدم، هم به اشارت استادام در رشته نسخه‌شناسی - حضرت علامه تحریر آقای محمدتقی دانش پژوه - آدام الله ایام إفاضاته، و حسب توصیه‌های مکرر ایشان، در شهر زادگاه خود قرار و ثبات یافتیم، و به امر فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه پرداختیم.

هم در آغاز کار، با بررسی گذرا، بر خلاف نظر استاد دانش پژوه که مایل بودند هر چه زودتر و طبق معمول، فهرستی اجمالی یا سیاهه‌وار (hand list) از نسخه‌ها فرا دست آید، اعتقاد راسخ پیدا کردم که بر حسب ضرورت، نه هرگز فوریت، بایستی «فهرست توصیفی / تفصیلی» برای مجموع نسخه‌ها نوشته آید، خصوصاً آن که ناشناخته بودن بخشی از آنها (که ساقط الاول و ناقص الآخر باشند) و بالأخص، چنان که اشاره رفت، اختصاص موضوعی غالب آنها به طب قدیم و داروشناسی سنتی، کتب و متونی که به ویژه عربی‌اند و در نزد مفسرسان نسخ فارسی چندان متعارف نباشند، بالجمله تحقیق ضروری را در مورد هر یک از آنها الزام می‌کرد*، و چنان که نفس تحقیق متین حکم می‌کند و پرهیز از شتابکاری می‌طلبد، طرح «فهرست توصیفی» نسخه‌های مزبور در شورای پژوهش دانشگاه، با پایمردی دوست ارجمند آقای مهندس محمود اثنی عشری - مدیر کل سابق امور پژوهشی و معاون فعلی آموزشی و پژوهشی دانشگاه به تصویب رسید:

ماییم و پاک قلبی و آنهم بدست خویش در خاک پای پر شرف رنج سوده‌ایم

*. خوشوقتیم که اینک در این نگره «تحقیق» در جمع مفسرسان نسخ خطی کشور تنها نیستیم، اخیراً دوست دانشمند و همکار دیرین آقای عبدالحسین حائری (رئیس کتابخانه مجلس شورای اسلامی) ضرورت این امر و اجتناب از اجمال و استعجال را حقاً و به درستی و با تفصیل در مجله «آینه پژوهش» یادآور شده‌اند.

اکنون که مجلد یکم از «فهرست توصیفی» نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی همدان، برای طبع آماده شده است، به مانند هر انسان قلم بدست، دلسوخته و گوشه‌گیر، دلم خواهان آن است که شطری از رنج‌هایی که در این راه برده‌ام، پیه چشم و مغزی که در این کار سوخته‌ام، و از آنچه طی سی سال آموخته، در این دفتر نهاله‌های نو نشاخته‌ام - و باقی دفترها نیز اگر خدا خواهد - و البته از لذت‌های علمی «باز یافت» ها یا اندر یافت نکات در روند تحقیق هم کمابیش بهره‌ور شده‌ام، لذتی که در عالم معنا هیچ چیز با آن برابری نتواند کرد، در اینجا به سطری تصدیع افزا شوم. لیکن دُشخواری و دُرشتی امر دانش و پژوهش، چندان نرمی و هموارگی ویژه آدب و هنر را برنمی‌تابد، یا درست‌تر آن که این کمینه در چنان مایه‌ها بضاعت ندارد.

تنها این شُکوه و گلایه را باید از دست «بخر و بفروش» های طمعکار نسخه‌های خطی سر دهم، که با کمال بی‌انصافی و در عین جهل و لابد به خیالات فاسد، بسیاری از آثار و نشانه‌ها و خطوط تملیک و سَجْعِ مَهرها و تاریخهای کتابت را (به قصد قدیمی‌تر نمودن آنها!) محو کرده‌اند، و بدتر از همه اینها، دریغ‌آلود، رنج‌آمیز و دردانگیز، عمرسوز و جان‌فرسا آن که اوراقِ اوّل و آخر «این کهنه کتابها» - یعنی خطبه و مقدمه، قائمه و خاتمه بسیاری از نُسخ را عمداً برکنده‌اند، و ضایع‌سازی‌ها و تباہکاری‌های دیگر که همانا به پندارهای سودجویانه بر این مَوارِیث گرانقدر ملی و فرهنگی، ذخایر علمی و ادبی و هنری روا داشته‌اند، «تَبَّتْ یَدَاهُم». با این حال، و علی‌رغم چنین تباہسازی‌ها، بِحَوْلِ اللَّهِ تَعَالٰی، فرشته دانش یاری کرده است، جز معدودی که اساساً ممتنع و متعذر باشند، نسختی در این دفتر ناشناخته نمانده است، و به خواست خدا در دفترهای دیگر هم.

شناساندن نسخه‌ها در این مجلد به ترتیب شماره ثبت دفتر است، از شماره ۱...، به ویژه چون تعریف‌ها بر نَمَطِ توصیف و به تفصیل باشد، ترتیب الفبائی مَطَّلَع‌ها / مَدْخَل‌ها - یعنی عنوان‌های کتب، هیچ معنا و فایده‌ای در بر ندارد، کتاب لغت یا دائرة المعارف که نیست، رعایت ترتیب الفبائی عنوانها ضروری، حتمی و واجب باشد. فهرست الفبائی عناوین نسخه‌ها در جزو نامنامه چندانکه کتاب، خود راهنمای یافتن اَسْمَاءِ نُسخ و کُتُب است که متضمّن فواید دیگر هم هست. اما تعریف‌ها و توصیف‌ها، کوشیده‌ام از اجمال به تفصیل، کار به اِطْناب مُمِلّ نکشد، همچنان که ایجاز مُمِلّ هم پیش نیاید.

هَنجار در گفتار کمابیش به شیوه دانشنامه‌نویسی است، که سالهاست بدین نَمَط (در مورد مقالات دائرة المعارف‌های کنونی کشور) خوگر شده‌ام. گمان می‌رود که از مجموع توصیفات نسخه‌ها، خواه راجع به مؤلفان یا در باب کُتُب، خصوصاً پزشکی‌نامه‌ها، بر رویهم شاید موادّ یک کتاب «تاریخ پزشکی در ایران» فرا دست آید. تاکنون برخی از کتابگزاری‌های نُسَخ خطّی طبّی، به صورت مقاله، از جمله «قربادین فیض آبادی»، «قربادین شیرازی»، و جز اینها* از این قلم بطبع رسیده یا خواهد رسید. در یک کلمه، کوشیده‌ام که «فهرست» حاضر فقط یک کتاب مَرَجَع بَحْث نباشد، بل کتابی هم باشد که مطالب آن «به یکبار خواندن بیرزد»، علاوه بر آن که متضمّن فواید دیگر است.

امر فهرست نگاری نسخه‌های خطّی کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینای همدان، طیّ چند مرحله یک «طرح تحقیقاتی» صورت می‌پذیرد، که بجز از راقم این سطور به عنوان «مجری طرح»، کسانی دیگر هم در اجرای امر به نحوی مشارکت می‌ورزند، لذا در اینجا شایان ذکر می‌باشند. در مرحله نخستین، آقای محمّدحسین نوین رنگز «همکار» مجری طرح بود، آقای محمّدرضا دیماری کتابدار کوشای کتابخانه همچنان «کارشناس» طرح محسوب می‌شود، خود و همسرش از مساعی لازم دریغ نمی‌ورزند. آقای ولی الله قیطرانی دبیر فاضل دبیرستان‌های همدان نیز همکاری بیشتر و فتّی‌تر با اینجانب می‌نماید، که بایستی از همه این عزیزان سپاسگزاری کرد، و توفیق روزافزون برایشان آرزو نمود.

... [آبانماه ۱۳۶۹] ...

*. این دو کتابگزاری در فصلنامه دانش (اسلام‌آباد پاکستان)، ش ۲۰-۲۱ / زمستان ۱۳۶۸ و ش ۲۹-۳۰ / بهار ۱۳۷۱ چاپ شده؛ نسخه‌های خطی حکیم میرزا نصرت قوچانی طبیب (همراه با زیستنگاری او) هم در فصلنامه دانش، ش ۳۵ / پاییز ۱۳۷۲، ص ۴۵-۵۷ و نیز در فصلنامه آینه میراث، ش ۳۹ / زمستان ۱۳۸۶، ص ۱۵۳-۱۶۲ معرفی گردیده است. خطابه اینجانب (به عربی) درباره نسخه‌های خطّی علمی کتابخانه دانشگاه بوعلی در همایش دمشق نیز، در جزو محاضرات مؤتمر المخطوطات العربیه فی ایران (المستشاریة الثقافیة الایرانیة بدمشق، ۱۴۲۳ ه / ۲۰۰۲ م، ص ۴۵-۵۶) بطبع رسیده است.

ذیل بر مقدمه

چاپ «فهرست» حاضر (جلد اول) طی هفده سال که از تألیف آن می‌گذرد، داستان مفصلی پیدا کرده است؛ اجمالاً آن که هم در سال ۱۳۷۰ انتشارات دانشگاه بوعلی قرار بر طبع آن نهاد (و حتی یک بار حروفچینی هم شد) ولی به دلایل اداری این امر به عهده تعویق افتاد. ده سال پیش مؤسسه «فهرستگان ایران» (به مدیریت کتابشناس فاضل آقای محمدرضا رحیمی ریشه) عزم بر طبع آن نمود، متن کتاب به حروفچینی سپرده آمد، ولی باز «بداء حاصل شد» و به دلایل دیگری معوق ماند، تا این که مرکز پژوهش‌های «میراث مکتوب» ایران قرار بر ادامه کار گذاشت، این امر نیز متأسفانه بفرجام نرسید.

طی این مدت، دو «سیاهه» سردستی (handlist) یکی گزینه‌وار از نسخه‌های فقهی و کلامی توسط دوست دانشمند حضرت حجة الاسلام آقا شیخ محمدرضا انصاری قمی در فصلنامه عربی «تراثنا» (قم) چاپ شد، دیگری «فهرست» اجمالی که دانشمند کتابشناس حجة الاسلام استاد سید احمد حسینی اشکوری مستعجلاً در سال ۱۳۶۴ ش (طی یک هفته) از ۳۴۱ نسخه فراهم کرده بود - در دفتری به چاپ رسید (قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۴ ش / ۱۴۲۶ ق).

اکنون که پس از هفده سال، «فهرست توصیفی / تفصیلی» اینجانب، شامل ۱۸۰ نسخه (ش ۱ تا ۱۸۰) و چند نسخه «پیوست فهرست» (ش ۲۲۶، ۲۶۸ و ۳۴۶) به مثابه «جلد اول» تحت طبع قرار می‌گیرد، ابراز سپاسگزاری از مقامات دانشگاهی بر اینجانب فرض است: نخست از جناب استاد دکتر سید جواد صابونچی معاونت محترم پژوهشی - که باید بگویم اولاً عزم ایشان بر طبع این کتاب هم از ابتدای امر (در سال ۱۳۷۰) جزم

بود، ثانیاً تاکنون به یمن توجهات علم‌پرورانه ایشان چندین تألیف «علمی - تحقیقی» اینجانب در جزو انتشارات دانشگاه بوعلی همدان چاپ شده است. آنگاه، همت استاد گرامی دکتر جلال بصیری پارسا (مدیر کل امور پژوهشی) و مساعی جمیل آقای مهندس حمیدرضا دزفولی (رئیس انتشارات دانشگاه) در امر طبع و نشر این اثر شایان تقدیر و سپاس می‌باشد، مزید توفیق این عزیزان را مسئلت دارم؛

و من الله التوفیق و علیه التکلان

پرویز اذکائی (سپیتمان)

خرداد ماه ۱۳۸۷

الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الاقاويل في وجوه التأويل، [عربی]

- تأليف جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری خوارزمی (۴۶۷ ق / ۱۰۷۵ م - ۵۳۸ ق / ۱۱۴۴ م)، در تفسیر قرآن، چنان که در جلد سوم نسخه کتابخانه دانشگاه لیبزیک (ش ۹۱) که رونوشتی است از نسخه اصل (- أمّ الکشاف الحریمیه) آمده؛ زمخشری آن را در جوار کعبه، در مدرسه العلامة مکه نوشته، و از آن در روز دوشنبه ۲۳ ربیع الثانی سال ۵۲۸ (ه. ق) برداشته است.

نسخه حاضر که بایستی یکی از مجلدات تفسیر مزبور باشد، از حدود آیه «قال سلام علیک...» (ش ۴۸) سوره مریم تا حدود آیه «لا الشمس ینبغی لها ان تدرك القمر...» (ش ۴۱) سوره یاسین، تقریباً از اواسط جزء ۱۶ تا اوایل جزء ۲۳ قرآن را شامل می شود. با آن که هیچ یک از مشخصات کتابشناسی (نام و نشان و آغاز و انجام) در آن وجود ندارد، کمابیش همانند نسخه الکشاف (ش ۱۴۱۸) در کتابخانه آیه الله نجفی مرعشی - قم می باشد (نک: فهرست، ج ۴، ص ۲۰۴). در بادی نظر چنین نماید که این پاره تفسیر از ثعلبی نیشابوری (م ۴۲۷ ق / ۱۰۳۵ م) باشد، لیکن چون حاشیه نویسی توضیحاتی مکرراً از «کشف» بنقل آورده، و این اثر منقول عنه نمی تواند جز «الكشف والبيان» ثعلبی باشد، پس تفسیر حاضر از او نیست. یک جا کاتب نسخه با عبارت «قال الشيخ فی الفایق: ذکر سیبویه» (گ ۶۵ پ) نقلی کرده، و چون کتاب «الفائق فی غریب الحدیث» از زمخشری است، همین فقره و قرائن دیگر سائق بدین نظر باشد که تفسیر حاضر احتمالاً از زمخشری - یعنی «الكشاف» است - تفسیری مزجی و متوسط بر حسب تأویلات معتزلی، که واجد فوائد ادبی و لغوی بسیار است. شرح و تعلیق و مستدرک های

بسیاری هم تاکنون بر آن نوشته آمده است (ر ش: کشف الظنون، ج ۲، ۱۴۷۵-۱۴۸۳ / بروکلیمان، ذیل یکم، ص ۵۰۷-۵۰۸).

- آغاز (موجود): «و عده الاستغفار، فان قلت کیف جاز له ان يستغفر للكافر و ان بعده ذلک قلت ...» (گ ۱ ر)

- انجام (موجود): «... فتجمع بين الشمس و القمر و مطلع الشمس من مغربها، فان قلت لم جعلت الشمس غير مدرکة.» (گ ۲۷۷ پ)

خط نسخ کهن معرب و مشکول (نیمه دوم سده ۶ / نیمه یکم سده ۷ ق)، ۲۷۷ برگ، ۲۱ سطری، ۱۷/۵×۱۲، کاغذ بخارانی با جلد صحافی جدید، ۲۶×۱۸ سانتیمتر. آیات قرآنی علی التوالی (تا ورق ۱۶۳) بر فراز صفحات نوشته شده است. عناوین «فان قلت» و بعض خط و نشانها به شنگرف، ولی کلمات آیات به خط درشت و مشکلی است. حواشی کاتب به نسخ ریز با مرکب مشکلی آمیخته به شنگرف، و حواشی دیگر به نستعلیق با قلم مشکلی، راستا و چلیپا و بعض توضیحات بین السطور می‌باشد.

هوامش نسخه بر دو نوع است، یکی به خط کاتب که توضیحات وی به نقل از الحسن بن علی الطوسی (گ ۷ آ - ۷ ب)، «واحدی» نیشابوری (گ ۵۹ ر)، «میدانی» نیشابوری (گ ۲۳ پ، ۷۴ ر)، «راغب» اصفهانی (گ ۹۹ آ) و از خود زمخشری (گ ۶۵ پ) و با عبارت «قال جار الله العلامة» (گ ۱۲۳ پ)، منقول از کتاب‌های «الفائق»، «الایضاح»، «المغرب»، «السامی» و «تاج الاسامی» (گ ۲۲۷ ر) است. همین کاتب بعض معانی را هم به فارسی کهن از جمله چنین نوشته است:

«هر چه بیاید از بذر از نفس خود بدان» (ح گ ۵۳ پ)، توضیح فارسی «الخلد ... کورموش» (گ ۲۵۱ پ) و جز اینها در معنی لغت «کتاب: گروه‌های لشکر» (گ ۳ ر)، شرح لغت «الغویصة» از السامی میدانی، فرند السیف: «کوهر کویند ببارسی» (ح ۲۷ پ) و توضیحی به عبارت «عن الباقر علیه السلام»، عبارات فارسی (گ ۳۱ ر، ۳۳ ر) ...

Katalog der Islamischen, ... Handschriften der Universitäts -
Bibliothek zu Leipzig, 1906, pp. 23-26.

Geschichte der Arabischen Literature von Brockelmann, SI, pp.
507-508.

- مجله معهد المخطوطات العربية، ج ۳، ص ۱۷، ۲۵، ۳۲ و ۴۴ / ج ۱۸، ص ۲۱۶.
- طبقات المفسرين داودی، ج ۲، ص ۳۱۵.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه ملک، ج ۱، ص ۵۸۸.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ج ۸، ص ۴۵۵.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه مرعشی، ج ۲، ص ۱۴ و ۳۰ / ج ۳، ص ۵، ۲۵۱، ۲۵۹ / ج ۴، ص ۳، ۷، ۹۵، ۲۰۴، ۲۴۹.

The Chester Beatty Library, A handlist of The Arabic Manuscripts, Dublin, 1966, vol. VIII. indexes, P. 88 (Nos. of: al - Kashshaf).

۲

رياض السالكين في شرح صحيفة العابدین [عربی]

شرح «الصحيفة السجادية» از سید صدرالدین علی بن احمد حسینی حسنی - معروف به سید علیخان مدنی (م ذیقعه ۱۱۲۰ ق) که تألیف آن را برای شاه سلطان حسین صفوی (م ۱۱۳۵) به سال ۱۰۹۴ ق آغاز کرده، و در سال ۱۱۰۶ ق بپایان برده است. شرح کامل بر حسب ادعیه ۵۴ گانه «صحیفه» شامل ۵۴ روضه - هر یک به نامی ویژه - باشد، که حاوی فواید ادبی و لغوی بسیار است.

- نسخه حاضر که ظاهراً جلد دوم کتاب است، شامل «روضه»های ۲۸ تا ۵۴

می باشد، بدین

- **آغاز:** بسمله، الحمد لله الذي فاز بالامان من تفرغ اليه، و حاز منتهى الامانى من اقبل بکله عليه ...

- **انجام:** والله يقول الحق و هو يهدى السبيل، عليه توكلت و هو على كل شئ وكيل، والحمد لله رب العالمين.

خط نسخ ریز «محمدعلی بن اصلان» که در ذیحجه ۱۱۱۹ ق بپایان برده، و گویا نسخه به نظر مؤلف رسیده است. کاغذ اصفهانی، ۲۹۵ برگ، ۲۵ سطر، ۱۶/۵×۱۱، با جلد صحافی جدید، ۲۴×۱۸. متن ادعیه به صورت معرب و مشکول با مرکب سرخ یا شنگرف نوشته شده، عنوانها و خط و نشانها هم شنگرفی است.

- الذریعه، ج ۱۱، ص ۳۲۶
 - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی، ج ۳، ص ۴۰
 - فهرست کتابهای چاپی عربی (مشار)، س ۵۰۰

۳

ترجمه قطب شاهی

[فارسی]

کتابی در حدیث شیعی که ترجمه فارسی «شرح الاربعین حدیثاً» (= چهل حدیث) تألیف شیخ بهائی است، به خامه شاگردش شیخ شمس‌الدین ابوالمعالی محمدبن علی بن احمدبن نعمه الله بن خاتون عاملی عینائی - معروف به «ابن خاتون» (متوفای پس از سال ۱۰۵۵ ق) که آن را (حدود سال ۱۰۲۸ ق) برای و به نام سلطان محمد قطبشاه هندی (م ۱۰۳۵ ق) نوشته است. کتاب در زمان حیات شیخ بهائی (م ۱۰۳۱ ق) نگاشته شده، و همو بر این ترجمه تقریظی نوشته که دو بیت اول آن در نسخه حاضر در آغاز متن آمده است:

ای از تو حدیث معرفت را تبیین وی ترجمه وصف تو تنزیل مبین
 گر شکر تو آرایش عنوان نبود تبلیغ رسالت نکند روح امین
 [الذریعه، ۷۷/۴ و ۱۵۶/۱۷]

فهرست مطالب که عبارت است از چهل حدیث، در اول نسخه بدین آغاز آمده است: «بسمله، احادیث این کتاب و آنچه در ضمن شرح هر حدیث سمت گذارش یافته است بروجه اجمال»، سپس شرح هر حدیث که مشتمل است بر «آغاز» و چند «نمایش» و «انجام»، و هر آغاز مشتمل بر چند «بینش» متضمن بهره‌ها (طی ۱۷ برگ اول) یاد گردیده است.

آغاز شرح: (پس از دو بیت مذکور): بهتر حدیثی که مجلس آرایان انجمن یقین را سرلوح کتاب بیان مزین به جواهر حقایق آن تواند بود ...
انجام شرح: نیز در آنچه خبر می‌دهند از آن اسرار عالم قدسی و ملکوتی، و الله وکیل و ها انا اختتم الکلام حامداً علی مستقراً برحمتک یا ارحم الراحمین.

آیات و احادیث به نسخ معرب و شرح به نستعلیق متوسط (ن ۲ س ۱۱)، ۴۰۳ برگ، ۱۵ سطر، ۲۱×۱۰. کاغذ اصفهانی آهار مهره، دارای دو سرلوح (یکی در اول فهرست، دیگری در اول متن) زرنگار با رنگ‌های شنگرف و لاجورد و نارنجی و نخودی، چهار صفحه بعد از سرلوح‌ها زرافشان با حاشیه گل و بته زرین، متن در میان جدول زرین و کمند لاجورد، عنوان‌ها و آیات، و خط و نشان‌ها جملگی سرخ نوشته است. جلد، تیماج و مقوای مشکی ضربی زرکوب مجدول ۲۸×۱۶. یادداشت خرید بر ورق بدرقه به مبلغ «صد ریال کهنه»، با مهر تملیک «کتابخانه شخصی میرابراهیم امجد / ۱۳۳۵» در اول و آخر. نسخ آن متعدد است.

الذریعه، ج ۴، ص ۷۷ / ج ۱۷، ص ۱۵۶
فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ج ۳، ص ۱۴۸ و ۴۲۶
فهرست نسخ خطی کتابخانه ملک، ج ۲، ص ۱۱۴۰
فهرست نسخ خطی کتابخانه‌های رشت، ص ۱۱۰۱
فهرست نسخ خطی کتابخانه مرعشی، ج ۴، ص ۲۰۴

۴

مخزن اسرار اطباء

[فارسی]

تألیف محمد مهدی بن محمد جعفر بن محمد حسن طبیب، در پزشکی که آن را به تاریخ ۱۱۷۲ ق / ۱۷۵۸-۹ م تألیف کرده است، در چهار فن، و هر فن مشتمل بر چند مقاله، و هر مقاله منقسم بر چند مقصد، و هر مقصد شامل چند باب. فهرست مطالب در اول کتاب آمده، اسباب و علامات و ادویه به ترتیب الفبایی ضمن مقالات کتاب درج است.

آغاز: بسمله، محامد متکثره مر خالقی را که از کمال بدایع مخلوقات انسان را لباس «و لقد کرّما بنی آدم» پوشانید.

انجام: ضفدع اللسان - غده سخت که عارض می شود زیر زبان شبیه به ضفدع، ضلع - بالتحریک کژ شدن در خلعت. [ظ: ناتمام].

دو نسخه دیگر از آن شناخته آمده است: ۱. کتابخانه آصفیه، در ۲ مجلد

(ش ۷۴۳ و ۷۴۴) - بدون تاریخ (فهرست، ج ۳، ص ۴۰۸). ۲- کتابخانه بانکیپور (۱۱/۱۰۰۷، سده ۱۳) که تافن سوم را داراست. گفته‌اند که کتاب «معدن التجارب» هم در پزشکی از همین مؤلف است، چنین نامی (- معدن التجارب) بر برگ یکم نسخه حاضر نوشته آمده، که موهم به عنوان کتاب می‌باشد.

cf: Storey, C.A: Persian Lit, vol. II. part 2, P.277.

فهرست نسخ خطی فارسی (منزوی) ج ۱، ص ۵۹۶.

نستعلیق ریز (سده ۱۲ ق)، ۳۷۴ گ، ۲۵ سطر (۱۶×۱۰)، جلد میشن (سرخ) مقوائی، ۲۵×۱۶. کاغذ ترمه متن و حاشیه تماماً موریانه خورده است. عنوان‌ها و خط و نشان‌ها شنگرف است. ۲ برگ آخر، نسخه‌های طبی نوشته آمده است. بر رویهم نسخه‌ای کامل و پاکیزه و خواناست. تاکنون عکس و میکروفیلم آن تهیه نشده است.

۵

تسهیل الدواء لتحصيل الشفاء

(دفع امراض با دعاء) [فارسی]

تألیف عبدالمطلب بن غیاث الدین محمد اردوبادی، که ظاهراً تلخیصی است از کتاب مشهور «مجمع الدعوات» کبیر مؤلف، و مرتب بر همان مقدمه و هشت باب و خاتمه، که مطالب آن را از روایات شیعی و کتب ادعیه، تعویذات، رقیات و ادویه متداول گرد آورده، تأثیر ترکیب طبایع و «امتزاج حروفات» را در دفع امراض، و خواص اسرار آنها را برای تحصیل شفا بیان داشته است.

- مقدمه: در مداوای جمیع علل و امراض و اوجاع و در آن چند فصل مذکور می‌شود، باب اول: در ذکر دفع علل مشوهه و مستکروهه و دفع آن مشتمل بر چند فصل، باب دوم: در دفع شرور و بلیات و در آن فصول است، باب سیم: در دفع اقسام تب‌ها و دفع آن، باب چهارم: در دفع دردهای اعضا، باب پنجم: در دفع ضرر و خونها، باب ششم: در دفع هموم و غموم، باب هفتم: در دفع ضرر هوام و دواب، باب هشتم: در دفع امراض اطفال و زنان، خاتمه: در ذکر بعضی از تجارب حکما و در معرفت احوال مریض.

آغاز: بسم الله الذي لا يضر مع اسمه سم ولا داء وجعل حمده دواء وذكره شفاء...
انجام (افتاده): اخرج عنها خالقيه سوياً باذن الله عزوجل، ايضاً بنويسد و بر ران راست او.

- کتابی است که کمابیش محتويات اسرار قاسمی و کتب اسماء الحسنی، دفع الهموم، طب الاثمه، فقه الرضا، حرز الامان کاشفی، الدفع و الرفع فیض، انیس العابدین، بحر المنافع، الواح الجواهر، و جز اینها را در برگرفته است.
 موضوعات عمده در آن عبارتند از: خواص حروف، افسون‌ها، اشکال، اقسام باده‌ها، طلسمات، احراز، تعاویذ، دفع اجنه و شیاطین، مربعات وفقی، دواير حروف، مربعات مختلفه، الواح، اسحار، عزایم، ارواح خبیثه، معاشر، آل زنان، ادعیه فتوح، احضار اجنه، ابطال السحر، دفع اعداء، تحبیب، تسخیر قلوب، ادعیه محبت، نظربندی، رد ضاله، رد غایب، خواص اسماء، عریضه به ائمه، قلعه یاسین، هفت حصار، طلب اولاد، بیمارنامه، دلالت بروج، رؤیت جن، تعبیر خواب، احکام نجوم، رجال الغیب، اختیارات، سعود و نحوس، طوالع، استخارات، فالنامه‌ها، طالع‌نامه‌ها و جز اینها.
 این کتاب در هامش «منهاج العارفین» (۱۲۹۸ ق)، و خود «مجمع الدعوات» مکرراً طبع شده است.

خط نسخ (سده ۱۳) ۲۰ سطر ۱۷×۸/۵، ۱۲۰ برگ، کاغذ استانبولی جدید جلد
 میشن لایی قهوه‌ای سوخته ۱۵×۲۴/۵. عناوین و خط نشانها به سرخ، آیات و احادیث
 مُعَرَّب و مشکول جداول حروفی به ارقام جُمَل و رقوم است. بر ورق اول بعضی اشعار و
 بر اوراق آخر بعضی ادعیه متضمن دوا و شفا و سه نسخه طبی و ابیاتی در احکام نجوم،
 شامل تأثیرات صور بروجی.

- الذریعه، ج ۴، ص ۱۸۲ / ج ۲۰، ص ۲۸.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۱، ص ۵۰۶
- فهرست کتاب‌های چاپی فارسی (مشار)، ۲ / ج ۲، ص ۲۸۹۹.
- کلیات مجمع الدعوات کبیر، طهران، علمی، چاپ سنگی (بدون تاریخ)

۶

الصحيفة الكاملة السجادية

[عربی]

مسند نهایی آن امام زین العابدین علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع) - ۹۲-۳۸ ق، که آن را «زبور آل محمد» و «انجیل اهل بیت» و «اخت القرآن» هم گفته‌اند. روایات و شروح آن بسیار، و نسخ آن بی‌شمار است. جامعان معروف ادعیه «صحیفه سجادیه» عبارتند از: ۱. امام باقر (ع)، ۲. حرّ عاملی، ۳. میرزا افندی، ۴. شیخ نوری، ۵. سید عاملی، ۶. شیخ حائری. نسخه حاضر از روایت مطهری (- محمد بن احمد بن مسلم) به قرائت ابوعبدالله خازن (در ع ۱ / ۵۱۶ ق) با روایت نجم الدین ابوالحسن محمد بن حسن علوی حسینی در ۵۴ باب ادعیه *الصحيفة الكاملة*، و مختوم به دعای روز شنبه است.

خط نسخ معرب و مشکول (سده ۱۱ ق)، ۱۱ سطری، ۱۴×۷، کاغذ ترمه اصفهانی ۱۶۸ برگ با جلد مقوایی جدید ۱۹×۱۲. چنین نماید که نسخه جزوی از مجموعه‌ای بوده است که اخیراً آن را جداگانه به نحو بسیار بدی تجلید کرده‌اند، و گویا مجموعه مفروض تاریخ کتابت داشته، چنانکه با خط نو نویس به تاریخ ۱۳۴۲ هـ. ش بر برگ ۲ نوشته‌اند: «این نسخه ۲۷۰ سال قبل به تحریر درآمده است.»

سرلوح ترنجی زرنگار، با گل و بوته‌های شنگرف، و مشکی و سفیدآب، دو صفحه آغاز بین السطور زرافشان، و اوائل ادعیه به شنگرف در متن طلاکاری، خود متن در جدول زرین و مشکی است. نیمی از نسخه ترجمه فارسی بین السطور ادعیه را به شنگرف در بر دارد. شماره دعاها در کرانه صفحات نوشته شده، بعضی یادداشت‌های متأخر تملیک هم هست.

Geschichte der Arabischen Schrifttums, von F. Sezgin, B. I, P. 526.

Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, SI, P. 76.

الذریعه، ج ۱۵، ص ۱۸-۲۱.

فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، س ۵۸۸-۵۸۹.

۷

القاموس المحيط

(والقابوس الوسيط، الجامع لما ذهب من لغة العرب شماطيط) لغتنامه معروف به «قاموس فیروزآبادی».

[عربی]

تألیف مجدالدین ابوطاهر محمد بن یعقوب شیرازی فیروزآبادی (۷۲۹-۸۱۷ ق) که آن را در چهار جزء، و در جوار مکّه نگاشته و پایان برده است. نسخه حاضر شامل چهار جزء در یک مجلد، و مطابق با طبع شیخ نصرالهوینی (بولاق، ۱۲۷۲ - ۱۳۰۱ ق) می باشد.

خط نسخ کاتبی که آن را در روز جمعه ۱۳ ربیع ۲ / ۱۰۳۰ ق پایان برده است. ۶۶۶ برگ، کاغذ نخودی بغدادی، ۲۵ سطر، ۱۸×۱۱، جلد تیماج مشکی مجدول زرین با میان جلد روغنی سرخ، ۲۶×۱۷.

دارای سرلوح ترنجی با رنگ های زر، لاجورد، شنگرف، آل و زنگاری. متن در جدول زر و لاجورد و شنگرف، با کمند لاجوردی، سرفصل ها و مواد لغات با قلم مشکی و حروف علائم، و مشتقات به شنگرف است. گوشه های اوراق اوایل وصالی شده، بر رویهم نسخه پاکیزه و مرتبی است.

- Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, BII, PP.

231-234/SII, PP. 234-236.

- معجم المطبوعات العربية، ۲ / ۱۴۶۹-۱۴۷۱.

- فهرست کتابهای چاپی عربی (مشار)، س ۶۹۵.

۸

بحار الانوار

[عربی]

نسخه حاضر جزء دوم (کتاب الصلاة) از جلد هیجدهم (که در اصل ۱۶۱ باب است) تألیف ملا محمدباقر بن محمدتقی مجلسی اصفهانی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ ق) تا باب «الادعیه» را داراست.

آغاز: بسمله، هذا جزء من المجلد الثامن عشر ...، في ابواب القنوت و التّشهد و التّسليم و التعقیبات.

انجام: لعلّ العارف الخبير يطّلع عليها او على بعضها و سیأتی فی الاخبار نبذ منها و الله الموفق للخیر و الصّواب

تمام این مجلد در طهران (۱۳۱۱ ق) چاپ سنگی شده، و بعداً هم مکرر بطبع رسیده است.

خط نسخ خوش میرزا احمد تبریزی که صفحه آخر آن را محمدتقی کمال درج ۱ / ۱۳۴۳ ق ننویسی کرده و بدان الحاق نموده است. کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۲۵ سطری ۲۶×۱۳/۵، جلد صحافی جدید، ۳۴×۲۲. دارای یک سرلوح و متن در جدول به رنگهای زر، لاجورد، عنابی، زنگاری و شنگرف. آیات و احادیث معرب و مشکول، عناوین و خط نشانها شنگرف است. بعضی از صفحات به خط کاتب ثانی و بعضی مواضع ننویس شده است.

Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, SII, P. 573.

الذریعه، ج ۳، ص ۲۴.

فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، س ۱۱۵.

۹

معارج القدس في مدارج معرفة النفس [عربی]

در عرفان نظری، و سیر از معرفت نفس به معرفت حق،

تألیف ابوحامد محمدبن محمد غزالی طوسی (م ۵۰۵ ق / ۱۱۱۱ م) که قنواتی آن را جزو آثار ابوعلی ابن سینا محسوب کرده بود (مؤلفات ابن سینا، ش ۹۷)، لیکن مهدوی جزو آثار مشکوک (- آنچه نسبت آن به شیخ مسلماً باطل است) در بخش دوم / ش ۲۲۲ / **فهرست مصنفات ابن سینا** یاد کرده است (ص ۲۹۵). اینک چنان که بدوی گوید: تردیدی نمانده که این کتاب از آثار غزالی طوسی است، اگرچه تاکنون بدان اشارتی نرفته باشد. (مؤلفات الغزالی، ص ۲۴۵) و استاد جلال الدین همایی نیز گوید از اینرو که غزالی

مباحث این کتاب را یکسره از کتاب «**النجاة**» ابن سینا اقتباس کرده است [غزالی نامه، ص ۱۱۴، ۲۶۵، ۴۱۲ و ۶۳۶].

کتاب با شرح «من عرف نفسه فقد عرف ربه» آغاز می شود، فهرست مطالب آن عبارتست از:

مقدمة الكتاب، بیان اثبات النفس، بیان ان النفس جوهر، بیان انه جوهر ليس له مقدار و كمية، بیان قوى الحيوانية و تقسيمها الى محرقة و مدركة، بیان القوى الخاصة بالنفس الانسانية من العقل النظرى و العملى، بیان مراتب العقل و اختلاف الناس فى العقل الهولانى و بیان العقل القدسى، بیان امثلة درجات العقل و الكتاب الالهى، بیان نظام العقل و الشرع و افتقار احدهما الى الاخر، بیان حقيقة الادراك و مراتبه فى التجريد، سؤالات و انفصالات لایقة بالفصول المتقدمة كلها نفايس فى العلوم ... و خاتمة فى بیان ان افضل نوع البشر من هو.

- آغاز: بسملة، عونك يا لطيف و بك الحول و القوة، الحمد لله مبدع الارواح و خالق الجسد، و فاتح الاغلاق و العقد ...

- انجام (موجود): ... فمن منح الجهال علما اضاعه و من منع المستوجبين فقد ظلم (فان).

نسخه های خطی دیگر این اثر را بروکلیمان (ذیل یکم، ۷۵۱ و ۹۷۳) و بدوی (ص ۲۴۵-۷) شناسانده اند، و یکبار هم محبی الدین صبری کردی آن را (قاهره، ۱۹۲۷ م) بطبع رسانده است.

متن نسخه حاضر به نسخ (سده ۱۱ ق)، ۲۶ سطری، ۱۶×۶/۵، بر کاغذ سمرقندی، ۷۴ برگ، با جلد صحافی جدید به رنگ قهوه ای سوخته (که بر روی آن نوشته اند «معرفة النفس ارسطو» ؟)، ۲۳/۵×۱۲/۵، عنوان ها شنگرفی است. اما حواشی نسخه به صورت راستا و چلیپا، نستعلیق ناخوش نیمه دوم سده ۱۲ ق، جملگی بهره های مثنوی «گلشن راز» شبستری است به طور نامرتب. چنان که آغاز آن در برگ ۱۴ پ، و سبب نظم (رسولی باهر از آن لطف و احسان / رسید از خدمت اهل خراسان، گذشته هفت و ده از هفتصد سال / ز هجرت ناگهان در ماه شوال / ۷۱۷ ق) در برگ ۱۵ پ، و پایان آن در برگ ۴۷ پ، که بلافاصله «عروج نامه» شیخ آذری اسفراینی (م ۸۶۶ ق) از همانجا آغاز

می‌شود، سپس اشعار پراکنده اعم از رباعی و قطعه و غزل با تخلص «حسن» که همانا مولا حسن دیلمانی گیلانی حکیم صوفی (نیمه یکم سده ۱۲ ق) است، مدرس جامع کبیر عباسی در اصفهان و معاصر علامه مجلسی که مدافع حکیمان و صوفیان بود و از ایشان دفاع نمود، نصرآبادی او را در تذکره خویش یاد کرده و فرزندش معاصر با میرزا فندی صاحب الرياض () بوده است. حکیم حسن صوفی چنان که در شرح گلشن راز (ص ۱۳۳) آمده، رساله‌ای به نام «ربط الحکمة بالتصوف» داشته است (الذریعة، ۱/۹، ۲۴۵). اشعار و مطالب پراکنده دیگری هم در حواشی نسخه نوشته آمده است. نسخه جزو کتب وقفی ملا محمدتقی سبط حاجی هادی میانجی بوده برای طلاب مدرسه قزوین با سجع مهر محمدحسن به تاریخ ذیقعدة ۱۲۷۶ ق، ایضاً یادداشت وقف ملا حبیب الله بن ملا حسنعلی با نظارت متولی امیر محمد صالح الحسینی، و ایضاً متولی امیر محمد حسینی، و یادداشت تملیک عبدالباقی بن عزیزالله طالقانی (گ ۵۵ ب) و جز اینها.

- Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, SI, PP.

751, 973.

- فهرست مصنفات ابن سینا (مهدوی)، ص ۲۹۵.

- مؤلفات الغزالی (بدوی)، ص ۲۴۴، ۳۲۱ و ۳۹۴.

- الذریعه، ج ۹ (۱)، ص ۲۴۲ و ۲۴۵.

- غزالی نامه (همایی)، ...

۱۰

خزانة الفتاوی فی الفروع [عربی]

تألیف احمد بن محمد بن ابی بکر حنفی (م ۵۲۲ ق / ۱۱۲۸ م) [کشف، ۷۰۳/۱].

آغاز: بسملة - احمد الله حمداً بعدد ما اظهر من معدن الانسان یواقیت و دُرراً و

انبت فی منبت الاحسان ...

انجام: و لا ادری لساناً قد یبدی لادنی حشمتہ اقصى النہایہ، قد وفق لإتمام هذه

النسخة الشریفة الموسومة بخزانة الفتاوی، علی يد العبد المذنب الراجی الی رحمة الله

الباری.

خط نستعلیق ناخوش افغانی (سده ۱۳ هـ. ق)، ۲۱ سطر ۱۸×۹، ۲۱۶ برگ، کاغذ اصفهانی آهار مهره، جلد روغنی ضربی مجدول به رنگهای زنگاری، شنگرف، مشکی و نخودی، ۲۵×۱۴/۵. بر ورق بدرقه یک یادداشت ترکی به تاریخ ۱۲۶۳ هـ. ق در باب خصائص پهلوانی و راجع به پهلوان احمد زمجی که سیصد تن شاگرد داشته است. بر ورق دیگر یادداشت اهداء کتاب توسط آقا سید محمد بتاریخ ۱۲۸۳ هـ. ق. بر ورق اول یادداشت و مهر تملیک مورخ ۱۲۹۲ هـ. ق. دو برگ آخر نسخه فقراتی به عربی بیشتر فارسی در باب توبه و بیان بسمله و فتاوی صوفیه است، به نقل از ترمذی مولا بدرالدین و عمدة الاختیار و المناقب نوشته آمده است. عناوین و فصلها و خط و نشانهها شنگرف، بعضی توضیحات لغوی در کرانه صفحات به فارسی و عربی آمده است.

و گوید پس از تألیف کتاب «مجمع الفتاوی» که آن را از کتب علماء عظام و مشایخ کرام، همچون فتاوی الصدر الشهید، فتاوی امام ابواللیث، امام ابوبکر محمدبن فضل بخاری، شیخ الاسلام محمدبن ولید سمرقندی، امام ابوالحسن رستغفنی، شیخ الاسلام عطاء بن حمزة سغدی، ناطقی، امام ابوالقاسم، قاضی فخرالدین، شیخ الاسلام علاءالدین (- تحفة الفقهاء)، امام زاهد عنابی، قاضی بدیع الدین، و جامع ظهیرالدین، و جز اینها از فواید مشایخ اساتید و اسانید خود گرد آورده، کتاب حاضر را که در آن غرائب مسائل خالی از تطویل و دلایل است، هنگامی که میان خواص و عام قضایایی واقع شده، و در شریعت و احکام آن فترتی پدید آمده، آن را به مثابه کتابی که اهل زمانه بر آن توافق کنند نوشته است، و آن علی الظاهر اختصاری است از همان **مجمع الفتاوی** که مطالب آن را حسب موضوعات فقهی و کتب فقه مرتب ساخته است، چنان که از کتاب الطهارات آغاز، و به کتاب الفوائد پایان می یابد، و هر موضوع به چند فصل منقسم است.

- Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, GI, P.

461 / SI. P. 639.

- کشف الظنون، ج ۱، ۷۰۳ / ج ۲، ۱۶۰۳.

۱۱

قربادین ذخیره خوارزمشاهی، در داروشناسی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که در سال ۵۰۴ ق / ۱۱۱۰ به دربار قطب‌الدین خوارزمشاه (م ۵۲۱ ق) پیوست، و کتاب «ذخیره خوارزمشاهی» را در پزشکی به نام وی تألیف کرد، و آن را بر نه کتاب نهاد، سپس کتاب دهم را نیز در «تتمه کتاب ذخیره» به عنوان «قرفادین» در دو گفتار بدان افزود.

- نسخه حاضر که «گفتار نخستین» کتاب است «اندر یاد کردن نام داروها و مفرد از بهر علاج» (در ۳۸ باب) ناقص است و تنها ۲۹ باب را داراست.

- **آغاز:** بسمله، کتاب قربادین از کتاب ذخیره خوارزمشاهی، ببايد دانست که نخست که بجمع ذخیره خوارزمشاهی مشغول گشته آمد، عزم آن بود که این کتاب را کتاب ادویه مفرد و کتاب قربادین نباشد، از بهر آنکه عذری که در آخر کتاب خواسته آمدست و یاد کرده، بدین سبب بعض معجونها و داروها و مرکب که در قرفادین آورند درین کتاب هر یک اندر آن باب که بکار بایست آورده شدست تا خواننده این کتاب از بهر علاجی بیماری که بدان مشغول باشد و از بهر ساختن معجونی که بدان حاجت باشد و شناختن اخلاطها به کتاب دیگر باز نباید گشت و از آن باب اندر نباید گذشت، و اکنون که اندیشه افتاد که این «تتمه» ساخته شود، قصد کرده آمد تا همچنانک کتاب در فن خویشتن تمامت و قرفادین نیز در فن خود تمام باشد... و این قرفادین دو گفتار است که خواهد گفتن...».

- **انجام** (ناقص): ... مثال این بیماری باشد که در علاج آن به داروی گرم کننده حاجت آید، که به دو درجه گرم کند و در آن حال یا در آن موضع دارو حاضر نباشد لکن داروی. «(گ ۱۸۲ پ). پس از آن دو برگ آخر نسخه (۱۸۳ و ۱۸۴) فقط فهرست «گفتار دوم از قربادین ذخیره خوارزمشاهی» (در ۳۱ باب) است.

نسخه به طور مستقل همچون نسخه قربادین ذخیره در کتابخانه مجلس سنای سابق (ش ۲۳۲۷) می‌باشد که فیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش ۱۹۰۷) هست، و گویا کتاب قربادین ذخیره خوارزمشاهی تاکنون بطبع نرسیده است.

خط نسخ (سده ۹ ق)، ۲۰ سطر، ۱۸/۵×۱۳/۵، کاغذ دولت‌آبادی (متن و حاشیه باریک فرنگی)، ۱۸۴ برگ، با جلد صحافی جدید قهوه‌ای، ۲۹×۲۰، بعضی اوراق (مانند برگ ۴۴ و ۴۵) به نستعلیق بر کاغذ فرنگی قدیم (سده ۱۲) نونویس شده، اوراق نسخه عموماً نم دیده و یا آب خورده است.

بر روی ورق اول یادداشت فارسی در باب حضور پیامبر اکرم (ص) در «حجره مطهره فاطمه علیها السلام» به روز عید قربان، و آوردن جبریل بقچه لباسی برای حضرت، و پیشگویی شهادت امام حسین (ع) با اشعاری در وقایع کربلا متضمن مرثی اهل بیت، که دنباله آن در حواشی برگ‌های ۱ و ۲ تماماً به شکسته نستعلیق ناخوش نوشته است. بعض توضیحات و یا نسخه‌های دارویی در حواشی صفحات، و سجع مهرهای ناخوانای تملیک هست. عبارات بسیاری در متن همچون سواد یا دستنویس خط خورده است. بر روی برگ فهرست گفتار دوم (گ ۱۸۳) ابیاتی در مدح طبیبی ناشناخته هست که به داروها و نسخه‌های وی اشارت کرده، و مصدر به نام «شاه شجاع» می‌باشد که یادداشت معرفات را بکلی محو کرده‌اند.

- Persian Literature, by Storey, vol. II, part 2, PP. 207-211.

- فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (دانش پژوه)، ج ۱، ص ۱۰۲-۱۰۳.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی) ج ۱، ص ۵۳۸-۵۴۳.

- فهرست مخطوطات الطب الاسلامی (در ترکیه)، ص ۱۷۹-۱۸۰.

۱۲

مهیج الاحزان و موقد النيران فی قلوب اهل الایمان،

در وقایع کربلا و شهادت امام حسین (ع) [فارسی]
تألیف ملا محمد حسن بن محمد علی یزدی حائری (نیمه یکم سده ۱۳ ق) شاگرد
سید محمد مجاهد ()، که مردی زاهد بود، چندان که فتحعلی شاه قاجار خواست
دخترش - ضیاء السلطنه - را برای پسرش تزویج کند، قبول نکرد، و این غیر از حاج مولا
حسن بن علی صاحب «انوار الشهاده و انوار الهدایه» و جز اینهاست.

کتاب که پس از یک مقدمه (در آداب تعزیت) و چهارده مجلس، با شرح خروج حضرت از مکه آغاز گردیده، مؤلف آن را در پنجشنبه ۲۴ ربیع ۲ / ۱۲۳۷ ق در قصبه الحسینیه بپایان برده، و نخست بار در طهران (۱۲۶۳ ق) چاپ سنگی شده، پس از آن نیز مکرراً بطبع رسیده است.

نستعلیق شکسته (ن ۲ س ۱۳ ق)، ۲۵ سطر، ۱۵×۹، بر کاغذ فرنگی، ۱۴۲ برگ، با جلد چرمی مقوا، قهوه‌ای سوخته ضربی، ۲۱/۵×۱۴. عنوان‌ها و خط و نشان‌ها با مرکب سرخ، بعضی توضیحات نیز سرخ نگاشته، نام کتاب در آغاز «جنگ الذاکرین» نوشته است. در مجلس هشتم در ذکر شهادت عباس، کرامتی در رجب ۱۲۳۶ ق که شاهد بوده یاد کرده، مهیج را در ۱۲۳۷ ق تألیف نموده که در حاشیه *محرق القلوب* به سال ۱۲۹۷ و قبلاً هم در ۱۲۸۴ ق چاپ شده است.

- الذریعه، ج ۲۳، ص ۲۹۹. - ادبیات فارسی (بر گل)، ص ۹۵۹-۹۶۰.

- فهرست کتاب‌های چاپی فارسی (مشار) چ ۲، ج ۲، س ۳۱۹۷.

۱۳

شرح القانون (لابن سینا) - **شرح تشریح القانون**، در پزشکی [عربی]

ابن نفیس قرشی، علاءالدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم الدمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م) که قسمت «تشریح» **قانون** ابوعلی ابن سینا را شرح کرده، و چنان که خود گوید قسمت مزبور شامل اجزائی از کتاب اول (- الکلیات فی ماهیات الاعضاء) تا اجزائی از کتاب سوم القانون می‌باشد. شرح ابن نفیس حاوی افتکارات و ابتکارات چندی در دانش تشریح بدن (آناتومی) و اصول جراحی است، هر چند کوشیده است به سبب موانع شرعی مستقیماً در این امر مشارکت یا مباشرت نرزد، پس گوید: «سخن در باب تشریح جملگی مؤلف است، زیرا واضح / مانع شریعت راه مستقیم ما را بدین موضوع سدّ می‌کند. از اینرو در شناخت اندام‌های درونی بر سخنان متقدمان که خود مباشر امر بوده‌اند اعتماد می‌کنیم، خصوصاً بر کلام جالینوس که کتابهایش در این فن بسیار خوب است، و بیشتر از اقوال او آوردیم. اینک پیش از سخن در تشریح، مقدمه‌ای با کمال ایقان علمی در خصوص این فن، شامل پنج مبحث بیان می‌کنیم:

نخست، در اختلاف اعضاء حیوانات که شرحی از ماهیت آنها و جواهر و اجزاء و اقسام و اسامی اندام‌های کالبد گفته می‌شود. دوم، در قواعد علم تشریح و اهمیت آن در امر جراحی. سوم، در اثبات منافع اعضاء. چهارم، در مبادی و طرق تشریح. پنجم، در هیأت تشریح و آلات و اسباب کار، و چگونگی اکتشاف اسرار آن. نسخه، تا شرح [آخر ما] «قال الشيخ الرئيس فی تولد الجنین» (- از کتاب دوم قانون) پایان می‌یابد، زیرا گفته است که «سنعید شرح هذا الفصل ... اذا اخذنا فی شرح الكتاب الثالث من كتب القانون» (گ ۲۷۸ پ). نسخه کمابیش مطابق است با نسخه دارالکتب الظاهرية (الرقم القديم ۳۱۴۵ / طب ۲۰ / ۵۸ ط).

- آغاز: بسمله، قال مولانا و سيدنا الشيخ ...، و بعد حمدالله ... فان قصدنا الان ايراد ما تيسر لنا من المباحث على كلام الشيخ الرئيس ابي على الحسين بن عبدالله بن سينا في التشریح من جملة كتاب القانون و ذلك بان جمعنا ما قاله في الكتاب الاول من كتب القانون الى ما قاله في الكتاب الثالث من هذه الكتب.

- انجام: ان قولنا في هذا الفصل و غيره من فن التشریح ان كذا انعقد بالحرارة ... و هو الخالق تعالى و لله الحمد و المنة، صلى الله على سيدنا محمد و آله.

خط نسخ نیمه دوم سده ۱۳ (ق)، ۲۷۸ برگ، ۱۸ سطر، ۱۴/۵×۸ کاغذ فرنگی با جلد تیماج مشکی ضربی صحافی جدید، ۲۲/۵×۱۶. قال اقولها و عناوين به مرکب سرخ است.

Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, GI, P. 649 / SI, PP. 899-900.

A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, by Iskandar, London, 1967. pp. 180-181.

- فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية (الطب و الصيدله) للدكتور سامي خلف حمارنه، دمشق، ۱۳۸۹ ق / ۱۹۶۹ م، ص ۳۲۹-۳۳۴.
- مجلة معهد المخطوطات العربية، ج ۵، ص ۲۷۰ و ۳۲۰.

۱۴

بحر الجواهر (- جواهر اللغه)

[عربی]

واژه نامه پزشکی

تألیف محمد بن یوسف طبیب هروی (نیمه دوم سده نهم / نیمه یکم سده دهم) که آن را چنان که بروکلیمان گوید در ۹۲۴ ق / ۱۵۱۸ م (ذیل دوم، ۵۹۲) و یا چنان که صاحب الذریعه (۳۳/۳) گوید در ۹۳۸ ق (؟ - ظ: ۹۳۳ ق)، به نام وزیر ظهیرالدین محمد «امیربگ» ساخته است. اسم دیگر این کتاب را «جواهر اللغه» یاد کرده‌اند که بنابر نسخه موزه تاریخ پزشکی لندن (فهرست، ص ۱۱۵) مؤلف در سال ۸۹۸ ق از تحریر آن برداشته است. اگرچه در مقدمه نسخه حاضر و نیز بر فراز صفحه آغاز نام کتاب «جواهر اللغه» نوشته آمده، لیکن موافق با قرائن موجود و بر حسب عبارات آغاز و انجام تمام نسخ (نک - از جمله :- فهرست طبی موزه تاریخ پزشکی لندن، ص ۸۵-۸۸) نسخه حاضر همانا «بحر الجواهر» است، الا آن که چون بعضاً با سرآغاز تحریری از «جواهر اللغه» اشتراکی یافته، این دو را یکی دانسته‌اند. در حالی که برخلاف نظر منزوی (فهرست، ۱ / ۴۸۱) چنین نماید که مؤلف نخست «جواهر اللغه» را به عربی در ۸۹۸ ق ساخته، و سپس در سال ۹۲۴ ق تحریری مفصل به نام «بحر الجواهر فی تحقیق المصطلحات الطبية من العربیة و اللاتینیة و الیونانیة» برداشته، آنگاه در ۹۳۳ یا ۹۳۸ (؟) تحریر دیگری مختصر و ساده از آن بدست داده، از جمله همین نسخه حاضر، که فرهنگی پزشکی است در ادویه و اغذیه مفرده و مرکبه، خواص و بعض فواید مجربه آنها در امراض، با ذکر اسماء و الفاظ معموله، و گوید که هیچ یک از مجموعات و کتب معتبر همچون القانون و شروح آن، الشفاء، المنهاج، التقویم، الحاوی - کبیر و صغیر - و شروح آن، نزهه الارواح، القاموس، الدستور، المغرب، المذهب، التاج، الدیوان، الصحاح، و جز اینها مسموعات اطباء و آثار دیگر علما به عربی یا فارسی، چنین تحقیق جامع نکرده‌اند، و در تسهیل کار طالبان بدین سان تألیف نساخته‌اند، و آن مرتب بر حروف تهجی است از الهمزه تا الیاء، که متضمن اسماء حکیمان و اقوال و افعال ایشان هم می‌باشد، و آن را به آستان سلطان عادل ... (که نامش را یاد نکرده) [ظ: ملک دینار غزی ؟] ... تقدیم نموده است.

- آغاز: بسمله، حمداً لعلام اعطی ذوی الافهام تحقیق دقایق اللغات العربیة و شکراً لوهاب ابدی علی اولی الالباب ...، و بعد، فبقول ... لما کان علم الطب اشد ما یحتاج الیه الطالبون.

- انجام: ... و هکذا الی الاربعین و هو آخر الامراض الحادة، فان التجربة قد شهدت ان بعد الاربعین قال ما یأتی بحران دفعة.

شروح مفردات الفاظ ادویه یا اغذیه کما بیش فارسی است، ولی با این تلمیح غلبه با عبارات عربی است، و اگرچه به عنوان کتابی فارسی از طبع سنگی آن در طهران (۱۲۸۸ ق) بر حسب فرمایش میرزا سید رضی آقا حکیمباشی نظام یاد کرده‌اند، پیشتر هم تحریر کامل آن در کلکته (۱۸۳۰ م) چاپ شده بوده است.

خط نسخ عبداللطیف، که در ۸ ربیع ۲ / ۱۰۶۳ ق پایان برده، و افزوده است که نسخه را به عنوان یادگار کتابت کرده، و گرنه خط او بهتر از آن است. ۲۰۱ برگ کاغذ آهار مهرة نخودی اصفهانی، ۲۰ سطر ۱۹/۵×۶/۵ با جلد میشن قهوه‌ای لایی ۱۹/۵×۱۲/۵. عناوین و اسماء اطباء و امراض و ادویه و خط و نشانها جملگی به شنگرف است. بعضی توضیحات لغوی یا دارویی در کرانه صفحات نوشته شده و در خاتمه نسخه یادداشت و سجع مَهر تملیک را محو کرده‌اند. خط تملیک ابوالقاسم ضیاء الاطباء کرمانشاهی با سجع مَهر همو، که نسخه را «جواهر اللغة» یاد کرده است.

Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, SII, P.592.

A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, by A. Iskandar, London, 1967. pp. 85-88, 115.

- ایضاح المکنون، ج ۱، ۱۶۴.

- الذریعه، ج ۳، ص ۳۳.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۱، ص ۴۸۱ و ۵۶۱.

- مخطوطات الطب الاسلامی (در ترکیه)، ص ۳۳۸.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طبی (نجم آبادی)، ص ۱۰۷.

- فهرست مشار (فارسی)، ۲/۴۵۹.

۱۵

خلاصه التجارب در پزشکی [فارسی]

تألیف امیر سیّد سراج الدین بهاء الدوله حسن (م ۹۲۶ ق) ابن میر قوام الدین شاه قاسم فیض بخش (م ۸۸۱ ق) ابن میر شمس الدین محمد نوربخش حسینی رازی (۷۹۵-۸۶۹ ق) طرشتی، که آن را به سال ۹۰۷ ق در مسکن خود «طرشت» از دیه‌های ری ساخته، و بر ۲۸ باب مرتب نموده که فهرست آنها بطور جداگانه در دو برگ اول نسخه آمده است.

- آغاز: بسمله، حمد بلا احصى حکیمی را که به کمال حکمة و وفور عنایت و قدرت ماهیة اشرف انسانی را از خزانه جود خلعت وجود پوشانید ...

- انجام: ... عصاره چیزها خواه بر آفتاب بود چنانچه گفته شد و خواه بر آتش چنانچه در ربّ فواکه مقدر است، والله اعلم بالصواب [گ ۴۴۴ پ]. مؤلف که باید گفت برخی او را (فهرست نجم‌آبادی، ۳۲۸) با حکیم محمد «علویخان» صاحب کتاب‌های «مجربات حکیم علوی خان» و «مطب علوی خان» اشتباه و اختلاط کرده‌اند [رش: ش ۱۲۰ و ۳۴۶] تألیفات دیگر او: «قرباذین خلاصه التجارب» و «هدیه الخیر» در شرح چهل حدیث، نظر به مشرب عرفانی خود و خاندانش، و جز اینها که اغلب مانند خلاصه التجارب حاضر مکرر در هندوستان بطبع رسیده است.

خط نسخ «احمد» نامی (سده ۱۲ ق)، ۲۱ سطر، ۲۴×۱۴، کاغذ استانبولی نخودی با جلد صحافی جدید، ۳۴×۲۳. جای سر لوح نانگاشته، متن در جدول رنگ زرد، لاجورد و مشکی با کمند لاجوردی. عناوین و اسامی امراض و ادویه و خط و نشانها شنگرف است. ده برگ آخر رساله‌ای است الحاقی در بیان ادویه سته کثیرة المنفعه که در کتب متداوله قدما کمتر است، و در آن از چوب چینی و چایی و قهوه و تنباکو و فواید مومیایی سخن رفته، از جمله در باب تنباکو گویند که به زبان هندی «بجر بهنک» گویند، و آن در زمان پادشاهی (اکبرشاه) از دیار فرنگ وارد هند شده، و از حدود سال ۱۰۱۴ هـ. ق به کشت و کار آن پرداخته‌اند، پس از آن ارتکاب کشیدن دخان آن بصورت خشک یا ترشعار مطلوب یاد گردیده، و در هر حال چنین اخباری از لحاظ علوم تاریخی حائز اهمیت است. بر ورق اول یادداشت ورود میرزا محمدتقی و آقا حسن کاشی ولد آقا طالب و

استاد علی عباس که خبازِ آقای سرکار سردار است در شب ۱۵ رجب سال با
سجع مهر پاک شده دیده می‌شود. نسخه متعلق به دکتر نصرت الله شریف بوده است.
- الذریعه، ج ۷، ۲۱۸ / فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۲۷-۵۲۸ / فهرست مشترک
(همو)، ۱، ۵۵۲-۳ / فهرست فیلمها، ج ۱، ص ۷۹ / فهرست مجلس، ج ۱۹، ص ۳۰ /
فهرست مشهد، ص ۷۴۴ / نشریه سوم، ص ۱۳۳ و ۳۱۱ / هفتم، ص ۵۳۴ و ۷۲۹ /
نجم آبادی، س ۹-۳۲۸ / مشار.

۱۶

قربادین [فیض آبادی] در داروشناسی* [فارسی]

- که می‌توان آن را یک قربادین هندی یاد کرد، علی‌رغم آنچه بر عطف نسخه به
عنوان «قربادین سیدعلی رذاقی؟ / رذاقی؟» نامیده شده، در هیچیک از فهراس و
مراجع دسترس شناخته نیامد. شاید نام پدر مؤلف حکیم فتح الله [گ ۱۳۶ ر] و برادر
مرحومش گویا آقاعلیخان [۲۶۴ پ] نام داشته است. به هر حال، تاریخ‌هایی که در
مطابقی نسخه یاد گردیده، از ۱۲۱۵ ق، در اشاره به یک تدبیر دارویی خودش [۱۱۶ ر]،
طبابتی به سال ۱۲۲۳ ق در وطنش فیض آباد [۶۶ ر] در مورد پسر آغا احمد نجفی
مرحوم [۶۷ ر] نبیره آغا باقر هزار جریبی [۷۰ پ]، مهاجرت از وطنش به لکهنو در سال
۱۲۲۴ ق [۳۳۹ ر]، ذکر بیماری میر فضلعلی خان مختار و معالجه‌اش در سال ۱۲۴۱ ق
[۲۴۴ پ]، ذکر سرکار نواب علی ابراهیم خان مغفور در دویم مارچ سنه ۱۸۳۶ عیسوی /
مطابق ۱۳ ذیقعد سنه ۱۲۵۲ هجری [۲۶۷ ر]، سفر میر رحم علی زائر حائر در ۲۹
رجب ۱۲۵۸ ق به کربلا [۷۰ ر] و آخرین تاریخ مذکور در آن ۱۲۶۱ ق که نسخه‌ای برای
سبحانعلی خان صاحب نوشته است. [۱۴۶ پ]. احتمال آن که تألیف این قربادین در
حدود سال ۱۲۶۵ ق بوده باشد، چندان دور از واقع نخواهد بود. شاید که مؤلف همان
«میر احسان علی فیض آبادی» باشد که بنا به اشاره استوری، کتاب «فوائد منتظمه» را به

*. کتابگزاری این نسخه در فصلنامه «دانش» (اسلام آباد پاکستان)، ش ۲۰-۲۱ / زمستان ۱۳۶۸ - بهار
۱۳۶۹ (ص ۱۳۵-۱۴۹) بطبع رسیده است.

سال ۱۲۶۵ ق / ۱۸۴۹ م نوشته، و شفاء الاطفال هم از اوست (ادبیات فارسی، ۲/۲، ص ۳۱۶ و ۳۳۴).

- آنچه از تضاعیف کتاب بر می‌آید این که مؤلف قطعاً شیعی امامی [نک: گ ۶۹ ر] و از سلاله حکیمان سادات هندی بوده است. از پدرش در نقلی از نواب سلطانعلی خان بهادر مرحوم [۲۸۱ ر] و هم در نقلی از نواب محمد علیخان بهادر سالار جنگ [۲۸۱ پ]، و از برادر مرحومش آقا علیخان و نواب بخت النساء خاتم بنت قاسم علیخان بهادر یاد کرده است [۲۶۴ پ]. استادش حکیم سید محمد مهدی خان بن سعید الملک زین العابدین خان (حکیم میرنواب) بن حکیم اصلح‌الدین خان بهادر سعید الملک (میر نواب) نام داشته است. [۳۰۲ ر، ۳۰۳ ر، ۳۳۲ پ، ۳۵۴ ر، ۳۷۳ ر، ۴۴۴ پ، ۴۸۹ پ، ۵۰۰ ر، ۵۰۱ پ، ۵۱۵ پ، ۵۲۶ ر، ۵۴۱ پ]. مؤلف از بعض معالجات خود، منجمله یکی در لکهنو [۱۶۴ پ] و یکی از مجربات خویش (- «بندۀ درگاه») یاد کرده، که از آغاحسن خان بن نواب محمد علیخان (مذکور) ابن محمدقلی خان نیشابوری بدو رسیده، و آن در اصل از آن سید شیرعلی مرحوم بوده که شیخ محمد اسلم عطار در شاهجهان آباد بدان عمل می‌کرده است. [۴۷۷-۴۷۸]. مؤلف صاحب یک «رساله حمیات» هم بوده، چنان که خود یاد کرده است [۳۱۲ ر]. هم چنین از جمله معجونات، «حلواء نقوی» را برای سیدعلی نقی کربلائی بن سید بهاء‌الدین نعمه‌اللهی ساخته است [۴۰۱ پ]، بیش از این از احوال شخصیه او دانسته نمی‌آید.

- کتاب یک مقدمه مبسوط عربی دارد به آغاز: «بسمله، نهلک یا الله یا من دل ذاته علی ذات، و استغنی بذات فی صفاته ...» که بیشتر نعوت ائمه شیعه را مشتمل است، و پایان موجود مقدمه ناتمام مزبور بدین عبارت است: «و هذا ظهره قد احدث بالخطایا و العیوب» [گ ۱۶ پ]. اما خود قرابادین بدین آغاز باشد:

- «هذه مقدمة لكتاب القربادین، و هو معرب اکربادین ... [بیاض] ... و فصلناها فصلین: الفصل الاول فی احکام تتعلق بامر الادویة المفردة ...، و الفصل الثانی فی احکام تتعلق بامر المركبات ... [گ ۱۷ ر] (این مقدمه قرابادین هم به عربی است، و تنها از المقالة الثانية عشر [گ ۶۳ ر] به فارسی نوشته، هر چند گهگاه ملمع است).

- **پایان** موجود نسخه: «... مطبوخ هلیله که اسهال صفر کند به نسخه قلاتسی، صفت آن، پوست هلیله زرد، ده درم تمر هندی منتقی از قشرو لیف و حب، بیست درم آلوسیه، سی عدد عناب خراسانی، سی عدد سپستان کفی گل بنفشه.» [۵۵۱ پ] که پیدا است ناتمام است.

- ترتیب الفبائی قرا بادین، از برگ ۶۹ ر، با این عبارت است: «حرف الالف، قدرتها علی مقدمه و مقالات و خاتمه...»، و چون نسخه تا اواسط حرف «میم»، یعنی در «مطبوخ» پایان یافته، بایستی کتاب در دو مجلد بوده باشد، که اینک از مجلد ثانی اطلاعی در دست نیست، تازه این مجلد هم، یعنی اصلاً کتاب ناتمام است.

- خط تعلیق مقدمه عربی، و نستعلیق هندی متن (س ۲ س ۱۳ ق) گویا از «یدالله» نامی، در ۵۵۱ برگ نوشته، و ۸ برگ در اول و ۴۲ برگ در آخر نسخه نانوشته، بر کاغذ نخودی بنگالی مور خورده، ۲۲ سطر، ۲۹×۱۶ س، با جلد مقوای ستبر کتان کشیده عنابی رنگ و گوشه‌ها و عطف چرمی قهوه‌ای، شیرازه‌بندی شده (رحلی بزرگ) ۴۲×۲۷. عنوان مقاله‌ها و تمام اسامی ادویه مفرده و مرکبه، «صفات» و «فواید»ها، خط و نشان‌ها شنگرف است.

مستخرجات

(الف). مؤلف در مطاوی کتاب، علاوه از آنچه گذشت، از این اشخاص نام برده است:

۱. «کعبه آفاق» سید نجف علی سادات مدنی (دام ظلّه العالی) و پسرش سیداحمد در فیض آباد به سال ۱۲۲۳ ق (گ ۶۶ ر).
۲. سید زین الدین علی بن الحسن الحسینی - رح (۶۹ پ).
۳. آغا علی رضا شوشتری (۶۹ پ).
۴. سید محمد نجفی (۷۰ پ).
۵. سید عوض علی شاه (۷۱ پ).
۶. نواب ناظر سعدالدوله محمد داراب علیخان بهادر (۱۱۷ پ).
۷. امیرالامراء ذوالفقار خان بهادر سالار ممالک هندوستان (۳۱۸ ر).
۸. عبدالله خان قطب الملک (۳۲۶ ر).

۹. نواب وزیر الممالک شجاع‌الدوله میرزا جلال‌الدین حیدر بهادر، که مؤلف حبی برای داروغه خانه آرامگاه او ساخته است (۳۳۸ ر).
۱۰. منتظم الدوله، که مؤلف چندین ترکیب داروئی برای او ساخته است (۳۵۰ ب).
۱۱. مؤتمن الملک اسحاق خان بهادر (۳۶۳ ر).
۱۲. نواب محمدعلی خان بن نواب مدارالدوله بهادر وکیل السلطنه (۲۸۱ پ، ۳۹۰ پ).
۱۳. قاسم علی خان بهادر قیام جنگ (مذکور) ابن نواب محمد علیخان بهادر سالار جنگ (۳۹۹ ر، ۴۵۴ ر).
۱۴. امیرالامرا بهادر میرینج (۵۱۷ پ).
۱۵. سلطان محمد شاه گورکانی (۵۱۷ پ).
- (ب). اسامی اطباء و کتب طبی مذکور در متن:
۱. آقا / میرزا ابراهیم قمی، نقلی از «بیاض» به خط او (۷۳ ر، ۳۲۶ ر) که پدر حکیم اشرف قمی بوده (۳۲۰ ر)
۲. ابقرط خان حکیم (۴۵۱ ر)
۳. ابوالحسن کشمیری حکیم (۳۲۵ پ، ۳۶۵ ر)
۴. اجمل خان حکیم که استادش از «بیاض مجربات» او نقل کرده (۲۲۶ ر، ۳۶۰ ر، ۳۶۷ پ) [نک: فهرست مشترک (منزوی)، ۱ / ۵۰۴].
۵. احمد موسوی (سید) حکیم (۳۳۳ پ)
۶. اختیارات بدیعی (۴۹۹ ر، ۵۰۰ ر، و نقل مکرر) - ارزانی (حکیم)، ر ش: محمد اکبر شاه.
۷. اسحاق خان (حکیم) پدر حکیم ذکاء الله خان دهلوی صاحب «قربادین ذکائی» (۲۴۸ ب، ۴۸۸ ر) [مشترک (منزوی)، ۱ / ۵۶۹].
۸. اشرف قمی (حکیم) پدر میرزا ابراهیم قمی (۳۲۰ ر) مذکور.
۹. اصلح‌الدین خان بهادر (حکیم) سعیدالملک میرنواب، جدّ استادش حکیم سید محمد مهدی خان بن سعیدالملک زین العابدین خان (حکیم میرنواب) بن حکیم اصلح‌الدین بوده (۲۳۳ پ، ۳۳۲ پ، ۴۴۴ پ، ۴۸۹ پ) که خدمت حکیم علویخان

- سید محمد هاشم شیرازی معتمد الملوک رسیده (۵۲۶ ر) و از جمله نسخه‌ای برای میرزا عبدالله خانسامان نواب ابوالمنصور خان بهادر صفدر جنگ تجویز کرده (۴۸۹ پ).
۱۰. اعتمادالدوله مرحوم به نقل از حکیم ذکائی (۳۲۸ پ).
۱۱. افضل گیلانی حکیم (۲۴۲ پ).
- اکمل الاطباء (حکیم)، رش: محمد اکمل خان دهلوی.
۱۲. امام الدین خان (حکیم) دهلوی (م ۱۲۲۴ ق) امام بخش (۲۸۰ پ، ۳۱۱ ر).
- ایلاقی، رش: معالجات ایلاقی.
۱۳. ببرعلی میرزا (مرحوم) معروف به «میرزا مغل» که یکی از تلامذه پدر استادش حکیم سید زین العابدین خان (میرنواب) بوده، و همو صاحب «قربادین حسینی» است (۳۴۵ ر، ۴۱۴-۴۱۵، ۴۸۸ ر- پ، ۵۰۱ پ، ۵۰۲ پ، ۵۴۸ پ).
- بحر الجواهر، رش: محمد بن یوسف هروی.
۱۴. برهان قاطع، که مکرراً از آن نقل کرده.
۱۵. بنده علیخان (حکیم) مرحوم (۴۳۴ پ)
۱۶. بوعلی خان حکیم (۴۳۴ پ)
۱۷. بهاءالدوله (گ ۶۵ پ) - که ظاهراً امیر سید سراج الدین بهاءالدوله حسن حسینی رازی طرشتی (م ۹۲۶ ق) صاحب «خلاصة التجارب» در پزشکی است.
- تحفه حکیم، رش: محمد مؤمن تنکابنی.
۱۸. ترویج الارواح، که از صاحب آن نقل کرده (۲۰۷ پ). [فهرست دانشگاه، ۱۷/۱۷].
- جامع الجوامع محمد شاهی، رش: علویخان شیرازی.
۱۹. جامع الفوائد (۴۴۴ ر).
۲۰. جانبخش حکیم (۳۶۹ ر).
۲۱. جرجانی (سید اسماعیل) مکرراً از «ذخیره خوارزمشاهی» او نقل کرده.
۲۲. جلال قمی، حکیم حرم شاه سلیمان صفوی که از اولاد حکیم ابوالبرکات اوحدانی بود (۳۱۹ پ).
۲۳. حاجی حسین (طیب) از تلامذه میرزا هادی شیرازی (۳۶۱ پ)

۲۴. حاذق الزمان خان (حکیم) مرحوم که والد حکیم -گویا - میرزا علی شریف بوده (۱۸۱ ر، ۲۶۲ ر، ۳۵۰ پ).
۲۵. خیرعلی شاهپوری (سید) که از «بیاض مجربات» او یاد کرده (۳۸۸ ر، ۴۳۵ ر).
۲۶. دارا شکوهی که صاحب آن نورالدین محمد (۱۷۶ ر) ابن عبدالله بن حکیم عین الملوک قریشی شیرازی (ن ۱ س ۱۱) بوده است، که به عنوان «علاجات دارا شکوهی» معروف باشد. [فهرست مشترک (منزوی)، ۱ / ۶۲۵].
۲۷. ذکاء الله خان دهلوی طبیب باشی ابن حکیم اسحاق خان، صاحب «قربادین ذکائی» (۲۱۵ ر، ۲۵۸ پ، ۳۳۳ پ، ۴۸۸ ر، ۵۰۱ پ، و مکرر). [مشترک، ۱ / ۵۶۹].
۲۸. ریاض رضوی، نقل از آن (۷۳ ر، ۷۶ ر، ۴۷۰ ر، ۵۰۶ ر)
۲۹. ریاض عالمگیری، نقل از آن (۲۹۷ ر، ۲۹۹ ر، ۳۰۰ ر، و مکرر)، از محمدرضا بن ابوالفضل سلیمان شیرازی (ح ۹۰. ۱ ق). [مشترک، ۱ / ۵۹۱].
۳۰. ریاض الفوائد، (۴۸۹ پ). [مشترک، ۱ / ۵۹۲].
۳۱. زین العابدین خان، (سید) سعیدالملک (حکیم میرنواب) بن حکیم اصلح‌الدین خان بهادر سعیدالملک (میرنواب) پدر استادش حکیم سید محمدمهدی خان بوده است، که گویا «بیاض مجربات» از آن او باشد (۳۵۴ ر، ۳۷۳ ر، ۵۰۳ ر، ۵۰۵ پ، ۵۱۵ پ).
۳۲. سدیدالدین کازرونی (حکیم) که از «شرح موجز القانون» او یاد و نقل کرده است (۴۹۹ پ، ۵۳۹ پ).
۳۳. سلیمان شیرازی (میرزا) حکیم‌باشی شاه عباس صفوی (۱۲۲ ب، ۲۷۱ پ). - شاه ارزانی، رش محمداکبر شاه حکیم.
۳۴. شفاخانی، کتابی تألیف حکیم شهاب‌الدین بن عبدالکریم ناگوری (ح ۷۹۵ ق) که از آن نقل کرده (۲۳۰ پ).
۳۵. شفائی خان (حکیم) بن عبدالشافی خان، که حکیم‌باشی نواب وزیرالممالک آصف‌الدوله میرزا یحیی خان بهادر بوده، و از [تألیف] وی مکرراً نقل کرده است. (۱۰۹ پ، ۳۳۷ ر، ۳۴۲ ر، ۵۰۸ ر) [مشترک، ۱ / ۴۲۱، ۴۴۸، ۶۹۴، ۷۵۸].
۳۶. شفاء الاسقام، نقل از آن (۵۳۱ پ) [مشترک، ۱ / ۶۰۴، چند کتاب].

۳۷. شکرالله سندیلونی حکیم که نواب وزیرالممالک ابوالمنصور خان بهادر صفدر جنگ (مغفور) را معالجه کرده است (۵۲۵ ر).
- شهاب ناگوری (حکیم) که مؤلف کتاب «شفاخانی» مذکور است (۲۳۰ پ).
۳۸. صادق الزمان خان حکیم (۴۷۰ پ).
۳۹. صالح خان شیرازی (میرزا) حکیم که خال سید علویخان (حکیم) شیرازی بوده است (۲۸۳ پ، ۳۰۳، ۴۹۱ ر، و مکرر).
۴۰. ضیاء العلوم، نقل از آن (۲۳۳ پ). [مشترک، ۱ / ۱۵۶].
۴۱. طاهر یزدی (سید) طبیب، که ضمن نقل از پدرش (که طبیب بوده) از سنّ خودش در هشتاد سالگی یاد کرده است (۱۶۵ ر، ۳۶۹ پ).
۴۲. طبّ سکندری، نقل از آن (۳۶۲ ر) - ظ: منسوب به حکیم سکندر بن حکیم اسماعیل یونانی (ح ۱۱۶۰ ق) [استوری: پزشکی، ص ۲۷۴].
۴۳. عبدالحکیم کابلی (۱۴۱ ر).
۴۴. عبدالحمید حکیم (۴۷۴ پ).
۴۵. عطاءالله (سید) حکیم که استادش حکیم محمدباقر حسینی (۳۰۴ ر) و خود جدّ صاحب «تحفه» بوده (۳۳۷ ر) - یعنی حکیم محمد مؤمن تنکابنی.
۴۶. علویخان شیرازی (سید) محمد هاشم (حکیم) معتمدالملوک بن سید (میرزا) محمد هادی شیرازی حکیم (علّامه) که «قربادین جامع الجوامع محمد شاهی» را به سال ۱۱۱۷ ق در دارالفتح «اوجین» [از استان مالوای هندوستان] به جهت شاهزاده محمد بیداریخت بن محمد اعظم شاه بن اورنگ زیب عالمگیر گورکانی تألیف کرده. (۷۳ ر، ۱۱۵ ر، ۱۷۵ ر، ۲۳۵ ر، ۴۹۷ پ، ۵۱۵ پ، ۵۱۶ ر، ۵۳۹ ر، ۵۴۸ ر).
۴۷. علی اکبر خان حکیم (۴۶۷ پ).
۴۸. علی بیک (میرزا) پرکنه‌ای طبیب (۳۶۳ ر).
۴۹. علی رضا حکیم (مکرر).
۵۰. علی شریف خان (میرزا) حکیم مرحوم - ابن محمد زمان خان حکیم (۲۲۲ ر، ۲۶۱ پ، ۳۳۵ ر، ۳۳۷ پ، ۳۶۵ پ).

۵۱. علی گیلانی حکیم (۳۶۴ ر، ...) شارح قانون ابن سینا و صاحب «مجربات» (استوری، ۲ / ۲، ۲۵۱).
۵۲. علی نقی خان حکیم که عموی استادش بوده، و از خط او بنقل آورده (۲۶۹ پ، ۲۷۰ ر، ۳۳۸ ر، ۳۵۶ ر، ۳۹۳ پ).
۵۳. عمادالدین شیرازی (حکیم) محمود بن مسعود حسینی (۴۵۱ پ، ۴۹۱ پ) - طبیب شاه طهماسب صفوی.
۵۴. عمادالدین کاشغری حکیم (۳۲۳ ر).
۵۵. عنصرالله آبادی (حکیم) سید نثار علی خان، که جد مادری شاگردش سید غلام مهدی بوده است (۱۳۵ ر، ۳۴۸ ر، ۴۷۳ ر، ۴۷۵ ر).
۵۶. عین الشفا، نقل از آن (۳۶۹ ر، ۴۶۸ ر). [مشترک، ۱ / ۶۵۵ و ۶۵۶].
۵۷. غلام مهدی کربلائی (سید) که شاگردش بوده (۳۴۳ پ، ۳۴۸ ر، ۴۷۲ ر، ۴۷۴ پ).
- قربادین بقائی، رش: محمدبهاء خان شاهجهان آبادی.
- قربادین جامع الجوامع، رش: علویخان شیرازی.
- قربادین حسینی، رش: ببرعلی میرزا (مغل).
- قربادین ذکائی، رش: ذکاءالله خان دهلوی.
۵۸. قربادین شاپور / قربادین مارستان عسکری شاپور (۲۷۵ پ، ۵۱۱ پ).
- قربادین شریف خانی، رش: محمدشریف خان دهلوی.
- قربادین شفائی، رش: مظفرالدین کاشانی.
۵۹. قربادین علی پور (۵۱۱ پ).
- قربادین قادری، رش: محمداکبر شاه ارزانی.
- قربادین مخزن الادویه، رش: محمدحسین خان عقیلی.
- قربادین معصومی، رش: معصوم حکیم.
۶۰. قرشی (ابن نفیس) مکرر از او نقل کرده است.
- کازرونی (حکیم)، رش: سدیدالدین کازرونی.

۶۱. کمال‌الدین حسین (حکیم) شیرازی (طیب شاه طهماسب صفوی) که از «مجربات» او نقل کرده (۴۴۵ ر). [استوری: پزشکی، ص ۲۶۴].
۶۲. گنج علی خان (مرحوم) که از «بیاض» او نقل کرده (۳۷۵ ر).
۶۳. لعل شاه حسینی (سید) طبیب گردیزی (۲۲۰ پ).
- مجربات اکبری (۳۶۵ ر)، رش: محمداکبر شاه ارزانی ... [مشترک، ۱ / ۷۱۸].
۶۴. محسن خان (حکیم) مذکور در قراپادین جامع الجوامع محمد شاهی (۴۹۲ ر).
۶۵. محمد اسحاق خان حکیم (۲۴۸ پ) - گویا همان ← اسحاق خان پدر حکیم ← ذکاء‌الله خان دهلوی.
۶۶. محمد احسن (حکیم) - خال حکیم محمد شریف خان دهلوی (۲۶۱ ر).
۶۷. محمداکبر شاه (حکیم) ارزانی ابن میرحاجی محمد مقیم دهلوی (م ۱۱۳۴) - صاحب «مجربات اکبری» (۳۶۵ ر) و «قراپادین قادری» (۱۰۸ پ، ۲۲۷ پ، ۴۶۰ پ، ۴۷۸ ر، ۵۳۱ پ، ۵۳۸).
۶۸. محمداکمل خان دهلوی (حکیم) حاذق الملک (م ۱۲۲۰ ق) که از «بیاض» او نقل کرده (۱۳۶ ر، ۳۴۱ پ، ۳۵۶ ر).
۶۹. محمدامین حکیم (۳۲۲ پ).
۷۰. محمدباقر (میرزا) طرب نژاد (۲۴۸ ر) - قمی (۳۳۴ ر) - ؟
۷۱. محمدباقر (حکیم) که پسر استادش بوده (۴۳۷).
۷۲. محمدباقر حکیم باشی (میرزا) بن حکیم عمادالدین محمود حسینی شیرازی که نواده‌اش میرزا عبدالباقی نام داشته (۳۹۷ پ)، و از «بیاض مجربات» او مکرر نقل کرده (۴۲۸-۴۲۹، ۵۲۸ پ، ۵۲۹ پ). [فهرست دانشگاه، ۱۶ / ۴۲۲].
۷۳. محمدبقاء‌الله خان شاه جهان آبادی (حکیم) که از «قراپادین» یا «مجموعه بقاخانی» او نقل کرده است (۲۷۰ ر، ۳۷۷ ر، ۳۹۷ ر، ۵۴۵ پ). [استوری: ۴۴۰ / مشترک، ۱ / ۷۴۶].
۷۴. محمدتقی خان، میرزا (۱۶۸ ر).
۷۵. محمد جعفر اکبرآبادی (حکیم) - ظ: ابن مولا حیدر - ظ: ابن میررحیم الله (۳۱۲ ر - پ، ۳۸۸ ر، ۴۴۸ پ) که از «بیاض» او نقل کرده است (۳۱۸ پ).

۷۶. محمدحسین خان (حکیم) بن سید محمد هادی خان حکیم علوی عقیلی خراسانی شیرازی هندی (نواده حکیم علویخان شیرازی، م. ۱۱۶۰ ق) - صاحب قرابادین مخزن الادویه (۴۶، ۱۵۱ پ، ۲۷۳ پ، ۲۹۱ پ، ۲۹۴ ر، ۳۵۱ پ، ۳۸۹ ر).
۷۷. محمدحسین شیرازی (میرزا) حکیم‌باشی شاه عباس صفوی (۱۲۲ پ، ۳۰۸ پ، ۳۲۱ پ، ۳۵۲ ر).
۷۸. محمد روشن حکیم (۴۴۴ پ).
۷۹. محمد زمان خان (حکیم) پدر حکیم علی شریف خان مرحوم (۳۶۵ پ).
۸۰. محمدشریف خان دهلوی (ظ: ابن محمداکمل خان حاذق الملک حکیم، صاحب «منتخبات» و گویا «قرابادین شریف خانی» (۲۱۵ ر، ۲۶۱ پ، ۴۵۲ پ) ۵۱۷ ر، ۵۲۲ ر)، گوید که گفته‌اند محمدشریف خان پسر سید عمادالدین محمود (حسینی شیرازی) است (۳۵۲ ر).
۸۱. محمد شفیع اکبرآبادی حکیم (۳۰۹ ر).
۸۲. محمدطاهر (حکیم) بن حکیم محمد صالح خان (۳۱۹ ر، ۴۹۱ پ).
۸۳. محمدعلی (میرزا) فاضل کشمیری طبیب (۳۵۱ ر).
۸۴. محمد مسیح (سید) موسوی طبیب (۳۵۱ پ، ۳۵۲ پ) - گویا - ابن محمدصادق، یکی از شاگردان میرمحمد مؤمن تنکابنی صاحب «تحفه» باشد.
۸۵. محمد مؤمن تنکابنی، صاحب «تحفة المؤمنین» (- تحفه حکیم مؤمن) که مکرر از آن نقل کرده است.
۸۶. محمد مهدی خان (حکیم) بن سید زین‌العابدین خان سعیدالملک (حکیم میرنواب) بن حکیم اصلح‌الدین خان بهادر سعیدالملک (میرنواب) که استادش بوده و مکرر از او یاد و نقل کرده است (۳۰۲ ر، ۳۰۳ ر، ۵۰۰ ر، ۵۴۱ پ).
۸۷. محمد هادی شیرازی (علامه، میرزا) بن محمد صالح شیرازی، پدر سید علویخان معتمدالملوک شیرازی، طبیب شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵ - ۱۱۳۵ ق) که از وی و پسرش مکرر یاد و نقل کرده است (۴۶۸ پ، ۵۰۸ پ، ۵۲۸ ر، ۵۴۸ ر).
۸۸. محمدبن یوسف طبیب هروی (ن ۲ س ۹ / ن ۱ س ۱۰)، صاحب «بحر الجواهر» (- جواهر اللغه، ساخته ۹۲۴ ق) که از آن مکرر نقل کرده است (۷۳ ر، ۱۶۸ پ، ۵۲۷ ت، ۵۴۰ ر).

- مخزن الادویه، رش: محمدحسین خان عقیلی.
۸۹. مظفرالدین بن سید محمد حسین کاشانی شفائی (م ۹۶۳ ق) صاحب قرابادین شفائی (۲۹۱ ر، و مکرر).
۹۰. معالجات ایلاقی (۲۶۱ پ، ۳۴۲ پ، و مکرر) - گویا الفصول الایلاقیه، تألیف شرف‌الدین ابوعبدالله محمدبن یوسف ایلاقی (ح ۴۲۸ ق) که شروح چندی بر آن نوشته‌اند.
۹۱. معالج خان حکیم (۳۸۷ ر).
- معتمدالملوک (حکیم)، رش: علویخان شیرازی.
۹۲. معزالدین محمد (میرزا) بن میرزا محمدرضا بن حکیم سلیمان شیرازی (۱۴۱ ر، ۲۷۱ پ)
۹۳. معصوم (حکیم) بن کریم‌الدین شوشتری شیرازی (ح ۱۰۵۹ ق)، صاحب «قرابادین معصومی» (۴۲۳ پ، ۴۹۸ ر، ۴۹۷ ر، ۴۹۵ ر، ۵۴۶ ر).
۹۴. مفاتیح الشرایع (فی الفقه) از ملامحسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق) که مکرر از آن نقل کرده است (۵۱۳ ر).
- منتخبات شریف خانی (۳۵۸ پ، ۴۶۷ ر، ۴۸۹ ر) رش: محمد شریف خان دهلوی.
۹۵. مهدی علیخان بهادر حکیم (۴۷۵ ر).
- مهدی کربلانی (سید)، رش: غلام مهدی.
۹۶. میرآفتاب حکیم (۳۲۵ ر).
- میرزا ببرعلی حکیم، رش: ببرعلی میرزا.
- میرزا مغل حکیم، رش: ببرعلی میرزا.
۹۷. میرعبدالله حکیم (۳۳۴ پ).
۹۸. ناصر علی کشمیری (سید) رضوی داماد سید تراب شاه طبیب (۳۶۳ ر).
۹۹. نجم‌الدین محمود (-ظ: منصور) بن (-ظ: یوسف بن) الیاس شیرازی (ظ: ن ۲ س ۸) (و صاحب «کفایه منصوری») که گوید شاگردش اصیل‌الدین بود (۳۲۷ پ) و مکرر از وی نقل کرده است.

۱۰۰. نجیب‌الدین ابو حامد محمد بن علی سمرقندی (م ۶۱۹ ق) صاحب کتابهای چندی در پزشکی و داروشناسی (۲۷۰ ب). [الذریعه، ۱۷: ۶۰ / فهرست ریو: ۷۹۴ / فیلمها، ۶۹۷: ۱ / نشریه، دفتر ۲۱۶].

۱۷

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که در سال ۵۰۴ ق / ۱۱۱۰ م به دربار قطب‌الدین ابوالفتح محمد خوارزمشاه (م ۵۲۱ ق) پیوست، و آن را به نام وی در نه کتاب تألیف کرد (که سپس کتاب دهم را نیز در *تتمه کتاب ذخیره* به عنوان *قرابادین* بدان افزود). نسخه حاضر، شامل کتاب‌های یکم تا پنجم «ذخیره» است که در باب چهارم از گفتار ششم اندکی ناقص و برگ افتاده باشد. مجلدات آن در هند و ایران چاپ شده است.

خط نسخ - تقریباً مکتنز، با سرفصلها و عناوین نستعلیق، به تاریخ‌های ۲۲ محرم، ۱۴ رمضان، و سؤال ۱۰۴۲ هـ. ق، در پایان کتاب‌های نسخه نگاشته است. ۲۰۴ برگ، ۴۲ سطر ۲۰/۵×۸، کاغذ اصفهانی نخودی با جلد صحافی جدید ۲۵×۱۳. عنوان‌ها و سرفصل‌ها، نام‌های بیماریها، داروها و اندام‌ها و سجاوندی‌ها جملگی به شنگرف، عناوین در فهرس کتابها به خط ثلث درشت و گاهی به تعلیق است. اوراق اوایل و اواخر پارگی و نم دیدگی دارد. یادداشت تملیک ابوتراب ابن عبدالرزاق نوری، ساکن کردوی از دیه‌های شمیران با مهر تملیک همو در برگ اول آمده است.

Persian Literature, by Story, vol. II, part 2, PP. 207-211.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی) ج ۱، ص ۵۳۸-۵۴۳.

- فهرست مخطوطات الطب الاسلامی (در ترکیه)، ص ۱۷۹-۱۸۰.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی (مشار)، ج ۲ / ۱۵۹۹.

- کتابشناسی موضوعی ایران (بنی‌آدم)، ص ۳۴۰.

۱۸

عمل صالح - یا - قرابادین صالحی ، در داروشناسی [فارسی]

تألیف صالح بن محمد بن محمد صالح قائنی هروی باختری قندهاری حنفی (نیمه دوم سده ۱۲ ق)، که آن را به سال ۱۱۷۱ ق ساخته، چنان که خود در ماده تاریخ تألیف آن گفته است: «کهنه پزشکی لیب، پیر خرد آن طبیب / آن که مرا چون پدر، در همه جا ناصح است / گفتمش این نسخه را، علت تاریخ چیست / گفت: «شفای بدن با عمل صالح است» (= ۱۱۷۱). کتاب مرتب است بر یک مقدمه (در اوزان، احراق، اغسال، تحميص، تدمیر، تشویه، و تکلیس ادویه) و ۲۸ باب (حسب ترتیب الفبایی) و هر باب چند فصل به ترتیب تهجی است.

- آغاز: بسمله، شایسته عمل صالح که پسندیده اصحاب صلاح باشد ...

- انجام: و چون کبوتران را به حب القلت و کاکیان تعلیف کنند و خورد آن را گرفته هر روز نیم مثقال آن را با نیم مثقال شکر طبر زد بیاشامند همان عمل کند. مؤلف در مقدمه کتاب (۲ پ) وعده کرده است که در کتاب مفردات خود موسوم به «تحفه الصالحین» ادویه محموده را بیان کند. این کتاب «تحفه» که نجم آبادی (فهرست طبی، س ۲۱۷) اشتباهاً آن را همین قرابادین صالحی پنداشته، و ظاهراً به سال ۱۱۷۹ - یا ۱۱۹۹ ق (؟) تألیف گردیده، نخست بار به اهتمام سید رضی حکیم‌باشی نظام در طهران (۱۲۸۴ ق) طبع سنگی شده است.

نستعلیق محمدحسن هزار جریبی برای آقا میرزا بزرگ حکیم که در ذیقعه ۱۲۶۵ ق پایان برده است. ۱۸۳ گ، ۲۷ سطر، ۲۵/۵×۱۵، کاغذ استانبولی با جلد تیماج مشکی مجدول و ضربی زرکوب لاجوردین با نقش ازدها و ترنج گل و بوته، ۳۳×۲۱/۵. اسماء اشخاص و نامهای بیماریها و داروها و خط و نشانها جملگی به سرخ نوشته شده است. ۹ برگ آخر نسخه، از برای مقادیر دارویی منتخباتی از اوزان و مقادیر مفردات یا مرکبات ادویه، شرح قیراطهای مکی و عراقی و دائق و درهم‌های بغلی و مثقالهای شرعیه (به نقل از کتاب القاموس) و اوقیه قدیم در مقادیر ادویه (از کتاب القانون) و ارطال و منان و نوات و ربوات و بدرات و قناطر هر یک به مقادیر لازم و دیگر مکاییل همچون صاع، کلیجه و ریبه و مقیاسات مانند قفیز، قبطه، شیر، خطوه و جز اینها چون اشل و میل و فرسخ و

جریب و طسوج و گُر و شعیر، و دیگر سکوک، حبوب و تمیماتی در اوزان شایع زمان کتابت (۱۲۶۵ ق)، و خلاصه اقسام اوزان و مقادیر و مکایل و مقیاسات به تفصیل تمام و اختلافات میان آنها نوشته است، که خود رساله ممتع مستقلى بشمار می‌رود، و شایسته طبع و نشر می‌باشد. بر ورق بدرقه هم تاریخ تولد نورچشمی به روز یکشنبه ۲ صفر / ۱۲۸۰ ق نگاشته است.

Persian Literature, by Story, vol. II, part 2, P. 279.

- الذریعه، ج ۱۷، ص ۶۲.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۱، ص ۴۸۹ و ۵۸۱.

- فهرست (نجم‌آبادی)

- فهرست کتابهای چاپی فارسی (مشار)، ۲ /

۱۹

مخزن الادویه (ج ۲) در داروشناسی [فارسی]

تألیف میر محمدحسین خان بن سید حکیم محمد هادی خان علوی عقیلی خراسانی شیرازی هندی (نواده حکیم علویخان شیرازی، م ۱۱۶۰ ق) که آن را پس از کتاب **مجمع الجوامع** خود، حدود سال ۱۱۸۵ ق / ۱۷۷۱ م تألیف کرده*، و کتاب در دو مقاله - یا - مجلد است در ۲۸ باب به ترتیب الفبایی اسامی ادویه، با یک مقدمه در کلیات (۱۴ فصل)، که مقاله یا مجلد اول (در ادویه مفردة که تذکره نامند) ۱۱ باب را تا آخر حرف «زاء» شامل باشد، و مقاله یا مجلد دوم (در ادویه مرکبه که قراپادین خوانند) ۱۷ باب دیگر را تا آخر حرف «یاء» در بردارد، با یک خاتمه (در بیان تعداد ادویه مذکوره به اسامی و لغات مختلفه از عربی و یونانی و سریانی و فارسی و ترکی و هندی و غیرها

*. عقیلی چهار اثر در پزشکی و داروشناسی تألیف کرده، که آخرین آنها کتاب **خلاصه الحکمه** (در کلیات علم طب) مؤلف به سال ۱۱۹۵ ق است؛ اخیراً این اثر به کوشش اسماعیل ناظم بطبع رسیده (قم، انتشارات اسماعیلیان، ۱۳۸۵ ش، ج ۲، ۸۴ + ۱۴۷۴) و خانم «آذر آقا میرزا» یک کتابگزاری سودمند بر آن نوشته است [گزارش میراث، ش ۱۵ و ۱۶ / آذر و دی ۱۳۸۶، ص ۲۲-۲۵].

مسمی به فرهنگ به ترتیب حروف تهجی با ملاحظه حروف دوم و سوم) در ۲۸ باب و هر بابی چند فصل است.

نخستین چاپ کامل کتاب به مباشرت حاجی آقا کربلایی محمدخان صاحب شیرازی تاجر با اهتمام جمعی از حکیمان هند در کلکته (۱۸۴۴ م / ۱۲۶۰ ق) طبع حروفی شد، که پس از آن مکرر در هند و ایران چاپ گردید، و اخیراً همان طبع کلکته در تهران (۱۳۵۵ ش) بطور افست چاپ شده است. اختصارات یا منتخبات چندی از آن، منجمله «انتخاب مخزن الادویه» حکیم محمد سراج‌الدین (آصفیه / ۳۲۰) «منتخبات مخزن الادویه» (مدرس)، و «فرهنگ مخزن الادویه» حکیم احمد حسین بلگرامی (مدرس) هم موجود است.

نسخه حاضر که مقاله یا مجلد دوم کتاب، و موسوم است به «قربادین مجمع الجوامع و ذخائر التراکیب» (- مخزن الادویه محمدحسین خانی)، خاتمه مذکور یا فرهنگ دارویی را نیز داراست.

- آغاز: بسمله، جلد ثانی، باب دوازدهم، در بیان ادویه که حرف اول آنها سین مهمله است، فصل السین مع الالف: ساج.

- انجام: ... و غیره نسبت به دیگر کتب متداوله این فن گوی سبقت از میدان جامعیت و محتاج الیه طبیب ربوده.

خط نستعلیق سده ۱۳ (ق)، ۲۱ سطر، ۲۴×۱۲/۵ کاغذ بنگالی مور خورده، ... برگ، با جلد صحافی جدید، ۳۰×۲۱. عنوان‌ها و اسماء ادویه و خط و نشانها جملگی شنگرف است. یادداشت تملیک صفاءالحق همدانی به تاریخ شعبان ۱۳۳۰ ق، بدین عبارت: «این کتاب را در همدان ابتیاع نمود، از طمع کنندگان معذرت می‌خواهم که چون بکار آنها نمی‌آید چشم طمع از این کتاب بپوشند، اقل السادات دکتر صفا الحق»*. پس از آن یادداشت «میرصالح» نامی در حضور صفاء الحق به تاریخ ۱۹ شهر صفر ... با جوهر بنفش بر ورق اول نوشته است. چند برگ اوایل و اواخر وصالی شده، بعضی توضیحات لغوی یا دارویی نیز با جوهر سبز از مرحوم صفاءالحق در کرانه صفحات آمده است.

*. شرح حال «صفاء الحق همدانی» (سید حسن مدنی) همراه با برخی از «رسائل» او اخیراً بطبع رسیده است [تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۶، ۹۷ ص.].

Persian Literature, by Story, PP. 281-282.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طبّی (نجم‌آبادی)، س ۷۰۲-۷۱۴.
- الذریعه، ج ۴، ص ۶۳ / ج ۲۰، ص ۲۲۱-۲۲۲.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۱، ص ۵۹۶.
- مخزن الادویه (عقیلی خراسانی)، تهران، چاپ افست کلکته (۱۸۴۴ م).

۲۰

دیوان مسعود سعد سلمان (منتخب) [فارسی]

نسخه حاضر در مقایسه با دیوان مسعود سعد سلمان همدانی لاهوری (ح ۴۳۵ - ۵۱۵ ق) طبع مرحوم رشید یاسمی (تهران، ۱۳۱۸ ش) از لحاظ کمیت اشعار، ظاهراً گزیده یا منتخبات بر شمار تواند آمد. چنان که شمار قصاید در این نسخه خطی ۲۵۸، و در نسخه چاپی مزبور ۳۱۶، مقطعات در خطی ۵۴، در چاپی ۲۳۱، ترکیب‌بندها و ترجیع‌بندها (خطی ۱ / چاپی ۱۰)، رباعیات (خطی ۴۸ / چاپی ۴۰۱)، مثنویات (خطی ۱۱۵ بیت / چاپی ۳۷۲)، غزلیات (خطی - تقریباً برابر با چاپی). موضوعات راجع به ماه‌های ایرانی و روزهای هفته مندرج در اشعار، و جز اینها را نسخه خطی فاقد است. اختلافات یا مبدلات در کلمات و مصاریع بسیار باشد، چنان که از جمله: «وز دولت تو خلق در اقبال فتاده است / زیرا که به جای همه کس داری کردار» (چاپی) که در خطی به صورت: «ایام همه در دل مهر توفتادست / زیرا که به جای همه کس داری کردار»، و جز اینها.*

- **آغاز:** بسمله، دوش در روی گنبد خضرا / مانده بودی دو چشم من عمدا.

- **انجام:** مرکب جاه زیر رانش باد / جان دشمن فدای جانش باد.

خط نستعلیق کاتبی که آن را در ۱۵ ج ۲ / ۱۰۵۰ پایان برده است. ۲۷۶ برگ کاغذ اصفهانی، ۱۷ بیت، ۱۸×۶/۵ با جلد صحافی جدید، ۲۴/۵×۱۳/۵. سر لوح ترنجی با گل

*. بررسی سنجشی میان نسخه خطی حاضر و دیوان طبع یاسمی را همکار گرامی آقای حسین نوین رنگرز انجام داده است.

و بوته لاجورد، شنگرف، عنابی، در زمینه زرنگار. دو صفحه آغاز بین السطور زرافشان، و

متن در جدول زر و لاجورد است. در صفحه آخر نسخه ابیات پراکنده آورده است.

- الذریعه، ج ۹ / ۳، ص ۱۰۳۶-۳۷.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۳، ص ۲۵۲۵-۲۵۲۷.

۲۱

الحاوی (الجامع الكبير) فی الطب، [عربی]

تألیف ابوبکر محمد بن زکریای رازی (۲۵۱-۳۱۳ ق) که به گفته ابوریحان بیرونی در **فهرست کتب رازی**: «همچون تعلیقاتی است که در آن تصرف نکرده، و آن را بپایان نبرده است» (ص ۵). الحاوی که مفصل‌ترین و مهم‌ترین اثر رازی است، در واقع یک دانشنامه بزرگ پزشکی بشمار می‌آید، که بیماری‌های گوناگون و چگونگی درمان آنها را یاد کرده، و هم اقوال و آراء پزشکان پیش از خود را بنقل آورده، و به اقتضای امانت علمی هر مطلبی را از هر جا گرفته مأخذ آن را ذکر نموده، و همانا به گفته خودش پانزده سال شب و روز در تألیف آن کوشیده، چندان که بدین کار در بینائی اش ضعف و در اندامش سستی پدید آمده است.

اجزاء کتاب الحاوی که ابن ندیم گوید آن را **الجامع الحاصر لصناعة الطب** هم نامند، دوازده قسم بوده است:

۱. فی علاج المرضى و الامراض، ۲. فی حفظ الصحة، ۳. فی الرئه و الجبر و الجراحات، ۴. فی قوى الادوية و الاغذیه، ۵. فی الادوية المركبة، ۶. فی صناعة الطب، ۷. فی صيدنة الطب (الادوية و الوانها، ۸. فی الابدان، ۹. فی الاوزان و المکاييل، ۱۰. فی التشريح و منافع الاعضاء، ۱۱. فی الاسباب الطبيعية من صناعة الطب، ۱۲. فی المدخل الى صناعة الطب (مقالتان: فی الاولیة: الاسماء الطبية، فی الثانية: اوائل الطب). لیکن نسخ خطی موجود اکثراً تمام اجزاء دوازده‌گانه مزبور را یا در بر ندارند، یا در عناوین آنها با آنچه ابن ندیم یاد کرده، اختلافات و بسا اختلاطات پدید آمده است. ظاهراً اجزاء کامل کتاب همان نسخه خطی موجود کتابخانه «اسکوریا» اسپانیاست، که بر اساس آن با مقابله نسخه «بانکی پور» پتنه هندوستان، طبع مصحح کتاب در ۲۵ جلد توسط

دائرة المعارف العثمانية در حیدرآباد دکن (چاپ ۲، ۱۳۹۴ ق / ۱۹۷۴ م) صورت پذیرفته است.

کتاب الحاوی در سال ۱۲۷۹ م به دستور شارل انجو پادشاه سیسیل به دست فرج بن سالم / سلیم با عنوان لاتینی «Continents» بدان زبان ترجمه شد، و نخستین طبع لاتینی آن به سال ۱۴۸۶ م در شهر برسیکا صورت گرفت، سپس طی سال‌های ۱۵۰۵ تا ۱۵۴۲ م اجزائی از آن در شهر ونیز تجدید چاپ گردید. کتاب نهم که داروشناسی است، مدت‌های دراز پس از عصر رنسانس در اروپا یکی از مراجع و منابع اساسی بشمار می‌رفت.

اما اجزاء نسخه حاضر - که ۱۱ بخش می‌باشد - در مقایسه با اجزاء مطبوع کتاب (چاپ حیدرآباد) از این قرار است:

۱- (آغاز): بسمله، فی السکته و الفالج و الخدر و الرعشة ... (گ ۱ پ) [برابر با الجزء الاول و بخشی از الجزء الثانی چاپی] ... (انجام): تم الجزء الاول ... و يتلوه فی الثانی ... جمل فی عین [کذا] و فی الاورام فی الجفن و العین و جمیع ضروره و علاج تمام فی العین و کلام مجمل فیها و فی ادویتها و فی هذه المجلدة جملة امراض و الافة و تفصیل ذلک (گ ۳۵ ر).

۲- (آغاز): بسمله، باب فی السکته و الفالج و الخدر و الرعشة ... (گ ۳۵ ر) [کذا، کما مرّ، ولی سپس به ابواب امراض العین پرداخته، و شامل الجزء الثانی تا الجزء الرابع چاپی است] ... (انجام): تم الکلام فی الانف و قوته، و يتلوه فی الاسنان و اللثة و التحلیل و قلعهها و ... فی اسنان الاطفال و تسهیل بناتها و فی جلاها بالسویات. (گ ۷۷ ر).

۳- (آغاز): بسمله، فی العطش و ما یسکنه و یهیجه و دلايله و منافعه و مضاره ... (گ ۷۷ پ) [که در الجزء الخامس چاپی، از صفحه ۲۴۰ بعد، و دنباله در الجزء السادس و الجزء السابع آمده است] ... (انجام): تم الجزء الخامس من کتاب الحاوی و يتلوه فی السادس الکلام فی الیرقان. (گ ۱۳۲ پ).

۴- (آغاز): فی الیرقان، بسمله، قال جالینوس فی المقالة الثانية من اصناف الحمیات اصحاب الیرقان متى ... (گ ۱۳۲ پ) [برابر با الجزء الرابع عشر و الجزء الخامس عشر و گویا تا الجزء الثامن عشر چاپی] ... (انجام): تم المجلد الثالث من الحاوی ... (گ ۱۶۴ پ).

۵- (آغاز): بسمله، القول فی القولنج و ایلاوس و اوجاع البطن المشبهة له من الاریاح ... (گ ۱۶۴ پ) [که در الجزء الثامن چاپی، از صفحه ۱۰۱ بعد، و دنباله در الجزء التاسع و الجزء العاشر آمده است] ... (انجام): تم الجزء السادس من کتاب الحاوی و يتلوه فی السابع قوانین الحقنة وجهة استعمالها و الشیافات اللينة و المطلقة و الممسكة و النافعة للادواء ... (گ ۱۷۵ ر).

۶- (آغاز): بسمله، من القربادین الكبير دواء حسک، حسک یابس یسحق مثل الکحل رطل ... (گ ۱۷۵ پ) [تطابق این قسم با هیچیک از اجزاء چاپی خصوصاً از الجزء العشرون بعد، مستعجلاً میسور نشد] ... (انجام): و ترک التملی و السكر و الجماع و الحركة بعد الطعام، تم الجزء الثامن کتاب الحاوی. (گ ۲۰۲ ر).

۷- (آغاز): بسمله، فی العروق و الدوالی و داء الفیل و الرهضة، اذا حدثت فی هذه قروح ... (گ ۲۰۲ پ) [که در الجزء الحادی عشر چاپی، از صفحه ۲۸۰ بعد آمده است] ... (انجام): تم الجزء ... من کتاب الحاوی ... و يتلوه ... فی باب قوانین علاج القروح و الجراحات، و جملها التي لا ترجع الى باب ما یخصها ینبغی ان ینقل من ها هنا کما یحتاج الى بداية یخلف ها هنا لثلا یفقد اتصال الکلام، قال جالینوس فی الثالثة من حيلة البرؤ. (گ ۲۴۳ ر).

۸- (آغاز): بسمله، قوانین الحقن الى وجهة استعمالها و الشیافات الملينة و المملطة ... (گ ۲۴۳ پ) [که در الجزء الثامن چاپی، از صفحه ۲۰۳ بعد آمده است] ... (انجام): تم الجزء السابع من کتاب الحاوی ... و يتلوه الجزء الثامن ... مع باب فی اشر البول السیه و عسر خروجه و قلته و استعمال للبول و التقطیر الذی یعسر التعریف و التقسیم و العلاج و الاستعداد و الانذار و الاحتماس و السلام (گ ۲۸۱ پ).

۹- (آغاز): بسمله، فی اشر للبول البهة و عسر خروجه و قلته [کما مر] ... (گ ۲۸۲ ر) [که در الجزء العاشر، چاپی از صفحه ۱۵۳ بعد آمده است] ... (انجام): ... و يتلوه من القربادین الكبير دواء الحسک، تم هذا المجلد ... و يتلوه ما بقى من الجزء الثامن من الجامع الكبير و المعروف بالحاوی، حمدله (گ ۲۹۶ پ).

۱۰- (آغاز): بسمله، باب فی البواسیر و الشقاق و السجوح فی المعقدة و القروح الحادثة فی الدبر و الذکر ... (گ ۲۹۶ ر) [که در الجزء الحادی عشر، از صفحه ۲۹ بعد

آمده است] ... (انجام) [عیناً به مانند بخش ۶، كما مرّ]: و ترك التملی و السكر و الجماع و الحركة بعد الطعام، تمّ جزء الثامن من كتاب الحاوی، و حمدله (گ ۳۱۵ ر).
 ۱۱. (آغاز) [عیناً به مانند بخش ۷، كما مرّ]: قال فی العروق و الدوالی و داء الفیل و الرهضة، اذا حدثت فی هذه قروح ... (گ ۳۱۵ ر) [این بخش که عیناً تکرار همان بخش ۷ می‌باشد، كما مرّ در الجزء الحادی عشر چاپی، از صفحه ۲۸۰ ببعد آمده است] ... (انجام): ... و حرکه حتی یصیر مرهماً و الزمه الجرح فأنه عجیب، تمّ الجزء من كتاب الحاوی و ... يتلوه ... فی باب قوانین علاج القروح و الجراحات ... ها هنا لثلا یفقد اتصال الكلام، قال جالینوس فی الثالثة من حيلة البرو، و تمت [نسخة الكتاب] (گ ۳۵۳ پ).

خط نسخ ابوالحسن ابن حاجی حسین طبسی فهینجی از روی نسخه مخزون در کتابخانه شیخ صفی‌الدین اردبیلی که به خط دستور الاطباء امیر محمدرضا برای سلیمان شاه صفوی نوشته بوده، در محرم ۱۰۹۶ ق برای میرزا عابدین نگاشته است. ۳۵۳ برگ کاغذ ترمه اصفهانی، ۳۵ سطر، ۲۶×۱۶/۵ با جلد صحافی جدید، ۳۷/۵×۲۵. عناوین و اسامی اطبا و امراض شنگرف است. یادداشت تملیک ابوتراب طبیب به تاریخ ۱۲۴۶ ق، و سجع مهر میرزا عابدین مذکور مهدی‌الیه نسخه بر ورق اول نقش است.

Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, GI, PP. 268 - 9 / SI, PP. 418-19.

Geschichte der Arabischen Schrifttums, von Sezgin, B. III, PP. 278-281. / A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London, 1967. pp. 104-106.

- الفهرست (لابن النديم)، تهران، ص ۳۵۷-۵۸.

- فهرست کتب الرازی (للبيروني)، ص ۵.

- كشف الظنون، ۱ / ۶۲۸.

- مجلة معهد المخطوطات العربية، ج ۴، ص ۲۹ / ج ۵، ص ۲۹۹.

- فيلسوف ري (محقق)، ص ۵۷.

- فهرست کتابهای خطی کتابخانه ملک (عربی)، ۱ / ۲۵۱.

- معجم المطبوعات العربية، ۱ / ۹۱۴.

- فهرست کتابهای چاپی عربی (مشار)، ۳۰۱.

- الحاوی (طبع حیدرآباد).

[تعلیق]:

راقم این سطور، ضمن مطالعه تطبیقی بین کتاب *الحاوی* حکیم رازی و کتاب *القانون* (فی الطب) ابن سینا، متوجه شدم که شیخ‌الرئیس طبیب همان کتاب رازی را چه در نظام ساختاری و چه در مطالب محتوایی آن سلخ و انتحال کرده، بدون آن که حتی یک بار از رازی و الحاوی اسم ببرد. کسی که مرا به سرقت و انتحال شیخ‌الرئیس متوجه ساخت، همان آلبرت زکی اسکندر فهرستنگار نسخه‌های خطی طبّی کتابخانه تاریخ پزشکی «ولکام» لندن (مذکور در فوق) بود، که او نیز به همین نتیجه رسیده است. آنگاه به گفتاری از «ایرینه فیلمان» برخوردم تحت عنوان «آیا قانون ابن سینا همانا انتحال کتاب الحاوی رازی است؟» (در)

Zeitschrift Fur Geschichte der Arabisch - Islamischen Wissenschaften

(F. Sezgin), B. 1, 1984, PP. 148-154.

و اشارات دیگر جز اینها در بعضی از مراجع، که یقین حاصل گردید ابوعلی بن سینای بخارائی کتاب *الحاوی* حکیم رازی را در نگارش کتاب *القانون* خود یکسره سرقت کرده است [رجوع شود به تألیف اینجانب با عنوان «حکیم رازی» (حکمت طبیعی و نظام فلسفی)، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴، ص ۷۶۴-۷۶۵]. <پ. اذکائی >.

۲۲

[فارسی] **مفتاح الخزان، در پزشکی**

تألیف زین‌الدین علی بن جمال‌الدین حسین انصاری، مشهور به «حاجی زین عطار» شیرازی (۷۳۰-۸۰۶ ق) که آن را از برای نصره‌الدین شاه یحیی بن امیر مبارزالدین محمد مظفری (۷۶۰-۷۹۵ ق) ساخته، و در ۱۴ ذی‌قعدة سال ۷۶۷ ق / ۲۳ جولای ۱۳۶۶ م از آن برداشته است. کتاب مرتب بر سه مقالت است، اول: در ادویه مفردة و معرفت آن، دوم: در ابدال و اصلاح آن، سیوم: در مرکبات مستعمل، که اسامی ادویه مفردة و مرکبه در هر سه مقاله به ترتیب الفبایی آنهاست. لیکن چنان که منزوی گوید چون

تحریرهای چندی از این کتاب پدید آمده، ترتیب و تعداد ابواب در مقاله‌ها یا رساله‌ها در نسخه‌ها کمابیش متفاوت باشد (فهرست، ج ۱، ص ۵۹۹). قدیم‌ترین نسخه موجود از کتاب همانا نسخه کتابخانه بادلین مورخ ۷۶۹ ق / ۱۳۶۷ م است (استوری، ۲/۲، ۲۲۱) و پس از آن ظاهراً همین نسخه دانشگاه بوعلی سینای همدان (مورخ ۸۷۰) باشد، که البته نسخ متعدد دیگر هم دارد، و گویا همین کتاب باشد که حسب مشار به عنوان «مفتاح الخزائن و مخزن الاکسیر» [؟] در هند چاپ سنگی شده است (فهرست، ۳۰۶۸).

- آغاز: بسمله، حمد و ثنائی که روایح عطر آن مجالس خلوت‌نشینان عالم ملکوت را معطر گرداند، و شکر و سپاسی که فوایح ... (الخ).

- انجام: و بعد از آن داروهای سوده‌بران افشانند و به مبالغه تمام بسایند و دیگر بار بشوید و استعمال کند، و الله اعلم بحقائق الاعمال.

خط نسخ امین‌الدین محمد سمرقندی که کتابت آن را در غزه ربیع ۱ / ۸۷۰ پایان برده، ۲۴۹ برگ، کاغذ سمرقندی زردتاب بعضاً آبی رنگ، ۱۵ سطر، ۱۲×۸، با جلد تیماج مشکی، ۲۰×۱۳. آیات و احادیث، عناوین و اسامی ادویه شنگرف است. ۱۸ برگ نخست متن در جدول شنگرفی است، اوراق اول نسخه و جلد اندکی مورخورده باشد. یادداشت ترکی «محمد» متخلص به داعی سه بیت ترکی بدخط (گ ۲ ر) و بعض توضیحات یا حاشیات بر بعض اوراق میانی، آنگاه بر دو برگ آخر: ابیات طلب دعای کاتب نسخه، و یادداشت مالک آن محمدبن شیخ محمود بن محمد بن امیرعلی متطلب مشتهر به «الوندی» حکیم تبریزی به تاریخ ۸۸۹ ق، و نیز یادداشتی راجع به علی‌اکبر و باقر و محمدکریم در ۱۴ شوال ۱۲۲۱ ق نوشته آمده است. [رش: اختیارات بدیعی].

۲۳

سِتّه ضروریه، در پزشکی [فارسی]

تألیف قطب‌الدین محمد طبیب، مشهور به «قطب آدم» (م / ۹۰۴ ق) که مدتی مدید در شهر هرات متوطن بوده، و در آنجا دانش پزشکی آموخته، و تجارب بسیار کسب نموده، کتاب را در زمان پادشاهی معزالدین ابوالغازی سلطان حسین (بایقرا) بهادرخان گورکانی (۸۷۵-۹۱۱ م) تألیف کرده، و بر یک مقدمه و شش «فن» و یک خاتمه، که مقدمه

مشمول بر دو فصل، و هر فن شامل چند باب و هر باب خود چند فصل باشد مرتب ساخته است.

- آغاز: بسمله، حمد و سپاس بی قیاس مر صانعی را که به قدرت کامله و حکمت شامله اجسام متباین الطبیاع را با یکدیگر التیام و به امتزاج مزاج داد.

- انجام: و خطائی واقع شود او را ملعون گویند از برای سهو و قصد در سایر صنعتها موجب اتلاف مال است و در صنعت طب ضرر جان نعوذ بالله و بسر رسیده الی سلوک سبل الحق و نسأله الحق و العصمة عما لا یعصه تمت الکتاب.

ذکر مؤلف با این کتاب در هیچیک از مراجع و فهرس دسترس نرفته است، ولی شاید «سته ضروریه» حکیم ولی گیلانی نواده علاء الدین علی متطبب که برای ابو الغازی برهان نظام شاه (۹۱۴-۹۶۱ ق) نگاشته [نک: استوری، vol. 2, part 2, p. 240 / فهرست مرعشی، ج ۱۴، ص ۲۰۹ / فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۵۰] به تبع از این «سته» و متأثر از آن نوشته شده باشد. اما نام مؤلف از اشارت کاتب بر می آید که یک جا در هامش به شنگرف نوشته است: «معالجات و مجربات جناب فضائل مآب جالینوس وقت مولانا قطب الدین طبیب المشتهر بقطب آدم که جهت مرض سپرز حضرت حقایق پناه خواجه ناصرالدین عبدالله طاب ثراه نوشته به سمرقند فرستاده بود...» [گ ۱۸۲ ر] و در انجام کتاب هم آمده است: «تمت الکتاب بعون الله الملك الوهاب علی ید العبد الضعیف ینکی محمد بن المرحوم مولانا شکرالله خزاری فی لیلة الخميس من شهر شعبان المعظم سنة ۹۹۳، اللهم افتح بالخير و اختتم بالخير...، در بلدة قبة الاسلام بلخ این «سته ضروریه» قطب آدم نوشته شد. [گ ۳۱۴ ر].

خط نسخ ینکی محمد خزاری مذکور (شعبان ۹۹۳ ق) در شهر بلخ، ۳۱۴ گ، کاغذ بخارایی، ۱۹ سطر، ۱۹×۱۲، با جلد تیماج مشکی مقوایی ضربی مجدول فرسوده، ۲۴×۱۸. تمام عنوانها و فصول و ابواب و اسماء امراض و علامات و علاجها شنگرف است. بر ورق اول اشعاری نوشته است با این یادداشت که «به تاریخ غره جمادی الاخر سنه ۱۰۴۳ این کتاب داخل عاریتخانه بنده حکیم علی اصفهانی گردید». و اشعار و یادداشت های دو برگ آخر نسخه با طرح های سیاه قلمی پرزده و گل، هم از صاحب آن «حکیم علی صوفی اصفهانی» در همان تاریخ ۱۰۴۳ می باشد. حواشی توضیحی بعض صفحات کتاب هم به نقل از «ذخیره خوارزمشاهی» به خط هموست.

- حبیب السیر (خواند میر)، ج ۴، ص ۳۴۲.

- رجال حبیب السیر (نوائی)، ص ۱۸۴.

۲۴

قربادین شفائی، در پزشکی [فارسی]

تألیف میر مظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) معروف به «حکیم شفائی»، صاحب رسالات و کتب پزشکی و حتی دیوان اشعار، از جمله: بیست باب، اخلاق شفائی، خلاصه الشفاء، شفاء الامراض، و جز اینها، که این کتاب وی به «قربادین مظفری» یا «طب شفائی» هم اشتها یافته، ادویه و داروها به ترتیب الفبایی اسامی آنهاست. نسخه‌های متعددی از آن در کتابخانه‌های هند و ایران و اروپا وجود دارد، سه بار هم در هامش قربادین ذکائی (دهلی، ۱۸۵۱ / ۱۸۶۵ / ۱۸۶۹ م) بطبع رسیده، ترجمه لاتینی آن که در اصفهان توسط آنجلوس سانکتو جوزفو (- ژوزف لایروسه) کرمی صورت گرفته، در پاریس (۱۶۸۱ م) چاپ شده است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله الحکیم العلیم و الصلوة علی من اوتی الحکمة و الکتاب الکریم، و هو یشفی بلطفه السقیم ...، اما بعد، پوشیده نماند که فقیر حقیر مظفر بن محمد الحسینی الشفائی ...، کتاب جامع و مستنفع از سایر قربادینات به ترتیب حروف تهجی مرتب ساخت ... (الخ).

- انجام: هر صباح یک حب بخورند بی شک بیست نوبت جماع تواند کرد به توفیق ایزد تعالی، تمت رساله قربادین مظفر الحسینی الحکیم.

خط نستعلیق - گویا - میرزا جواد طبیب یا نواده اش میرزا آقا بزرگ طبیب خلف آقا خلیل بن میرزا جواد طبیب (مذکور) به تاریخ ۲۲ صفر ۱۲۳۸، که آن را در رجب ۱۲۵۵ مهر کرده است، و گوید «هر که خط مرا سیاه کند / آتش دوزخش کباب کند» (گ ۱۳۹ ر). ۱۳۹ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۵ سطر، ۱۵/۵×۸، جلد چرمی عنابی تیره مجدول با صحافی جدید، ۲۱/۵×۱۵/۵. عنوانها و اسامی ادویه به شنگرف، و متن نیز در یک جدول تک خطی شنگرفی است. ورق اول فرسوده و چسب گرفته باشد.

اما یادداشت‌ها و نسخه‌های دارویی در کرانه اغلب صفحات به صورت راستا و

چلیپا نوشته آمده است، از جمله: نسخه‌ای به جهت درد معده که به گفته آخوند ملا میرزا آقای روضه خوان مجرب است به تاریخ ۴ شوال ۱۳۰۶ (۵ پ)، در باب «ارند» یا بیخ سوسن سفید که به قول «مؤلف تذکره» از سیستان آورند (۶ پ)، نقول بسیاری از برهان قاطع (از ۷ ر بعد)، یکی از عزائم حروفی - رقومی برای آن که «اگر خواهی در میان دو کس دشمنی اندازی که مثل یوسف و زلیخا باشند» (۱۰ ر)، دعای فتوح و گشایش کار (۱۴ ر)، نسخه‌های متعدد دعایی و علاجی، نقلی از شرح قانونچه (۲۳ ر)، نسخه‌ای برای دفع سلسله البول در طهران ۱۳۱۳ (۲۳ پ)، شرح «حب مبارک» (- حب سلاطین) میرزا احمد طبیب در تهران در خانه میرزا علی اکبر به تاریخ ۲۷ ذیحجه ۱۲۵۷ (۲۴ ر)، شرح حب سرفه ضیق النفس در ۲۱ ربیع ۱ / ۱۲۴۱، نقل از بیاض حاجی حسنعلی (۲۵ ر)، ۱۳۲ پ، ۱۳۴ ر)، ایضاً حب سعال از صاحب تذکره، و نقول مکرر از تحفة المؤمنین، دواهایی که صاحب جامع امین الدوله برای سیاهی مو مجرب دانسته (۲۹ ر - پ)، دوايي به نقل از «کفایه منصوری» (۳۱ ر)، نقلی از اختیارات منشی‌الملکی میرزا مؤمن، دارویی مشهور به حاجی ملا صالح (۳۵ ر)، حب ختائی و حب سلاطین (۳۷ ر)، نسخه‌ای مجرب از آقا زین العابدین فراشباشی خانه نایب الصدر که در گیلان دچار اسهال شده بود یاد گردیده به تاریخ ۲۰ ذیحجه ۱۲۸۲ (۴۶ پ)، دوايي که میرزا عبدالله دره کوشکی به کار برده (۷۵ ر)، گفته ملا محمد بهشتی (۸۰ پ)، نقلی از کتاب آقا هادی حکیم (۸۱ ر)، ترکیب قرص طباشیر از میر عطاء الله جد حکیم مؤمن (۹۹ پ)، نسخه دعایی از سیدعلی مداح به تاریخ سه شنبه ۲۵ شوال ۱۳۰۶ در لاهیجان و در حضور آخوند ملا میرزا آقای روضه خوان (سابق‌الذکر، ۵ پ / ۱۰۳ ر)، کحل میرزا کریم کتاب الله (۱۱۱ پ)، معجون جاودان بوعلی سینا که به نظم آمده (- بوعلی گفت آن حکیم پیر خرد / کادمی را هفت علت هست بد ... الخ) به تاریخ ۱۲۳۸ (۱۲۵ پ)، نسخه معجونی که اسکندر میرزا رکن الدوله از اسکندر میرزا نایب السلطنه گرفته بود (۱۲۶ ر)، معمول شایسته از گفته میرزا احمد حبیب‌الله تنکابنی که در ۲۷ ذیحجه ۱۲۵۷ در طهران تحریر یافته (۱۲۷ پ)، چند نسخه از حکیم داودخان ارمنی (۱۳۳ ر - پ) و حکیم میرزا عبدالغفار (۱۳۳ پ). یادداشت تملیک میرزا آقا بزرگ طبیب با سجع مهر همو به تاریخ رجب ۱۲۵۵، و بر پشت آخرین برگ نسخه‌های دارویی گیاهی چندی نوشته آمده است.

Storey, P.L., 2/2, PP. 240-246.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی) ج ۱، ص ۵۸۰-۵۸۱.

- فهرست کتابهای چاپی طبی فارسی (نجم‌آبادی)، ۶۱۴.

۲۵

خلاصه المنهج، تفسیر قرآن [فارسی]

از ملا فتح الله بن ملا شکرالله شریف کاشانی، معاصر با شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) و شاگرد فخرالدین علی زواری، که به سال ۹۸۸ ق / ۱۵۸۱ م در کشمیر درگذشت، و این ماده تاریخ برای او گفته شد:

فقهها را چه ملاذی بجز آن قدوه نبود / بهر تاریخ نوشتند «ملا ذالفقهها».

خلاصه المنهج در واقع تفسیری است مختصر از تفسیر مفصل همو به عنوان: «منهج الصادقین فی الزام المخالفین»، در پنج مجلد که آن را در سال ۹۸۲ ق پایان برده، و نزدیک به ۳۰ نسخه خطی از آن در کتابخانه‌های ایران و جهان پراکنده است، و بیش از ۱۲ باب هم بطبع رسیده است. اما خلاصه المنهج که مختصری است از «منهج» ظاهراً خود تفسیری متوسط است، چه آن که مختصر آن را به نام «زبدۃ التفاسیر» از همو یاد کرده‌اند، که این یکی به عربی است.

- **آغاز:** بسمله، حمدی چون کلمات ربانی بی غایت شایسته لطیفی است که محض لطف ابدی به واسطه وجود با وجود احدی ...

- **انجام** (موجود): ... فرمود که این مردی است که در عقب هر نمازی دو آیه از آخر سوره براءت خواندی، قوله - تع: «و لقد جائکم رسول من ربکم» الی قوله: «و هو رب العرش العظیم».

قریب به ۷۰ نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه‌های ایران و جهان پراکنده است، و پنج بار نیز در ایران (تهران - ۱۲۷۵ و ۱۲۸۱ و ۱۲۸۴ / تبریز - ۱۳۱۵ ق / تهران - ۱۳۳۱ ق) چاپ شده است.

خط نسخ (نیمه یکم سده ۱۳ ق)، ۳۴۲ گ، کاغذ فرنگی، ۲۲ سطر، ۲۲×۱۲، با جلد میشن فستقی و مقوای ضربی شمس و ترنج مجدول، ۲۹/۵×۱۹/۵. تمام آیات معرب و

مشکول و به سنگرف نوشته، و نیز خط و نشانها سنگرف است. سجع مهر رضاقلی (گ) ۱۱۸ پ و ۱۷۱ ر) که گویا کاتب نسخه باشد.

۲۶

تهذیب الاحکام، در فقه [عربی]

تألیف شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵ - ۴۶۰ ق) که آن را از اصول معتمد متقدمان استخراج نموده، و دسترسی به آنها برای وی از سال ورودش به بغداد (- ۴۰۸ ق) تا هنگام مهاجرت به نجف (- سال ۴۴۸ ق) به حصول پیوسته است. اصول مزبور در کتابخانه استادش شریف مرتضی (م ۴۳۶ ق) وجود داشته، که شامل بر هشتاد هزار کتاب می شده، چندان که آن را در کتب تواریخ «الشمائینی» (= هشتاد هزاری) نامیده اند. هم چنین از جمله اصول مزبور در کتابخانه «شاپور» که شیعیان کرخ بغداد بنیاد کرده بودند و در جهان کتابخانه ای بهتر از آن نبود، وجود داشته است که تماماً به خط فقیهان معتبر و اصول مکتوب ایشان بوده است.

باری، شیخ طوسی زمانی که هنوز ۲۵ یا ۲۶ سال داشته، تمام بخش «الطهاره» را تا اوایل کتاب الصلاة به عنوان شرح بر کتاب *المقنعة فی الاصول والفروع* تألیف استادش شیخ مفید (م ۴۱۳ ق) نوشته، آنگاه پس از درگذشت استاد آن را پایان برده، و تا باب ۳۳۹ رسانده، که مجموع احادیث آن را تا ۱۳۵۹۰ شمار کرده اند، آغاز آن چنین است: «الحمد لله و لی الحمد و مستحقه». اینک کتاب تهذیب الاحکام یکی از مجموعات چهارگانه فقهی قدیم است که علمای شیعه بدان اتکاء و استناد کنند. نسخه حاضر فقط شامل اجزاء سوم تا ششم، یعنی کتاب های الصیام (گ ۱ - ۴۵)، کتاب الحج (گ ۴۵-۱۷۵)، کتاب المزار (گ ۱۷۶ - ۲۱۰) و کتاب الجهاد (گ ۲۱۰-۲۲۶) می باشد.

- آغاز: بسمله، کتاب الصیام، باب فرض الصیام، قال الله: یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام...، فاوجب الصیام بظاهر اللفظ علی کل مکلف.

- انجام:... و لا تهجرونه و لا تؤذونه حتی یترکه، تم کتاب الجهاد و الامر بالمعروف و النهی عن المنکر و لله الحمد...، و یتلوه کتاب الدیون و بالله التوفیق.

شروح و حواشی بسیاری طی چهار سده اخیر بر کتاب تهذیب شیخ طوسی نوشته

آمده، و نیز نسخ خطی آن در کتابخانه‌های ایران و عراق بسیار است. نخستین بار در دو مجلد بزرگ به قطع رحلی در طهران (۱۳۱۶ - ۱۳۱۸ ق) چاپ سنگی شد، دوم بار مشتمل بر ده جلد در نجف (۱۳۸۲ - ۱۳۷۷ ق) چاپ حروفی گردید، که طبع دوم آن به اهتمام سیدحسن می‌باشد.

خط نسخ بهاء‌الدین محمدبن نظام‌الدین محمد القرشی الساوی که کتاب الصیام را در دوشنبه ۵ ج ۲ / ۱۰۶۲ ق، و کتاب الحج را در دوشنبه ۲۱ ع ۱ / ۱۰۶۴ ق، و کتاب المزار را در پنجشنبه ۱۲ ج ۲ / ۱۰۶۴ ق، و کتاب الجهاد را در همان سال (۱۰۶۴ ق) پایان برده است. ۲۲۹ گ، کاغذ ترمه اصفهانی، ۲۳ سطر، ۲۰×۱۱/۵، با جلد لایمی میشن قهوه‌ای سوخته، ۲۹×۱۸. لبه‌های نیمی از اوراق نسخه وصالی شده. یا به طرز بدی مرمت گردیده است. «باب» ها و خط و نشان‌ها شنگرف است. بر ورق اول، بعض اشعار عربی و فارسی به خط و یادداشت کاتب، و یادداشت تملیک محمد کاظم بن ... طالقانی نوشته آمده است. برخی توضیحات نحوی یا لغوی یا فقهی در کرانه صفحات از همان کاتب هست. اما سه برگ آخر نسخه (۲۲۷-۲۲۹) رساله فارسی *مباحثه النفس* ملا محمد طاهر قمی به گونه چلیپا و با نستعلیق شکسته نوشته شده است که مختوم به افادات شیخ محمد خاتون آبادی علیه الرحمه می‌باشد.

Brockelmann, SI, 322, 707.

SEZGIN, I, 550.

- الذریعه، ج ۴، ص ۵۰۴ - ۵۰۷ / ج ۲۲، ص ۱۲۴.

- فهرست کتابهای چاپی عربی (مشار)، ۲۲۸.

۲۷

مجموعه طبّی

(۱) - تشریح منصورى (گ ۱- گ ۳۸ ر). [فارسی]

= تشریح الابدان / بدن، تألیف منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی (ن ۲ س ۸ ق) که آن را برای سلطان ضیاءالدین امیرزاده پیرمحمد بهادرخان (ظ: بن عمر شیخ بن تیمور گورکانی حکمران فارس (۷۹۶ - ۸۱۲ ق) [بنا به استوری،

۲/۲، ۲۲۶] یا پیر محمد بهادرخان بن جهانگیر بن تیمور گورکانی (۸۰۹-۸۰۵) [بنا به منزوی، ۱ / ۵۰۸] مرتب بر یک مقدمه و پنج مقاله و یک خاتمه ساخته است، که مقدمه در تعریف اعضاء و تقسیمات آنها، مقاله یکم در استخوان‌ها و آنچه بدانها متعلق است، مقاله دوم در اعصاب و اقسام آنها، مقاله سوم در اعضاء و کیفیت حدوث آنها، مقاله چهارم در رگها و شعب آنها، مقاله پنجم در شرایین و انواع آنها، و خاتمه در اعضاء مرکب و کیفیت تولد جنین است.

- آغاز: بسمله، شکر و سپاس پادشاهی را رسد و حمد و ثنای بی‌قیاس خالق را سزد که در خلقت انسان دقایق حکمتش بی‌پایان است ...

- انجام: ... و اظهار قدرت شامله که مندرج است در تحت حکمت بالغه و هو یخرج الحی من المیت و یخرج المیت من الحی یفعل ما یشاء بقدرته و یحکم ما یرید بمشیته، تمت الكتاب.

- خط نسخ (ن ۲ س ۱۳ ق)، عنوان‌ها و خط‌ها سرخ و بنفش است.

چهار صورت رنگی تشریح در نسخه عبارتند از: استخوان‌ها (گ ۱۳ ر)، رگها (۲۱ پ)، اعصاب (۲۵ پ)، شرایین (۲۶ ر)، و دانشمند آلمانی «شود هوف» بحثی شافی در باب صورت‌های تشریح بدن در این کتاب نموده که جزو صور تشریحی در اخبار مطالعات تاریخ طب (لیپزیک، ۱۹۰۸ م) مندرج است. نسخ خطی کتاب بسیار، و نخست بار در شاهجهان آباد دهلی (۱۲۶۴ ق / ۱۸۴۸ م) و پس از آن هم در دهلی (۱۲۸۵ ق) و لاهور (۱۲۹۵ ق) بطبع رسیده است.

[الذریعه، ج ۴، ص ۱۸۴-۱۸۵ / فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۰۸-۵۰۹ / فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱ / ۹۰۳ / فهرست کتابهای چاپی فارسی طبی «نجم‌آبادی»، ۲۵۴].

(۲) - شرح الموجز فی الطب (گ ۴۱ - گ ۱۹۹) [عربی]

= شرح موجز القانون، از نفیسی کرمانی، بدین سان که کتاب «القانون فی الطب» ابوعلی ابن سینا (م ۴۲۸) را ابن نفیس قرشی / علاءالدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم الدمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م) در چهار «فن» مختصر نموده و «الموجز فی الطب» نامیده که به عنوان «موجز القانون» هم معروف است، آنگاه شروحن بر آن نوشته آمده

که از جمله آنها - «اجودها و اشهرها» - همین شرح الموجز (لابن النفیس) از حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) - معروف به «نفیسی» که طبیب دربار میرزا الغ بیک بن شاهرخ تیموری (۸۵۰-۸۵۳ ق) بوده، و این شرح را چنان که در پایان بعض نسخ کامل آن آمده، پیشتر هنگام اقامت در کرمان درس می‌گفته، تا آن که تعلیقات خویش را در سمرقند جمع و مرتب ساخته، و از شرح مزبور در غرّه ذیحجه سال ۸۴۱ ق برداشته است. بر کتاب «الموجز» و همین «شرح» آن حاشیه‌های چندی نوشته آمده، و هم شرح و ترجمه‌های چندی به فارسی و ترکی از آن موجود است. خود «شرح الموجز» کرمانی مکرر در کانپور (۱۸۷۹ م) و لکهنو (۱۲۸۸ ق) و طهران (۱۲۸۳ ق) و جز اینها بطبع رسیده است.

- آغاز: بسمله، قال الشيخ الامام الحبر الكامل علاء‌الدین علی بن ابی الحزم القرشی المتطبب - صیغة تفعل ههنا للمبالغة مثل تقدس و تمجد :- «قد رتب هذا الكتاب على اربعة فنون»، الترتيب وضع كل شيئي في مرتبة و المصنف جعل وضع الفنون الاربعة كذا لك ... (الخ).

- انجام: و بعض القوم يخصون الترياق بالمركبات من المصنوعات و الفاد زهر بالمفردات من المطبوعات، و بعضهم يرى ان المفردات من النباتات حق باسم الترياق و المعدنيات و ما يستخرج من اجزاء الحيوانات باسم الفاد زهر، تمام شد هذا الكتاب موسوم به «شرح نفیسی».

خط نستعلیق شکسته کاتبی که آن را در آدینه ۲۱ ربیع ۱ / ۱۲۶۱ ق پایان برده، مقول قول‌ها به نسخ و اغلب به سرخی نوشته یا بر بالای آنها خط سرخ کشیده است. ۱۹۹ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۹ سطر، ۱۸/۵×۱۰، جلد تیماج مشکی ضربی ترنجی فرسوده ۲۵/۵×۱۷. صورت‌های تشریح بخش یکم نسخه با رنگ‌های قهوه‌ای، زرد، مشکی، سرخ و کبود و زنگاری قلمی است. یادگاری‌های یوسفی در ۲۹ ذیحجه ۱۳۵۵ ق / مطابق ۳ / ۱ / ۱۳۱۵ ش و مسعود یوسفی در آمل (۳۷/۴/۷) و حسن یوسفی (۳۹/۴/۱۳) بر ورق اول نوشته است.

[الذریعه، ج ۱۴، ص ۹۵-۹۶ / ج ۲۳، ص ۲۵۰-۲۵۱ / فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۳، ص ۲۵۳-۲۵۴ / ج ۱۹، ص ۲۲۷-۲۲۸ / فهرس مخطوطات الطب]

الاسلامی فی مکتبات ترکیا «احسان اوغلی»، ص ۱۰۴-۱۰۲ / فهرس مخطوطات دار
الکتب الظاهرية (الطب و الصيد له)، ص ۳۳۹ / مؤلفات ابن سینا «قنوتی»، ص ۲۰۸ /
کشف الظنون، ۱۹۰۰/۲ / فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۵۶۷.

A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the
Wellcome Historical Medical Library, by "A. Z. Iskandar", London,
1967, pp. 151-153. / Brockelmann, GI, 646 / SI, 895.]

۲۸

تعليقات على الحاشيات التهذيبية، در منطق [عربی]

از مولا محسن بن محمد طاهر نحوی قزوینی (ن ۱ س ۱۲ ق) - نیای طایفه نحویان و
خطاطان قزوین، صاحب «عوامل ملامحسن» معروف در نحو، و نیز شارح الفیه به عنوان
«زینة المسالك فی شرح الفیه بن مالک» و جزاینها به نثر و نظم، که این کتاب را به مثابه
شرحی بر «تهذیب المنطق» سعدالدین تفتازانی (م ۷۹۲ ق) و در واقع همچون «حاشیه» یا
تعليق بر «حاشیه التهذیب» ملاعبدالله یزدی / نجمالدین عبدالله بن شهاب الدین حسین
یزدی شاه آبادی (م ۹۸۱ ق)، با پریشانحالی و گرفتاری بسیار در «دارالسلطنه قزوین» و
طی ماههای شعبان و رمضان سال ۱۱۳۲ ق نوشته است، چنان که از جمله در مقدمه
گوید: «این بنده ... محسن بن محمد طاهر ... این تعلیقات بر حاشیات (کتاب) تهذیب
(المنطق) را که دانشمند گرانقدر مولانا عبد [الله یزدی] - طاب رمسه - تألیف کرده، رفته
رفته و ضمن خواندن آن بطور اجمال رقم زده بودم، که اینک دوستان و اطرافیان
خواسته‌اند آن را تنظیم و تبویب نموده، به صورت تألیف در رشته تحریر درآورم، پس
مسئول ایشان را به یاری خدا اجابت می‌کنم» (گ ۲ ر).

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذي خلق فسوئ و الذي قدر فهدى و الذي صور و احس
... (الخ).

- انجام: «.. و جاء بحمد الله عمدة في هذا الفن و عدة لمن يريد الوصول الى مقاصد
هذا العلم، و اسئل الله - تع - ان يرحمنا برحمة ...، و قد شرعت في جمعة في العشر الآخر
من شهر شعبان ... سنة اثنتين و ثلاثين و مائه و الف من الهجرة المقدسه، و تم في العشر
الاولى من شهر رمضان المبارك في هذا السنة ...» (گ ۸۲ ر).

خط نسخ حبيب الله بن ملا قربان اشكوری، به تاریخ ذیقعدہ ۱۲۰۷ ق، در مدرسه «حاج ملا صالح» قزوین، بر کاغذ نخودی استانبولی، ۸۲ گ، ۲۲ سطر، ۱۴/۵×۷/۵، با جلد صحافی جدید و عنوان زرکوب «المسطور المسلم» (؟)، ۲۲×۱۶. «قوله»‌ها و خط و نشان‌ها سرخ است، یادداشت کاتب بر ورق اول در معرفی غلط کتاب (به خط سرخ)، و دو برگ الحاقی در پایان نسخه یادداشت‌های منطقی است.

[الذریعه، ج ۶، ص ۶۲ / ج ۱۲، ص ۹۵ / ج ۱۳، ص ۱۶۲.]

[Brockelmann, GII, 279 / SII, 302-303.]

۲۹

اختیارات بدیعی، در داروشناسی [فارسی]

تألیف زین‌الدین علی بن جمال‌الدین حسین انصاری، مشهور به «حاجی زین عطار» شیرازی (۷۳۰-۸۰۶ ق) که آن را به سال ۷۷۰ ق برای ملکه بدیع‌الجمال خاتون، یکی از زنان امیر مبارزالدین محمد مظفری (۷۲۳-۷۶۰ ق)، همچون یک فرهنگنامه پزشکی (داروشناسی) منقسم بر دو مقاله (- کتاب) ساخته است: ۱. مقاله اول در ادویه مفرد و اسامی آنها به لغت هر طایفه و ابدال و اصلاح آن و منفعت و مضرت آنها، ۲. مقاله دوم در مرکبات مستعمل، که اسامی ادویه در هر یک از مقاله‌ها به ترتیب الفباست.

- آغاز (بعضاً در برگ یکم افتاده): ... قیاس مبدعی را که آثار ...، از اشجار سمت وضوح ...، از ازهار انوار ایجاد ... (النخ)

- انجام: «... و به مبالغه بسایند و دیگر بار بشوید و استعمال کند به غایت نافع بود، نافع باد، به اذن الله تعالی، تمت الكتاب اختیارات بدیعی رحمه الله.

بیش از ۹۰ نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا موجود است، و نخستین بار در کاونپور (۱۲۹۶ ق / ۱۸۷۹ م) و سپس در همانجا (۱۳۰۵ ق / ۱۸۸۷ م) طبع سنگی شده است.

خط نسخ سده ۱۲، بر کاغذ فرنگی آهاری قدیم وصالی شده، ۳۱۶ برگ، ۱۹ سطر، ۲۰×۱۳، با جلد میشن و مقوای زرد تیره مجدول صحافی شده جدید، ۳۰×۲۰. اسامی ادویه، رقوم و خط و نشانها شنگرف است. لبه‌های اوراق نسخه اغلب وصالی شده، و بطور کلی اوراق آب دیده، و در واسط چند برگی ملکوک است.

کرانه بعضی از صفحات، نسخه‌های دارویی و یا توضیحات لغوی نوشته، بر ورق اول اشعاری با یک نسخه طبی منظوم و یادداشت و مهر تملیک معین‌الدین محمدبن رضی‌الدین محمد به تاریخ ۱۰ صفر ۱۲۸۱ هست. یادداشت درباره باریدن باران روز چهارشنبه ۲۵ ج ۱ / ۱۱۶۷ ق که فردایش پنجشنبه عید نوروز بوده و حاجی (فلان) داخل قریه شده است (گ ۶۳ ر). تاریخ و یادداشت مطالعه کتاب در ۱۳۱۶/۱۱/۱۴ ش با مرکب بنفش (۶۹ ر). باز یادداشت درباره بارش تگرگ عظیم به قدرگردکان در شب سه‌شنبه ۴ ثور ۱۱۶۷ همان سال میمون، و نیز باریدن باران روز دوشنبه ۲۴ رمض همان سال (۱۷۰ ر). ایضاً نوشته است که دوازده روز گذشته از نوروز سنه ایلان ثیل ۱۱۶۳، روز دوشنبه برف باریدن گرفت از شامت قدم نحس برادرزاده ندرقلی [= نادرشاه] افشار، و عجیبتر از آن چهل روز بعد از نوروز ۱۱۸۵ / جمعه ۲۸ محرم اتفاق افتاد، که بقیه خط خورده است (۲۸۱ ر). یادگاری سید محمد حاج سید جوادی به عنوان مالک نسخه با مرکب بنفش (۲۸۱ پ)، و یادداشت محو شده در فروردین ماه جلالی سیچقان ییل / ۲۷ رمض ۱۲۱۰، و یادداشت ۹ صفر بارس نیل سال ۱۲۸۳ در قریه دیارحان (۳۱۵ پ). در پایان نسخه، حدود ۱/۵ صفحه شرح تعداد استخوان‌های بدن به همان خط کاتب، و در برگ آخر (۳۱۶ ر) ابیاتی از شاهنامه فردوسی یا ملحقات آن، و پشت برگ نوشته‌های محو شده است.

Storey, Persian Literature, vol, II, Part 2, PP. 220-223.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۴۶۵-۴۶۹.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱۳۲.

۳۰

المغنی فی تدبیر الامراض، و معرفة العلل و الاعراض [عربی]

تألیف امین الدوله ابوالحسن سعید بن هبة الله بغدادی (۴۳۶-۴۹۵ م) مشهور به «ابن هبة الله» و هم‌گویا «العشّاب» طبیب، از پزشکان برجسته که خلیفه المقتدی عباسی و خلفش المستظهر بالله را خدمت کرد. کتاب‌های چندی در فلسفه و منطق و طب تألیف نمود، و هم در بیمارستان عضدی به طبابت اشتغال ورزید. کتاب المغنی را چنان که خود

در مقدمه گوید به نحو مختصر و مفید در ۱۹۱ باب (حسب فهرست مطالب / امراض که با حروف جمل رقم‌گذاری کرده) در شناخت امراض و اسباب و علامات و مداوای آنها، برای همان خلیفه «المقتدی بالله» (۴۶۷-۴۸۷ ق) تألیف کرده است. اول نسخه موجود با دیگر نسخ (- به عبارت: «قال ... ان اولی ما نطق به اللسان و ثبت برهانه فی الجنان) اندکی متفاوت، و از این قرار است:

- آغاز: بسم الله، الحمد لله المدبر الازمان، الذی اوجد المخلوقات بقدرته ...، و بعد فالرغبة الى الله تعالى فی ادامة ايام من خصّه من خلقه بتدبير الامم و محبة العلوم و الحكم سيدنا و مولانا الامام المقتدی بامر الله امير المؤمنين ...، و لما رای العبد الخادم ... ان يصنف لمولانا كتاباً طبياً مختصراً ... (الخ)

- انجام: ... و علاج من سقى البنج و شرب طيخ التين و استغفر الله العظيم من الزيادة و النقصان و هو حسبي و به التوفيق و عليه التكلان.

خط نسخ جلی متن و تعلیق زیبا در عناوین جدولها و سرفصلها به قلم محمد بن علی ابن الامیر احمد حزار که برای عمادالدین یحیی بن محمد بن حسن بن امیرالمؤمنین نگاشته، و در سوم جمادی ثانی سال ۸۶۲ ق پایان برده است. ۱۶۷ برگ، کاغذ بغدادی، ۲۳ سطر ۲۰×۱۴، جلد چرمی قهوه‌ای مقوایی صحافی شده، ۲۸/۵×۱۹/۵. پنج برگ اول نسخه فهرست امراض کتاب در جدول چهارستونی شنگرفی به شرحی که گذشت، و عنوان‌ها با قلم تعلیق درشت مشکی و نخودی و شنگرفی در جدولهای «المرض، السبب، الغرض» نگاشته شده است. یادداشت تملک در خزانه مولانا عماد الاسلام یحیی بن صالح (خط خورده) و تملیک اقل خلیفه الشیخ نادعلی طبیب با تاریخ خرید آن از حاج عبدالمجید در روز ۱۵ ذیحجه ۱۲۳۲ ق (به قیمت ۱۵ روپیه در شهر بمبئی) و سجع مهر «علی مظهر العجایب» و یک یادداشت سیاه شده (گ ۶ ر)، آنگاه چند نسخه طبی بدخط (گ ۱۶۶ ر). اقرار به مسلمانی (شهادت) محمد بن علی بن ... در ۱۱۴۱ (گ ۱۶۶ پ)، و اشعار سؤال و جواب در معنای عین و سمع و قلب، و یادداشت عرفانی دیگر (۱۶۷ ر) نوشته آمده است. بر رویهم نسخه پاکیزه بسیار خوبی است.

- فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية (الطب و الصيد له)، ص ۲۹۴-۲۹۵.

- مخطوطات الطب الاسلامی فی مکتبات ترکیا، ص ۲۶.

- کشف الظنون، ۷۷/۱.

- الاعلام لزرکلی، ۱۵۶/۳.

- معجم المؤلفین، ۲۳۳/۴.

- Brockelmann, GI, P. 639 / SI, P. 888.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, p. 140.

۳۱

آتشکده آذر، تذکره [فارسی]

تألیف لطفعلی بیگ بن آقاخان بیگدلی شاملو ادیب و شاعر متخلص به آذر (۱۱۳۴-۱۱۹۵ ق) شامل شرح حال و گلچینی از اشعار قریب به ۸۵۰ شاعر پارسی‌گوی، که تألیف آن را در سال ۱۱۷۴ ق به نام کریم‌خان زند (م ۱۱۹۳ ق) آغاز کرده است. در آغاز مجمره ثانیه گوید که پنجاه سال است همگی بقاع ایران از نائرة ظلم و جور اشرار آشنا و بیگانه مظهر طبقات نیران شده [-افغان، فلذا ۱۱۳۵+۵۰=] که مطابق با ۱۱۸۵ ق می‌باشد، ولی یاد کرده‌اند که وی تا سال ۱۱۹۳ ق -آخرین تاریخی که در کتاب ذکر شده - به تکمیل آن اشتغال داشته است.

آتشکده آذر ترتیب جغرافیایی دارد و بیشتر مطالب آن بر حسب کشورها و ایالت‌ها و شهرها تنظیم گردیده، دارای فوائد تاریخی بسیار است، از جمله داستان هجوم افغان‌ها به ایران که به تفصیل و ضمن آن شرح احوال خاندان خود را هم آورده است (گ ۱۷۸ ر - ۱۸۴ پ). این کتاب نخستین بار در کلکته (سال ۱۲۴۹ ق / ۱۸۳۳ م) و دوم بار در بمبئی (۱۲۷۷ ق / ۱۸۶۰ م) و پس از آن دو بار هم در ایران بطبع رسیده است: یکی طبع عکسی به کوشش سیدجعفر شهیدی (تهران، علمی، ۱۳۳۷ ش)، دیگر طبع انتقادی آن در سه مجلد (تا پایان شاعران عراق عجم) توسط دکتر سادات ناصری (تهران، ۱۳۳۶ - ۱۳۵۴ ش) انتشار یافته است.

خط نستعلیق شکسته - گویا - «مبعلی» که در سه‌شنبه‌ای از ماه‌های سال ۱۲۲۲

ق پایان برده است. ۲۳۰ گ، کاغذ فرنگی، چهارستونی، ۲۵ سطر، ۲۲×۱۵، با جلد

صحافی جدید، ۳۱×۲۱. تمام عنوان‌ها، اسمها، «بیت»ها و «نظم»ها، «له»ها و «ایضا»ها، خط و نشانها و سجاوندی شنگرف است.

یادداشت‌های تاریخ ولادت افراد خانواده مالک نسخه «جعفرقلی» - گویا - پسر کاتب نسخه همان «محبعلی» با سجع مهر آندو بر ورق‌های آغاز و انجام و برخی صفحات هست، که به ترتیب عبارتند از: تولد رضاقلی ...، تولد حسن ۱۵ محرم ۱۲۴۱ یا ۱۳۴۲، تولد نجفقلی ۱ رمضان ۱۳۴۵، تولد ام‌خانم دختر جعفر قلی بیگ ۱۵ شوال ۱۲۴۷، تولد سعادت قلی خان / سعدوعلی (?) خان ۲۴ ذیقعدۀ ۱۲۴۸، تولد محمدقلی بیگ ۲۷ ذیقعدۀ ۱۲۴۸، تولد آقا بگم دختر مرجان، ۹ ربیع ۲ / ۱۲۴۹، عباسقلی که اصلش تبریزی و زاده ۱۱ ذیقعدۀ ۱۲۵۷، تولد نورچشمی عبدالله شعبان ۱۲۶۰، یادگاری و تاریخ ورود جعفرقلی به قره‌داغ در سه‌شنبه ذیحجه ۱۲۶۱ (گ ۲۰۹ پ)، تاریخ طهران رفتن قبله‌گاهی آقا محمداسماعیل ۲۷ ع ۲ / ۱۲۶۶ (برگ آخر)، و سرانجام درگذشت جعفرقلی بیگ در ذیقعدۀ ۱۲۶۸ (برگ اول)، آخرین تاریخ مذکور آمدن مادرزن در چهارشنبه ۱۴، ج ۱ / ۱۲۷۲ و عروسی قبله‌گاهی رضاقلی خان در پنجشنبه ج ۱ / ۱۲۷۲ (گ ۲۲۸ پ).

Persian Literature, by Storey, vol. I, Part 2, PP. 877-3.

- الذریعه، ج ۱، ص ۴.

- دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۹۹ و ۲۴۶.

۳۲

نزهة القلوب، در جغرافیا [فارسی]

تألیف حمدالله مستوفی قزوینی (ح ۶۸۰ - ح ۷۵۰ ق) که آن را به سال ۷۴۰ ق / ۱۳۴۰ م، مرتب بر یک فاتحه و سه مقاله و یک خاتمه تألیف کرده است. فاتحه خود شامل بر یک مقدمه (در ذکر ترتیب ابداع افلاک و نجوم و عناصر و ما يتعلق بذلک من الآثار العلویه و السفلیه) و یک دیباچه (در ذکر ربع مسکون و شرح طول و عرض و صفت اقالیم و وصف اطراف آن) می‌باشد. مقاله اول (در ذکر تکوین موالید ثلاثه معادن و نبات و حیوان) و آن بر سه مرتبه است، که مرتبه سوم (در ذکر حیوان) خود بر سه نوع باشد.

مقاله دوم (در ذکر انسان) چهار نظر، و هر نظر مشتمل بر صفات است. مقاله سوم (در صفت بلدان و ولایات و بقاع) بر چهار قسم باشد، که قسم دوم شامل یک مطلع (- جغرافیای ریاضی ایرانزمین) و یک مقصد (ولایات و بلاد ایرانزمین) مشتمل بر بیست باب، که هر باب در ذکر یکی از ولایات یا بقاع ایران، و یک مخلص (در ضبط طرق و انهار و عیون و اشجار و جبال و معادن) که پنج فصل است. اما قسم سوم در ذکر بلاد تابع ایران، و قسم چهارم در ذکر عمارات عالیّه ربع مسکون، و سرانجام خاتمه در ذکر عجایب جهان و ایران باشد.

نسخه حاضر که متن کامل کتاب است، بخشی از خطبه کتاب در آغاز نانوشته مانده، که به جای آن اشعاری به خط متأخر نوشته‌اند، و بر رویهم هفت برگ اول ننویس است. تمامی متن *نزهة القلوب* یک بار در بمبئی (۱۳۱۱ ق) چاپ سنگی شد، سپس گی لسترنج انگلیسی مقاله سوم (- جغرافیای ایرانزمین) را طبع انتقادی کرد (لیدن، ۱۹۱۵ م) و به انگلیسی هم ترجمه شد. آنگاه نیمی از همین مقاله سوم، یعنی قسم اول و قسم دوم - تا آخر باب ۱۷ (ذکر مملکت خراسان) را محمد دبیر سیاقی در تهران (کتابخانه طهوری، ۱۳۳۶ ش) چاپی دیگر کرد.

- آغاز (موجود): چون واهب مواهب بی علت - علت کلمته - که مبدع مخترعات و مخترع مبدعات است.

- انجام: رضای خدا جوید از آن کس / در این نیکو سخن کردم سخن بس، ختم سخن و دعا را بر این کلمات اختصار رفته، یا علة العلل ... یا ذی الجلال و الاکرام بحرمة محمد تم الکتاب.

خط نسخ سده ۱۳ ق، که در برگ ننویس آخر نسخه تاریخ کتابت ۱۲۷۵ را محو کرده‌اند. کاغذ فرنگی، ۲۴۷ برگ، ۲۲ سطر، ۲۰/۵×۱۱/۵ با جلد چرمی مقوایی قهوه‌ای ضربی مجدول، ۲۸/۵×۱۹/۵. عناوین فهرست الکتاب در شش برگ ننویس اول با مرکب بنفش، سر فصل‌ها و دیگر عنوان‌ها، حروف جمل و رقوم ریاضی و خطوط و نشانها و اسامی بقاع و بلاد به شنگرف، آیات و احادیث منقول معرب می‌باشد.

یادداشت تملیک و سجع مَهر میرزا اسدالله معین‌الرعا، دو غزل از «عرفی» یا «قدسی» (?) یادداشت سفر فیض‌آباد به تاریخ ۱۳۳۵ ق، ایضاً یادداشت اندرزگونه با

مرکب بنفش مورخ ۱۳۳۹ ق بر روی برگ اول، آنگاه غزلواره‌ای در وصف نسخه شریفه «نزهة القلوب» (در سیزده بیت) که پس از آن یادداشتی به خط اوینغوری با مرکب بنفش از همان نویسنده که گویا وقتی متملک نسخه بوده به تاریخ ۱۳۳۰ ق، قصیده‌های ترکی و فارسی در بیوفایی دنیا از همان کاتب اشعار وصف نسخه با تخلص «قدسی» (که گویا قدیمی طبال باشد؟) بر پشت برگ اول نگاشته آمده است. همچنین اشعار طبیبی (فی الاستسقاء) و نیز اشعار بسیار ترکی و فارسی در نکوهش دنیا (از همان قدسی)، بخشی از قصیده اهللی شیرازی، و اشعاری دیگر از امیر علیشیرنویایی و دیگران، یک یادداشت وجه قرض الحسنه از حکیم فرج الله همدانی (گ ۱۵ ر)، ابیاتی از سنایی غزنوی و ابیات دیگر فارسی با مرکب بنفش به تاریخ ۱۳۳۹ ق، قصیده‌ای از عراقی و باز هم قصاید دیگری به ترکی و اشعار فارسی از قدسی (قدیمی طبال؟)، که اغلب بین الفصول و بین السطور آمده است.

در توضیح «تومان» این یادداشت نوشته شده: «از اینقرار تومان در زمان مصنف شصت هزار درم است» (گ ۱۶۷ ر). بر ورق آغاز، تاریخ خرید نسخه از ملاعلی کتابفروش (همدانی پدر آقای هدایت الله ارشادی کتابفروش) در نوزده شوال ۱۳۴۹ ق مطابق با ۱۸ اسفند ۱۳۰۹ ش نگاشته است.

- تاریخ الادب الجغرافی (کراچکوفسکی)، ۱ / ۳۹۶-۳۹۸.

- الذریعه، ج ۲۴، ص ۱۲۰-۱۲۱.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۶

- فهرست کتابهای چاپی فارسی (مشار)، ج ۲ / ۲، ص ۳۲۶۵.

۳۳

مصباح المتجّد (الکبیر)، در ادعیه و اعمال [عربی]

تألیف شیخ الطائفه ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (۳۸۵-۴۶۰ ق) که آن را جامع عبادات متکرر و غیر متکرر سال، دعاها، گزیده و اعمال روزها، با «فصل»های مقدماتی در حصر عبادت‌ها و اقسام شرعی آنها ساخته، که بر سه قسم است: آنچه مربوط به ابدان می‌شود، آنچه اختصاص به اموال دارد، و آنچه راجع به این دو باشد. یکم به مانند

نماز و روزه، دوم همچون زکات و حقوق واجب، سوم چونان حج و جهاد. مؤلف، تقسیم‌بندی دیگری از جمله عبادات ارائه نموده که بر دو قسم باشند: یکم، مفروض. دوم، مسنون، یعنی آنچه متوقف بر شرع است و آنچه نیست. در هر حال، ادعیه مزبور تقریباً حسب ترتیب موضوعات فقه از «طهارت» و احکام آن آغاز و به احکام «زکات» پایان می‌یابد، که طی آنها از نمازهای مستحب، اعمال ایام و شهور - منجمله رمضان تا شعبان، مناسک جاری در مکه و مدینه، زیارات ائمه، بعض احکام جهاد و جز اینها یاد شده است. باید دانست که آغاز این کتاب (در حمدله و تصلیه) به عین آغاز کتاب «تهذیب الاحکام» خود شیخ طوسی در فقه است (رش: ش ۲۶).

- آغاز: بسمله، الحمد لله ولی الحمد و مستحقه، و صلی الله علی ...، و بعد سألتم ایدکم الله ان اجمع عبادات السنة ما يتكرر منها و لا يتكرر ... (الخ).

- انجام: و اکثر من قولک یا ذا الجلال و الاکرام، و صلی الله علی ...

خود شیخ طوسی همین کتاب را چون کمابیش گرانبار یافت، اختصاری از آن پرداخت و «مختصر المصباح» نام کرد که به عنوان «مصباح المتهجد» الصغیر هم معروف و نسخی از آن نیز موجود است. اما اختصارات یا اختیارات دیگر از آن بسیار باشد، و یک ترجمه فارسی هم از آن به قلم شیخ عباس قمی در هامش طبع «سهم الملک بیات» از خود مصباح کبیر (طهران، ۱۳۳۸-۳۹ ق) چاپ شده است.

خط خوش نسخ جلی معرب و مشکول (ن ۲ س ۱۰ ق)، ۳۱۲ برگ، کاغذ ترمه اصفهانی، ۲۱ سطر، ۲۳×۱۲/۵ س، با جلد چرمی قهوه‌ای ساده مجدول، ۳۲/۵×۲۰/۵. دارای یک سرلوح آسیب دیده زرافشان با ترنج و گل و بوته و جقه‌ها به رنگ‌های لاژورد بوم، و شنگرف و سفید و زنگاری و عنابی، متن در جدول مشکى و زرین با کمند شنگرفی، کلمات حاشیه و بعض عبارات هامش متن نیز در جدول مشکى و زرین، عناوین و موارد ذکر ادعیه، اسامی ایام و شهور با خط و نشانها شنگرف است. بر رویهم نسخه‌ای پاکیزه و زیباست. تنها بر ورق اول که با کاغذ مومی وصالی شده، دعایی به نقل از کفعمی، و تاریخ خرید صاحب نسخه برای پسرش «محمدعلی» با سجع مهر ناخوانا، ابیاتی عربی در دعای خوف از سلطان پس از یک توضیح مقدماتی و ترجمه بین السطور ابیات به فارسی که شنگرفی است. بر ورق آخر یادداشت تملیک شمس الدین محمدبن

عبدالمؤمن الشریف با ذکر تاریخ تولد (گویا نواده‌اش) میرزا محمود بن عبدالمؤمن در شب جمعه ۱۷ / ج ۲ / ۱۰۱۵، و تاریخ تولد کبری ... (۴) شمس‌الدین محمد بن عبدالمؤمن شریف مذکور در ج ۲ / ۱۰۵۲، یادداشتی ناخوانا در سال ۱۱۰۰ با اشاره به شمس الشرف و امیرالطرف مستوفی الملکی به امضای عبدالعلی بن رجبعلی، و آخرین تملیک آن با مهر و امضای محمد قاسم بن محمد حسن به تاریخ ۱۱۱۳ ق نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۸، ص ۱۷۶ / ج ۲۱، ص ۱۱۸.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۸۵۴.

- Brockelmann, GI, P. 512 / SI, P. 707.

۳۴

مفرح الروح، رساله باهی [فارسی]

تألیف میرزا فتح‌الله بن محمدرضا حسینی مرعشی شوشتری (م - ح ۱۲۹۳ ق) متخلص به «کیمیایی»، مؤلف *خزانة العلم* و جز آن، که این رساله نکاحی - باهی (مفرح الروح و مفتاح الفتوح) را به سال ۱۲۵۴ ق، مرتب بر «چهار مرحله»: ۱- در حلّ مربوط، ۲- در اعانت حمل، ۳- در محافظت جنین و منع سقط و سهولت ولادت، ۴- در محافظت اولاد و فواید دیگر ساخته، که در اصل «مرحله» ها شامل چند مقصد یا وسیله یا مقام و باب است. لیکن نسخه حاضر ظاهراً تلخیصی کامل از متن اصلی و گویا تنها «مرحله» یکم باشد.

- آغاز: بسمله، فتح مهمات بحمد قاضی الحاجات و حل مشکلات به صلوات بر سید کاینات ... (الخ).

- انجام: ... و ادویه متعدده برای معالجه‌اش مرقوم و مرسوم باشد به قرعه یا استخاره عمل نمایند، و الله يقول الحق و هو الحکیم المطلق.

خط نستعلیق سده ۱۳ ق، ۲۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۲ سطر، ۹×۵/۵ س، جلد روغنی مذهب و مجدول با گل و بوته‌های زنگاری و شنگرف و لاجورد، و میان جلد روغنی عنابی، ۱۳/۵×۹/۵. عنوان‌ها و اسامی و خط و نشان‌ها سرخ نوشته است.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۶۰۱.

۳۵

علاج الاسقام، و دفاع الآلام (دفع امراض با دعا) [فارسی]

تألیف مولا محمدعلی بن محمدرضا تونی خراسانی (زنده در نیمه سده ۱۲ ق) که این کتاب را در علاج انواع بیماری‌ها و بلاها بنابر دعاها و ائمه و ادویه و اعواذ و احراز، پس از کتاب **کفایة المتعبدین** خود (در ادعیه هفته‌ها و زیارات جمعه و غیرها) مرتب بر یک مقدمه و بیست و چهار باب و یک خاتمه، و هر باب در چند فصل تألیف کرده است.

- آغاز: بسمله، و بعد، تراب اقدام علما ربانی ابن المرحوم محمدرضا تونی خراسانی محمدعلی، به عرض برادران ایمانی و آشنایان عالم روحانی و بیماران درد و مرض جسمانی می‌رساند که.

- انجام: و صلی الله علی محمد و آله اجمعین الطیبین و سلم تسلیماً کثیراً.

خط نسخ محمدعلی بن محمدکاظم موسوی که کتابت آن را در پنجشنبه ۱۸ ربیع ۲ / ۱۲۳۵ ق پایان برده است، ۱۸۹ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۲۱ سطر، ۱۸/۵×۱۰/۵، جلد چرمی قهوه‌ای مقوایی ضربی زنگار و زرکوب شمس و ترنج با گوشه‌های گل و بوته کوب، ۲۶×۱۷/۵. جای سرلوح آغازین نا نگاشته مانده، لیکن متن در جدول سیمین و مشکی و شنگرف، با کمند زنگاری سیمین. عنوان‌ها و اسامی و «ایضاً» و خط و نشانها به سرخ نوشته است. بر ورق اول دو مربع سحری، و نیز جداول و مربعات و دواپر و الواح رقومی - حروفی در مطاوی نسخه، و بر ورق آخر هم پشت و روی ۶ مربع سحری نگاشته آمده، یک سجع مهر بنفش ناخوانا نیز در پایان نسخه نقش است. گویا این نسخه قدیمیترین نسخ موجود از کتاب، و پس از آن حسب فهرست منزوی (۵۶۸) تنها یک نسخه کامل دیگر (فرهاد معتمد، مورخ ۱۲۶۹ ق) شناخته آمده است.

- الذریعه، ج ۱۵، ص ۳۰۹ / ج ۱۸، ص ۹۸.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۶۸.

۳۶

زادالمسافرین، در پزشکی [فارسی]

تألیف ملا محمد مهدی بن علینقی الشریف الطیب (ح - نیمه سده ۱۲ ق) که آن را حسب خواهش یکی از دوستان (- میرزا محمد اسماعیل که بسیار سفر می‌کرده، پس از

بازگشت از حج) در شیراز / اصفهان (- بنا به استوری، ۲/۲، ۲۷۲) و به هنگام فتنه افغان در ایران (که از ۱۱۳۴ ق آغاز شده بود) تألیف نموده، و در دهم ماه صفر سال ۱۱۴۱ ق / ۱۷۲۸ م از آن پیرداخته است. کتاب مشتمل است بر دو مطلب: اول، در تدبیر مسافرو قوانین حفظ صحت ایشان و تدابیر اموری که بجهت مسافر ضرورت بهم رساند. دوم، در معالجه صنفی چند از بعضی امراض که بدون حضور طبیب بتوان معالجه نمود.

- آغاز: بسمله، سپاسی افزون از خواهش بیماران به شفا و ستایشی متجاوز از شوق دردمندان ... (الخ).

- انجام: ... این خادم جرأت در مسؤول ایشان کرده اگر ظاهراً بعضی از موارد به امور و کتاب منافات داشته باشد سببش این است، والله اعلم بحقایق الامور.

نسخه حاضر متعلق بوده است به شعاع الملک محمدحسین متخلص به «شعاع» شیرازی، و همو در یادداشت تاریخ ابتیاع نسخه در روز چهارشنبه ۱۱ ذیقعد ۱۳۵۴ گوید که «این نسخه تاکنون بطبع نرسیده و شاید منحصر به فرد بوده باشد» (گ ۱ ر)، که ابداً چنین نیست، بل قریب به ۴۰ نسخه خطی از آن می‌توان در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا شمارش کرد، و هم این که تاکنون کتاب چند بار بطبع رسیده است. خط نسخ میرزا یحیی شیرازی که از کتابت آن در ۱۷ صفر / ۱۲۷۸ ق پیرداخته است. ۸۸ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۶ سطر، ۱۴/۵×۹، با جلد مشکی صحافی شده جدید، ۲۳×۱۶/۵. عنوان‌ها سرخ نوشته است. یادداشت ابتیاع و تملیک شعاع الملک شیرازی مذکور با سجع مهر همو بر ورق اول و آخر، و نیز چند نسخه پزشکی به خط شکسته نستعلیق «محمد ابراهیم النوری» (؟) که در ۲۶ شوال ۱۲۷۹ بجهت عالیجاه علی اکبر خان قلمی کرده، بر دو برگ آخر نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۱۲، ص ۱۰.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۴۶-۵۴۷.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طبی «نجم‌آبادی»، ۴۴۱.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۲ / ۱۸۱۷.

Storey, P.L., 2/2, PP. 272-73.

۳۷

مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز، در عرفان [فارسی]

تألیف شمس‌الدین محمد بن یحیی گیلانی نوربخشی متخلص به «اسیری» لاهیجی (ح ۸۴۰-۹۱۲ ق) خلیفه سید محمد نوربخش (۷۹۵-۸۶۹ ق) که این شرح مزجی منشور بر منظومه «گلشن راز» شیخ محمود شبستری (م ۷۲۰ ق / ۱۳۲۰ م) را روز دوشنبه ۱۹ ذیحجه ۸۷۷ ق آغاز (و لابد در سال ۸۷۸ تمام) کرده است.

شیخ آقا بزرگ طهرانی به استناد بر قاضی نورالله شوشتری (مجالس، ۳۰۸ وی را حتماً شیعی مذهب دانسته، و افزوده است که فرزندش شیخ زاده متخلص به «فدایی» که از دولتمردان صفویان و فرستاده شاه اسماعیل صفوی به نزد محمدخان شیبانی بود، بایستی تشیع را از پدرش به ارث برده باشد (الذریعه، ۲۷۱/۱۳). اولاً این شرح با عنوان «جام دلنواز» به ترکی ترجمه شده، ثانیاً نسخ متعددی از آن در کتابخانه‌های ایران و اروپا وجود دارد، و ثالثاً مکرر بطبع رسیده که چاپ ویراسته آن به کوشش کیوان سمیعی (تهران، ۱۳۳۷ ش) می‌باشد.

- آغاز (موجود) نسخه: «که از مزایای تعینات نموده شده‌اند و پیوسته وجود مطلق مشهود او باشد، و یک لحظه از شهود او غافل نشود ... (الخ).

- انجام: یعنی تا بدانند که نام ولی نعمته چه بوده است، ختم پایان کتاب به نام خود کردم، خداوند عاقبت محمود کردان، و نام شیخ بزرگوار ناظم مولانا سعدالدین محمود جبستری بوده، و جبستر موضعی است در هشت فرسنگی شهر تبریز، و مدفن و مولد ایشان قدس الله سره العزیز همانجاست، الحمدلله الذی وفقنا لاتمام هذا الكتاب المسمى بمفاتیح الاعجاز شرح گلشن راز، حمرا یوافی نعمته و یکافی کرمه.

خط نستعلیق متوسط (سده ۱۰ ق)، ۳۴۳ برگ، کاغذ ترمه اصفهانی، ۱۵ سطر، ۱۳×۶، با جلد چرمی مقوایی عنابی سوخته ضربی زنگارکوب سفیداب نگار شمسه و ترنج‌ها و جدول طرّه محو شده، ۱۸/۵×۱۰. متن در جدول لاژورد و شنگرف، تمام ابیات منظومه و «شعر» و «نظم»‌ها و خط و نقطه‌ها به شنگرف نوشته است. نسخه از آغاز برگ شماری شده از رقم ۲۸۴ تا ۵۷۲، که چنین نمایندگویی بخش دوم یا دیگری از مجموعه‌ای بوده، هر چند مستبعد بنظر می‌رسد، و به هر حال متعلق بوده است به مرحوم دکتر حسین مفتاح، که البته در فهرست نسخ خطی وی نیامده است.

- الذریعه، ج ۱۳، ص ۲۷۰-۲۷۱ / ج ۲۱، ص ۳۰۱.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۲ / ۱، ص ۱۴۰۱-۱۴۰۲.

۳۸

تنبيه الغافلين و تذكرة العارفين [فارسی]

«شرح نهج البلاغه»، از ملا فتح الله بن ملا شکرالله شریف کاشانی، معاصر با شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) و شاگرد فخرالدین علی زواری، که به سال ۹۸۸ ق / ۱۵۸۱ م در کشمیر درگذشت، و این ماده تاریخ برای او گفته شد: فقها را چه ملاذی بجز آن قدوه نبود / بهر تاریخ نوشتند «ملاذالفقها». از جمله آثار او «خلاصة المنهج» در تفسیر قرآن (ش ۲۵) گذشت، و اما این شرح نهج البلاغه به صورت مزجی در «کشف معضلات و رفع مشکلات بر طریقی که شارحان آن مثل ابن هیثم و غیره حل نموده‌اند و در تبیین و تفسیر آن کوشیده‌اند، و بعضی از روایات و حکایاتی که مناسب مقام بود در آن درج نمود» [گ ۲ ر]. این کتاب، نخست بار در طهران (۱۲۷۵ ق) به خط علی اکبر خوانساری، و سپس (طهران، ۱۳۰۵) به خط محمدحسن گلپایگانی (۶۱۷ ص) و سوم بار همراه با فهرستی سودمند (طهران، ۱۳۱۳) چاپ سنگی شده است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی ...، اما بعد بر ذوی بصائر ناقبه و خواطر باهره مخفی نیست که ... (الخ).

- انجام (ناتمام): ... و این عین ایمان است و غیره المرئیه کفر، و غیرت زن کفر است زیرا که آن باعث است در تحریم ما احل الله که آن اشتراک دو زنست یا بیشتر در حباله یک مرد.

خط نسخ و نستعلیق (گویا) ۱۳۲۲ (که گویا) در ۶ ج ۲ / ۱۳۲۶ پایان برده است.
۳۶۲ برگ، کاغذ اصفهانی نازک و ستبر، ۲۷ سطر، ۲۱/۵×۱۲/۵. جلد چرمی مقوایی
قهوه‌ای سوخته با حاشیه‌ها و عطف میشن عنابی شیرازه‌بندی شده، ۳۲×۱۸. عبارات
(مقول قول) نهج البلاغه معرب و مشکول، با خط و نشانها جملگی به شنگرف است.
یادداشت‌های ورق اول نسخه عبارتند از: ۱- یادداشت تملیک با سجع مهر «علی
محمدبن محمدعلی الشریف» الاصفهانی در ربیع ۲ / ۱۳۲۷ ق. ۲- یادداشت دعای همو

در ۱۲ صفر ۱۳۲۹ ق. ۳- خاتم شریف حجة الاسلام حاجی سید محمد باقر شفتی اصفهانی اعلی الله مقامه (محمدباقر بن محمدتقی الموسوی). ۴- ماده تاریخ شهادت شیخ فضل الله نوری - «فضل الله الشهيد / ۱۳۲۷» - اعلی الله مقامه که در طهران به دار زده و شهید نموده لعنهم الله که حضرات بابیها در او اهل بدعت مجلس شوری و عزل و رفتن محمدعلی شاه قاجار به فرنگستان، نان پنجاه سیرده پول - خداوند ترحم فرماید، سابق زمان ظل السلطان نان در اصفهان پنجاه (سیر) شش پول بوده. ۵- خط تملیک «محمد حیدر (?) این سلطان حیدر الحسینی» با سجع مهر «ابوطالب بن احمد الحسینی». ۶- خط جلال الدین الشریف روز شنبه ۲ ع ۲ / ۱۳۳۲ ق. ۷- فواتح السور بعد حذف المکررات. ۸- صراط علی حق نمسکه، مخفی نماوند چهارده حرف است به عدد چهارده معصوم (ع). ۹- لصاحب بن عباد الطالقانی وزیر فخرالدوله شهنشاه المدفون بباب الطوقچی فی اصفهان: «انا و جمیع من فی التراب / فداء تراب نعل ابی تراب». ۱۰- ابیات پراکنده، و بر دو برگ آخر: اشعاری از دیوان منسوب به علی (ع) به تاریخ ۱۲ صفر ۱۳۲۹، اشعاری از سعدی، یک رباعی از «میرزا سعید اردستانی» (- خواهد اگر نگار من مشک دراز آورد ...) و این یادداشت: «نان پنجاه دهشاهی، خداوند ترحم فرماید» که به تاریخ ۱۴ ذیحجه ۱۳۳۰ ق نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۴، ص ۴۴۷ / ج ۱۴، ص ۱۴۳.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۹۵۷/۱.

۳۹

طب اکبری

[فارسی]

تألیف حکیم محمد اکبر شاه ارزانی ابن میر حاجی محمد مقیم دهلوی (م. ع ۲ / ۱۱۳۴ ق / ۱۷۲۲ م) که آن را پس از فتوح محی الدین ابوالمظفر محمد عالمگیر «اورنگ زیب» پادشاه غازی (۱۰۶۹-۱۱۱۹ ق) در ایالت دکن هندوستان، به سال ۱۱۱۲ ق / ۱۷۰۰ م تألیف کرده، و گویند که در سال ۱۱۱۵ ق به دربار او پیوسته است. مؤلف، کتابهای طبی دیگری هم نوشته، که از جمله آنهاست: حدود الامراض، خیرالتجارب، میزان الطب، مجربات اکبری، قرابادین قادری، مفرح القلوب، و جز اینها. اما کتاب طب

اکبری که خود آن را «طب اکبر» به سبب مناسبت نام خویش چنین نامیده، چنان که گوید: «بعد از تصحیح عقاید دینیه و اکتساب علوم متداوله، چون از علم ابدان نیز بهره یافت ...، خواست که درین هنر نسخه‌ای جامع الفوائد ترتیب دهد، بعد از ملاحظه کتب طبیه و صحف حکمیه ...، کتاب **شرح اسباب و علامات** ... (را) جهت عموم افاده و استفاده به لسان فارسی از زبان عربی مترجم ساخته شود، و ترک بعضی دلایل اولی و انسب است، و فواید دیگر که ایراد آنها در بعضی مواضع از قبیل لوازم باشد از **قانون** و ...، **سدیدی**، و **موجز**، و **ذخیره**، و **کفایه مجاهده**، و غیر هم مندرج نموده آید ...، که اگر از اعداد حروف **شرح اسباب و علامات** اعداد حروف علت که واو و الف و یاست جدا سازند، تاریخ ختم این نسخه می شود [= ۱۱۱۲].

اما کتاب «شرح اسباب و علامات» مذکور که مؤلف آن را از عربی ترجمه کرده، و همراه با اضافات از منابع مزبور این کتاب را تألیف نموده، همانا «شرح» عربی حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) است که بر کتاب «الاسباب و العلامات» تألیف نجیب‌الدین ابو حامد محمد بن علی سمرقندی (م ۶۱۹ ق / ۱۲۲۲ م) نوشته است. مؤلف، این کتاب را در ۲۸ فصل و هر فصلی بر چند قسم و چند نوع و یک خاتمه، در درمان بیماری‌ها از سر تا پا، مرتب و مبوّب ساخته است. این کتاب در دو مجلد نخست بار در هند (۱۲۶۴ ق) و سپس مکرر هم در بمبئی (۱۲۷۵ ق) و لکهنو (۱۲۷۷ ق) و لاهور (الهی بخش) چاپ سنگی شده است.

- آغاز: بسمله، صحیح‌ترین کلامی که مشام ناطقه دانش آیین را که آینه ادراک محسوسات و معقولات است ... (الخ).

- انجام: تا هر دوائی مرکب معلوم و لغت مصطلحه و فواید ضروریه که در این مختصر ثبت یافته و آن را بخواهند از این خاتمه ... موضع او دریابند و این درویش دلریش را به فاتحه خیر یاد دارند. تمام شد این کتاب «طب اکبر» مصنف میرمحمد اکبر عرف میرشاه.

خط شکسته نستعلیق کاتبی که آن را در آخر شوال ۱۲۷۵ بپایان برده، ۳۰۰ برگ،

کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۲۵ سطر، ۲۱×۱۳، جلد چرمی مقوایی با روکش کتان زنگاری

ضربی قهوه‌ای و گوشه‌دار، ۳۲×۲۲. عنوان‌ها و خط و نشانها شنگرف است. برخی اشعار

پراکنده فارسی و ترکی بر اوراق اول و یادداشتی عربی از شرح موسوم به مفاتیح الجنان، و نام کتاب به عنوان «کتاب طب اکبر شاهی» و در دو برگ آغازین «فهرست کتاب» (گ ۱ ر - گ ۲ پ) آمده است. برخی توضیحات لغوی و غیرها در کناره صفحات نوشته آمده است.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۵۸-۵۹.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طب «نجم‌آبادی»، ۵۲۱.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار». [رش: ش ۱۲۱]

Storey, P.L., 2/2, PP. 268-270.

۴۰

اخلاق محسنی

[فارسی]

تألیف مولا حسین بن علی کاشفی واعظ بیهقی (م ۹۱۰ ق) که خود آن را «اخلاق المحسنین» نامیده، به نام شاه سلطان حسین میرزا بن بایقرا خراسانی و فرزندش «محسن میرزا» تألیف کرده، و ظاهراً به سال ۹۰۷ ق از آن پرداخته است. ولی ماده تاریخ آن را (- اخلاق محسنی به تمامی نوشته شد / تاریخ هم نویس ز «اخلاق محسنی») گفته که مطابق با عدد ۹۰۰ می‌شود، هم چنین صاحب الریاض (ج ، ص) گوید که این کتاب را «جواهر الاسرار» نام کرده، و مشتمل است بر ۴۰ باب «به عبارت فارسی خالی از تکلف منشیان و تصلف مرسلان و در هر باب از روایات و حکایات آنچه اقتضا فرمود و زبان بدان مساهمت نمود رقم ثبت یافت، من الله الاعانة و المستعان، باب اول در عبادت، باب دوم در اخلاص،... باب چهل در آداب ملازمان سلطان [گ ۳ ر - پ]. نخستین بار این کتاب را «هرتفرد» همراه با ترجمه انگلیسی آن در لندن (۱۸۲۹ م / ۱۲۴۴ ق) طبع و نشر کرد، که پس از آن مکرر در لندن و لکهنو و بمبئی و کراچی و تهران چاپ سنگی یا سربی شده است.

- آغاز (موجود) نسخه: سرور عالم صلی الله علیه و آله و سلم به تتمیم مکارم اخلاق و تکمیل محاسن اوصاف است، لاجرم زبان معجزیان آن حضرت به کلمه تخلقوا باخلاق الله ناطق شده تا امت عالی همّت دانند که ... (الخ)

- انجام: چون این رساله به حد اطناب رسید، ... نمای دولت روزافزون سمت اختتام یابد. سخن نه بر نهج اختصار رفت، زان به که طی کنم دگر این نامه را که وقت دعاست، ... اشعه‌ی رایات آسمان، تمام شد.

خط نستعلیق سده ۱۳ ق، ۹۶ برگ، ۱۷ سطر، ۱۵×۹، در جلد کالینگوری قهوه‌ای جدید، ۲۱×۱۴/۵. عنوان ابواب و خط و نشانها شنگرف است. نسخه، برگشماری شده است از ۱۳۲ تا ۲۲۹، چنان که در فهرست ابواب هم به ارقام برگها اشاره رفته، و لذا چنین نماید که این خود بخشی از مجموعه‌ای بوده باشد. بر ورق اول برخی ابیات، و در انجام کتاب، یادگاری کاتب به شنگرف نوشته است.

- الذریعه، ج ۱، ص ۳۷۶

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱ / ۱۳۷ - ۱۳۸.

۴۱

کفایه مجاهدیه / کفایه منصوری، در پزشکی [فارسی]

تألیف منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی (ن ۲ س ۸ ق) که آن را حدود سال ۷۸۰ ق / ۱۳۷۸ م برای سلطان مجاهد الدین زین العابدین شاه شجاع مظفری (۷۸۶-۷۹۳ ق) در دو فن نگاشته: فن یکم در دو قسم: ۱. طب نظری، در چهار مقاله (اسباب مادی صحت، اسباب صوری صحت، اسباب فاعلی، احوال و اعراض و علامات). ۲. طب عملی، در سه مقاله (حفظ صحت و معالجات کلی، امراضی که ظاهر شود از سر تا قدم، حمیات و زهرها). فن دوم در دو مقاله: ۱. ادویه مفرده، ۲. ادویه مرکبه، و هر یک از مقاله‌های کتاب به چند باب منقسم است.

نسخه حاضر، ظاهراً قدیم‌ترین نسخه موجود از کتاب (مورخ ۹۵۲ ق)، و پس از آن نسخه کتابخانه اعتمادالدوله همدان (مورخ ۲۸/۲۴/۹۷۰ ق) می‌باشد، آنگاه قریب به ۶۰ نسخه خطی دیگر از آن در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا شناخته آمده، و بیش از ده بار نیز در شهرهای هندوستان به عنوان «کفایه منصوری» بطبع رسیده است.

- آغاز (افتاده) نسخه: ... و بیان قوت هر یک، باب چهارم در معاجین، باب پنجم در اشربه و مرییات و لعوقات و ربوب ...

-انجام: ... اگر کبابه یا حلتیث در دهن گیرند و بخایند و آب آن را بر قضیب بمالند موجب لذت شود، و اگر فلفل و زنجبیل و سقمونیا با عسل بر ذکر مالند همین عمل کند، والله اعلم بحقایق الامور.

خط نستعلیق کاتبی که نامش محو شده، ولی آن را در تاریخ غرّه رمضان ۹۵۲ هـ ق به پایان برده است. ۲۱۰ برگ، کاغذ نخودی نازک سمرقندی، ۱۷ سطر، ۱۷/۵×۹، جلد تیماج مشکی مجدول با عطف چرمی فرسوده، ۲۲/۵×۱۳/۵. عنوان‌ها و «فصل»‌ها و «باب»‌ها شنگرف است. نسخه آب دیده است، و برگ‌های دوم و پنجم نسخه جابجا شده، ولی بر رویهم فهرست کتاب کامل است. بر ورق الحاقی استقبال، «موسی الطیب ابن العلامة التتکابنی» صاحب الحملة الحسینیة پزشکیه و التألیفات و التصنیفات و التنظيمات الآخر [کذا؟!] یادداشتی به تاریخ محرم ۱۳۳۶ ق نوشته است که این کتاب «کفایة منصوری» است. بر کرانه بعضی صفحات، نسخه‌هایی دارویی یا توضیحات لغوی، و نقولی از اختیارات بدیعی، و بر ورق آخر و بدرقه یادداشت‌های دارویی و اوزان و مقادیر نوشته آمده است.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۸۵-۵۸۷.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طبی «نجم‌آبادی»، ۶۴۱.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۲ / ۲۶۴۵.

Storey, P.L., 2/2, PP. 225-260.

۴۲

الصحيفة الكاملة السجادية [عربی]

مسند نهائی آن امام زین‌العابدین علی بن حسین بن علی بن ابی طالب -ع (۳۸-۹۲ ق) می‌باشد. نسخه حاضر به روایت نجم‌الدین ابوالحسن محمدبن حسن علوی حسینی (در ربیع ۱ / ۵۱۶ ق) و در ۵۴ باب ادعیة الصحيفة الكاملة، و مختوم به دعای روز شنبه است. [رشد: شماره ۶].

خط نسخ معرب و مشکول از محمدنبی ابن محمدعلی قاسم‌آبادی که کتابت آن را در ماه شوال ۱۲۶۸ ق بپایان برده است. ۲۲۵ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۰ سطر، ۱۲×۶،

جلد چرمی و مقوای قهوه‌ای فرسوده، ۱۸/۵×۱۱. جای عنوانها بیاض مانده، پاره‌ای از

ورق اول، و بعضی اوراق میانی وصالی شده است.

- الذریعه، ج ۱۵، ص ۱۸-۲۱.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۵۸۸-۵۸۹.

- Brockelmann, SI, P. 76.

- Sezgin, B.I, P. 526.

۴۳

زاد المعاد

[فارسی]

تألیف ملا محمد باقر بن محمد تقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق)، گزیده‌ای از اعمال سال و فضائل ایام و لیالی و اعمال آنها که قبلاً به تفصیل در کتاب *بحارالانوار* آورده، برای استفاده عموم و به نام شاه سلطان حسین صفوی، در سال ۱۱۰۷ ق، مرتب بر چهارده باب و یک خاتمه ساخته، که باب اول در فضایل و اعمال ماه رجب و مشتمل بر پنج فصل است. این کتاب را حواشی بسیاری نوشته‌اند، و بیش از ۳۰ بار هم بطبع رسیده است.

خط نستعلیق سده ۱۳ ق، ۳۱۸ برگ، کاغذ فرنگی آهار مهره، ۱۵ سطر، ۲۰/۵×۱۱

با جلد تیماج مشکی ترکیده و میانجلد ابری آبی، ۳۱×۱۹. سرفصلها و عناوین ادعیه و

اعمال شهور، و در بعضی مواضع ترجمه فارسی بین السطور، با مرکب بنفش، عبارات

دعایی و احادیث و آیات معرب می‌باشد. یک دعای استغفار به خط جدید در حاشیه

صفحه آخر نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۱۲، ص ۱۱.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی (مشار)، ج ۲، س ۱۸۱۷-۱۸۱۹.

۴۴

تحفة المؤمنین، در داروشناسی

[فارسی]

تألیف میرمحمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنکابنی دیلمی (ن ۲ س ۱۱ ق) که

آن را به سال ۱۰۷۸ ق برای شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) ساخته، و معروف به

«تحفه حکیم مؤمن» باشد که دو بخش است: یکم مشتمل بر «پنج تشخیص» - هر یک در چند فصل با اسامی ادویه به ترتیب الفبایی، دوم «دستورات» شامل دو قسم - هر یک ۱۲ باب (= ۲۴ باب) که مطالب و عناوین نیز در آنها به ترتیب الفباست.

- **آغاز:** بسمله، سبحانک اللهم قدوس و یا طیب النفوس ... (الخ).

- **انجام:** طیوری که بر آن نشیند پای بست گردند، والسلام.

نسخ خطی این کتاب در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا بسیار، و مکرر هم بطبع رسیده است.

خط نسخ خوش محمدین حسینعلی موسوی الحسینی با سجع مهر همو و تاریخ کتابت محو شده (سده ۱۳ ق)، ۲۹۹ برگ (با ۶۱۵ صفحه شمار)، کاغذ فرنگی آهاری، ۲۶ سطر، ۱۹×۱۰، با جلد صحافی شده جدید عنابی گوشه‌دار، ۲۹×۱۸/۵. عنوان‌ها و اسامی به خط سرخ، و بر رویهم نسخه‌ای پاکیزه و خوب است.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۴۹۱-۴۹۳.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی طبی «نجم‌آبادی»، ۲۱۸-۲۲۱.

Storey, P.L., 2/2, PP. 261-263.

۴۵

دُرّه نادر، در تاریخ [فارسی]

تألیف میرزا محمد مهدی خان بن محمد نصیر استرآبادی مازندرانی نوری (م - ح ۱۱۶۱ ق) منشی نادرشاه افشار (۱۱۴۸-۱۱۶۰ ق) و مؤلف تاریخ «جهانگشای نادر» که آن را نیز در تاریخ نادرشاهی نوشته است. نخستین چاپ این کتاب، طبع اولیاء سمیع (طهران، ۱۲۷۱ ق) باشد، که پس از آن مکرراً در تبریز و تهران و بمبئی و کلکته و لاهور تجدید چاپ شده، آخرین طبع ویراسته آن به اهتمام دکتر سیدجعفر شهیدی (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۱ ش) نشر یافته است.

- **آغاز:** بسمله، دیباج دیباجه کتاب کتاب فصاحت قرین مخطّط و مدّیج از مدیح و آفرین جهان‌آفرینی است که ... (الخ).

- **انجام** (افتاده) نسخه: ... لا تری فیها عوجا و لا امّا انهمار سحب سخت شد به حدی که آبگینه فلک گویا پر از آب کینه.

نستعلیق و نسخ (ن ۲ س ۱۳ ق)، ۲۶۳ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۹ سطر، ۱۰×۱۹،
با جلد روغنی مشکی ضربی ترنجی زر و زنگار و شنگرف کوب مجدول، ۵/۱۹×۲۹، بر
ورق اول تنها یک خط تملک و سجع مهر هست. خطوط بالای نقول به شنگرف، عناوین
و توضیحات لغوی بین السطور سرخ نوشته است.

- الذریعه، ج ۸، ص ۱۱۱-۱۱۲.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۴-۱۴۰۵.

- مؤلفین کتب چاپی فارسی «مشار»، ج ۶، ۴۴۸-۹.

۴۶

الحاوی فی علم التداوی، در پزشکی [عربی]

تألیف نجم‌الدین محمود بن ضیاء‌الدین الیاس شیرازی (م ۷۳۰ ق / ۱۳۳۰ م) که آن
را به خواهش یکی از دوستان، به صورت کتابی مختصر در طب و گفتاری موجز در علاج
امراض با داروهای مشهور موجود، همچون «دستور» نامه‌ای دسترس‌پذیر، در پنج مقاله
مرتب ساخته است: مقاله یکم - «فی العلل الحادثة من الرأس الی القدم» در ۱۲۵ باب،
مقاله دوم - «فی الحمیات» در ۲۷ باب، مقاله سوم - «فی العلل التي تحدث فی الاعضاء
الظاهرة» در ۱۰۸ باب (همچون اورام و بثور و طاعون و جدري و جذام و نهش هوام و
مضادات سموم)، مقاله چهارم - «فی ذکر الادویة المفردة (به ترتیب حروف تهجی)،
مقاله پنجم - «فی قانون التركيب (- الادویة المركبة و کیفیة تراکیبها و استعمالها) در ۵۰
باب (که شامل اشربه، ربوبات، سکنجبینات، لعوقات، مطبوعات، نقوعات، اقراص،
حبوب، سفوفات، معاجین، مراهم، و جز اینها مرکبات صیدلانیة معروف) همین بخش
داروشناسی کتاب را «پ. گویگوس» ویراسته و به فرانسه ترجمه کرده، همراه با مقدمه و
توضیحات و فهارس - شامل واژه‌نامه، در بیروت (۱۹۰۲ م) بطبع رسانده است.
نسخه‌های متعدد از آن در کتابخانه‌های اروپا وجود دارد، که به «الحاوی الصغیر» هم
مشتهر باشد.

لیکن نسخه حاضر از اول و آخر بکلی ناقص است. از اول، حدود چهار - پنج
کراسه، یعنی از آغاز مقاله یکم - با مقاله دوم - تا اواخر باب ششم از مقاله سوم در آن

ساقط و مفقود می‌باشد. از آخر هم حدود یک - دو کراسه، یعنی از اواخر باب ۳۸ تا پایان کتاب (در باب ۵۰) در آن ناقص و افتاده است. اینک آغاز و انجام موجود نسخه بدین عبارت‌هاست:

- آغاز (موجود): بعد السقيه بالصندلین و الفوفک و شیاف مامیثا و اسفیذاج الرصاص و الطین الارمنی مکدم یدق و ینحل و یعجن بها الهند ...

- انجام (موجود): و ینفع من کل ما ینفع منه بالشلینا و حوسن مسکنات القولنج جلا زعفران و بذر البنج الابيض ... عشر در هما افیون فرسون مکد عشرون در هما سنیک.

خط نسخ خوش سده ۸ ق، عنوان مقاله‌ها به تعلیق، ۹۶ برگ، کاغذ نخودی سمرقندی، ۲۹ سطر، ۱۸/۵×۱۳، جلد چرمی مقوایی مشکی جدید، ۲۷×۱۹. تمام عنوان‌ها و ابواب، اسامی ادویه، و خط و نشانها شنگرف است. بعض توضیحات لغوی یا حواشی بر کرانه صفحات نوشته آمده، از جمله دوايي به نقل از صاحب التلخیص (گ ۱ ر) و صاحب الاسباب و العلامات (گ ۸ ر) و جز اینها. نسخه اندکی نم دیده، ولی بر رویهم پاکیزه و خوب است.

- کشف الظنون، ج ۱، ص ۶۲۸.

- فهرس مخطوطات الطب الاسلامی فی مکتبات ترکیا، ص ۲۷۳-۷۴.

- Brockelmann, SI, P. 901 / SII, P. 299.

۴۷

شرايع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام (فقه) [عربی]

تألیف محقق حلّی / شیخ نجم‌الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن هذلی (م ۶۷۶ ق) - دائی و استاد علامه حلّی، که این «شرايع» معروف وی یکی از کتب اساسی فقه شیعی است و تاکنون درسنامه مدارس و حوزه‌های علمی بشمار می‌رود. نسخ متعدد دارد، و مکرر هم بطبع رسیده، به علاوه شروح و حاشیه‌های بسیاری که نزدیک به صد کتاب می‌شود با عناوین مختلف بر آن نوشته آمده است.

نسخه حاضر از «کتاب النکاح» آغاز می‌شود، سپس کتاب الطلاق (گ ۳۹ پ)، الخلع و المبارات (۵۲ پ)، کتاب الظهار (۵۶ ر)، کتاب الایلاء (۶۳ ر)، کتاب اللعان

(۶۵ پ)، کتاب العتق (۶۹ پ)، کتاب التدبیر (۷۳ ر)، کتاب الاقرار (۸۲ پ)، کتاب الجعالة (۸۹ ر)، کتاب الایمان (۹۰ ر)، کتاب النذر (۹۷ ر)، الصيد و الذباجة (۱۰۰ ر)، الاطعمه و الاشربه (۱۰۷ ر)، کتاب الغضب (۱۱۲ پ)، کتاب الشفعة (۱۱۹ ر)، احياء الموات (۱۲۶ پ)، کتاب القضا (۱۵۷ ر)، کتاب الحدود (۱۹۱ ر)، کتاب القصاص (۲۰۸ پ) و کتاب الدیات (۲۳۱ پ) را شامل است.

- آغاز: بسمله، کتاب النکاح و اقسامه ثلثه، القسم الاول فی النکاح الدائم و النظر فيه يستدعى فصولاً.

- انجام: و جنایة الذمی فی ماله و ان كانت خطأً دون عاقلته و مع عجزه عن الدية فعاقلته [۲۵۱ پ].

خط نستعلیق سده ۱۳ ق، ۲۵۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۴ سطر، ۱۸×۹، با جلد مقوایی ابری آبی فرسوده، ۲۸/۵×۱۹/۵. عنوانها و سرفصلها، خطها و نشانها شنگرف است. یادداشت قرأت نسخه به عبارت «قراه وفقه الله تعالى بلغ»، و حواشی راستا و چلیپا بعضاً به نقل از «غایة المرام» شرح شرایع الاسلام، و جز اینها بر کرانه صفحات نوشته آمده است. سه برگ آخر نسخه، یادداشت‌هایی راجع به نکاح اقارب نسبی، و اشعار فارسی در باب فتاوی رضاع (داشت یکی مرد دو زن در نکاح / هر دو به خوبی چو مه مستنیر، زان دو یکی مر پسر غیر را / از سر نادانی خود داد شیر، آن زن دیگر شده بروی حرام / تا به قیامت نشود حل‌پذیر، هر که کند فتوی ما را جواب / مفتی آفاق بود بی نظیر ... الخ) و بعض احکام ارث هم به صورت سؤال و جواب، «صورت عقد اجارة الحج» و «فائدة» در صورت عقد الاجارة لقضاء الصوم، و صیغه‌های آنها، و فائده‌هایی از رساله شیخ بهایی در باب اوزان و مقادیر شرعی (درهم و قیراط) نوشته است.

- الذریعه، ج ۱۳، ص ۴۷-۵۰.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۵۳۷-۸.

۴۸

الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، در اصول فقه [عربی]

تألیف شیخ زین الدین علی بن احمد عاملی شهید (۹۶۶ ق) که شرحی است مزجی بر کتاب «اللمعة الدمشقیة» شیخ شمس الدین ابو عبدالله محمد بن شیخ جمال الدین مکی

عاملی شهید (۷۸۶ ق)، و از آن در سال ۹۶۰ ق پیرداخته است. نسخه حاضر مجلد اول «شرح لمعه» است:

- **آغاز:** بسمله، الحمد لله الذی شرح صدورنا بلمعة من شرایع الاسلام کافیه فی بیان الخطاب ... (الخ).

- **انجام:** ... و فی المدة یحلف المنکر لاصالة عدم ما یدّعیه الآخر من الزیادة، تمت الجزء الاول من الروضة البهیة فی شرح لمعة الدمشقیة، یتلوه جزء الثانی من «کتاب الاجارة» - علی ید مصنفها الشیخ العالم المحقق المدقق. نسخ خطی کتاب بسیار، و ده‌ها بار نیز بطبع رسیده است.

خط نسخ سده ۱۳ ق، ۲۲۶ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۲ سطر، ۱۴×۸، جلد چرمی قهوه‌ای سوخته ضربی زرکوب ترنجی مجدول، ۲۱×۱۴/۵. سرفصلها و خطوط بالای مقول قول‌ها شنگرف است. کرانه بعضی از صفحات، راستا و چلیپا حاشیه‌نویسی شده، فهرست مطالب کتاب در برگ آخر (از کتاب الطهارة تا کتاب المسابقات) و برخی اشعار و یادداشت‌ها، با یادگاری «حسین فراهانی» به تاریخ ۱۳۱۰ ق، نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۶، ص ۹۰ / ج ۱۱، ص ۲۹۰-۲۹۲.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ص ۴۹۶-۴۹۷.

۴۹

خلاصة الطب (سده ۸ ق) [فارسی]

تألیف حکیمی که حسب نسخه‌های موجود از آن، تنها القاب و نعوت وی را «مولانای اعظم کامل رئیس الحکماء و مفخر الاطباء» سراج العلماء راسخ العلم و الیقین - قدس الله روحه» نوشته‌اند، و چنان که شادروان سعید نفیسی دریافت «تنها از سبک انشای کتاب پیدا است که مؤلف آن در حدود قرن هشتم می‌زیسته است» (فهرست مجلس، ۱۷۳/۶).

نسخه حاضر که گویا کهن‌ترین نسخه موجود از کتاب باشد (۱۰۰۵) ورق اول آن ساقط است، اما فهرست مطالب کتاب را کاملاً داراست که با آنچه در مورد دیگر نسخه‌های موجود یاد کرده‌اند اختلاف دارد، و ظاهراً همین فهرست صواب باشد که

عبارتست از: دو مقاله، اول - در بیان بعضی از علوم طبی که لوازم طبیب است از خواص ادویه مسهله و اطعمه و دانستن مرض مشتمل بر ۲۴ باب (-باب اول در شناختن ادویه مسهله و توابل و عطرها و نرها و غیرها ... الخ). مقاله دوم - اندر بیان امراض، مبنی بر دو بخش (-بخش اول در بیان علل و امراض از سر تا قدم مشتمل بر سی باب)، بخش دوم در حمیات و ثبور و قروح و امراض سطح اعضاء مشتمل بر شانزده باب (-باب اول اندر انواع تبها و علاج آن ... الخ).

- آغاز (افتاده) کتاب (بنا بر نسخه ۴۱۸۶ دانشگاه تهران): «بسمله، سپاس و ثنای بی‌قیاس خالقی را سزد که به امر کن فیکون طبقات سموات بوقلمون بی‌معرفت ستون برافراشته ... (الخ)

- **آغاز** (موجود) نسخه: «که بعد از معرفت طبی و قواعد و قانون او به علمی و عملی به طریق متقدمان شروع به تجارب و امتحان به تجربه پیوست، ترتیب و تحریر و تقریر یافت بنابر آن که طالبان این فنون را مطلوب زودتر و آسانتر حاصل آید - ان شاء الله تعالی، و مؤلف را به دعا یاد آرند و این کتاب را «خلاصة الطب» نام نهاده آمد مبنی بر دو مقاله (الخ).

- **انجام** نسخه: «... تا دو هفته، و زن حرکت کمتر کند و چیزی گران بر نگیرد، و طعام غلیظ و چیز تلخ و شور نخورد و رگ نزند و مسهل نخورد تا نطفه علقه شود و به ظهور آید، تمت بالخیر و الظفر.

خط نستعلیق منصور بن درویش علی قمی که در ۱۴ شوال سال ۱۰۰۵ بپایان برده،

۱۷۱ برگ، کاغذ نخودی اصفهانی، ۱۶ سطر، ۱۱/۵×۵/۵، جلد مشکی تیماجی فرسوده

با میان جلد روغنی شنگرفی، ۱۷/۵×۱۰. سرفصلها و عنوانها و اسامی ادویه شنگرف

است. کرانه برخی از صفحات یادداشت‌های دارویی یا توضیحات چندی نوشته است.

- فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی «نفیسی»، ج ۶، ص ۱۳۷.

- فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۳، ص ۳۱۵۳.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۳۰-۵۳۱.

۵۰

گلستان سعدی

[فارسی]

نستعلیق محمد شریف بن تیمور خان مافی که برای فرزندش قلیچ خان نوشته، و روز دوشنبه ۱۰ ج ۲ / ۱۲۳۶ ق پایان برده است.

۷۵ گ، کاغذ فرنگی، ۱۰ سطر، ۲۰×۱۱، با جلد میشن لایسی قهوه‌ای، ۲۹×۲۰. «قطعه»ها و «حکایت»ها به جوهر بنفش نوشته است. بر ورق اول برخی اشعار و نسخه‌های دارویی، و در کرانه صفحات نیز اشعار و بعض توضیحات لغوی آمده است.

۵۱

شرح الالفیه (لابن مالک) در نحو،

[عربی]

از بدرالدین ابوعبدالله محمد دمشقی نحوی (م ۶۸۶ ق) ابن جمال الدین ابوعبدالله محمد بن عبدالله طائی شافعی (-ابن مالک) اندلسی نحوی (م ۶۷۲ ق)، معروف به «ابن الناظم» یا «ابن المصنف» که منظومه «الالفیه» (= هزار بیت) یا ارجوزه *الخلاصة فی النحو* پدرش «ابن مالک» را شرح کرده، و از آن در محرم سال ۶۷۶ ق برداشته است. همین کتاب که به عنوان «شرح ابن المصنف» هم معروف است، نخست بار در لیبزیک (۱۸۶۶ م) بطبع رسیده است.

- آغاز: بسمله، قال الشيخ الامام العالم الكامل بدرالدین ابوعبدالله محمد بن شیخ الاسلام الامام العلامة حجة العرب و جمال الادب جمال الدین محمد بن عبدالله بن مالک الطائی، اما بعد حمد الله و سبحانه بما له من المحامد علی ما اسبغ من نعمه البوادی و العوائد، والصلوة علی نبیه ... فانی ذاکر فی هذا الكتاب ارجوزه والدی فی علم النحو المسماة بالخلاصة مرصعها بشرح يحل منها المشکل ... (الخ).

- انجام (افتاده) نسخه: ... وجب استتاره و ان لغير الالف و اللام وجب بروزه لما عرفت من ان الصفة اذا جرت علی غیر من هی له امتنع ان ترفع ضميراً مستتراً بخلاف الفعل.

خط نسخ مختلف به قلم چند کاتب (حدود اوایل سده ۱۳ ق)، ۲۰۷ برگ کاغذهای نخودی مختلف ایرانی و فرنگی، ۱۹ سطر، ۱۷×۷/۵، با جلد روغنی مشکی ضربی

ترنجی مجدول زنگار و زرکوب، ۲۴×۱۶/۵. اوراق نسخه اغلب وصال، و کرانه برخی صفحات حاشیه‌نویسی به صورت راستا و چلیپا شده است. بر ورق اول، تاریخ طلاق زینت زن ابراهیم ورمزیاری توسط «آخوند ملاحسین» به روز سه‌شنبه ۶ صفر ۱۲۴۹ ق، و یادداشت وکالت محمدبن استاد میرزا همدانی در مورد طلاق نرگس خانم بنت نجف مرکزانی (۹) به آخوند ملاحسین مذکور، ایضاً وکالت دیگر در مورد طلاق «نوبه» خانم بنت کربلایی محمد لره رودی از کربلایی قلی بن صفر سلطان‌آبادی با صلح مهر خود (به یک رأس الاغ)، و یادداشت در مورد صدق زن محمدجواد گرگین بیک دختر خواهر آقا ...، و یادداشت تملیک سید محمدبن محمود هاشمی نوشته آمده است.

- کشف الظنون، ۱ / ۱۵۱.

- معجم المطبوعات العربية، ۱ / ۲۳۳-۲۳۴.

۵۲

مجموعه

(۱) - تنبيه الغافلین، در مواعظ (گ ۱ - گ ۳۲ پ) [فارسی]

تألیف شیخ بهاء‌الدین محمدبن ابراهیم سرمدی، که آن را بر یک مقدمه (در بیان طلب علم) و نه باب (۱) در بیان فضیلت علم، ۲- در بیان فضیلت نماز، ۳- در بیان عذاب مانع الزکوة، ۴- در بیان عذاب خمرخواران، ۵- در بیان صفت بهشت، ۶- در بیان بعضی چیزها، ۷- در بیان بعضی چیزها، ۸- در بیان آداب علم، ۹- در بیان اکرام ضیف) و خاتمه (در بیان معاصی اندام و دل) مرتب ساخته است.

- آغاز: الحمد لله الذی امرنا بالعلم والطاعة ونهی عن الجهل والضلالة، و صلی الله ...، اما بعد، چنین گوید مؤلف این رساله و محرر این مقاله ... (الخ)

- انجام ناتمام: و امر بالمعروف و انه عن المنکر یعنی بفرمای مردمان را به نیکوئی کردن و باز دار از معاصی.

خط نسخ (ن ۱ س ۱۳ ق) و «بیت»ها و خط‌های بالای نقول شنگرفی است. این رساله تاکنون سه بار در طهران (۱۲۷۲ ق، ۱۳۶۷ ق) و مشهد (۱۳۲۵ ق) چاپ سنگی شده است.

[الذریعه، ج ۴، ص ۴۴۴.]

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱/ ۹۵۷.]

(۲) - **المهجة المرضیه فی شرح الالفیه**، در نحو (گ ۳۳ پ - ۶۴ پ) [عربی]
معروف به «سیوطی»، شرحی است مزجی که جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابی‌بکر سیوطی شافعی (۸۴۹-۹۱۱ ق) بر منظومه «الالفیه» (= هزار بیت) در نحو، سروده «ابن مالک» اندلسی جمال‌الدین ابوعبدالله محمد بن عبدالله طائی دمشقی شافعی نحوی (۶۰۱-۶۷۲ ق) نوشته است. این کتاب که از درسنامه‌های مشهور مدارس مذهبی است، مکرراً (ده‌ها بار) در کشورهای اسلامی بطبع رسیده است.
نسخه حاضر (در مجموعه) که ناقص و ناتمام است، با دو خط کتابت شده: بخشی به قلم ثلث خوش و ابیات الفیه شنگرف، باقی به نسخ گراییده و جای ابیات بیاض مانده است.

(۳) - **شرح الشافیه**، در صرف (گ ۶۵ پ - گ ۱۳۱ پ) [فارسی]

از آقا محمدهادی بن مولا محمد صالح مازندرانی، که به قول صاحب الذریعه در تازش افغان‌ها به ایران (حدود ۱۱۳۵ ق) در گذشته (ج ۱۳، ص ۳۱۴) یا به قولی دیگر در سال ۱۱۲۰ ق مقتول شده است (فهرست مشار، ۲۱۲۴). به هر حال، این شرح را بر کتاب «**الشافیه**» ابن حاجب نحوی / ابو عمرو عثمان بن عمر مالکی (م ۶۴۶ ق) گویا حوالی سال ۱۰۹۵ ق (؟) از برای نواب حسین علی خان حکمران نوشته، که نخست بار در طهران (۱۲۶۸ ق) و بعداً هم چاپ سنگی شده است.

- **آغاز: بسمله**، حمدله، چنین گوید ذره بيمقدار تراب [اقدام] شیعیان ائمه اطهار علیهم صلوات الله الملك الجبار، محمد هادی ابن ... (الخ).

- **انجام** (ناتمام): و حذف یاء در منسوب به فعیل به فتح فاء و کسر عین و فعیل به ضم فاء و فتح عین در کلام فصحاء و بلغاء و ابوحيان خود قایل شده.
نسخه حاضر (در مجموعه) که ناقص و ناتمام است به نستعلیق نیم شکسته نوشته، بالای مقول قول‌ها خط شنگرف کشیده است.

(۴) - **جنگ اشعار** (گ ۱۳۲ پ - ۱۸۹ ر) [فارسی]

از غزلیات «عالیجناب آقا سید احمد هائف [اصفهانی]، نخستی به مطلع «گفتم نگرم

روی توگفتا به قیامت ... (الخ) و در هوامش از «عراقی»، سپس (گ ۱۴۰ پ) از غزلیات «عالیجناب رفیع جایگاه سلالة السادات الاعاظم احمد میرزا نیازی»، نخستی به مطلع «به یک کرشمه زلیخا و شی دل ما را / چنان ربود که یوسف دل زلیخا را»، آنگاه (گ ۱۵۶ ر) «از عالیشان معلی مکان فصاحت و بلاغت زبان آذر [بیگدلی] که سپس با نسبت «آذرکاشی» از غزلیات وی بنقل آمده، سرانجام از «کلام سعدی» (گ ۱۶۶ ر) غزلهایی و در اواخر نسخه باز از «کلام هاتف» و با غزل «الا یا ایها الساقی» حافظ پایان رسیده است. این جنگ به نسخ نوشته شده است.

۱۸۹ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۱۱-۱۸-۱۵ سطر، ۱۴/۵×۹/۵، در جلد چرمی قهوه‌ای ضربی ترنج گل و بوته دار، ۲۱×۱۴/۵. یادداشت یادگاری و تملک محمدتقی بن سیداحمد حسینی در ۱۲۴۷ به شنگرف، و نیز یادداشتی بدین عبارت «ابتدای جنگ کمترین در دولت سرای صاحب معظم میرزا ابوالقاسم قلمی گردید در سنه ۱۲۴۴» (گ ۱۳۲ ر)، یادداشت تملیک سید محمد ... به فرانسه و فارسی در طهران (گ ۱۸۸ پ)، و تملیک دیگر از ابوالقاسم ابن حاجی عباس، یکی هم از کسی برای «نور چشمی میرزا محمدعلی» در تاریخ اول فروردین ماه، سپس یک خط یادگاری (گ ۱۸۹ پ)، آنگاه بر میان جلد آخر کتاب خط یادگاری «محمدبن میرزا عبدالرحیم شیخ الاسلام قصبه نایین» به تاریخ اول رمضان ۱۲۵۷ ق، و یادداشتی دیگر از همو، با تملیک دیگر از میرزا محمدعلی و یک یادداشت پاک شده درباره «زین العابدین ...»، نوشته آمده است.

۵۳

روضة الصفا فی سيرة الانبياء و الملوك و الخلفاء [فارسی]
تألیف «میرخواند» / سیدمحمدبن برهان‌الدین خواند شاه هروی (۸۳۷-۹۰۳ ق) که آن را به سال ۸۹۹ ق برای سلطان حسین بایقرا گورکانی (۸۷۵-۹۱۱ ق) در تاریخ عمومی مرتب بر یک مقدمه و هفت قسم (- جلد) و یک خاتمه ساخته است:
مقدمه، در بیان فواید علم تاریخ و احتیاج ارباب فرمان بر آن. قسم یکم، در بیان اول مخلوقات ... (از آفرینش جهان تا یزدگرد ساسانی). قسم دوم، در بیان غزوات ... رسول ... (و چهار خلیفه نخستین). قسم سوم، در بیان ائمه اثنا عشر و بنی امیه و عباسیه. قسم

چهارم، در قضایای پادشاهان معاصر عباسیان. قسم پنجم، در بیان پادشاهی چنگیزخان و جانشینان او. قسم ششم، در ظهور امیر تیمور گورکان تا آخر ابوسعید بهادرخان (- ۸۷۳ ق)، قسم هفتم، در بیان فرمانروایی و کشورگشایی ابوالغازی سلطان حسین بایقرا، که این قسم / جلد از کتاب با وفات میرخواند ناتمام ماند، پس نواده دختری او «خواند میر» مؤلف کتاب «حبيب السیر» تألیف آن را به پایان برد. آنگاه در زمان ناصرالدین شاه قاجار، رضا قلی خان هدایت (م ۱۲۸۸ ق) سه جلد دیگر (هشتم، نهم، دهم) شامل تاریخ «صفویه»، «زندیه» و «قاجاریه» را تألیف کرد و بدان مجلدات ۱ تا ۷ مزبور در پیوست، و «روضة الصفای ناصری» نامید. در باب نسخه‌های خطی کتاب (مجلدات هفتگانه روضة الصفای میرخواند، و هم مجلدات سه گانه روضة الصفای ناصری)، چاپ‌های متعدد آنها، منتخبات با ترجمه‌های فرانسه، آلمانی، انگلیسی، روسی، سوئدی، لاتینی، ترکی، اویغوری، و جز اینها، رجوع شود به کتاب «ادبیات فارسی» برگل (ص ۵۴۴-۵۲۱ و ۶۸۳-۶۸۴).

اما نسخه حاضر، قسم یا جلد یکم از کتاب است که دو برگ از اول آن افتاده، و شرح وقایع - چنان که گذشت - با «ذکر سلطنت یزدجرد شهریار» ساسانی پایان می‌رسد.

- آغاز (موجود) نسخه: عديم الاستطاعة مشمول عواطف بی‌کرانه او گشته و رخصت انصراف یافته ... (مطابق با صفحات ۶-۷ جلد یکم از طبع کتابفروشی خیام).

- انجام: ... و حسن قبول فیاض مقرب السلطانی مسئول علی ما یشاء قدیر و به اجابت، والسلام علی من اتبع الهدی و سلم کثیرا (مطابق با آخر جلد یکم همان طبع، ص ۸۰۷).

خط نستعلیق سید محمدبن سیدآقا میرحسینی که کتابت آن را در رمضان ۱۰۶۹ ق پایان برده است. ۴۶۲ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۱۹ سطر، ۲۱/۵×۱۵. جلد کالینگور مشکی عطف و گوشه قهوه‌ای با صحافی جدید، ۳۱/۵×۲۳/۵، که عنوان کتاب را حسب ترقیم کاتب (گ ۱ پ) بر آن نوشته‌اند: «روضة الاصفا» (!؟). عنوان‌ها و خط و نشان‌ها شنگرف است. اوراق اوائل نسخه نم دیده، بعضاً ملکوک و در آخر هم وصالی شده است. یادداشت تملیک «ابوالقاسم ولد حاجی محمد» (گ ۱۴۴ ر)، روایتی در حاشیه (۱۵۸ ر) راجع به عدم تزویج بیوه زنان در زمان داود پیامبر، نقل از تفسیر صافی به خط شیخ

محمد بن حاجی ملا محمدولی دماوندی در تاریخ ۱۱ شوال ۱۳۱۶، در پایان نسخه تاریخ (نامعلوم) راجع به بانویی در ۱۲ رجب / ۱۱۹۱ تخاقوی ثیل، و برگوشه وصالی شده تاریخ قرأت نسخه توسط ابراهیم در ۱۳۲۰ ق، و بر پشت ورق آخر پس از ابیاتی چند یادداشت تملیک به تاریخ محرم ۱۲۱۸، نوشته‌ای ناخوانا راجع به شاه سلطان حسین صفوی موسوی که بالای آن طی بیتی برای کربلانی ابراهیم دعا کرده، و یادداشت -گویا- اصلاح ذات البین کربلانی ابراهیم توسط آخوند میرزا محمد روضه خوان ... نوشته آمده است.

۵۴

روضه الصفا ی میر خواند (کما مر فی ۵۳)

نسخه حاضر قسم یا جلد دوم است، و چنان که گذشت در سیره نبوی و شرح مغازی و اظفار خلفای راشدین باشد، که با ذکر واقعه شهادت امیرالمؤمنین علی (ع) در سال ۴۰ هـ. ق و بندی از اخبار آن پایان می‌رسد.

- آغاز: بسمله، عنوان صحیفه مرادات و فهرست مجموعه سعادات مبنی از حکایات ناقدان سیر عظام سلف ... (الخ).

- انجام: ... هیچ شک نیست که در اوقات کروبیان عرش و مقیمان فرش را واجب بود که دست بر آمین برآورند، آمین.

کتابت نسخه حاضر و کاغذ آن دوگونه است، که عمدتاً بخش یکم (۳۹۰ برگ) به نستعلیق خوش (ن ۱ س ۱۳) بر کاغذ نخودی استانبولی، و بخش دوم (۳۹۱-۴۷۲ گ) به همان سبک نستعلیق نو نوشته «قاسم کنجه بن آخوند ملا محمد» به فرموده میرزا عبدالله و با سجع مهر همین شخص در تاریخ ۲۰ ع ۱ / ۱۲۲۲ ق، بر کاغذ فرنگی، ۴۷۲ گ، ۱۹ سطر، ۲۱×۲۱، با جلد کالینگور مشکی عطف و گوشه قهوه‌ای در صحافی جدید، ۳۱×۲۱، که عنوان کتاب را بر آن «روضه الاصفیاء» نوشته‌اند. عنوان‌ها در بخش یکم شنگرف، و در بخش آخر سرخ نوشته است.

۵۵

کنز اللغة، فرهنگ تازی به فارسی.

تألیف محمد بن عبد الخالق بن معروف گیلانی (سده ۹ ق) که آن را حدود سال ۸۷۰ ق / برای کار کیا سلطان محمد بن کار کیا ناصر کیا پادشاه گیلان (زاده ۸۲۵ ق، پادشاهی ۸۵۱ بعد) ساخته است. مؤلف، در این لغتنامه، واژه‌های قرآن و حدیث را به ترتیب حروف هجاء در آخر ریشه، در ۲۸ کتاب مرتب نموده، و هر کتاب را نیز مشتمل بر چند باب به ترتیب حروف اول کلمه نوشته، به طوری که در هر یک از آنها نخست مصدر ثلاثی مجرد و سپس باب افعال و تفعیل و ... تا آخر افعال ثلاثی مزید و رباعی‌ها و سپس اسامی غیر مشتق را یاد کرده، گاهی هم از آیات و اخبار شاهد آورده است. در سرآغاز کتاب، هفده قاعده بیان نموده و از این کتاب‌ها نیز به عنوان مرجع خویش نام برده است: صحاح (جوهری)، مجمل (ابن فارس)، دستور (ادیب نطنزی)، مصادر (زوزنی)، اختیارات (بدیعی)، لغات قرآن، شرح نصاب. این کتاب بیش از ۵ بار به طبع رسیده، نخست به وسیله ملا باقر خوانساری (تهران، ۱۲۷۵ ق، ۱۲۸۲ ق، ۱۳۲۲ ق) و در تبریز (۱۳۰۰ ق، ۱۳۲۲ ق و ۱۳۱۶ ق) چاپ سنگی شده است.

- آغاز: بسمله، ابتدا هر سخن آن خوبتر در هر مقام / کو بود با حمد معبود خدای پاک نام. جواهر کنوز لغات حمد و ستایش نثار بارگاه حضرت متکلمی که زبان اصناف آدمیان را کلید گنج خانه سخن گردانید ... (الخ)

- انجام: یلمعی، مرد زیرک که به چیزی چنان کمان برد که کوئی مکر دیده است یا شنیده. یلی، نزدیک می‌شود و او فعل مضارع است مشتق از ولی. یایی، جمع ... یؤو است، والله اعلم بالصواب.

خط نسخ (در لغات و مشتقات معرب و مشکول) از علاء الدین محمد بن حسین بن فخرالدین افرایی که کتابت آن را در زمان سلطان عادل عباس شاه [صفوی] از روی نسخه «مولاحسن علی شهاب» [مازندرانی] گویا در رمضان سال ۱۰۲۰ ق آغاز، و به روز دوشنبه ۱۹ شعبان ۱۰۲۱ ق / ۲۲ اسفندیار ماه جلالی، در قریه «بالا بنی» از توابع «اصفهد کلاته» مازندران پایان برده است. ۳۳۱ برگ، کاغذ اصفهانی، ۲۲ سطر ۱۷/۵×۱۳، در جلد کالینگور مشکی با گوشه‌ها و عطف قهوه‌ای، صحافی جدید، ۲۶×۲۰. عنوان کتاب‌ها و باب‌ها، خطوط بالای لغت‌ها جملگی شنگرف است. بر ورق

اول، یادداشت تملیک و سجع مهر «محمود بن علینقی الحسنی الحسینی الطباطبائی» در
اواخر سال ۱۲۵۲ ق، آنگاه یک یادداشت خرید و سجع مهر ناخوانا، و سپس یادداشت
ابتیاع محمد ... حبیب در ۱۳۱۱ ق نوشته است. کرانه برخی از صفحات عناوین ابواب
مزیدات ثلاثی و نیز توضیحات لغوی نوشته آمده، در انجام نسخه، یک یادداشت ناخوانا
و سجع مهر همان محمود الطباطبائی مذکور هست.

- فرهنگنامه‌های عربی به فارسی «منزوی»، ص ۱۶۸-۱۶۹.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۲ / ۲۶۸۹.

۵۶

یتیمۃ الدهر فی محاسن اهل العصر، تذکره شاعران [عربی]
تألیف ابومنصور عبدالملک بن محمد ثعالبی نیشابوری (۳۵۰ - ۴۲۹ ق) که آن را در
تذکره ادیبان و شاعران همعصر خود (سده ۴ ق) با ارائه نمونه‌هایی از اشعار و آثار
ایشان، و مرتب بر چهار قسم ساخته است: القسم الاول [گ ۲ پ] در محاسن اشعار
حمدانیان و شاعران ایشان و - جز آنان - شاعران شام و مصر و موصل، القسم الثانی
[گ ۱۴۸ پ] در محاسن اشعار عراقیان و پیدایی دولت دیلمی از زمره فاضلان و اخبار
ایشان، القسم الثالث [گ ۲۵۶ پ] در محاسن اشعار اهل جبال و فارس و گرگان و
طبرستان و اصفهان - از جمله وزیران دولت دیلمی و دبیران و قاضیان و شاعران و دیگر
دانشوران و اخبار ایشان، القسم الرابع [گ ۳۶۲ پ] در محاسن اشعار اهل خراسان و
ورانرودان - از پیدایی دولت سامانی و غزنوی ... - خصوصاً نیشابوریان و کوچندگان به آن
سامان، و هر یک از قسم‌ها مشتمل بر چند باب و فصل است. پس از ثعالبی، ذیل‌های
چندی پیایی بر آن و بر آنها نوشته آمد، خود وی کتاب «تیمۃ الیتیمه» را در اواخر عمر
نگاشت.

متن این دو (- یتیمه) در اجزاء چهارگانه و (تیمه) در ۲ جلد، مکرراً در دمشق (۱۳۰۳ ق)
و قاهره (۱۹۳۴ م) و حلب (-) و تهران (۱۳۵۳ ق) و بیروت بطبع رسیده است.
- آغاز: بسمله، الحمد لله خیر ما بدء به الکلام و ختم، و صلی الله علی ...، اما بعد،
فان محاسن الادب اصناف الادب کثیره ... (الخ)

-انجام: ... و يستنق لی و لمن بعدی الحاق ما یلیق من ملح اشعار هم بهذا الباب، و الله مرشد للصواب، و صلی الله علی

خط نسخ (گویا) محمد محسن میرزا، که آن را در روز سه‌شنبه ۱۱ ج ۲ / ۱۲۶۱ ق پایان برده است. ۴۶۹ برگ، کاغذ استانبولی آهاری، ۳۱ سطر، ۲۵/۵×۱۲/۵، با جلد چرمی مقوایی قهوه‌ای ضربی ترنج و شمسه مجدول، ۳۵×۲۱. تمام عنوان‌ها و اسامی و «قوله»ها سرخ نوشته است. فهرست مطالب و اسامی با قید صفحات به حروف جمل در سه برگ آخر نسخه به جدول اندر است. بر ورق اول، یادداشت فرانسوی با سجع مهر همان «محمد حسن میرزا [بن دارا] المسیبی» (۱۲۶۰)، که گویا از شازده‌های قاجاری و فاضل درسخوانده‌ای بوده، و نیز یادداشت همو در باب اشعار ابونواس به تاریخ ۱۴ شعبان ۱۲۶۱ ق [گ ۲۱۴ پ]، سپس بر ورق آخر یادداشت تملیک و سجع مهر «علی بن اصغر بن ابراهیم» به تاریخ ج ۱ / ۱۲۹۶ نوشته آمده است. بر رویهم نسخه‌ای خوب و پاکیزه باشد.

- کشف الظنون، ۲ / ۲۰۴۹.

- معجم المطبوعات العربية، ۱ / ۶۶۰.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۱۶۱ و ۱۰۱۲.

- Brockelmann, GI, PP. 337-8 / SI, P. 499 / SII, P. 1014.

۵۷

کامل الصناعة الطیبه ، در پزشکی [عربی]

تألیف ابوالحسن علی بن عباس مجوسی اهوازی (م ۳۸۴ ق / ۹۹۴ م) که این کتاب معروف به «الکناش الملکی» را برای کتابخانه عضدالدوله دیلمی (۳۳۸-۳۷۳ ق) تألیف کرده، و آن شامل دو «جزء» طب (۱- نظری، ۲- عملی) و هر جزء حاوی ده مقاله، رویهم ۲۰ مقاله مشتمل بر (۳۹۹+۶۴۶=) ۱۰۴۵ یا (در بعضی نسخ) ۱۰۶۳ باب می‌باشد. نسخ خطی کتاب به صورت اجزاء یا مقالات آن در کتابخانه‌های جهان بسیار است. قسطنطین افریقی (۱۰۸۷ م) نخستین کسی است که آن را به لاتینی ترجمه کرد، آنگاه اسطفانوس انطاکی ترجمه لاتینی خود را در «ونیز» ایتالیا (۱۴۹۲ م) طبع نمود. همین‌ها بعداً نیز در

لیدن (۱۵۲۳ م و ۱۹۰۳ م) چاپ شد. اما چاپ سنگی کتاب در لاهور (بی‌تاریخ، ۶۰۶ + ۴۹ ص) و چاپ سربی آن در قاهره (۱۲۹۴ ق) صورت پذیرفت.

نسخه حاضر فقط «المقالة التاسعة من الجزء الثاني ... فی علاج الامراض التي يكون بعمل اليد» از کتاب، و شامل ۱۱۱ باب است. همین از حیث کاغذ و خط بر دو بخش باشد، که بخشی کمتر شامل سه برگ آغاز (- فهرست مقالة نهم) و اوراق ۱۳ تا ۲۸، کاغذ نخودی دولت‌آبادی، / نسخ سده ۹-۱۰ (؟) و باقی بیشتر (گ ۴-۱۲ و ۲۹-۶۲) کاغذ فرنکی / نسخ نیمه یکم سده ۱۳ ق، و پیدا است که در تکمیل دفتر کوشیده‌اند. گ ۶۲، ۲۱ سطر، ۲۰×۱۳، با جلد کالینگور قهوه‌ای جدید، ۲۵×۱۷/۵. فهرست ابواب و عنوان‌ها و خط و نشانها در بخش کهنتر جملگی به شنگرف، و در بخش نو تر به رنگ قهوه‌ای است. بر ورق اول پس از عبارت «تمت المقالة الثامنة يتلوها المقالة التاسعة»، دو نسخه دارویی به ترکی مشرقی در قوه باه نوشته آمده، و در ورق آخر پس از این انجام «تمت المقالة التاسعة من الجزء الثاني ...، و يتلوها المقالة العاشرة ...»، یادداشت «محمد باقر الجهرمی المرادی» درباره خرید کتاب بدین عبارت آمده است: «اشتریت فی المشهد الغری بايام الطاعون باربع شامیات، سنة ۱۲۴۷ (ق).

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۷۲۴.

- مخطوطات دارالکتب الظاهرية (الطب و الصيد له)، ۲۵۴-۲۵۳.

- کشف الظنون، ۲ / ۱۳۸۰.

- Brockelmann, GI, P. 273 / SI, P. 423.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London, 1967, PP. 119-123.

۵۸

تذكرة الکحالین، در چشم پزشکی [عربی]

تألیف شرف‌الدین علی بن عیسی الکحال (ن ۲ س ۴، متوفای پس از ۴۰۰ ق / ۱۰۱۰ م) که در دیباچه گوید: کتاب را به درخواست یکی از برادران در شناخت بیماری‌های چشم و درمان‌ها و داروهای آنها تألیف کرده، و افزوده است که اسکندرانیان شمار

بیماری‌های چشم را یاد کرده‌اند ولی درمان‌ها را نگفته‌اند. پس من این کتاب را اولاً با استقصای کامل و ثانیاً با استتمام در معنی و ثالثاً با ایجاز تمام در باب همه آنچه مربوط به درمان بیماری‌های چشم می‌شود تألیف نمودم، چندان که از کتابهای بزرگ بی‌نیازی حاصل شود، و هم در آن همه روش‌های پزشکی مورد حاجت در درمان همه بیماری‌های چشمی را همراه با ذکر دلایل و اسباب و مداوای اجزاء بیان نمودم ...، و در تألیف آن از کتابهای نخستینه (این دانش) گلچین کردم، و جز اندکی از معاینات خود و مشاهدات شیوخ زمانه بر آن نیفزودم. آنگاه در کتابهای بزرگ ناموران این فنّ به ویژه کتب جالینوس و حنین (ابن اسحاق) نگریستم، و هر چه از استادان دیگر مانند ابن سرافیون یافتم برگرفتم. دانسته است که بسیاری از اقوال جالینوس برگرفته از دیسقوریدوس است، و یا ابن سرافیون مطالبی از «کناش» فولس نقل کرده، که من آنها را اصل و دستور کتاب خود قرار دادم، و آن را بر سه مقاله نهادم:

۱. فی حد العین و ترکیبها و تشریحا و عدد طبقاتها و رطوباتها و اعصابها و عضلاتها و من این نبات کل طبقة منها ... ۲. عدد امراض العین الظاهرة للحسّ و اسبابها و علاماتها و علاجاتها لیسهل ذلک علیک، ۳. عدد امراض العین الخفية من الحسّ و اسبابها و علاماتها ثم اذکر حینئذ علاجها و نسخ ادویتها.

هر یک از مقالات در چند باب است: مقاله یکم در ۲۱ باب، مقاله دوم در ۷۳ باب، و مقاله سوم (ابواب آن معلوم نیست)، نسخه حاضر فاقد آن است، فقط تا بخشی از باب ۷۱- از مقاله دوم را دارد. نسخه‌های چندی از این کتاب و یا بعض اجزاء آن در کتابخانه‌های اروپا و مصر و ترکیه و هند موجود است. متن کتاب همراه با ترجمه لاتینی آن به اهتمام ک. آ. هیل در «درسدن» (۱۸۴۵ م) بطبع رسیده، آنگاه ترجمه آلمانی با شرح «هیرشبرگ» و «لیپرت» در لیپزیک (۱۹۰۴ م) و ترجمه انگلیسی آن توسط «سی. آ. وود» در شیکاگو (۱۹۳۶) نشر یافته است.

- آغاز: بسمله، حمد له، هذا رسالة يتضمن الكلام فی رسالة علی بن عیسی الکحال جواباً عما سألہ بعض اخوانه فی معرفة امراض العین ...، وصل کتابک ایها الاخ الفاضل حفظک الله برأفته و ارشدک للصواب.

- انجام (موجود) نسخه: ...** و يحدث ذلك عن سببين، اما عن خلط حادّ و تفرّق اتصالها و اما عن كيموس غليظ يمددها فيفرق اتصالها، العلاج، يجب ان يبادر في الابتداء. خط نسخ ساده سده ۹ (ق)، ۸۳ برگ، کاغذ سمرقندی، ۱۵ سطر، ۱۱/۵×۷/۵، جلد چرمی مقوایی عنابی تیره ضربی شمسه و ترنج با حاشیه‌ای از میشن قهوه‌ای، ۱۸×۱۲/۵. فهرست مقالات، ابواب و عناوین و خط و نشانها شنگرف است. بعض توضیحات لغوی به فارسی در کرانه صفحات، و نیز این رباعی نصرالله الطوسی نوشته آمده است: «کرد آفریدگار تعالی به صنع خویش / چشمت به هفت پرده و سه آب منقسم - صلیبه، مشیمه، شبکه، زجاجی و پس جلید / پس عنکبوت و بیض و عنب ...» (گ ۷ ر).
- فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية (الطبّ و الصيدله)، ۲۵۹-۲۶۱.**
- معجم المطبوعات العربية و المعربة، ۲ / ۱۳۵۶.**
- Brockelmann, SI, P. 884.**
- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London, 1967, P. 194.**

۵۹

معانی الاخبار، در حدیث شیعی [عربی]

تألیف شیخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی «ابن بابویه» قمی رازی (م ۳۸۱ ق) که در آن احادیث وارد در تفسیر معانی حروف و الفاظ قرآنی را یاد کرده، و گویا در سال ۳۳۱ ق از تألیف آن، در ابواب بسیار پرداخته است. بروکلمان عنوان دیگر این اثر را «جامع الاخبار» یاد کرده (ذیل یکم، ۳۲۱) ولی شیخ آقا بزرگ طهرانی جامع الاخبار را اثری دیگر از مؤلف دیگر می‌داند (الذریعه، ۵ / ۳۳). در هر حال، نخستین بار کتاب همراه با علل الشرایع (طهران، ۱۲۸۹ ق) و سپس مکرراً و مستقلاً هم (طهران، ۱۳۰۵، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱ ق) چاپ سنگی شده است. طبع حروفی آن به کوشش علی اکبر غفاری و با مقدمه همو (طهران، ۱۳۳۸ ش / ۱۳۷۹ ق) و همین دیگر بار با مقدمه ربانی شیرازی (۱۳۶۱ ش) انتشار یافته است. اما نسخه حاضر که جلد اول کتاب می‌باشد، ظاهراً یکی از چند مجلد متن کتاب است.

- **آغاز:** بسمله، حمد له، ابواب الكتاب، الباب الذي من اجله سمينا هذا الكتاب **كتاب معاني الاخبار**، قال الشيخ ابو جعفر ...، حدثنا ابي و محمد بن الحسن ... (الخ).

- **انجام** (موجود) نسخه: قال ابو عبدالله عليه السلام ان فاطمة بنت اسد رحمها الله جاءت الى ابي طالب تبشره بمولد النبي صلى الله عليه و آله فقال له ابوطالب اصبري لي شيئاً اتيك بمثله آلا النبوة و قال الست ثلثون سنة و كان.

خط شکسته نستعلیق خوش نیمه یکم سده ۱۲ هـ. ق، ۳۲۱ برگ، کاغذ الوان (نخودی، فستقی، زرد و آبی و آل) اصفهانی، ۱۵ سطر، ۱۳×۶، در جلد تیماج و مقوای زنگاری سوخته تیره ضربی شمس و ترنج مجدول، ۲۱/۵×۱۲. متن در جدول زر و لازورد و مشکی، جای سرلوح سفید، بابها و خط و نشانها یا به شنگرف و یا زر نگاشته است. کرانه بعضی از صفحات، مختصر توضیحات لغوی بعضاً به شنگرف نوشته است. یادداشت‌های تملیک بکلی محو گردیده است.

- الذریعه، ج ۲۱، ص ۲۰۴.

- فهرست کتابهای چاپی عربی «مشار»، ۸۶۸.

- Brockelmann, SI, P. 321.

- SEZGIN, I, P. 545.

۶۰

هفت اورنگ، مثنوی

[فارسی]

تصنیف عبدالرحمان جامی (۸۹۸-۸۱۷ ق) که ترتیب منظومه‌ها در نسخه حاضر با دیگر نسخ متعارف و از جمله با نسخه چاپی (به تصحیح مرتضی مدرس گیلانی، چ ۲، تهران، ۱۳۶۶) و هم از لحاظ کمیت اشعار با آنها تفاوت دارد، و کمابیش ملخص می‌باشد. اینک ترتیب و توالی مثنوی‌های نسخه در مقایسه با متن مطبوع از این قرار است:

۱. لیلی و مجنون (گ ۱ پ - گ ۲۸ پ) با آغاز: «ای خاک تو تاج سر بلندان ... //

سلسله الذهب (چاپی)، که تتمه آن در بخش ۸ (گ ۱۵۳ ر - ۱۶۳ پ) آمده است.

۲. یوسف و زلیخا (گ ۲۹ پ - گ ۶۹ ر) با آغاز: «الهی غنچه امید بگشای ... // سلامان و ابسال (چاپی)، تلخیص گونه است.
 ۳. سلسله الذهب، دفتر دوم (گ ۷۰ پ - گ ۷۸ ر) با آغاز: «بشنو ای گوش از ترانه عشق ... // تحفة الاحرار (چاپی)، تلخیص شده است.
 ۴. سبحة الابرار (گ ۷۹ پ - ۱۱۰ ر) با آغاز: «المنة لله که به خون ار خفتم ... // سبحة الابرار (چاپی)، تلخیص شده است. ضمناً قطعات مثنوی معنوی به حکایات و قصص (برگ‌های ۱۱۱ ر تا ۱۱۷ ر) معلوم نشد از کدام اورنگ است.
 ۵. سلسله الذهب، دفتر سوم (گ ۱۱۷ پ - گ ۱۲۷ ر) با آغاز: «حمد ایزد نه کار تو است ای دل ... // یوسف و زلیخا (چاپی)، تلخیص گونه است.
 ۶. سلامان و ابسال (گ ۱۲۸ پ - گ ۱۳۶ ر) با آغاز: «ای به یادت تازه جان عاشقان ... // لیلی و مجنون (چاپی)، تلخیص گونه است.
 ۷. تحفة الاحرار (گ ۱۳۶ پ - گ ۱۵۳ ر) با آغاز: «بسم الله الرحمن الرحيم ... // خردنامه اسکندری (چاپی)، تلخیص گونه است.
 ۸. تتمه لیلی و مجنون (گ ۱۵۳ ر - ۱۶۳ پ) که قسمت اعظم آن در بخش ۱ (گ ۱ پ - ۲۸ پ) آمده است.
 ۹. سلسله الذهب، دفتر یکم (۱۶۳ پ - ۱۸۹ پ) با آغاز: «ای کشیده به کلک وهم خیال ...» تا پایان نسخه.
- نسخه حاضر در مقایسه با متن چاپی، گذشته از جابجایی اجزاء منظومه‌ها و تلخیص آنها، از لحاظ بعضی مفردات و کلمات اشعار نیز تفاوت‌ها و مغایرات چندی داراست.
- خط شکسته آمیز نستعلیق / ۱۲۴۰ (پنجشنبه ج ۱ / پایان لیلی و مجنون) و ۱۲۴۳ (پایان یوسف و زلیخا)، ۱۸۹ گ، کاغذ فرنگی آهار مهره، چهارستونی مجدول، ۲۵ سطر، ۲۰×۱۱، جلد چرمی قهوه‌ای سوخته با صحافی جدید، ۱۷×۲۶/۵. دارای ۷ سر لوح با ترنج و گل و بوته به رنگ‌های زنگاری و کبود و لاجوردی و سنگرف در زمینه زرنشان (گ ۱ پ، گ ۲۹ پ، گ ۷۰ پ، گ ۷۹ پ، ۱۱۷ پ، ۱۲۸ پ، ۱۳۶ پ / شرح تحفة الاحرار که گل و بوته‌ی بسیار عالی است) و ۱۸ مجلس نگاریده بر پایه حکایات

مثنوی‌ها، با آبرنگ‌های زرد و سبز و آبی و آل و شنگرفی و سفیداب و ارغوان و عنابی و ترکیبات آنها (گ ۸ پ، گ ۱۲ ر، گ ۲۵ ر، گ ۳۱ ر، گ ۳۸ ر، گ ۴۲ پ، گ ۴۴ پ، گ ۵۰ ر، گ ۵۵ پ، گ ۶۲ پ، گ ۱۰۷ پ، گ ۱۱۴ ر، گ ۱۲۷ پ، گ ۱۳۱ پ، گ ۱۳۳ ر، ۱۵۵ ر، ۱۵۸ پ، ۱۶۳ ر). متن در جدول زرد و لاژورد و شنگرف با کمند ارغوانی، عنوان‌ها تماماً با سرخ نوشته است.

۶۱

مثنوی معنوی

[فارسی]

تصنیف مولانا جلال‌الدین بلخی رومی، که شامل شش دفتر است.

خط نستعلیق نیم شکسته سده ۱۱ ه. ق، بر کاغذ ترمه نخودی اصفهانی، ۳۹۶ برگ متن (ترمه) و حاشیه (زرد تاب آهاری)، راستا در جدول دو ستونی میانی (۲۱ سطر) و چلیپا در میان جدول برونی، ۱۷×۸، با جلد چرمی مقوای قهوه‌ای ضربی شمشه و ترنج آهاری، ۲۳/۵×۱۴. سه سر لوح آغاز دفترهای دوم (۶۴ پ) و سوم (۱۱۸ پ) و چهارم (۱۹۲ پ) به رنگ‌های زنگاری و شنگرف و لاژورد و قهوه‌ای و مشکی در زمینه زرنگاشت، متن در جدول زر و لاژورد و شنگرف با کمند عنابی تیره بر کاغذ حاشیه، عناوین و حکایات بالجمله شنگرف نوشته است.

۶۲

بیت الاحزان

[فارسی]

تألیف ملا عبدالخالق بن عبدالرحیم یزدی مشهدی (م ۱۲۶۸ ق) که در مصائب پنج تن آل عبا (ع) مرتب بر یک مقدمه و چهل مجلس و یک خاتمه نگاشته است. تنها مقدمه کتاب به فارسی است، و همانطور که مؤلف گوید بیشتر مطالب همان است که از کتاب دیگرش «**مصائب المعصومین**» عربی آورده است. این کتاب یکبار چاپ سنگی شده است (۱۳۲۵ ق).

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذی اعظم بلائاء الانبیاء والمرسلین و احسن ... الاوصیاء المکرمین و الصلوٰة و السلام علی سید اهل البلاء اجمعین.

-انجام (موجود) نسخه: ... لامنکه فیهم و لا تفجع کحلت فنظرک العیون عمامه و اصم رزقا فی کل.

خط نسخ (ن ۲ س ۱۳ ق)، و ۵۵ برگ باقی نسخه (گ ۱۵۰ تا ۲۰۵) مسوده دنباله یا ترجمه کتاب به فارسی، با خط شکسته نستعلیق کسی که این جزء را هم به پایان نبرده است. ۲۰۵ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۳ سطر، ۱۵×۱۰، با جلد کالینگور قهوه‌ای صحافی جدید، ۲۱/۵×۱۵/۵. عنوان‌های مجالس، و حاشیه روی‌ها به مرکب بنفش نوشته شده است.

- الذریعه، ج ۳، ص ۱۸۵.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱/۵۵۳.

۶۳

خرقه، رساله باهی و درآلات تناسلی [فارسی]

تحریر مرتضی قلی‌خان بن حسن خان شاملو، از امرای عهد صفوی و وزیر اردبیل (به سال ۱۰۸۹ ق) - ملقب به «شمشیردار»، که این رساله را در ۳۰ «بخیه» (با استفاده از اصطلاحات خیاطان) [- یعنی ۳۰ باب] راجع به امراض و آلام تناسلی مردان و زنان با بیان درمان آنها و داروهای تقویت باه و حفظ رحم و نوزاد، چنان که صاحب الذریعه (ج ۷، ص ۱۴۹) گوید همانا با اقتباس از رساله اصلی «خرقه» تألیف پسر حکیم مؤمن (ن ۲ س ۱۱ ق) - میرزا محمدبن محمد مؤمن حسینی تنکابنی (- صاحب «تحفة المؤمنین» معروف) و با تلمیح به نام شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) پرداخته است. شیخ آقا بزرگ طهرانی می‌گوید که امیری به مانند مرتضی قلی‌خان شاملو با آن همه اشتغالات سیاسی و نظامی امکان نداشته است که چنین کتابی بنویسد، پس آن را از مؤلف کتاب گرفته و به نام خود ساخته است. آنگاه پس از وفات آن امیر، این کتاب را مؤلف به امیری دیگر به نام «امان‌الله خان» اهداء نموده، چنان که شیخ بهایی هم در مورد کتاب «خلاصة الحساب» خود چنین کرده است. اما آغاز نسخه پسر حکیم مؤمن از این قرار است: «بسمله، سبحانک اللهم یا ذا الملک القدیم، و یا طیب کل الیم و سقیم، و یا کافی ذی روح و جسیم، نحمدک علی سوابق آلائک، و جزیل عطائک و نشکرک علی

مرقوم رقم کلک شیم می‌گردد که چون در این اوان حسب فرمان قضا توأمان ... نواب امان الله خان - خلد الله ...، اقلّ عبادالله الحسیب میرزا محمدبن محمد مؤمن طبیب مأمور شد که در باب معالجه جمعی که به سبب ضعف ... از کثرت طروقه که صفت مرسلین است ... عاری می‌باشند ... نسخه نویسد»، و پس از این دیباچه فهرست ۳۰ بخیه را آورده، که درست همان فهرست و مطالب همان است که در نسخه حاضر آمده است. نسخه‌های خطی این کتاب بسیار و چند بار هم با *زاد المسافرین* ملا محمد مهدی بن علی نقی شریف (تهران، ۱۲۸۳ و ۱۲۸۶ ق) چاپ سنگی شده است.

- **آغاز:** بسمله، سبحان الله رنگ آمیزی بساط حمد و سپاس حکیمی که خرقة معرفت را بر قامت صحیح مزاجان درست اعتقاد بریده ... (الخ).

- **انجام:** ... و نوع دیگر به جهت پخته نمودن و سروا کردن دمل آب گندم را با زرده تخم مرغ برهم زده ضماد نمایند. خاتمه کتاب موسوم به خرقة ...، از دانشوران قانون شناس و نکته پروران کامل اساس معذرت خواهد بی سروسامانی این خار و خس صحرائی هیچ ندانی مرتضی قلی شاملو ...، مژده که این رقعہ پبایان رسید / خرقة پیران به جوانان رسید، میمنت نام نامی این رساله را ... آرایش آستین خرقة شهره باد.

نسخه حاضر به خط نستعلیق، پس از نسخه کتابخانه مجلس (ش ۱۱ / ۱۱۵۹ طباطبائی) که مورخ ۱۰۶۴ ق می‌باشد (فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۲۵) ظاهراً قدیمیترین نسخه یا از اقدم نسخ و به تاریخ سلخ جمادی یکم / ۱۱۰۹ ق است. ۳۶ برگ، کاغذ نخودی اصفهانی، ۱۵ سطر، ۱۳/۵×۷، با جلد مقوا و کالینگور قهوه‌ای در صحافی جدید، ۲۰×۱۳، عنوان‌ها و خط و نشانها شنگرف است. بر ورق اول، تاریخ تولد فرزند نصرالله حسینی و زایچه‌اش، و یک نسخه حروفی، با سجع مهرهای همو به تاریخ ۱۲۰۴ ق، آنگاه بر ورق آخر شرح معجون ثوم و معجون ملوکی بنقل از تحفه حکیم مؤمن و جز اینها به خطی دیگر نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۷، ص ۱۴۹-۱۵۰.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ۱ / ۵۲۴.

- فهرست کتابهای چاپی فارسی «مشار»، ۱ / ۱۲۵۷.

Storey, P.L., vol. II, Part 2, P. 263.

۶۴

مجموعه طبّی

[عربی]

(۱) - القربادین، علی ترتیب العلل، در داروشناسی (گ ۱ - گ ۸۷).

تألیف نجیب‌الدین ابوحامد محمدبن علی سمرقندی (که به سال ۶۱۹ ق / ۱۲۲۲ م در هرات بر دست مغول کشته شد)، و این پنجمین کتاب از «خمسۀ نجیبیۀ» اوست، که داروها در آن به ترتیب بیماری‌ها یاد شده است:

- **آغاز:** بسمله، کتاب القربادین علی ترتیب العلل، ادویة علل الرأس، حبّ القوقا من تألیف محمد زکریا، النافع من الصداع و ادوار الرأس الامتلائیة ... (الخ).

- **انجام:** ... دانقان من الذراریج مع دائق من العدس المقشر بماء فاتر بعد ان تتقلی الذراریج فی الرايب يوماً و ليلة و یبدل الرايب و یفعل ثلث مرات فیكون کافیا. خط نستعلیق همان کاتب (ش ۲) عبدالکریم در ذیقعدۀ ۱۲۲۵ ق.

[رش: الذریعه، ج ۱۷، ص ۶۰ / فهرست کتابخانۀ ملی ملک، ج ۱ (عربی)، ص ۵۶۸ / فهرس مخطوطات الطب الاسلامی (فی مکتبات ترکیا)، ص ۳۷۵-۳۷۶].

(۲) - ابدال الادویه، در داروشناسی، (گ ۸۸ پ - گ ۹۴ ر)

تألیف همان «نجیب سمرقندی» مذکور (ش ۱) که این رسالۀ جداگانه خود بخشی است از کتاب همو به عنوان: «الادویة المفردة المستعملة و خواصها و افعالها».

- **آغاز:** بسمله، الحمد لله المتفرد بجلال هویتة و بقائه المتأثر بقدم ذاته و کبریائه ... والصلوة علی ... و بعد، اذکر ابدال الادویة التي تورّد فی کتاب ادویة المفردة، رحمه الله لمؤلفه (به ترتیب الفبایی).

- **انجام:** یتوَع بدله ضعفه سکینج، یاقوت بدله ضعفه ذهب.

خط نستعلیق ناخوش همان کاتب (ش ۱) عبدالکریم فضلی (؟) که این رساله را حسب فرمودۀ آخوند ملامحمد جعفر در عرض پنج - شش ساعت در شب پنجشنبه ۲۷ ذیقعدۀ ۱۲۲۵ ق کتابت کرده است.

[رش: الذریعه، ج ۱، ص ۶۴ / فهرس مخطوطات الطب الاسلامی (فی مکتبات

ترکیا)، ص ۳۶۸ / Brockelmann, SI, P. 895].

(۳) - بُرءُ السَّاعَةِ، در پزشکی (گ ۹۴ پ - ۹۶ پ).

تألیف ابوبکر محمدبن زکریای رازی (۲۵۱-۳۱۳ ق) که کتاب مختصر و مفیدی است در ۲۳ باب، و چنین نماید که رازی آن را در اواخر عمر همچون خلاصه تجارب طبی خویش، از برای ابوالقاسم عبدالله بن علی (ابن خاقان) وزیر تألیف کرده، چنان که خود در مقدمه گفته است:

«در نزد وزیر گروهی از مدعیان پزشکی بودند و هر کس به قدر دانش خویش در این باب سخنی گفت، تا آن که یکی از ایشان یاد کرد که علل و امراضی که طی روزها و ماه‌ها جمع آمده است، آیا امکان دارد به طریقی طی یک ساعت برطرف شود؟ گروه پزشکان از این سخن در شگفت شدند، پس وزیر خواست که در این موضوع کتابی تألیف شود. من چون به خانه آمدم، عزم بر تألیف آن نمودم، که همانا مشتمل بر معالجات فوری امراض و رفع علل ظرف ساعتی باشد». باری، کتاب بُرءُ السَّاعَةِ رازی دو بار به فارسی ترجمه و چاپ شده، هم چنین ترجمه فرانسوی آن بطبع رسیده است. نسخ خطی آن در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا بسیار، و متن عربی کتاب نیز چند بار در بیروت (۱۹۰۳ م) و پاریس (۱۹۰۴) و مصر چاپ شده است.

اما نسخه حاضر ناقص و ناتمام است، جز دو برگگی از متن کتاب بیش نیست.

- آغاز: بسمله، الحمد لله کما هو اهله و مستحقه، و صلواته علی خیر خلقه ...، هذا کتاب الفه محمدبن زکریا الرازی فی الطب ...، و هو مثل کتاب السر فی الصنعة لان هذا الكتاب هو دستور الطب ... (الخ).

[رش: الذریعه، ج ۳، ص ۸۴ / مؤلفات و مصنفات رازی «نجم آبادی»، ص ۱۵۸-۱۵۲. حکیم رازی (پ. اذ کائی)، ص ۵۴ و ۸۸.]

[SEZGIN, G. A. S. Band III, pp. 284 - 285.]

خط نستعلیق رساله آخر (ش ۳) به غیر از دو بخش دیگر نسخه می‌باشد. بر رویهم

۹۶ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۸ سطر، ۱۴/۵×۷، در جلد ابری مشکی با گوشه‌های قهوه‌ای در

صحافی جدید، ۲۰×۱۴. عنوان‌ها و اسامی ادویه در مجموعه شنگرف است.

۶۵

حل مشکلات الاشارات (لابن سینا)، در منطق و طبیعیات [عربی]
 شرح کتاب الاشارات و التنبیها (در دو قسم: ۱. منطق، ۲. علم الطبیعه و مابعد) از
 نصیرالدین محمد بن محمد طوسی (م ۶۷۲ ق) که آن را در ردّ اعتراضات فخرالدین
 رازی (م ۶۰۶ ق) نگاشته، و از آن در اواسط صفر ۶۴۴ ق بپرداخته است. همین
 مشهورترین شرح اشارات ابوعلی ابن سیناست (م ۴۲۸ ق)، که نسخه اصلی آن به خط
 خواجه طوسی در کتابخانه ملی تهران (ش) موجود است. کتاب، مکرراً و بطور مستقل
 و نیز همراه با المحاکمات (لقطب الرازی) و شرح فخرالرازی در ممالک اسلامی بطبع
 رسیده است.

- آغاز: بسمله، الحمدالله الذی وفقنا لافتتاح المقال بتحمیده و هدانا الی تصدیر
 الکلام بتمجیده.

- انجام: فهذا ما یتسرلی من حل مشکلات کتاب الاشارات و التنبیها ... والله ولی
 السداد و الرشاد منه المبدأ و الیه المعاد.

خط نستعلیق شکسته مهمله متوسط محمد صالح ... که قسمت منطق را در ۱۳ ج
 ۱۰۵۹ / ۲، و قسمت طبیعیات را در ۱۷ ج ۱ / ۱۰۶۱ ق بپایان برده است. ۳۰۴ برگ، ۲۳
 سطر ۱۴/۵×۶، کاغذ ترمه اصفهان با جلد چرمی قهوه‌ای سوخته ضریب ترنج لاجوردی
 مجدول، ۲۱/۵×۱۱. قال اقولها، و عناوین اشاره‌ها و تنبیه‌ها زرنوخته، متن در جدول زر
 و لاجورد مشکی است. ورق اول نسخه نونویس باشد، و اما بر برگ نخست چند
 یادداشت حکمی با این توضیح که این نسخه شرح اشارات از متن چاپی آن کامل تر است،
 زیرا محذوفات آن را ندارد، و دیگر یادداشت‌های تعریف کتاب، از جمله این که نسخه
 گویا مال کتابخانه سلطنتی هرات بوده، و در پایان سجع مهر تملیک «ابراهیم نامی» نقش
 است.

۶۶

شرح بیست باب، در معرفت اسطرلاب (نجوم) [فارسی]
 گزارش ملا نظام‌الدین عبدالعلی بن محمد بیرجندی (م ۹۳۴ ق) بر کتاب «بیست
 باب در اسطرلاب» خواجه نصیرالدین طوسی (م ۶۷۲ ق) که آن را به صورت شرح

مزجی، به نام خواجه ناصرالدین وزیر نوشته، و در جمادی ثانی ۸۸۹ ق پایان برده است.

- آغاز: بسمله، فاتحه خطاب در هر باب و خاتمه مقاله در همه حال، سپاس و ستایش حکیمی را سزد که درجات ارتفاع آفتاب عزت ... (الخ).

- انجام: ... بعضی کواکب که مخصوص به یک اسطرلاب بود در آن اسطرلاب دیگر نقش توان کرد، چنان که مخفی نماند. این است تمامی سخن در معرفت اسطرلاب، والله تعالی اعلم بالصواب. به غایت رسید ... شرح بیست باب ... به سعی بنده بی بضاعت ... عبدالعلی ابن محمد البیرجندی در جمادی الآخر سنه ۸۸۹، که زبان راز تاریخ آن سر باز می‌گوید، و الحمدلله ... تم.

خط نستعلیق محمد مقصود بن حسن ارشی که کتابت آن را روز سه شنبه ۶ ذیقعد ۱۰۷۶ ق پایان برده است. ۱۰۴ برگ، کاغذ نخودی سمرقندی، ۱۵ سطر، ۱۴×۸/۵، جلد میشن و مقوای قهوه‌ای سوخته ضریبی فرسوده، ۲۰/۵×۱۵/۵. باب‌ها و خطوط بالای مقول قول‌ها، نشان‌ها و سجاوندی‌ها، دوائر اشکال اسطرلاب و رقوم جمل تماماً شنگرف است. بر ورق اول، یادداشت «سید احمد بن سید محمد منجم» در امانت گرفتن نسخه از «اغابنده بن الاغا» به تاریخ ۱۵ صفر ۱۲۳۸ ق، و خط تملیک عبدالله بن محمدرضا بن محمدباقر مازندرانی اصلاً و نجفی مسکناً، نیز یک یادداشت محو شده به تاریخ ۱۳۲۰ ق نوشته آمده است. کرانه بسیاری از صفحات جامانده‌های متن یا بعضی توضیحات، راستا و چلیپا، و دوائر و اشکال هندسی نگاشته است. آخرین برگ نسخه، جدول «اطوال الکواکب الثابتة فی اول صبح الیزدجردی به زیاده ک، کج علی ما فی المجسطی و اقدارها و عروضها و جهاتها» آمده که جمله حروف رقومی به شنگرف است. بیش از ۳۵ نسخه خطی از این شرح در کتابخانه‌های ایران و مصر وجود دارد.

- الذریعه، ج ۱۳، ص ۱۳۰.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۳۱۲-۳۱۴.

۶۷

موجز اسکندری، در پزشکی [فارسی]

تألیف اسکندر بن میرفیض طبیب (زاده ۹۸۱ ق) که در نود و پنج سالگی خود به سال ۱۰۷۶ ه. ق و پس از شرح «قانونچه» چغمینی به نام نواب محمد علیخان بن قاسم خان، نوشته و به «موجز سکندری» موسوم کرده، و آن را بر مقدمات و مرآت نهاده است. عنوان کتاب در آغاز «طب خانی» یاد شده، که در هیچیک از مراجع دسترس نام و نشان آن بدیده نیامد.

- آغاز: بسمله، حمد قوی اساس و سپاس بی‌قیاس حکیمی را خاص است که تألیف غریب و ترکیب عجیب کاینات از دواخانه حکمت بالغه و قدرت کامله او ... (الخ).
- انجام: دردهای بادی را خوردن ریوندچینی قطع کند، زراوند کرد با نانحواه با عسل دردها ساکن سازد. کحل حرب چشم، اندروت سفید نبات چشمک اسبقول قیطران، تمت.

خط نستعلیق هندی به تاریخ ۲۰ ذیقعد ۱۰۷۹ ق، کاغذ فرنگی قدیم، اگرچه در آغاز نسخه گفته «اوراق این کتاب صد و هشتاد است»، اکنون ۱۲۶ برگ، ۲۲۵ صفحه شماری شده، ۱۲ سطر، ۱۳/۵×۷/۵. جلد کالینگور قهوه‌ای صحافی جدید، ۲۱/۵×۱۵. عنوان‌ها و خط و نشانها شنگرف است.

۶۸

مرکبات [احمدی؟] (داروشناسی و نسخه‌های پزشکی) [فارسی]

شاید تألیف حکیم «احمد» نامی که از شرح «مفرح عباسی» - منسوب به «نواب عالیجاه خانی عباسقلی خان» (گ ۱۱۹ پ، ۱۲۶ ر، ۱۳۰ ر) بر می‌آید که گویا آن را به سال ۱۱۰۹ ق تألیف کرده باشد. اوراق اول نسخه ساقط است، فلذا نام کتاب حسب اشاره کاتب در انجام نسخه، «مرکبات» نوشته شد.

برای احراز هویت کتاب یا مؤلف آن در مراجع دسترس هیچ اثری بدست نیامد. حواشی غالب صفحات، خود نسخه‌های دارویی است، هم به خط کاتب که افزون بر متن نوشته آمده، و ضمن آنهاست که مؤلف خود را حکیم «احمد» یاد کرده، و ترکیبات

خویش را «احمدی» نامیده است. چنان که گوید: «برش صالحی که فقیر ترتیب داده» (گ ۷ ر)، «حَبّ نزل از حکیم احمد» (۱۷ پ)، «حبی که اقل خلق الله احمد الائه (کذا) ترتیب داده ام و نام او را حَبّ قدرت کرده ام» (۲۲ ر)، «شربت مخترع که فقیر ترتیب کرده» (۵۸ ر)، «و مؤلف گوید که من بسیار تجربه کرده ام ... اگر چه صاحب منهاج [ظ: منهاج المبتدین از محمدابراهیم حسینی، نک: منزوی، ۱ / ۶۰۴] آورده است» (۱۰۲ پ)، «معجون جواهر دار ترکیب حکیم احمد» (۱۰۸ ر)، «معجون احمدی» (۱۰۸ پ)، «معجون سقنقور نوعی دیگر، مؤلف گوید» (۱۱۳ ر)، «مفرحی که نواب عالیجاه خانی (عباسقلی خان) ترتیب و مسمی به مفرح عباسی گشته در تقویت دماغ ... بعد از آن که نسخه مفرح ترتیب یافته بود به تجویز استخاره کلام الله به تاریخ ج ۱ / ۱۱۰۹ ق ...» (۱۱۹ پ) و «مفرحی که کمترین ترتیب داده و مسمی به مفرح احمدی شده ...» (۱۲۰ ر). کتاب همچون فرهنگواره ای است که اسامی ادویه و مرکبات و غیرها به ترتیب الفبایی با ذکر صفحات آنهاست.

- آغاز (موجود) نسخه: «انوش دارو، اعضاء رئیسه را قوت دهد و خفقان و تغزّع را نافع باشد و فرح آورد و لون را نیکو گرداند و بوی دهن و عرق خوش کند و اشتهای طعام آورد و بعد از طعام و پیش از طعام توان خورد.

- انجام: ... شربت انار شیرین از هر یک سی مثقال عسل صاف به قدر احتیاج به طریق معهود معجون سازند، شربتی یک مثقال بعد از چهل روز بکار برند نافع باشد، قدّم هذا الكتاب «مرکبات».

خط نستعلیق نیم شکسته گویا «مؤلف» که آن را در روز آدینه ۱۳ شوال ۱۱۲۵ ق پایان برده، و افزوده است که: «گر بهم بر زده بینی خط من عیب مکن / که مرا محنت ایام بهم بر زده است». ۱۳۳ برگ، کاغذ اصفهانی، ۱۶ سطر، ۱۴/۵×۸، در جلد چرمی لایی قهوه ای سوخته، ۲۰/۵×۱۴. تمام عنوان ها و اسامی داروها در متن و حاشیه شنگرف است. تنها بعضی یادداشت های حواشی تا حدود برگ ۳۰ به خطی دیگر و جدید است، که از جمله نوشته آمده: «اطریفل مسهل منقول از خط استاد المتأخرین حکیم محمد قمر طیب الله ثراه» (۳ ر)، «نسخه افیمون حکمت پناه حکیم محمدحسین» (۴ ر)، «تریاق المعدة مرحوم میرزا علینقی» (۱۰ پ)، «معجون عودبار حکیم هدایت شیرازی»،

«جوارش میرزا جلال»، و «جوارش عودترش مرحوم میرزا علی نقی» (۱۴ ر)، «جوارش عود مسهل نسخه حکیم محمدحسین» (۱۵ ر)، «حبی که از حکیم انگریز دیده شده به جهت دل درد» (۲۰ ر) و جز اینها.

اما نسخه‌های حکیمان متقدم که «مؤلف» در حواشی یاد کرده، عبارتند از:

۱. انوش دارو از مرکبات حکیم شمس (گ ۱ ر).

۲. برش ابوالبرکات (۷ ر، ۶ پ).

۳. دواء ... حکیم محمد شیرازی (۳۰ ر)

۴. حکیم عمادالدین محمود بن مسعود شیرازی طبیب شاه طهماسب صفوی (۹۸۴-۹۳۰ ق) صاحب آثار و تألیفات در پزشکی که مکرراً وی در متن و حواشی بنقل آورده، از جمله: روغن راحت (۳۵ پ)، شربت ابریشم (۵۹ ر)، طلائی ... املاء حکیم عمادالدین محمود (۷۴ ر)، فلونیای دیگر (۸۱ ر)، فلونیائی که حکیم عمادالدین محمود به اسم خود کرده از بس که به این نسخه اعتماد داشته او را فلونیای محمودی نام کرده، و فلونیای یاقوتی (۸۲ ر)، مفرحی که ... حکیم عمادالدین محمود شیرازی جهت ... شاه طهماسب ... ترتیب داده (۱۱۸ پ) - که در متن هم اشاره رفته، موم روغن جهت آتشک (۱۲۷ پ).

۵. سفوف لک جهت اسهال کبدی تألیف مغفرت پناه حکیم شمس‌الدین عبدالله (۴۸ ر).

۶. فلونیای حکیم سلمان (۸۲ پ)، فلونیای شاه ابوالقاسم شیرازی.

۷. نسخه‌ای از حکیم نظام‌الدین علی (۹۰ پ).

۸. قرص لک تألیف مغفرت پناه حکیم غیاث‌الدین علی (۹۱ پ).

۹. معجون از تراکیب حکیم عزالدین مسعود (۱۰۵ پ، ر).

۱۰. معجون لبوب قوامی از مولانا معین‌الدین طبیب (۱۰۶ پ) و معجون سقنقور همو (۱۰۷ ر).

۱۱. معجون عطائی از مولانا صدرالدین عطائی تبریزی علیه الرحمه (۱۰۷ پ).

۱۲. معجون حلتلیث نسخه صاحب کمال (۱۰۸ پ، ۱۰۹ ر).

۱۳. معجون رضوی ... نقل از علی بن حسین ... (۱۱۰ ر).

۱۴. معجون اسرار الاطباء از مولانا اعظم مسیح الزمان هلال اردبیلی نورالله قبره (۱۱۲ پ).
۱۵. معجون لقمان حکیم جهت شاه عبدالجبار ساخته (۱۱۵ ر).
۱۶. از تراکیب مولانا فخرالدین شیرازی [ح ۱۰۰۲ ق، نک: منزوی، ۵۰۳/۱] (در متن، ۱۱۷ پ).
۱۷. مفرح مرتضوی (۱۱۹ ر).
۱۸. مرهمی که نواب عالیجاه خانی عباسقلی خان ساخته (۱۲۶ ر) و معجون سبعة همو (۱۳۰ ر).

۶۹

نُخبه (- فرهنگ دارویی) [فارسی]

از ناشناخته، که در هیچیک از مراجع دسترس بدین عنوان دیده نشد. این فرهنگ دارویی از لحاظ مواد و شروح آنها تقریباً مطابق است با فرهنگ دارویی (ش ۸۵) و مرتب بر ۲۸ باب به ترتیب حروف تهجی که گوید «منتخب از انقربادین (کذا) است.

- آغاز: الحمدلله الذی خلق المزاج و الصحة و السقم و الداء و جعل لكلّ صحّة و مرض دواء، و الصلوة و السلام علی رسولہ الذی ...، اما بعد این رساله ای است موسوم به «نخبه» در ذکر بعضی از ادویه مفرد ...، الباب الاول فیما یبتدء بالالف، حرف الالف مع الالف: اطرلال، به لغت بربری رجل الطیر، و شبیه است شاخ گیاه او به چنگال مرغ، و به ترکی غاز ایاقی نامند.

- انجام: بیرکوک، زردک که به عربی جزر نامند، و الحمدلله اولاً و آخراً کما هو اهل و مستحقه.

خط نستعلیق نیم شکسته، که در شعبان (ظ: ۱۲۸۳ ق پایان برده است. ۱۴۵ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۵ سطر، ۱۳/۵×۶/۵، جلد چرمی لایی قهوه ای، ۱۷×۱۰/۵. اسامی ادویه در حاشیه مشکی نوشته، و بالای اسامی دیگر در متن خط کشیده، بر ورق اول اشعاری ترکی، و بر ورق آخر چند نسخه دارویی به خط کاتب به تاریخ محو شده ۱۲۸۳، و باز اشعار ترکی نوشته آمده است.

۷۰

شرح کتاب ... فی النحو [عربی]

شرحی است ناشناخته بر کتابی در نحو، به روش «قوله»، که اوراق اول آن افتاده است.

- آغاز (موجود) نسخه: ما سقط فی بعضهن کواو ... فعَدَّثم ارید تعلیم المتعلمین فالطریق ان یقال ... لفظاً فما کان و مقابلة الفاء و العین و اللام فهو صلی ...
- انجام: علیها لانها بمعناها فی الغایة و الانتهاء، والله اعلم بالصواب تمّ هذا الكتاب الشریف.

خط نستعلیق خوش محمدتقی بن محمد یوسف که در ۵ محرم / ۱۰۷۵ ق، در شهر ایلوند از اعمال بورود، پایان برده است. ۲۳۶ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۵ سطر، ۱۱/۵×۶/۵. جلد قهوه‌ای کالینگور صحافی شده، ۲۰×۱۳. «قوله»ها تا اواسط نسخه به شنگرف است. کرانه برخی صفحات بر راستا و چلیپا حاشیه‌نویسی شده است.

۷۱

(طوالع و ادعیه)، در احکام نجوم و دعاها [فارسی]

از نویسنده‌ای کم سواد، گویا در سده ۱۲ ه. ق، بدون ترتیب و رعایت اصول تألیف، و تقریباً می‌توان گفت بخش نخستین آن یک «طالع‌نامه» است. در هفت باب: اول در طالع مولود مردان (گ ۱ تا ۱۴)، باب دوم در طالع مولود زنان (گ ۱۴ تا ۲۲) - و این طوالع بروجی است از حمل تاحوت - باب سیم دیونامه بیماران (گ ۲۲ تا ۳۴)، باب چهارم پری نامه به گفتار سلیمان پیغامبر (گ ۳۴ تا ۴۳)، باب پنجم بیمار نامه به گفتار حضرت (گ ۴۳ تا ۴۷) ... - همه اینها همچنان با ذکر طوالع است، باب ششم کتاب بیماری روز است با عنوان‌های «اگر روز ...» (گ ۴۷ تا ۵۰)، باب هفتم کتاب بیماری شب است با عنوان‌های «اگر شب ...» (گ ۵۰ تا ۵۳)، سپس لوح حیات و ممات با ذکر طوالع (گ ۵۳ تا ۵۵).

بخش دعاها یا به قول نویسنده کتاب الادعیه در چند باب است، و از «دعای محبت که بسیار مجرب است» آغاز می‌شود (گ ۵۶)، باب در بیان دعای زبان بند عظیم (۵۸)،

ادعیه به جهت عداوت (۶۱) و محبت (۶۲)، محرم نامه (۶۴)، تحویل سال (۶۶)، بانگ خروس بی وقت مرغ خانگی (۶۹)، دفع مضرت دیو و پری (۷۰)، دفع مضرت محصولات (۷۲)، ادعیه تبها (۷۳)، جهت بادها (۷۵)، دفع دردها و ... (۸۰)، ادعیه حیوانات (۸۳)، ادعیه حرز ابودجانه (۸۸)، ...، دعای حمل زنان (۱۱۶)، دعای هفت سلام (۱۲۶)، استخاره بروج (۱۳۲)، و پایان ادعیه (گ ۱۳۴ پ). سپس به شرح فتحنامه به روایت شیخ ابولیس (۹) سمرقندی، و آیه الکرسی مغربی، دعای ساس، و آخر سر استخاره نامه حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام (۱۳۸ پ - ۱۴۷) متضمن دوایر اوفاق حروف و خوابنامه است.

- آغاز (موجود) نسخه: دلیل کند ... شرکت و نکاح بهره‌مند بود و خانه خوف و خطر او برج عقرب است، دلیل کند که خوف او از قبل بزرگان بود، و خانه سفر علم و ادب او برج قوس است.

- انجام (موجود) نسخه: این زن را مخواه به غایت بد است، در انبازی صبر کن که فایده است.

نستعلیق و نسخ سده ۱۳ ق، ۱۴۷ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۲ سطر، ۱۰/۵×۶، جلد قهوه‌ای صحافی جدید، ۱۵×۱۰. عنوانها شنگرف است.

۷۲

فوائد الاغذیه / خلاصة الحکمة، در پزشکی خوراکی [فارسی]

ناشناخته که گویند ترجمه کتاب «**منافع الاغذیه و دفع مضارها**» تألیف ابوبکر محمدبن زکریای رازی (م ۳۱۳ ق) است، ولی گویا چنین نباشد. در هر حال، نسخه عین آن در کتابخانه مجلس شورا (ش ۲ / ۳۴۴۴) به عنوان **خلاصة الحکمة یا خلاصة الطب** یاد گردیده است. کتاب در ۱۹ فصل می‌باشد که فصل نوزدهم (در اغذیه و ادویه) خود حتماً دو برابر دیگر فصول (گ ۵۴ پ - ۱۳۶ پ) است. آنگاه باز به عنوان «فصل نوزدهم» (گ ۱۳۶ پ) - همچون رساله‌ای دیگر (در ادویه مفرده و مرکبه) «شش اصل در این قسم» (تا - گ ۲۶۲) نوشته آمده است. با توجه به این که نویسنده در پایان فصل دوم گوید: «بعد از اتمام این رساله، ترجمه حدود ابومسلم طبیب خواهم کرد که با این رساله

مجلّد شود» (گ ۱۰ پ) که گویا مراد رساله حدود الامراض من الرأس الى القدم و ما يتعلق بهما از محمد بن ابی محمد (علی) بن ابی مسلم الطیب الشیرازی است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد، و نیز شرح آن به عنوان «حلّ حدود الامراض» از میرزا جان طیب گیلانی در همانجا هست. باری، برگ‌های اول و آخر نسخه حاضر افتاده، اما آغاز آن در اصل چنین است: «حمد له، تصلیه، اما بعد بدان که آدمی مرکب است از این جسد محسوس و روحی نامحسوس که حکما آن را نفس ناطقه می‌گویند ... (الخ). فهرست مطالب یا فصول کتاب از این قرار است:

۱. در حکایت قوتها و محل هر قوتی از بدن و مزاج و اقسام آن و اجناس مرض و اسباب و علامات و اخلاط و قانون تشخیص مرض و دستور علاج مرض بر وجه عام غیر مخصوص به جزوی از اجزاء بدن (گ ۱ ر).

۲. در سرکه مرکب است از جلد و گوشت میان جلد و استخوان ... (۱ / ر).

۳. در چشم که مرکب است از هفت طبقه ... (۱۰ پ).

۴. در گوش که سوراخی است در استخوان حجری ... (۱۲ پ).

۵. در بینی چون ضروری است ... (۱۳ ر).

۶. در دهن و آنچه در اوست ... (۱۴ ر).

۷. در حلق و آنچه در اوست ... (۱۴ پ).

۸. در سینه و شش ... (۱۵ پ).

۹. در دل که مخلوق است از لحمی صلب ... (۱۶ پ).

۱۰. در معده که مخلوق شده از دو غشا ... (۱۷ پ).

۱۱. در جگر که عضوی رئیسی و ضروری ... (۱۹ ر).

۱۲. در زهره و سپرز، اما زهره ... (۲۲ ر).

۱۳. در گرده و مثانه، گرده از لحمی صلب ... (۲۳ ر).

۱۴. در روده، جرم روده عصبانی ... (۲۴ پ).

۱۵. ... [در خصیه و قضیب] ...، که در نسخه حاضر ساقط است.

۱۶. در مفاصل و اعراض و کیفیت اصلاح آن ... (۳۲ ر).

۱۷. در اورام و ثبور و قروح و ... (۳۲ پ).

۱۸. در حمیات که حرارتی غریبی است ... (۳۶ پ).

۱۹. در اغذیه و ادویه، و این فصل دو قسم است: اول - در اغذیه ... (۵۴ پ).

خاتمة الفصل ...، در سه جمله: ادهان، ادویه، مراهم ... (۱۳۳ پ)، [ایضاً]: فصل

۱۹. در بعضی مسایل که استعمال ادویه موقوف به علم به آن مسایل است، و در عدّ

بعضی ادویه مفرد و مرکبه، و شش اصل در این قسم از این فصل مذکور می شود:

(۱) - تعریف دوا و تعریف درجات کیفیات ادویه، (۲) - در بیان طرق شناختن طبایع

ادویه، (۳) - در بیان سبب ترکیب ادویه، (۴) - در قانون شناختن درجه کیفیت دواء

مرکب، (۵) - ذکر ادویه مفرد و مرکب، (۶) - عمل و شناختن بعضی ادویه مرکب (۱۳۶

پ - گ ۲۶۲).

- **آغاز** (موجود) نسخه: «... آن و علامات آن و اعمال ضروری در نگه داشتن

صحت و ازاله مرض است، و درین مختصر خلاصه این علم و نوزده فصل مذکور خواهد

شد ان شاء الله تعالی ... (الخ).

- **انجام** (موجود) نسخه: «... اخیری، که قولنج بلغمی را مفید بود خسک بابونه اکیلل

الملک شبت هر یک.

خط نستعلیق سده ۱۳ هـ. ق، ۲۶۲ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۳ سطر، ۵/۵×۱۰/۵، در

جلد میشن و مقوای عنابی، ۵/۸×۱۴. «فصل»ها و اسامی اغذیه و ادویه شنگرف است.

نیمی از اوراق نسخه از اواسط ببعد وصالی شده، و نیز از سه سو برش خورده است.

یادداشت آقا میرزا غلامحسین حافظ الصّحه یزدی بر ورق اول و آخر هست.

- الذریعه، ج ۱۶، ص ۳۲۵-۳۲۶.

- فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۰، بخش ۳، ص ۱۳۰۳.

- فهرست نسخه های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۷۶.

- مؤلفات ابوبکر محمدبن زکریای رازی، ص ۹۶، ۱۸۲، ۳۱۱، ۳۱۷.

- Brockelmann, SII, P. 1030.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, P. 110.

۷۳

جُنگ اشعار

[فارسی]

گردآورنده (-ظ): محمد صادق بن محمدتقی (شیرازی) که شامل است بر:

۱. مناجات نامه خواجه عبدالله انصاری: بسمله، ای نام تو آرایش عنوان کلام ...

[گ ۱ - ۲۱ پ]

۲. نان و حلوائ شیخ بهایی: بسمله، ایها الالهی عن العهد القدیم ... [۲۱ پ - ۲۸ پ]

۳. شیر و شکر شیخ بهایی: ای مرکز دایره امکان ... [۲۸ پ - ۳۱ ر]

۴. مثنوی میرزا نصیر خراسانی: شبی با نوجوانان گفت پیری ... [۳۱ ر - ۳۵ پ]

۵. رباعیات عمر خیام: ای خواجه یکی کام روا کن ما را ... [۳۵ پ - ۴۲ ر]

۶. رباعیات باباطاهر لُر: دلا تا زار بی تو دلبرستم ... [۴۲ ر - ۴۷ ر]

۷. ترجیع بند هاتف (اصفهانی): ای فدای تو هم دل و هم جان ... [۴۷ ر - ۵۲ پ]

۸. رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر: بدان ایدک الله تعالی فی الدارین که رباعیات

حضرت سلطان المحققین شیخ ابوسعید ابوالخیر خراسانی قدس سرّه گوگرد احمر

است ... [۵۲ پ - ۵۵ پ]

۹. رباعیات ملا جامی: ای گشته نهان ز غایت پیدایی ... [۵۵ پ - ۵۷ پ]

۱۰. رباعیات خواجه حافظ: جز نقش تو در نظر نیاید ما را ... [۵۷ پ -]، مثنوی: الا

ای آهوی وحشی کجائی ... [۵۸ ر -]، ساقی نامه: بیا تا خرد را قلم در کشیم ... [۵۸ پ -]،

ترجیع بند: ای داده بباد دوستداری ... [۶۰ ر -]، که متضمن مدح «سلطان زمانه ناصرالدین

[شاه قاجار] - شد معتصم او به عزّ و تمکین ...، [۶۱ ر -] مخمس: در عشق تو ای صنم

چنانم ... [۶۲ پ - ۶۳ ر]

۱۱. کلام شیخ ابوعلی سینای حکیم: غذای روح بود باده حقیق الحق ... [۶۳ پ -]

۱۲. غزل مشتاق (اصفهانی): صبح شد ساقی بشو ز آیینۀ شب ... [۶۴ ر -]

۱۳. غزل ازل: سالها قد ترا خامه تقدیر کشید ... [۶۴ ر -]

۱۴. کلام میرزای وصال (شیرازی): از چه دل از می کنم ز طعم رحیقش ... [۶۴ ر -]

۱۵. کلام مغربی: منم ز یار نگارین خود جدا مانده ... [۶۴ پ - ۶۶ پ -]

۱۶. کلام سعدی: گر من ز محبت بمیرم ... [۶۶ پ -]، غزل‌ها و ترجیع‌بند: ای زلف تو هر خمی کمندی ... [۶۷ ر - ۷۳ ر].

۱۷. حکایت اجماع علماء عصر بر فتوای قتل جناب میرزا ابوالقاسم سکوت (شیرازی) رحمه الله علیه ... [۷۳ پ - ۷۷ پ]

۱۸. قصیده از حکیم قآنی در مدح نواب والا اقتدار فریدون میرزا طاب ثراه: دوشینه کاین نیلی صدف گشت از کواکب پر در ... [۷۸ ر]، در مدح مقرب الخاقان منوچهر خان معتمدالدوله اعلى الله مقامه: ز شاهدی گه بود رویش از نگار نگار ... [۷۹ پ]، و قصاید دیگر ...، چند تغزل در مدح نواب والا اقتدار (- اسم پاک شده است) ... والدین ابوالمظفر ... میرزا طول الله عمره ... [- ۸۴ ر].

خط نستعلیق نیم شکسته (گردآورنده) محمد صادق بن محمدتقی که در پنجشنبه ۷رمض ۱۲۸۷ هـ. ق پایان برده است. ۸۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۶ سطر (سه ستونی)، ۱۵/۵×۱۲/۵، جلد چرمی لایی قهوه‌ای، ۲۱×۱۶/۵. عنوان‌ها و اسامی و خط و نشان‌ها به مرکب بنفش کمرنگ است. فهرست مطالب بر ورق اول، و تاریخ تولد ولی الله (آذر ۱۳۱۲) بر ورق آخر نوشته آمده است.

۷۴

جنگ ادعیه

[فارسی - عربی]

تألیف «محمد مراد» نامی در آداب اصول دین (۱ ر - ۳ ر) و فروع دین شیعی (۳ ر - ۴)، مقدمات نماز (۴ پ - ۷)، دعای محبت زن و شوهر (۸)، جهت رفع بواسیر (۹)، حب الشهوات (۱۰) استخاره (۱۲) دعای حاجات (۱۴)، جهت اولاد (۱۵) و اطفال (۱۷)، نسخه دل درد (۱۸)، دانستن طالع (۱۹)، دعای زراعت (۲۰)، برای دفع نظر (۲۱)، دعای دفع آفت (۲۲)، جهت سرفه اطفال (۲۳)، برای شیرگاو (۲۴)، افسون گاو و گوساله (۲۵)، جهت کید اعداء (۲۷)، اشعار (۲۸) دعای مجرب (۲۹)، شرح دعای دلیل (۳۰)، دعای حامله شدن زن (۳۱)، دعای عقرب (۳۲) دعای آوار کردن مردم (۳۳)، خواص ایام (۳۴)، دعای چله مرده (۳۶)، دعای صحت (۳۸)، دعای پیدا کردن دزد (۴۱)، افسون محبت (۴۲)، دعای بادهای بدن (۴۴)، جهت تب گرم (۴۵)، جهت

ترسیدن کودکان (۴۵)، دفع درد گلو (۴۶)، دفع درد زنان (۴۶) درد قولنج (۴۸)، چشم زخم (۴۹)، زاییدن زنان (۵۰)، ذبح قربانی (۵۱)، دعای شفاء (۵۲۹)، دعای مال دزدیده (۵۳)، اشکال آن (۵۴)، دعای چشم درد (۵۵)، وضع حمل (۵۶)، دفع بادکنش (۵۷)، دعای بازوبند (۵۸)، دعای درد پا (۵۸)، دعای رؤیت ماه (۵۹)، اشکال اوفاق (۶۰)، استخراج قل هو الله (۶۱)، دعای زراعت (۶۲)، اختیارات ایام ماه (۶۳)، احکام ماه (۶۴)، اشعار (۶۵)، دفع تبها (۶۶)، دفع چشم زخم و شر دشمنان (۶۶)، دوست شدن مردمان (۶۷)، دعای رزق (۶۸)، دعای عزت (۶۹)، دعای زراعت و سفر (۷۰)، اشعار، دوازده امام (۷۱)، دعای سوسن غساله، (۷۱)، دعای زالو (۷۲)، دندان درد (۷۳)، طلسم وضع حمل (۷۴)، گشایش کارها (۷۵).

خطوط مختلف (ن ۱ س ۱۳ ق) بر ۷۵ برگ کاغذ الوان، جنگ بیاضی با جلد لائی قهوه‌ای سوخته، ۱۷×۸، که سجع مهر «المتوکل علی الله محمد مراد» چند جای بیاض، و یک تاریخ گویا ۱۲۱۸ هست.

۷۵

تفسیر القرآن

[عربی]

بخشی از تفسیری کهن و ناشناخته، با آغاز از آیت «لئن اذقناه» در سورة فصلت (۵۰/۴۰) که در تفسیر آیت یکم از سورة قریش (۱۰۶) ناقص مانده است.
- **آغاز** (موجود) نسخه: لیقران هذا لی و اذا فرجنا عنه بصحة بعد مرض اربعة بعد ضیق قال هذا ای هذا ... (الخ).

- **انجام** (موجود) نسخه: حتی ینتظم فهم بلا فنا فی رحلیتهم و لا یحری احد علیهم.

خط نسخ مغربی سده ۷ هـ. ق، ۱۳۸ برگ بیاض، کاغذ نخودی مصری، ۲۲ سطر، ۱۲/۵×۷/۵. جلد کالینگور قهوه‌ای ۱۶×۱۲. آیات قرآنی به شنگرف، متن در جدول شنگرف و لاژورد، جزء ۲۷ در شمس زر و لاژورد (گ ۴۵ ر)، کرانه برخی از صفحات حواشی لغوی و یا تفسیری نوشته است. از برگ شمار نسخه بر می‌آید که ۴۴۳ ورق آن ساقط و مفقود باشد.

۷۶

مضمار دانش، در اسب شناسی [فارسی]

تألیف نظام‌الدین احمد بن ملا صدرا گیلانی که آن را به دستور شاه عباس ثانی صفوی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق) در یک مقدمه (- ذکر آغاز آفرینش اسب) و سه مرحله که به منزله قلب و جناحین است (۱- ذکر محامد و ذمایم اسب، ۲- در آداب تربیت اسب، ۳- در معالجات اسب) و خاتمه که به جای ساقه باشد (اسبان و ایلخی‌های شاه) نگاشته، و در رجب ۱۰۶۷ ق پایان برده است.

- آغاز (موجود) نسخه: اعتراف به نارسائی و قصور توسن سخن به قرارگاه آرمیدگی رسد و در امتثال فرمان لازم الاذعان پادشاه دین پناه ... (الخ).

- انجام: ... که به جهت دلدل حضرت جبرئیل علیه‌السلام آورد: یا شافی کل مریض ...، فالله خیر حافظا و هو ارحم الراحمین، و صلی الله ...

نستعلیق سده ۱۲ ق، ۵۰ برگ، کاغذ فرنگی قدیم، ۱۹ سطر ۱۵×۸، جلد قهوه‌ای

جدید ۲۱/۵×۱۴/۵. خط و نشانها به سنگرف تیره است. بر دو برگ آخر ابیاتی در

نسخه‌های طبی نوشته آمده است.

- استوری، ۲/۲، ص ۲۶۰.

- فهرست منزوی، ۱ / ۴۵۴.

۷۷

کامل الصناعة الطیبه، در پزشکی [عربی]

تألیف ابوالحسن علی بن عباس مجوسی اهوازی (م ۳۸۴ ق / ۹۹۴ م) که معروف به **الکناش الملکی** هم هست ... [رجوع شود به شماره ۵۷].

نسخه حاضر تقریباً شامل سه مقاله ششم و هفتم و هشتم از جزء دوم کتاب است، ولی بسیار مغشوش و مشوش تجلید، بطوری که مقاله ۶ (در برگ ۸۸ ر) و مقاله ۷ (در برگ ۱۰۷ ر) و مقاله ۸ (در برگ ۱۳ ر) آغاز می‌گردد.

- آغاز (موجود) نسخه: ممزوج و ان کان الیرقان من قبل الطحال ینبغی ان یقصد صاحبه الاسلام من الید الیسری ... (الخ).

-انجام (موجود) نسخه: ... و قشور اصل الرازیانج من کل واحد عشرة در هم بذر الکرفس و انیسون و رازیانج من کل واحد اربعة درهم اصل.

نسخ مغربی سالک الدین محمد الحموی که در عصر دوشنبه ۶ ربیع ۱ / ۱۰۷۰ ق
پایان برده است (گ ۸۷ ر). ۱۳۵ برگ، کاغذ استانبولی، ۲۵ و ۱۹ سطر، ۱۶/۵×۱۰/۵.
جلد مشکی، ۱۸/۵×۱۲/۵. عنوان مقاله‌ها و باب‌ها، صفات بیماری‌ها و داروها شنگرف
است. دو بیت شعر عربی به خط شکسته بر ظهر ورق ۸۷ و بر روی ورق ۸۸ دوبیت
فارسی و یادداشت خرید کتاب از مولا محمد علی کتابفروش در شعبان ۱۱۶۶ ق با سجع
مهر خریدار نوشته است.

۷۸

قربادین شفائی، در داروشناسی [فارسی]

تألیف میرمظفرین محمد حسینی کاشانی شفائی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م)
معروف به «حکیم شفائی»، صاحب رسالات و کتب پزشکی و حتی دیوان اشعار: بیست
باب، اخلاق شفائی، خلاصه الشفاء، شفاء الامراض، و جز اینها، که این کتاب وی به
«**قربادین مظفری**» یا «طب شفائی» هم اشتهار یافته، و آن را در -گویا- سه کتاب و هر
کتاب بر دو یا سه قسم، و هر قسم در چند گفتار، و هر گفتار در چند جزء، و هر جزء در
چند باب، و باب‌ها مانا که به ترتیب الفبایی اسامی ساخته است. نسخه‌های متعددی از
آن در کتابخانه‌های هند و ایران و اروپا وجود دارد، سه بار هم در هامش **قربادین ذکائی**
(دهلی، ۱۸۵۱/۱۸۶۵/۱۸۶۹ م) بطبع رسیده، ترجمه لاتینی آن که در اصفهان توسط
آنجلوس سانکتو جوزفو (- ژوزف لایروسه) کرملی صورت گرفته، در پاریس (۱۶۸۱ م)
چاپ شده است.

(رجوع شود به شماره ۲۴)

-آغاز: بسمله، حمد له، اما بعد، پوشیده نماند که فقیر حقیر مظفرین محمد
الحسینی الشفائی در مدت مدید ترکیبی چند که در معالجات المرض که از آن گریزی
نبود جمع کرده بود خواست که در سلک ترتیب در آورد و بعضی از مرکبات مناسبه در
هر باب از کتب موثوقه مقول علیها حکمای متقدمین و متأخرین منتخب و مترجم نموده

به آن منظم (کذا) کرد تا کتاب جامع و مبتغی (کذا) از سایر قرابادینات باشد و به ترتیب حروف تهجی مرتب ساخت.

-انجام نسخه در اوراق نونویس و از کاتب و کاغذ دیگر است.

خط نسخ سده ۱۱، ۲۶۶ برگ، کاغذ اصفهانی، ۱۸ سطر، ۱۲/۵×۶/۵، جلد تیماج مشکی لایی فرسوده، ۱۷/۵×۱۱. متن در جدول شنگرف و لاژورد با عنوان‌ها خطوط زیر سطور به شنگرف، سه برگ اول نسخه که شرح داروهای سینه و سرفه باشد، عنوانها زنگاری است، و کرانه صفحات (۷-۱) حاشیه‌نویسی شده، اما اوراق ۲۴۲ تا ۲۶۶ که بر کاغذ فرنگی نو نوشته باشد از کاتبی بی‌سواد، و اغلب نسخه‌های مختلف دارویی است. از جمله گوید: «هو الشافی، معالجه کوفت از یادگار سید بهادرعلی هندی مرشد ثالث حقیر میرزا محمدرضا ولد مرحوم آخوند ملاعلی اصغر صدر اردبیلی در قلوقلدر فی هفتم شهر رمضان المبارک فی هذه سنة ۱۲۵۲» (۲۶۱ پ)، بر ورق اول، چهار بیت با تاریخ ۱۲۵۷، و بر دو برگ آخر نیز یادداشت‌ها و ابیات و برخی سیاق نوشته‌هاست.

۷۹

مجموعه طبّی

[فارسی]

(۱) - [رساله در سموم] (گ ۱ - گ ۱۵).

شاید رساله سمیه حکیم عمادالدین محمودبن مسعود شیرازی - طبیب شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) باشد، که رساله «چوب چینی» را به سال ۹۵۴ ق نوشته است [نک: فهرست منزوی، ج ۱، ص ۴۱۵ و ۴۲۶].

- آغاز (موجود) نسخه: و به دستور از چشیدن چیزی که مجهول الخاصة و غیر معروف باشد، و به دست گرفتن حیوانی که معلوم نباشد، هر چندی که آن حقیر نماید، و خوابیدن در موضعی قریب به ... (الخ).

-انجام: و چون سبع آن را که چهار حبه و نیم است بر آن افزایند، سی و شش حبه درهمی خواهد بود، و آن چهار دانک و نیم درهم است، تمت الرسالة (گ ۱۴ ر).

آنگاه، بی‌فاصله بخشی از رساله «چوب چینی» - شاید همان که یاد شد - بدین آغاز آمده است:

- طریق دوم در دستور استعمال بعضی از ادویه، طریق استعمال چوب چینی و آن به چندین نهج است ... (الخ).

-انجام: بهترین اوقات استعمال آن برود المزاج را فصل بهار و محرور را اواسط پاییز است، و سایر خواص و احوال چوب چینی در مفردات مذکور شده، تمت الرسالة. (گ ۱۵ ر).

- خط نسخ کاتبی که آن را به سال ۱۱۹۹ ق نوشته، با عنوان‌های شنگرف. (۲) - تحفة المؤمنین (گ ۱۶ - گ ۴۷).

تألیف میر محمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنکابنی دیلمی (ن ۲ س ۱۱ ق) که آن را به سال ۱۰۷۸ ق برای شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) ساخته، و معروف به «تحفة حکیم مؤمن» باشد که دو بخش است. [رش: ش ۴۴]. نسخه، قسم اول از «دستورات» کتاب (- یعنی بخش دوم) است، که «خاتمه» آن در خطوط مرموزه و اقسام مشهوره آن: قلم هندی ...، قلم هندسی ...، قلم برناوی ... باشد.

- آغاز: بسمله، قسم اول از دستورات جامع موسوم به تحفة المؤمنین در بیان اعمال که متعلق است به ادویه مفرده ...

-انجام: قلم یونانی دو قسم است، قسم اول ...، قسم دوم ...

- خط و قطع و کاغذ همانند جزء (۱) نسخه، و لا بد از همان تاریخ (۱۱۹۹ ق).

(۳) - [رساله در ادویه] (گ ۵۰ - گ ۷۱).

پاره‌ای از یک قرابادین یا فرهنگ دارویی است، که از شرح «سقنقور» تا «شربت گاوزبان» و علاج مارگزیده را داراست، هم چنین قطعه‌ای (با «بسمله») در «دفع»‌ها (۶۵ پ) همراه با ادعیه، و نقلی از «اختیارات» (۶۸ پ) دارد.

- آغاز: موجود: و وی هم در آب و هم در خشک تواند زیست، و وی از نر و ماده نیز متولد شود و گرفتن وی در چله زمستان بود ...

-انجام: شربتی از آن به حسب قرائن احوال این نسخه قریب است به نسخه سابقه و در «سر مکتوم» به واسطه نفاست آورده، تمت.

- خط نیم شکسته سده ۱۳ ق، با اسامی داروها به شنگرف.

(۴) - [نسخه‌های متفرقه] (گ ۷۲-گ ۸۴).

- آغاز: و بنوشند، و اگر فایده نکرد، فلوس و تخم خیار شنبر را زیاد کند، البته بایستند.

- انجام: روغن را بر خشکی بدن مالند هرگاه خشکی باشد همان دقیقه برطرف شود.

خط ناخوش این جزء بر کاغذ جدید نوشته است. اساساً غیر از اجزاء ۱ و ۲، باقی، پاره دفترهایی است کوتاه و بلند که در جلد کالینگور قهوه‌ای بهم چسبانده و صحافی گردیده، ۲۰/۵×۱۲/۵. حواشی عبری نوشته بر اجزاء ۱ و ۲ نسخه که گویا از آن طبیبی یهودی به نام «موسی بن مهدی» با سجع مهر و خط تملیک او به انگلیسی در تاریخ ۱۲۷۸ و ۱۳۰۳ ق، و دو برگ (۴۸ و ۴۹) بین اجزاء ۲ و ۳ مطالب کیمیایی و ترکیب اکسیر است.

۸۰

رساله در کحالی (= چشم پزشکی) [فارسی]

نسخه‌ای است بیاضی که اوراق اول و آخر آن افتاده، و از ابواب و فصول آن چیزی دانسته نمی‌آید.

- آغاز نسخه: چشم بدیده آمده بدین ترتیب، بیان طبقه (کذا) اول، اول غشاه صلب پهن شده و بر تمامت استخوان چشم متصل گشته ...

- انجام نسخه: به وقت حاجت در چشم کشند که از آن تاریکی و غبار و لکه چشم را برطرف کنند. دوی دیگر که خشکی چشم را نافع است انزروت و خون سیاه ووشان، نبات سفید، قند سفید همه را کوفته و بیخته روز سیم ...

خط ناخوش ناسخی بی سواد (سده ۱۱ ق)، ۴۲ برگ (بیاض باریک)، کاغذ فرنگی قدیمی آهار و مهره، ۱۶ سطر، ۱۸/۵×۸/۵، جلد کالینگور عنابی صحافی شده، ۲۳/۱۱×۱۱/۵. عنوان‌ها و سرفصل‌ها و علامات و علاجات شنگرف است.

۸۱

مجموعه طبّی، در چشم پزشکی
(۱) - مختصر کنز الکحالی

[فارسی]

تألیف شهاب‌الدین طبیب ساوجی (ظ: سده ۸ ق) که در هیچیک از مراجع دسترس نام و نشان رساله یا مؤلف آن بدست نیامد. اوراق اولی نسخه آبرفته بکلی پوسیده و ریخته است، رساله حاضر از برگ ۲ پ چنین آغاز می‌شود:

بسمله، حمد له، والعاقبة للمتقين و الصلوة و السلام ...، اما بعد، چنین گوید بنده مخلص با وجود قلت بضاعت و تعری از کسوت صناعت، مختصری در صناعت کحالی تألیف کردم، و در وی هر بیماری که کثیرالوقوع است و اسباب و علامات و معالجات آن ذکر کردم بر وجهی که به کتابی دیگر حاجت نیفتد ...، نکته رعایت نمودم که در هیچ مختصری که بدین حجم بود یا بیشتر از این نیاورده‌اند ... [و آن را مختصر کنز الکحالی نهاد] و این کنز الکحالی مشتمل است بر دو گفتار [...]، گفتار اول، و آن پنج باب است، باب اول در تشریح چشم و اجزاء آن و منفعت هر یک ... [گ ۲ پ] باب پنجم در نگاه داشتن درستی بُن چشم و آن دو فصل است. گفتار دوم (در بیماری‌های چشم و اسباب و علامات و معالجات آن) و آن هفت باب است و خاتمه. باب اول در بیماری‌های پلک چشم و آن هفده فصل است. باب دوم در بیماری‌های گوشه‌های چشم و آن سه فصل است ... [گ ۳ ر]. باب اول از گفتار اول در تشریح چشم و اجزاء آن، بدان که بر سر آدمی هفت جفت پی است، هفت او که در پیش است کوچک‌ترین همه پی‌هاست ... (الخ).

- پایان رساله: ... دوم قطوری بود که آن را از برای پختن بتره بکار دارند مانند لعاب تخم مرو و لعاب تخم کتان و لعاب شنبلیله به شیر زنان والله اعلم بالصواب، تمام شد مختصر کنز الکحالی، فی يوم الاثنين ثانی عشرین ذوالحجّة سنّة احدى و ثمانمائه الهجرية، تصنیف مولانا شهاب طبیب ساوجی رحمة الله علیه [گ ۲۸ ر]. سپس فهرست بیماری‌ها که در این مختصر و مرکباتی که در معالجات یاد شده برای تسهیل مراجعه آمده است [۲۸ ر - ۲۹ پ].

(۲) - باب در داروهای چشم

متفرقات گزینه‌ای است به فارسی و عربی که یک جا (۳۴ ر) از کتاب تقویم الابدان

ابن جزله (م ۴۹۳ ق) - ترجمه فارسی سپهسالار علی بن عبدالله (در ۶۴۷ ق) نقل کرده است. آغاز این رساله چنین است: شعر زاید، با سلیقون روشائی، شیاف اخضر، شیاف ... دیگر زهره هلاهل طلا کردن، خون خارپشت، زهره کرکس، زهره خارپشت ... (الخ) [گ ۲۹ پ].

معالجات بیماری‌ها از کتاب تقویم الابدان، الابرص که سبب آن از غالب شدن بلغم و ضعف قوت اندامها باشد حسب ایاده استفراغ کند، غذا ... (الخ). پایان از این قرار است: ... و قمعی بر سر آن نهند و از قمع اندر بینی نهند تا بینی پر شود و دو سه بار باید کرد، پس روغن در بینی چکاندن فایده‌ی دارد و دفع کند، والله اعلم تمت الكتاب. [گ ۳۷ ر].

آنگاه، باب، دارویی که سبب از چشم ... که کهن شده باشد، توتیاء هندی پنج درم ... (الخ). یک صفحه، سپس «طلاء الجرب» و قطعائی به عربی و «طلا ...» های دیگر است (گ ۳۷ پ - ...). باب الخامس عشر فی المراهم (گ ۳۹ پ) با آغاز از «المراهم الابيض»، و باب السادس عشر فی الكبورات و الثبورات ... (گ ۴۲ پ).

خط نسخ خوش و ساده متن که عنوانها به تعلیق است، در روز دوشنبه ۲۲ ذیحجه ۸۰۱ ه. ق بپایان برده است. ۴۲ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۱۹/۱۸ سطر، ۱۴×۷/۵. جلد کالینگور قهوه‌ای جدید، ۲۰/۵×۱۳/۵. عنوان‌های بخش اول به تعلیق درشت و مشکی، و بخش دوم به شنگرف است. برگ‌های ۱ و ۲، «جزء دوم، باب سیم» ناشناخته «اندر سفیدکی که بر چشم افتد و بر داشتن آن و رنگ آن و رنگ چشم ازرق سیاه کردن» نوشته آمده است. خط تملیک محمد علی بن خلیل ... العطار (گ ۳۴ پ) هست.

۸۲

الفصول الایلاقیه، در پزشکی [عربی]

تلخیص کلیات الطب از کتاب «القانون» ابن سینا، توسط شرف الدین ابوعبدالله محمد بن یوسف ایلاقی نیشابوری (م ۴۶۰ ق / ۱۰۶۸ م) که شاگرد ابن سینا بوده است. اسم کتاب در بعضی از نسخ: «الاسباب والعلامات» و در بعضی دیگر: «المعالجات الایلاقیه» آمده است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله باری النعم و منشی الاشياء من بعد العدم، و الصلوة علی رسولہ محمد سید العرب و العجم و علی آلہ الاذکیاء مصابیح الظلم، قال الشیخ الامام الاجل الامیر المسید محمد بن محمد بن یوسف الایلاقی النیشابوری: لما کان بدن الانسان هو المفضل و المکرم علی اکثر الخلق و سایر ما فی العالم من الاجسام ... (الخ)
- انجام (افتاده): ... و ینفعه الاستحمام و یمزح العص کل لیلۃ یدهن الزیت حد یقین نوره مغسوله بالسوئه نحلط (کذا).

خط نسخ سده ۹ هـ. ق، ۱۸۱ برگ، کاغذ دولت آبادی، ۲۵ سطر، ۱۸×۱۲. جلد چرم و مقوای ستمبر عنابی ضربی ترنج و شمشه‌ای، ۲۵×۱۸. ورق اول نو نویس و تنها سه سطر از آغاز کتاب را دارد و باقی وصالی شده است. به همین لحاظ، نگارنده تردید دارد که کتاب همان «الفصول الایلاقیه» باشد. ۶ برگ آخر نسخه هم به خط دیگر است. عنوان‌ها در کرانه صفحات و خط و نشانها در متن شنگرف است. بر ورق اول و آخر تملیک محمد مؤمن بن ولی الله حسینی گنابادی قاینی، و تملیک محمد بن حاجی محمد باقر رشتی مشهور به بغدادی با تاریخ ۱۲۲۹ بر ورق اول نوشته است.

- Brockelmann, GI, P. 638 / SI, 826, 887.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library, London, 1967, PP. 83-84.

- فهرست مخطوطات دارالکتب الظاهرية (الطب و الصيدله)، ص ۲۸۲.

- الذریعه، ج ۲، ص ۵۰۹.

- مؤلفات ابن سینا «قنواتی»، ص ۲۱۰.

۸۳

مجموعه نجومی

(۱) - رساله در هیئت، (گ ۱ - ۲۹). [فارسی]

تألیف علاءالدین ملا علی بن محمد قوشچی (م ۸۷۹ ق) که آن را در یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه نوشته است. نسخه‌های خطی بسیاری از آن در کتابخانه‌های ایران وجود دارد، و چندین بار هم به عنوان «هیئت قوشچی» در تبریز و تهران چاپ سنگی شده است.

- آغاز: بسمله، این کتاب مشتمل است بر مقدمه و دو مقاله. مقدمه، در بیان آنچه پیش از شروع در این علم دانستنی است و آن دو قسم است. قسم اول، در آنچه تعلق به هندسیات دارد هرچه قابل اشاره حسی بود ... (الخ)

- انجام: ... و جرم (عطارد) یک بخش از دوازده هزار و هفتصد و نه بخش زمین است و اعظم ثوابت مرصوده دویست و دو برابر زمین است و اصغر ثوابت مرصوده بیست و سه برابر زمین است.

[رش: فهرست منزوی، ج ۱، ص ۳۷۰ / فهرست مشار، ۳۴۲۸ - ۹].

(۲) - شرح بیست باب در معرفت تقویم (گ ۳۰ - ۱۶۳)

گزارش مولا مظفر جنابادی (= گنابادی) بر رساله «بیست باب در معرفت تقویم» مولا نظام‌الدین عبدالعلی بیرجندی (م ۹۳۴ ق) که آن را به صورت شرح مزجی، به نام شاه عباس کبیر صفوی در سال ۱۰۰۵ ق نوشته است. متن اصل و همین «شرح بیست باب ملا مظفر» مکرر در طهران (۱۲۷۱، ۱۲۷۶، ۱۲۸۴، ۱۲۹۸) و بمبئی (۱۳۲۶ ق) بطبع رسیده است. شیخ آقا بزرگ طهرانی گوید که بر ورق آخر از طبع ۱۲۷۱، تقریظ شیخ بهایی در ستایش از شرح و شارح به تاریخ ۱۰۲۳ ق، نقل شده است. (الذریعه، ۱۳ / ۱۳۱).

- آغاز: بسمله، حمد و ثنای بی ریب و ریا قدیری را سزاست که کلک صنعت (او) اوراق افلاک را بر مقتضای «انا زینا السماء الدنيا بزينة الكواكب ... (الخ).

- انجام: ... و بعضی مجاسده قمر با مشتری به عقده راس و قران عطارد با کف الخضیب در این امر از جمله شرائط گرفته‌اند، و وصول کف الخضیب به دایره نصف النهار در این باب مشهور است که مصنف ایراد نموده، و ما الحاق کردیم در معرفت اختیارات اینجا کافی است.

[رش: الذریعه، ج ۳، ص ۱۸۸ / ج ۱۳، ص ۱۳۱ / فهرست مشار، ۲۱۰۷].

خط نسخ سده ۱۳ هـ. ق گویا از صادق منجم. ۱۶۳ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۵ سطر، ۱۴/۵×۸. جلد چرمی قهوه‌ای روشن ضربی زر و زنگارکوب، شمسه باگل و بوته ترنج، ۲۱×۱۴/۵. عنوان‌ها و دوائر هندسی و فلکی و دیگر ترسیمات و جداول نجومی و خطوط بالای سطور منقول در بخش ۲ سرخ است. در همین بخش حاشیه‌هایی به راستا

و چلیپا با نقل از کتب نجومی، یکبار به امضای میرزا نصیر (۱۰۶ پ) و باقی به امضای همان صادق منجم (گویا کاتب نسخه) نوشته، چند جا هم نقل از حاشیه شارح به خط خود در کتاب شرح بیست باب نموده است (۱۴۵ ر - پ).

۸۴

جواهر الکلمات فی العقود و الایقات، در فقه [عربی]

تألیف شیخ مفلح بن حسن بن رشید صیمری (ن ۲ س ۹ ق) که پیشتر کتاب **الایقاعات** را نیز در صیغه‌های عقود و ایقاعات به تاریخ ۱۰ / ج ۱ / ۸۷۰ برای پسرش شیخ حسین بن مفلح (م ۹۳۳ ق) نوشته است. اینک کتاب حاضر را به خواهش دوستان برای استفاده اهل معاملات در سه مقدمه و دو باب تألیف نموده است.

- آغاز: بسمله، حمد له، و بعد، يقول ...، فقد التمس منی بعض الاخوان الا عزة علی الکرام لدی ان اجمع لصیغ العقود و الایقات، و ان اجردها له فی وریقات لیتفع بها اهل المعاملات ... (الخ).

- انجام: ... و یتوفانا علی حبهم مقتفین هداهم فی صدورهم و وردهم و یصفح عن ذنوبنا و یتجاوز عن سیئاتنا و له الحمد و المنة اولاً و آخراً ظاهراً و باطناً.

خط نسخ بهرام بن ابوالقاسم عبدالسمیع که در روز شنبه ۱۸ ج ۲ / ۱۰۷۲ ه. ق پایان برده است. ۱۱۶ برگ، کاغذ اصفهانی، ۱۵ سطر، ۱۳×۷. جلد چرمی قهوه‌ای تیره با صحافی جدید، ۲۰×۱۳. عنوان‌ها در چند برگ اوایل شنگرف، در باقی نانوشته مانده است. سه صفحه آخر نسخه به خط ریز با عنوان شنگرف «مسائلی که پادشاه جنت مکان شاه عباس از شیخ المشایخ شیخ بهاءالدین محمد عاملی سؤال نموده و اجوبه آن بدین موجب» نوشته است هم به فارسی که عبارتند از مسائل رضاع و ارث و جز اینها، با عبارت «به عرض می‌رساند که»، و پایان «ایام دولت مؤید باد» (گ ۱۱۶ پ). بر ورق اول دو خط تملیک با سجع مهر، و آن که خواناست از محمد رسول بن عبدالعزیز با تاریخ خرید نسخه در شوال ۱۲۳۵.

- الذریعه، ۵ / ۲۷۹.

۸۵

فرهنگ دارویی [فارسی]

اوراق اول نسخه افتاده، ولی در مفردات ادویه است که از حرف الف تا یاء را به شرحی موجز دارد. رساله‌ای در ترکیب ادویه نیز در ۵ برگ اول نسخه نوشته آمده که دنباله آن در حواشی نسخه تا اواسط آن (گ ۵۲) مسطور است. این فرهنگ از لحاظ مواد و شروح آنها تقریباً مطابق با کتاب «نخبه» (ش ۶۹) است.

- **آغاز** نسخه: و ردع شده و هر چه را مزاج ثانوی طبیعی باشد مرکب القوی نامند.
- **آغاز** فرهنگ: حرف الالف مع الالف، أطریلال: لغة بربری به معنی رجل الطیر است بجهة مشابهت شاخ گیاه آن به چنگال مرغ و مراد از او تخمی است بسیار ریز و تیره ... (الخ).

- **انجام:** بیرکوکی، اسم ترکی جزر است که به فارسی زردک نامند، قدتم بحمدالله تعالی.

نسخ سده ۱۳ ق، ۱۱۷ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۸ سطر، ۱۳/۵×۸/۵، جلد میشن قهوه‌ای لائی ۲۱×۱۶/۵. اسامی ادویه تماماً سرخ نوشته است، و آن رساله حاشیه به نستعلیق ناخوش باشد. بعضی اوراق میانین نسخه آب رفته است.

۸۶

اختیارات بدیعی، در داروشناسی [فارسی]

تألیف زین‌الدین علی بن جمال‌الدین حسین انصاری، مشهور به «حاجی زین عطار» شیرازی (۷۳۰-۸۰۶ ق) که آن را به سال ۷۷۰ ق برای ملکه بدیع‌الجمال خاتون، یکی از زنان امیر مبارزالدین محمد مظفری (۷۲۳-۷۶۰ ق)، همچون یک فرهنگنامه پزشکی (داروشناسی) منقسم بر دو مقاله (- کتاب) ساخته است. [رش: شماره ۲۹]

چند برگ از اول و آخر نسخه افتاده، نیمی از کتاب تا حرف سین در متن، و نیم دیگر آن از حرف «شین» از اول نسخه بر حواشی صفحات نوشته آمده است.

- **آغاز** (موجود) نسخه: آبله بزند و گاه باشد که روز دیگر یا شبانه ابله بزند، و بعد از آن آب زرد بسیار از آن روانه شود به قدرت حق جل و علا ... (الخ).

-انجام نسخه (در حاشیه): در ماده «مشمش» است که زیر کاغذ وصالی محو شده است.

خط نستعلیق سده ۱۰ ه. ق، ۱۳۳ برگ، کاغذ ترمه نخودی اصفهانی، ۲۱ سطر، ۱۷×۱۱، جلد تیماج مشکی ۲۳/۵×۱۷. اسامی ادویه تماماً به شنگرف است. نسخه آب رفته و خاک دیده باشد.

۸۷

کتاب الادویه، در داروشناسی [فارسی]

نسخه‌ای که اوراق اول و آخر آن ساقط است، در ادویه مرکبه، از ناشناخته (ح-ن ۲ س ۱۱ ق) که باب الثالث فی الجوارشات (گ ۳۲ پ) و باب الخامس فی المریبات است، و در معجون سقنقور گوید که «نسخه مؤلف کتاب از معاجین که جهت باه ترکیب کرده‌اند بهتر از این نیست و در این باب نظیر ندارد» (گ ۴ پ).
-آغاز (موجود) نسخه: وگرده و پشت و دل و دماغ را قوت دهد و نعوظ تمام آورد، صفت اجزاء قاقله و بهمن سرخ و سفید

-انجام (موجود) نسخه: باب چهارم در بیان دوار و سدر و جنون و عشق و صرع و سکنه و کابوس و مالیخولیا و خدر بدانکه دوار گردش سر را گویند.

خط نیم شکسته نیمه یکم سده ۱۲ ه. ق، ۱۰۴ برگ، کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۱۱ سطر، ۱۲×۶، با جلد تیماج مشکی ستبر لایی ضربی فرسوده، ۱۸/۵×۱۲. عنوان‌ها و اسامی ادویه و مقادیر دارویی به شنگرف است که زیر و زیر اسامی دواها خط مشکی کشیده، کرانه برخی از صفحات نسخه‌های دارویی نوشته است. از جمله نسخه‌های دارویی هوامش: «معجون سلسل البول حکیم محمدحسین» (۲۳ ر)، «نوشداروی لؤلؤیی حکیم محمدباقر» (۲۶ ر) که باید محمدباقر بن محمدحسین طبیب در زمان شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵-۱۱۳۵ ق) باشد، «فلونیای محمودی» (۲۹ ر، ۱۰۰ ر)، «نسخه ایارج از حکیم کاشف‌الدین محمود» (۹۴ پ). که باید کاشف‌الدین محمد یزدی صاحب تحفه شاهیه برای شاه عباس ثانی صفوی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق) باشد، «فلونیا میرزا محمدخان که به جهت قورچی‌باشی ساخته بود» (۱۰۲ ر) و جز اینهاست. سجع مهرهای

«مهرعلی» (۲۸ پ، ۳۸ پ)، «محمد» در ۱۰۷۱؟، محمد صالح، و نجف پاشا (۳۹ پ) نقش است.

۸۸

رسالة في النكاح

[عربی]

تأليف شيخ علي عرب / علي بن احمد (منشار) بن محمد بن هلال كرکی (ن ۲ س ۱۰ ق) که شاگرد مجاز محقق کرکی (م ۹۴۰ ق) و پدرزن شیخ بهائی (م ۱۰۳۱ ق) بوده است. این رساله را مرتب بر فصول (= ۳۰ فصل) و یک خاتمه نوشته است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذي حرّم السفاح و أحلّ النكاح، و الصلوة علی محمد و آله ...، اما بعد، فيقول الفقير ... شيخ علي عرب ان النكاح فضله عظيم ... (الخ).

- انجام: و انا ارجو من احسان الناظر فيما وضعت و جمعته ...، ما اورده بعض الفضلاء و ان يجد عينا فيه الخلل فجعل من لا عيب فيه و علی تحت الحذر وحده، و الصلوة علی محمد و آله اجمعين.

خط نیم شکسته (ن ۲ س ۱۱ ق)، ۲۱ برگ، کاغذ چرکتاب اصفهانی، ۱۷ سطر، ۱۶/۵×۹، جلد کالینگور قهوه‌ای ۱۹/۵×۱۳. بر ورق اول یادداشتی ادبی با تاریخ تولد ارجمندین میرزا ابوالقاسم در ... رجب ۱۲۱۵، و بر دو برگ آخر بعض یادداشت‌های فقهی عربی و فارسی با ذکر نام محمدحسن بک (که لابد نسخه مصحوب وی بوده)، و یادگاری اقل السادات ...، در قصبه نهاوند با حضور میرزا عبدالغنی در مدرسه خراب شاهزاده محمود، به تاریخ ۱۲۴۰ نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۲۴، ص ۲۹۹.

۸۹

داروشناسی نوین

[فارسی]

پاره‌ای است از کتابی در طب جدید و مداوای امراض غالباً با داروهای عهد اخیر، که گویا در اواخر دوره قاجاری یا اوایل دوره پهلوی، به ترتیب الفبایی، و از واسط نسخه به صورت علامات و علاجات نوشته آمده، و چنان که از صفحه شمار نسخه بر می‌آید،

۹۶ صفحه (۴۸ برگ) از کتاب ساقط است. اولین عنوان نسخه حاضر «شریت دژتال» است، و کتاب ظاهراً یکی از درسنامه‌های مدارس طب قدیم بوده باشد.

- آغاز: در جوف او ... [بیاض] ... و برگ آن را مستعمل دارند، و چون شخص یک مثقال از آن بخورد ضعف و اغما از برای او رخ داده و صداع عارض شده ... (الخ).

- انجام نسخه: و طلا را در آن حل نمایند و بر روی آتش گذارند تا جوهر شوره متصاعد گردد. [باید گفت این انجامه، در واقع پایان جزوه‌ای است (در ۱۰ برگ) از همان متن، با همان آغاز، یا به عبارت دیگر نسخه دیگری از کتاب با آغاز موجود نسخه (- در جوف او ...، و برگ آن را مستعمل دارند ... الخ) نویسنده‌اند و در انجامه مزبور خاتمه داده‌اند].

خط شکسته نستعلیق (ن ۱ س ۱۴ ق)، ۸۴ برگ، کاغذ فرنگی جدید، ۱۷ سطر، ۱۷/۵×۸ جلد کالینگور صحافی شده، ۲۳×۱۶. عنوان‌ها و اسامی در ۷۳ برگ با قلم درشت و مشکی، و خط گذاری بر بالای آنها، ولی در جزوه تکراری (۱۰ برگ) آخر به شنگرف است. [بنگرید: فهرست منزوی، جلد ۱، ص ۵۵۹].

۹۰

شرح فصوص الحکم، عرفان [عربی]

گویا شرح مزجی ملا کمال‌الدین عبدالرزاق کاشانی (م ۷۳۰ / ۷۳۵ ق) باشد بر «فصوص الحکم» شیخ محیی‌الدین ابن العربی (م ۶۳۸ ق) که آغاز آن را بدین عبارت یاد کرده‌اند: «الحمد لله الواحد بذاته و کبریائه الواحد بصفاته و اسمائه المتعالی عن ان یتکثر بکثرة النسب و التعینات ... الخ» (کشف الظنون، ۱۲۶۳ / الذریعه، ۳، ۳۸۲ / فهرست مرعشی، ۳، ۳۰۹ / فهرست ملک، ع، ۴۱۹). «شرح فصوص» کاشانی سه بار در مصر (قاهره، ۱۳۰۹ ق / ۱۳۲۲ ق / ۱۹۶۶ م) چاپ شده است. دانسته نیست از اول نسخه حاضر چه مقدار ساقط است، ظاهراً چند برگی بیش نیفتاده باشد.

- آغاز (موجود) نسخه: و هی علوم الارواح و منها ما یتعلق بها و لا یقتضی اتقانها و سدادها کعلوم النفوس الجزئیة المدركة بقواها و منها الجامعة للکلیات و الجزئیات الغایضة ... (الخ)

-انجام: و اعنی بالتنزیه و التشبیه الاطلاق و التقييد، و قد مرّ مثل هذا التنزیه و التشبیه فی شرح قوله «لیس کمثله شیء و هو السميع البصیر»، ولیکن هذا آخر ما اردنا ایراده، و الله تع هو البالغ امره و مراده، اللهم اعصمنا من المطايا و الزلل فی الایراد، و وفّقنا فی العلم و قول و العمل، للحق و الصواب و انسداد، واجعلنا ممن احبب فيه من المحمديّین دعاء النبی: اللهم ... (الخ).

خط نستعلیق نیم شکسته کاتبی که آن را در ماه شوال ۱۲۵۱ ق، به خواهش محمد قاسم خان بن فتحعلی خان ملک الشعراء (صبای کاشانی) از روی نسخه ای کهن (-مورخ ۸۵۹ ق) نویسانده، که انجام آن بدین عبارت بوده است: «فیبلغ کل مرام، ثم فرغت عن کتابت هذه النسخة، العصر فی يوم الجمعة يوم خمسة و عشر من شهر المبارک رمضان فی تاریخ سنة تسع و خمسين و ثمانماية، قال الامام فی قوله تعالى يتوفى الانفس ... (کذا، الخ)، که بندی است در تفسیر نفس انسانی، به آخر کتاب الحاق نموده، و کاتب در پایان آن نقلی به فارسی از با یزید بسطامی در تفسیر آیت «هو الاول و الآخر ... الخ» افزوده است. ۱۲۰ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۷ سطر، ۲۲×۱۱، جلد چرمی سرخ با مقوای سبزر در صحافی جدید، ۲۷/۵×۱۹. عنوان فصوص و خطوط بالای نقول و علائم «م» (= متن) و «ش» (= شرح) سرخ نوشته است. چنین نماید که نسخه حاضر بخش دوم مجموعه ای بوده در یک مجلد که بخش یکم آن ظاهراً ۹ کراسه (-۷۵ برگ) ساقط کتابی یا رسالاتی دیگر بوده، اینک دانسته نیست که چه بوده باشد.

۹۱

دیوان نوایی (کلیات اشعار ترکی)

دیوان ترکی امیر علیشیر نوائی - نظام الدین جغتایی هروی وزیر نامدار گورکانیان (۸۴۴ - ۹۰۶ ق) که در دیوان اشعار فارسی خود، «فانی» یا «فنائی» تخلص کرده، و در دیوان های ترکی «نوائی» تخلص نموده، و آن شامل چهار بخش: ۱- غرائب الصغر، ۲- نوادر الشباب، ۳- بدايع الوسط، ۴- فوائد الکبر است. نسخه حاضر که کلیات کامل بنظر می رسد، اشعار هر یک از بخش های چهارگانه مزبور را، نه در دفترهای جداگانه، بل بطور الفبائی - متناوباً - با عنوان های «غرایب دین»، «نوادردین»، «بدايع دین» و «فوائد

دین» در بر دارد. مقدمهٔ دیوان همان است که در طبع عکسی «مسکو» باشد (کیریش سوز - و - کورستگچ - و - تیکستنی نشرگه تیار لاوچی: ل. و. دمتریوا، س س س ر فنلار اکادیمیه سی آسیاخلقلاری اینستیتوتی، «فن» نشریاتی، ۱۹۶۴ م). برگ اول نسخه ساقط است.

- آغاز (موجود): تا رسالت برجی منیک منیر اختری و نبوت درجی منیک ثمین گوهری و ما یناطق عن الهوی ... (الخ).
- انجام (موجود): منع ایلاسام بار چه اهل اسلام قدح / کافرینین اگر قیلماسام آشام قدح.

خط نستعلیق نیم شکسته سده ۱۱ ه. ق، ۳۲۷ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، سه ستونی (۱۳ سطری)، ۱۸×۱۴/۵، جلد چرم و مقوای شنگرف تیرهٔ مجدول، ۲۴/۵×۱۸/۵. غزلیات دیوان به طرز راستا و چلیپا با دو سطر در کرانه نوشته شده است. عنوان‌ها و نشان‌ها شنگرف است. یک کراسه (۸ برگ) با کاغذ جدید فرنگی در آخر نانویس مانده، لبه‌های برخی از اوراق اول و آخر نسخه وصالی شده است. سجع مهرهای ابوالقاسم محمد (۱۰۵۳)، لطف الله (۱۰۲۲؟)، قراخان (۱۰۶۳)، سیدعلی (۱۱۰۲)، باباقلی (۱۲۰۱)، نجفقلی (۱۲۲۲؟)، و دیگر سجع مهرهایی در برگ ۲۹۴ ر هست. تاریخ خریدهای طاهرین احمد (۱۳۱۴) و یکی دیگر (محرم ۱۳۵۳) از شیخ محمدعلی کتابفروش بر کاغذ وصالی ورق اول نوشته است.

- کشف الظنون، ۱ / ۸۱۷.

- الذریعه، ۹ / ۸۰۴ و ۱۲۲۶

- دیوان علیشیر نوایی (ترکی)، طبع مسکو، ۱۹۶۴.

۹۲

شرح تهذیب المنطق

[فارسی]

متن از تفتازانی (م ۷۹۲) و شرح از ناشناخته، که در مراجع بدیده نیامد.

- آغاز: بسمله، و معنی لغوی شکر عین معنی اصطلاحی حمد است به شرط تعمیم در نعمت نسبت به واسطهٔ غیر واصله ... (الخ)

-انجام: تا آن که واصل شود به مطلوب صدق به طریق حق و اما المقاصد الشرعیه نفی آنچه مذکور است دو ثامن از روس ثمانیه به مقاصد.

شکسته نستعلیق پاشاخان کاکاوند در رمضان ۱۲۹۷ ق، ۹۲ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۰ سطر، ۱۵/۵×۱۱/۵، جلد چرمی مشکی لایی، ۲۱×۱۷.

۹۳

النزهة المبهجة فی تشحید الاذهان و تعديل الامزجة، در پزشکی [عربی]

تألیف شیخ داوود انطاکی (م ۱۰۰۸ ق) که آن را به اسم رئیس الامراء درویش چلبی -ابن مصطفی امیر اللوی السلطانی - از امیران مصری، با جمع بین حکمت الاهی و طب فلسفی، مرتب بر یک مقدمه و هشت باب و یک خاتمه تألیف کرده است. این کتاب در هامش «تذکرة اولی الالباب» همو، مکرراً (- بولاق، ۱۲۵۴ ق ... / الشرفیه، ۱۳۱۷ ق) چاپ شده است.

- آغاز: بسمله، تصلیه، سبحان من سجدت له جباه الاجرام صاغره، و امتزجت بحکمتها الانتاج الاخلاط خاضعة متصاغره (الخ).

-انجام (موجود) نسخه: و قد جعلوا الانذار عبارة عن ظهور علامات فی يوم علی ما يتم فی يوم اخر مطلقا فعدوا الرابع منذر بالسابع فان ظهر.

خط نسخ (ن ۱ س ۱۴) - گویا از محمد اسماعیل (؟)، ۱۰۱ برگ، کاغذ نخودی فرنگی قدیمی، ۲۴ سطر، ۱۵/۵×۱۰/۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای جدید، ۲۲/۵×۱۶/۵. عنوانها در متن و هامش و عبارات مؤکد جملگی به شنگرف است. بر ورق اول نسخه در یک جدول چنین نوشته: «هذا مجموع یشتمل علی کتابین، الاول منهما: النزهة، الثاني منهما: تحفة المحب - المسماة تشحید الاذهان - [فی] صناعة الطب»، ولی نسخه به صورت فعلی آن تنها همان کتاب **النزهة** را بطور ناقص در بردارد، برگ آخر نسخه (گ ۱۰۱) از کتابی دیگر است (- یک قرابادین عربی) و به خط و قطع دیگر که در صحافی بدین نسخه الحاق گردیده، هم بر ورق اول تاریخ خرید ۲۸ محرم ۱۲۴۷ و خط تملیک پاک شده ۱۲۴۶، شرحی کوتاه راجع به مؤلف (- شیخ داوود انطاکی) و کتاب **التذکرة** همو، با سجع مهر ناخوانای (قربان ... محمد اسمعیل) - گویا کاتب نسخه و مورخ ۱۲۴۲ ق، و یک نسخه طبّی فارسی در هامش برگ ۲۵ ر، نوشته آمده است.

- کشف الظنون، ۲، ۱۹۴۶.
- معجم المطبوعات العربية، ۴۹۱.
- مخطوطات الطب الاسلامی فی مکتبات ترکیا، ص ۲۳۰.

۹۴

مجموعه تنجیم و تعبیر [فارسی]

(۱) - جاماسب نامه، در احکام نجوم (گ ۱ - گ ۴۵)

منسوب به جاماسب حکیم که در عهد گشتاسب بن لهراسب پرداخته، و این ترجمه فارسی غیر از ترجمه میرزا عبدالله افندی صاحب الرياض (م - ح ۱۱۳۰ ق) است که طهرانی (الذریعه، ج ۴، ص ۹۳ / ج ۵، ص ۲۲) و منزوی (فهرست، ج ۱، ص ۲۷۹) یاد کرده‌اند.

- **آغاز:** بسمله، حمدی که زبان از بیان آن عاجز آید و سپاسی که ضمیر منیر از تقریر آن فرو ماند ... (الخ).

- **انجام** (موجود): ... و طالع و سابع و رابع به وی باشند از نحوس و خداوند رابع باید که مسعود بود، و اگر زهره در چهارم طالع بود بهتر باشد (بنای عظیم).

(۲) - تعبیر رؤیا، خوابنامه (گ ۴۷ - گ ۱۳۷)

منسوب به «ابن سیرین»، که در ۵۹ باب ساخته آمده است.

- **آغاز:** بسمله، حمد له، تصلیه، کتاب التعبیر از عبارت محمدبن سیرین که از کتاب امام جعفر بن محمد صادق، و از کتاب دانیال پیغمبر و یوسف صدیق - ع - و از کتب معبران قدیم جمع کرده، و هر چه معبران را بکار آید در این کتاب جمع کرده است.

- **انجام:** تنور هم مهتری سرای بود اگر تنور ویران بیند که خدای خانه بمیرد و اگر ... بیند حال مهترخانه نیکو گردد و روزی حلال یابد، و الله اعلم.

خط نستعلیق که بخش دوم آن را در سه شنبه ۱۰ ربیع ۱ / ۱۲۴۶ ق پایان پرده است. ۱۳۷ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۵ سطر، ۱۶×۸/۵. جلد چرم و مقوای ستبر، قهوه‌ای سوخته ضربی مجدول، ۲۱/۵×۵/۵. تمام خط و نشانها و عنوانها و دوائر فلکی شنگرف است. در برگ ۴۵ ر، یادداشت کسی در نزد آفاسیدرضا به تاریخ شب جمعه ۲۱ ج ۲ / ۱۳۴۴ ق / ۱۳۰۱ ش قلمی شده است.

- الذریعه، ج ۲۰، ص ۲۰ / فهرست مشار، ۹۸۵.

- فهرست منزوی، ج ۱، ۲۷۹.

۹۵

شرح «بانت سعاد» - چکامه [عربی]

کعب بن زهیر مزنی (م ۲۴ ق) از شاعران مخضرمی که چون به نزد پیامبر اکرم (ص) رسید و اسلام آورد، چکامه‌ای در ۵۷ بیت در مدح حضرت (ص) بدین مطلع بسرود: «بانت سعاد فقلبی الیوم متبول / متیم عندها لم یجز مکبول»، که حسب صدر آن به قصیده بانت سعاد اشتهازیافت. هم چنین، چون پیامبر اکرم (ص) جامه راه راه (= البردة) خود را بدو پاداش داد، از اینرو به قصیده البردة هم مشهور شد، که بعداً معاویه آن جامه را به بیست هزار درهم خرید، و همان است که خلیفگان در اعیاد می پوشیدند. پس از آن، بسیاری از شاعران به تقلید از کعب قصاید «بانت سعاد» گفته‌اند، اما قصیده البردة از شرف‌الدین صنهاجی «بوصیری» (۶۰۸ - ۶۹۶ ق) در مقابل آن و هم در ستایش پیامبر (ص) مشهورتر است.

باری، شروح قصیده «بانت سعاد» یا «بردة» کعب بن زهیر مزنی بسیار است. بروکلمان بیش از ۳۵ شرح و ۱۲ تخمیس و چندین تشطیر و مقابله در مورد آن بر شمرده، و نیز دفعات چاپ قصیده و طبع شروح را یاد کرده است (تاریخ الادب العربی، ج ۱، ص ۱۵۶-۱۶۲). شرح حاضر، چون ظاهراً نیمی از نسخه ساقط است، و از بیت ۲۷ قصیده را شامل باشد، دانسته نیست که از کیست. شاید حسب آن که در پایان آمده «هذا آخر ما لخصته فی شرح هذا [كذا] القصيدة المبارکة»، و این که شرحی است نحوی و متأخر از «ابن فارض» (م ۶۳۲ ق) - عارف نامدار مصری - که از وی یاد و نقل کرده (گ ۱۳ پ)، به احتمال ضعیف، از ابراهیم بن محمد امیوطی لخمی (م ۷۹۰ ق) تواند بود، که همانا شرح بسیار مشهور استادش جمال‌الدین ابن هشام انصاری نحوی (۷۰۸-۷۶۱ ق) - صاحب «مغنی اللیب» - را بر قصیده مزبور تلخیص نموده، و چنان که حاجی خلیفه گوید «بر اعراب آن اقتصار کرده است» (کشف الظنون، ۲ / ۱۳۳۰). بسا هم از جمله شروح

مستقلی باشد که ادیبی در سده ۹- و ببعد - یا احیاناً در تاریخ کتابت نسخه (۲۶ رمضان ۱۱۷۴ ق) آن را بر نوشته است (۴).

- آغاز (موجود) نسخه: متفرق النبات و ذوالمجاز سوق عظیم کانت تقام فی الجاهلیة بمنی و مثلها عکاظ بالظا المسالة ممنوعة الصرف کانت تقام بناحية مكة فی کل سنة شهراً... (الخ).

- انجام: و هذا آخر ما لخصته... و يصلح لی ذریتی و ان يفعل ذلك بجميع اهلی و احبای، بمنه و کرمه، امین امین، و کان الفراغ من تتمة [کذا] هذا الشرح المبارك يوم الاربعاء السادس عشر من شعبان ۱۱۷۴.

خط نسخ ۱۱۷۴ ق، ۲۳ برگ، کاغذ فرنگی ستبر، ۲۱ سطر ۱۰×۱۴، جلد کالینگور قهوه‌ای، ۲۱×۱۵/۵. ابیات قصیده و بعض عنوانهای ترتیبی شنگرف است.
- معجم المطبوعات العربیه، ۶۰۴ و ۱۵۶۲.

- Brockelmann, GI, 32-33 / SII, 140, 282, 509, 555, 632.

۹۶

تفسیر القرآن

[عربی]

پاره‌ای از تفسیر با آغاز از سورة المجادلة تا بخشی از سورة البروج، به شرح مزجی و اغلب به طریق «ان قلت» و «قال» نوشته آمده است.

- آغاز: سورة المجادلة مدنية و هی اثنتان و عشرون آية، قد سمع الله، قالت عاتشة رضی الله عنها.

- انجام: قلت معناه مع اللام انه جعل وجهه و هو ذاته و نفسه سالما لله ای خالصا له و معناه مع الی انه سلم الله نفسه کما سلم المتاع الی الرجل.

خط نسخ بسیار ناخوش سده ۱۱، ۴۶ برگ کاغذ فرنگی قدیم آهار مهره، ۱۷-۱۹ سطر، ۲۲×۱۴، بدون جلد، ۲۵×۱۷. عنوان سوره‌ها و «ان قلت» و «قال»‌ها و خطهای زیر کلمات آیات شنگرف است. آیات بعضاً معرب و مشکول، و بعضاً عبارات خط خورده است.

۹۷

المیامر فی الطب

[عربی]

تألیف فخرالدین محمد بن علی بن ابی نصر نیشابوری اسفراینی (متوفاً حدود ۷۶۰ ق / ۱۳۵۸ م) که طبیبی حکیم بوده، هیچ چیز از احوال وی دانسته نیست، اما از آثار وی چند کتاب شناخته آمده است: (۱) - شرح الفصول الایلاقیه، که به گفته حاجی خلیفه: شرحی است به صورت «قال - اقول» بر تلخیص کلیات الطب از «القانون» ابن سینا (توسط شاگردش شرف‌الدین ابوعبدالله محمد بن یوسف ایلاقی نیشابوری، م ۴۶۰ ق / ۱۰۶۸ م) در یک مجلد که آن را در رجب ۷۵۰ ق / ۱۳۴۹ م پایان برده [کشف الظنون، ۲ / ۱۲۶۷]، ولی گویا نسخه‌ای از آن بر جای نمانده باشد. (۲) - تقویم الادویه، که پیداست در داروشناسی است، و بروکلمان دو نسخه از آن یاد کرده، یک نسخه (گویا مؤرخ ۹۵۰ ق) در موزه بریتانیا (ش: 5860 or) و دیگر نسخه کتابخانه رامپور هندوستان (فهرست، ۱ / ۴۷۱). [Brockelmann, SII, s. 592, 1030]. (۳) - شرح النجاة، که بخش‌های منطق و طبیعیات و الاهیات کتاب النجاة ابن سینا را شرح نموده، نسخه‌ای از آن در کتابخانه راغب پاشا ترکیه (ش ۸۶۱) هست. [فهرست مهدوی، ص ۱۷۳ و ۲۴۰]. اما (۴) - المیامر در پزشکی:

مِیَمَر، لغتی است سریانی که دُزی معانی «تعلیم»، «بیان»، «موعظه» و «تذکیر» از برای آن ذکر نموده، و جمع آن «مِیامِر» است [ذیل قوامیس عرب، ج ۲، ص ۶۳۱]. فصول بعضی از کتب حکمت و طب قدیم را «میمر» نامیده‌اند، و چنین نماید که مراد مؤلف از آن مجازاً «الفصل» یا «المطلب» باشد. به هر حال، اسفراینی، کتاب خود را بر ۳۳ میمر نهاده که هر یک از آنها بر چند مقاله، و هر مقاله بر چند «نوع» منقسم است، و هر نوع یک بیماری است که بر حسب «علامت» و «علاج» بشرح آمده است:

«المِیمر الاول فی امراض الرأس» در ۱۹ مقاله باشد، و پیداست که شالوده این پزشکی نامه هم «از سر تا پای» (- من الرأس الی القدم)، چون «المیمر الثانی فی امراض العین و الرمد» است، در ۲۷ مقاله، و «میمر ۳۲» در سموم باشد، که نسخه حاضر تا آخر مقاله دوم (فی نهش الهوام و لذعها) را دارد، از میمر ۳۳ نشانی در میان نباشد، و باید گفت که از میمر یکم هم تا «النوع السابع» از مقاله یکم (یعنی چندین برگ از اوائل نسخه)

ساقط است. آغاز کتاب بنابر آنچه یاد کرده‌اند، بدین عبارت است: «بسمله، الحمد لله الذى يستحق الحمد لذاته و هويته، و يستوجب الشكر لالوهيته و ربوبيته ... الخ» [فهرست ملک، ع ۱، ص ۷۶۰ / ایضاح المکنون، ۲ / ۶۱۰].

تاکنون پنج نسخه از کتاب **المیامر اسفراینی** شناخته‌ایم: (۱) - نسخه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان به خط نسخ سده ۱۱ (ش ۲۲۳۵) = فیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش ۲۵۱۳) [نشریه اصفهان، ۱/۱ زمستان ۴۳، ص ۳۲۸؛ فهرست فیلمها، ۱ / ۳۹۲]. (۲) - نسخه دانشکده پزشکی دانشگاه تهران (مورخ ۹۶۹ ق). [معهد المخطوطات، ج ۳، ص ۷۴]. (۳) - نسخه خطی (مورخ ۱۰۸۰ / ۱۰۸۱ ق) موجود در کتابخانه دانشگاه استانبول [فهرس مخطوطات الطب الاسلامی فی مکتبات ترکیا، ص ۱۳۷] که بایستی همان نسخه باشد که اسماعیل پاشا بغدادی دیده است [ایضاح المکنون، ۲ / ۶۱۱]. (۴) - نسخه کتابخانه ملک تهران (ش ۴۷۸۷) از سده ۱۳ ق [فهرست ملک، عربی ۱، ص ۷۶۰ / معهد المخطوطات، ج ۶، ص ۷۵].

- آغاز (موجود) نسخه: زیت منقی خمسة و عشرون درهماً يطبخ بثلاثة ارطال ماء، حتى يبقى ثلثه ثم يصفى منه ثلثي رطل و يسقى منه ثلث شربة من حب القوفايا ...
- انجام: ... و علاجه ان يدق هذا الحيوان و يشد على عضة و يعطى من الزراوند ... و قشور اصل الكبر و دقيق الكرسنه اجزاء سواء بالشراب او بماء العسل و ... استعمال الملح و الخل على موضع العضة، والله اعلم بالصواب.

خط نسخ عادی (مغرب و مشکول) نیمه دوم سده نهم ه. ق. که عنوان‌ها به تعلیق است. ۳۲۲ برگ، کاغذ ستبر بخارانی، ۲۱ سطر، ۱۴×۱۱، در جلد چرمی عنابی سوخته صحافی شده، ۲۴/۵×۱۸/۵. بعضاً عنوان‌ها و خط و نشانها شنگرف، ولی غالباً با قلم درشت نوشته است. برگ‌های ۷ و ۸ نونویس قدیمی، و از برگ ۳۱۶ تا آخر نونویس جدید (به نستعلیق) بر کاغذ فرنگی است. نسخه با وجود نم دیدگی خوب و پاکیزه است. حاشیه‌نویسی‌های راستا و چلیپای کرانه صفحات (گویا از کاتب) فی الغالب قدیمی و بعضاً متأخر می‌نماید.

حواشی منقول است از: «الحاوی فی التداوی» نجم‌الدین محمود بن الیاس شیرازی (م ۷۳۰ ق) - مصرحاً (گ ۹ ر) و در باقی فقط به ذکر «الحاوی» اکتفا کرده (۲۱ پ، ۲۲ پ، و مکرر ...) که ای بسا مراد الحاوی لابی بکر الرازی (م ۳۱۳ ق) هم باشد، چنان که یک جا نقلی با عبارت «قال محمد» (۳۸ پ) نموده است. «الاسباب و العلامات» نجیب‌الدین

سمرقندی (م ۶۱۹ ق / ۱۲۲۲ م) با وصف «الفاضل» (گ ۱۷ پ، ۳۰ ر، ۳۱ پ، ...)، و «شرح الاسباب» حکیم برهان‌الدین نفیس کرمانی (م ۸۵۳ ق) - (۳۱ پ، ۴۰ ر، ۱۰۱ پ، ۱۰۲ ر، ...)، «غنی و منی» (= زندگی و مرگ) از ابومنصور حسین بن نوح قمری بخارانی (م ۳۸۲ ق / ۹۹۲ م) - مکرراً (۱۸۲ ر، ۲۶۲ ر، ۲۶۳ پ، و ...)، «خلاصة التجارب» امیر بهاء‌الدوله رازی طرشتی (م ۹۲۶ ق) - (۱۵۰ پ)، «اختیارات بدیعی» حاجی زین‌الدین عطّار شیرازی (م ۸۰۶ ق) - (۲۷۹ پ)، سواد خطّ امیرالمؤمنین علی - رض - راجع به مقرّزی سالیانه «آل / بنی کاکله» از بیت‌المال نوشته آمده است (گ ۱۸۹ ر)، [در ذکر مؤلف، علاوه از مراجع مذکور، به «هدیه العارفین» بغدادی (ج ۲، ص ۱۶۱) و «معجم المؤلفین» کحّاله (ج ۱۱، ص ۶۸) نیز رجوع شود].

۹۸

المغنی فی شرح الموجز، در پزشکی [عربی]

شرحی است که سدیدالدین محمد بن مسعود کازرونی (سده ۸ ق / ۱۴ م) بر کتاب «الموجز فی الطب» نوشته - که این خود اختصار ابن نفیس قرشی / علاء‌الدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم دمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م) از «القانون فی الطب» ابن سینا (م ۴۲۸ ق) در چهار فن است، و کازرونی که شروح الموجز و شرح القانون (قطب شیرازی) را بطور مزجی کار برده، و آن را «المغنی فی شرح موجز القانون الطبی الذی فتنه القرشی» نامیده، به سال ۷۴۵ ق از آن برداشته، همین «شرح سدید» مکرر در هندوستان طبع رسیده است. نسخه حاضر از شرح فنّ دوم آغاز می‌شود، و با انجام فنّ اول پایان می‌یابد، پیداست که در صحافی بعضی از کراسه‌های اول و آخر جابجا شده، هر چند که از آغاز فنّ اول اثری بدیده نمی‌آید.

- آغاز (موجود) نسخه: بسمله، قال - رحمه الله - الفن الثانی یشمل علی جملتین: الجملة الاولى فی احکام الادویة و الاغذیة المفردة ... (الخ).

- انجام (موجود) نسخه: تمّ شرح الفن الاول للموجز، و یتلوه شرح الفن الثانی، بعون الله و حسن توفیقه.

خط نسخ خوش کاتبی که فن اول را در سال ۹۰۰، و فن ثانی را در رمضان ۹۰۱، و

فن ثالث و رابع را در سال ۹۰۲ هـ ق پایان برده است. ۲۷۶ برگ، کاغذ اصفهانی، ۲۷

سطر، ۲۰/۵×۱۲، در جلد مشکی و عطف و گوشه قهوه‌ای صحافی شده جدید، ۲۶/۵×۱۸. عنوان‌ها و اسامی امراض و علالات و ادویه که در هامش نوشته، و خطوط بالای منقولات از متن بالجمله شنگرف است. کرانه صفحات تماماً توضیحات و حواشی و نسخه‌های دارویی به فارسی و عربی، از جمله نقول از شرح قطب شیرازی، یادداشتی فارسی در شرح نزول کتاب‌های هفتگانه آسمانی در ماه مبارک رمضان، ابیاتی از مولانا جامی (گ ۶۲ ر)، ادعیه طبیه، و تشریح تن آدمی به فارسی (۱۹۲ ر)، و شرح حال ابن زهر ایادی اندلسی به نقل از ابن خلکان نقلاً عن کتاب المطرب ابن دحیه (۲۷۵ پ) و جز اینهاست.

- الذریعه، ج ۲۱، ص ۲۹۶.

- فهرست مشار، ع ۸۷۸.

- Brockelmann, GI, 598 / SI, 825.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine ..., pp. 130 - 135.

۹۹

تحفة المؤمنین، داروشناسی [فارسی]

تألیف میرمحمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنکابنی دیلمی (ن ۲ س ۱۱ ق) که آن را به سال ۱۰۷۸ ق برای شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵) ساخته، و معروف به «تحفة حکیم مؤمن» باشد ... [رش: ش ۴۴].

- آغاز (موجود) نسخه: والد این ذره بیمقدار میرمحمد زمان تنکابنی دیلمی - طاب الله ثراه - با وجود حدس صایب و ذهن ثاقب
- انجام: مانند ریسمان بر اشجار و غیر آن گذارند طیوری که به او نشیند پای بست گردد، تمت.

خط نسخ (ن ۱ س ۱۳ ق)، ۴۴۶ برگ، کاغذ فرنگی آهار و مهره، ۲۴ سطر، ۲۲×۱۱، در جلد میشن کبود با مقوای ستبر با عطف چرمی سوخته، ۳۰×۱۹/۵. عنوان‌ها و اسامی به شنگرف است. بخش «دستورات» کتاب از ۳۱۷ ر، و دستور ثانی در علم صناعت از ۳۳۲ پ، و تشخیصات از ۳۵۰ پ می‌باشد. بر کرانه برگ یکم، تاریخ تولد «خان زاده

محمود / علی / ابوالحسن / شکرالله خان فرزند محمد رفیعخان، در شب جمعه ۲۶ شوال ۱۲۵۷ ق» نوشته آمده است. مهر تملیک «دکتر علی مستشفی، پزشک رسمی سابق بیمارستان بروسة پاریس» (۲۸ پ، ۱۰۶ پ) نقش است.

۱۰۰

منظومات عرفانی: [فارسی]

(۱) - پندنامه، (گ ۱ - گ ۳۷).

مثنوی از شیخ فریدالدین عطار نیشابوری (م ۶۲۷ ق) در حدود ۸۵۰ بیت، که به عنوان «نصیحت نامه» هم یاد گردیده، و مکرر بطبع رسیده است.
- آغاز: حمد بی حد آن خدای پاک را / آن که ایمان داد مشتی خاک را.
- انجام: ورنیارد این وصیت را بجا / دور ماند بی شکی او از خدا.
 (۲) - بلبل نامه، (گ ۳۹ - گ ۶۰)

مثنوی دیگر از شیخ عطار، در حدود ۶۰۰ بیت، که در آن حکایات سلیمان، داوری مرغان، و جز اینها آمده، این نیز مکرر بطبع رسیده است.
- آغاز: قلم بردار و راز دل عیان کن / سرآغازش به نام غیب دان کن
- انجام: زهی عطار خوش گفتار باشی / ز باغ عمر برخوردار باشی
 خط نستعلیق نیمه یکم سده ۱۳ ق، ۶۰ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۳ سطر، ۱۰×۶، در جلد تیماج مشکى با عطف و لبه قهوه‌ای، ۱۰×۵/۱۴. عنوان‌ها شنگرف است. شعرهایی ترکی بر ورق اول و بعض توضیحات لغوی به ترکی در کرانه برخی از صفحات، و یک طلسم و جدول اعداد اوفاق پیدا کردن گمشده (گ ۳۹ ر) نوشته آمده است.
 - الذریعه، ج ۱۹، ص ۱۲۷ و ۱۳۲ / فهرست منزوی، ج ۴، ص ۲۶۶۱ و ۲۶۹۷.

۱۰۱

تذکره کحالی، در چشم پزشکی [فارسی]

تألیف محمد نبی کازرونی (ظ: سده ۱۲ ق) که گزیده‌ای است از کتاب‌های چشم پزشکی پیشین، از جمله نورالعیون ابو روح جرجانی (ح ۵۰۰ ق)، و گویا کنز الکحالین

(ناشناخته) و جز اینها، که در مقدمه آن را *تذکرة الکحالی* نامیده، جای دیگر *تذکرة کحالی* گفته که «از تجربه عمل استادان هند است» (ص ۵۹). اسم مؤلف و عنوان کتاب، بدین مشخصات، در هیچیک از مراجع بدیده نیامد. کتاب مشتمل بر مقدمه و دو مقاله (- گفتار) و خاتمه است: مقدمه «در تشریح چشم»، مقاله اول «اندر رطوبات چشم» و آن ۱۶ باب است (که باب اول اندر عضلات چشم، و باب شانزدهم اندر شرح حال کحالی)، مقاله دوم در بیماری‌های چشم که گفته است در ۴۶ باب باشد، ولی ۲۹ باب بیش نیست (که باب اول اندر بیان بیماری‌های جفن، و باب بیست و نهم در شب کوری) - گویا مجموع ابواب کتاب را ۴۶ نوشته باشد، و خاتمه «در فصد و حجامت»، آنگاه هر باب بر چند قسم یا فصل منقسم است.

- آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، اما بعد، چنین گوید احقر عبادالله و کلب استان علی ابن ابی طالب علیه صلوات الله الملك الغالب، محمد نبی الکازرونی که منتخبی است از کتب کحالان صاحب وقوف که به طی تحریر در آورده‌ام که طالبان از روی آن مستفیض و بهره‌مند گردند و این ذره بی مقدار خاکسار را به فاتحه یاد و شاد فرمایند و این منتخب را که مسمی به *تذکرة الکحالی* مشتمل است ... (الخ).

- انجام: و از برای سهولت، شکل انسان و اعضای تام آن کشید که آسان‌تر باشد که معرفت عرق‌های مقصود حاصل شود، و هر کس ملاحظه نماید این مستغرق بحر خطا و ذنوب را به فاتحه و دعای خیر یاد و شاد فرمایند.

خط شکسته نستعلیق - ظ - مؤلف (ن ۲ س ۱۲ ق)، ۸۰ برگ (۱۶۲ صفحه) کاغذ فرنگی قدیمی، ۱۵ سطر، ۱۵×۸/۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای با صحافی جدید، ۲۲×۱۴/۵. عنوان‌ها شنگرف است، و شکل مزبور با عنوان «ترکیب اعضای انسان و رگهای مذکوره این است» در صفحه آخر (۱۶۲) به خط‌های نمایشی و اسامی اعضای بدن به شنگرف است.

یادداشت مالک قبلی کتاب «نصرالله ...» با مداد بر بالای صفحه اول چنین است: «چون این کتاب کنزالکحالی از روی ترتیب درستی صحافی و دوخته نشده است، لذا اغلب صفحات جابجا شده، این احقر آدم سرهای صفحات را از روی ترتیب ... نوشته، و بعد از صفحات که منفصل شده اعاده کرده ...»، با این حال صفحات کتاب نامرتب

است، چنان که دنباله صفحه اول (مقدمه) را باید در صفحه ۵۹ دید، که شامل فهرست ابواب کتاب است. بعضی نسخه‌ها و توضیحات با قلم مشکى و آبی بر اول و آخر و کرانه صفحات نوشته آمده است.

۱۰۲

قربادین قادری، داروشناسی [فارسی]

تألیف حکیم محمد اکبر (شاه ارزانی) بن میرحاجی محمد مقیم دهلوی (م ۱۱۳۴ ق / ۱۷۲۲ م) که هموند سلسله صوفیه «قادریه» بوده، منسوب به شیخ عبدالقادر گیلانی (۴۷۰ ق / ۱۰۷۸ م - ۵۶۱ ق / ۱۱۶۶ م) و این قربادین را به اسم او بین سالهای ۱۱۲۶ و ۱۱۳۰ ق تألیف کرده، و بر ۲۳ باب، حسب ترتیب ادویه امراض از سر تا قدم، و در هر باب حسب ترتیب الفبائی اسامی داروها مرتب ساخته، و مجربات هندیه را به ترتیب علل در حرف دال آورده است. نسخه‌های خطی آن، خصوصاً در کتابخانه‌های هند فراوان است، و چندین بار هم (بمبئی، ۱۲۷۷ ق / دهلی، ۱۸۶۷ م / کاونپور ۱۸۷۵ م / لکهنو، ۱۸۸۶ م) بطبع رسیده است. مؤلف فهرست تألیفات خود را در مقدمه کتاب چنین نموده است: ۱- تلخیص طب النبى (للسیوطی)، ۲- طب اکبری [رش: ش ۳۹]، ۳- مفرج القلوب، ۴- میزان الطب، ۵- تعاریف الامراض، ۶- مجربات اکبری، ۷- قربادین قادری.

- آغاز: بسمله، ثنایی که شایسته جناب مستطاب حضرت الاهی تعالی است به جز وی سبحانه، اما بعد، بندگان چنین ذاتی را به غیر لا احصى ثناء علیه چه شاید ... بر رأی حذاقت پیرای طالبان ... (الخ).

- انجام: ایضاً از برکات و خواص این آیات یافته‌اند به تجربه که هرگاه ... و اگر به زیر آب رود بمیرد، آیات این است: و امنوا بما نزل علی محمد ... ینبغون فضلاً من الله و رضواناً، تمت.

خط نسخ (مغرب) و نستعلیق (ساده) زین‌العابدین بن عبدالله خوانساری (ساکن دولت آباد) که روز آدینه ۱۵ ربیع ۱۲۶۸ ق بپایان برده است. ۲۷۶ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۲۳ سطر، ۲۲/۵×۱۳/۵. جلد چرمی قهوه‌ای سوخته با صحافی جدید،

۳۲/۵×۲۱. عنوان‌ها و اسامی و خط و نشانها سرخ نوشته است. بر ورق اول یک نسخه طبی نوشته آمده، و بر کرانه صفحات دو گونه حاشیه‌نویسی باشد: یکی به خط فارسی و مشکی نوشته، و دیگر به خط عربی با مرکب آبی و بنفش و تاریخ‌های ۱۳۳۶ و ۱۳۳۸ ش نوشته شده است. این نسخه گویا قبلاً متعلق به دکتر (سرهنک) حسام‌الدین خرّمی (چشم پزشک بیمارستان‌های نظامی فرانسه) بوده است.

- فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۸۱. Storey, vol. II, part 2, PP. 270.

۱۰۳

تذکرة الادویة ناصری، داروسازی [فارسی]

اسم دیگری که بر کتاب نهاده آمده، کتاب «دواسازی» است، که هیچ ذکری از مؤلف آن نرفته، و در هیچ مرجعی از آن یاد نشده، راقم این سطور با قیاس و بر قرینه معین، حسب تعلیقی که بر نسخه «خمسه ناصری» تألیف میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی (طیب) نصرت قوچانی حفظ الملک تهرانی (ح ۱۲۵۳ - ح ۱۳۲۵ ه. ق) نگاشته [رش: ش ۱۱۷] این نسخه را مجلد اول از کتاب «دواسازی» همومی شناساند. اما مجلد دوم [ش ۲۹۴] که دستنوشته مؤلف است، حسب فهرست مطالب و نیز سرعنوان‌ها، شامل کتاب‌های «دوم» و «سوم» و «چهارم» می‌باشد. حال آن که نسخه حاضر که رونوشتی از اصل است، حسب سرعنوان یا خاتمه التحریرهای کاتب نسخه، شامل کتاب‌های «اول» و «دوم» و «سوم» می‌باشد، که تنها «کتاب سوم: در قلیائیات نباتی» (گ ۹۳ ر - ۱۲۷ ر) مطابق است با «کتاب دوم دواسازی» - دستنوشته مؤلف (ش ۲۹۴، ص ۱-۱۳۵)، و گویا کاتب نسخه حاضر در تعدید کتاب‌ها سهوی کرده باشد.

در هر حال، این مجلد اول از دوره «دواسازی» یا تذکرة الادویة ناصری تألیف میرزا نصرت طیب قوچانی که بایستی در سال ۱۲۸۶ ه. ق تألیف شده باشد، شامل سه بخش است: ۱- «مقدمه کتاب دواسازی» [= کتاب اول، گ ۱ - گ ۲۳] بدین آغاز: بسمله، حمدله، و بعد، دواسازی علمی است که گفتگو می‌کند در آن از طرز ساختن جوهریات، محض استعمال آنها در امراض، در فرنگستان مانند مشرق زمین دواسازی علم مخصوصی نبود، شغل عطاران بود ... (الخ). انجام: ... و شدت حرارت مختلف به

اختلاف آثاری که طالب از مکسای افستین دارد، مواد رمادی است که معروفست، والله العالم. ۲- «تذکره الادویه الناصری، کتاب دویم در ادویه مأخوذه از نباتات و حیوانات» [گ ۲۴- گ ۹۲] بدین آغاز: بسمله، این کتاب مشتمل است بر نوزده مقاله و در هر مقاله اجسام و جوهریات مؤثره نباتی و حیوانی که شیوع دارند و متجانسند ذکر می شود، و ترتیب آن از قرار همان مواد است، مقاله اول در ماده خشبی که لینو (Ligneux) نامند ... (الخ). **انجام:** ... عصارة نوک مارچوبه ...، و این مارچوبه تقریباً چهار تا پنج صد یک عصاره می دهد. ۳- «در قلیائیات نباتی» [= کتاب سوم، گ ۹۳- گ ۱۲۷] بدین آغاز: بسمله، حمد له، این قلیائیات که آنها را در اصطلاح شیمی الکونید نیز نامند، اجسامی هستند که یا خود از جوهریات نباتی و نسبت آنها به قلیائیات از جهت آن است ... (الخ). **انجام:** ... نسخه جهت سیاه سرفه، قرمز دانه مسحوق، کرینات دوپتاس، ۱۰ گندم، قند ۶ مثقال، آب ۲۴ مثقال مخلوط کنند و هر ساعت یک قاشق بخورند.

خط شکسته نستعلیق محمود اصفهانی که نسخه را برای آقا میرزا ابراهیم مستشار و رئیس محبس و امین اداره نظمیه طهران نوشته، بخش (کتاب) دوم را در ماه شوال و بخش (کتاب) سوم را در ذیقعدة ۱۲۹۷ هـ. ق بپایان برده است. ۱۲۷ برگ، کاغذ دولت آبادی، ۲۳ سطر، ۲۶×۱۳/۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای تیره با صحافی جدید، ۳۵×۲۳. عنوانها و اسامی ادویه به سرخ نوشته، جای اصطلاحات فرنگی در متن بیاض است. ورق‌های ۱۲۰ تا ۱۲۶ (۷ برگ) که در صحافی اقحام و الحاق شده، نوشته‌های آن هیچ ربطی به کتاب دواسازی ندارد، بل اوراقی است از کتابی دیگر که نوشته‌های زردشتی پارسی است، و به احتمال قوی از یک نسخه «روایات داراب هرمزد» یا دیگر روایات پارسی ساقط و به این کتاب الحاق شده است. عنوانی که در یکی از ورق‌ها دیده می شود «نامه شت چی افرام پیغمبر باستانیان» است.

۱۰۴

تاریخ الیمینی

[عربی]

تألیف ابونصر محمد بن عبد الجبار عتبی منشی (م ۴۱۳ ق / ۱۰۲۲ م) که تاریخ درگذشت او را سال «۴۳۱» هم نوشته اند. این کتاب به عنوان‌های *الکتاب الیمینی و تاریخ*

العُتبی هم اشتها دارد، و آن شرح اخبار سلطان یمین الدوله محمود بن سبکتکین غزنوی (۳۶۰-۴۲۱ ق) است، و چنان که خود گوید همانطور که ابو اسحاق ابراهیم بن هلال صابی منشی، کتاب *التاجی فی اخبار الدیلم* را در «تخلید محاسن و تقیید مآثر» دولت بویان (شرح اخبار عضدالدوله) دیلمی نوشته، وی نیز این کتاب را در تقیید اخبار و تثبیت آثار دولت غزنوی تألیف نموده، و با نثری فنی و مصنوع و منشیانه تحریر کرده است.

به همین سبب، شروح متعددی بر آن نوشته آمده، که بهترین و مشهورترین آنها کتاب «*الفتح الوهبی علی تاریخ ابی نصر العتبی*» از شیخ احمد بن علی مُتینی دمشقی (۱۰۸۹-۱۱۷۲ ه. ق) است، و نخستین بار در بولاق (۱۲۸۶ ق) در دو جلد طبع شده است. ترجمه فارسی کتاب از «ناصر منشی جرفاذقانی» (م-ح ۶۱۰ ق) به عنوان *ترجمه تاریخ یمینی* که برخی اضافات مترجم را هم در بر دارد، تاکنون دو بار در ایران بطبع رسیده است.

- **آغاز:** بسمله، الحمد لله الظاهر بآياته، الباطن بذاته، القريب برحمته، البعيد بعزته، الکريم بآلائه، العظیم بکبريائه ...

- **انجام:** تم الكتاب الیمینی فی شرح اخبار السلطان یمین الدوله ... و مدح مقاماته فی عدیده و انصاره و ما يتصل بها من اخبار ولاية الاطراف فی جواره، مما جمعه ابوالنصر محمد بن عبد الجبار العتبی معجز الکتاب و محرز الآداب ... فی قرية میلان ...

خط شکسته نستعلیق خوش معرب و مشکول «محمد علی» که آن را در صفر

۱۲۷۰ ق شتابان طی چند روز تحریر کرده است. ۱۹۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۲ سطر،

۱۵×۸/۵، در جلد تیماج مشکی سوخته، ۲۲×۱۵/۵. حواشی و توضیحات لغوی بر کرانه

صفحات (راستا و چلیپا) به خط کاتب، گویا از مولا حسن زنوزی بوده باشد.

- Brockelmann, SI, s. 547-8.

- کشف الظنون، ۲ / ۳-۲۰۵۲

- معجم المطبوعات العربیه

۱۰۵

الحاوی فی علم التداوی، در پزشکی [عربی]

تألیف نجم‌الدین محمود بن ضیاء‌الدین الیاس شیرازی (م ۷۳۰ ق / ۱۳۳۰ م) که آن را به خواهش یکی از دوستان به صورت کتابی مختصر در طب و گفتاری موجز در علاج امراض با داروهای مشهور موجود، همچون «دستور» نامه‌ای دسترس‌پذیر، در پنج مقاله مرتب ساخته است: ۱- فی العلل الحادّة من الرأس الی القدم (۱۲۵ باب)، ۲- فی الحمیات (۲۷ باب)، ۳- فی العلل التي تحدث فی الاعضاء (۱۰۹ باب)، ۴- فی الادویة المفردة المستعملة (مرتب بر حروف تهجی از الف تا یاء)، ۵- فی ذکر الادویة المركبة و کیفیة تراکیبها و استعمالها و القواعد المختصه بها و المقدمات المطیطة [؟ کذا] (۵۰ باب). [رش: ش ۴۶].

- آغاز: بسمله، الحمد لله الواحد الماجد السبوح، خالق الجنّ و الانس، ربّ الملائكة و الروح، الذي ظهر منه بدایع الموجودات و به بتوح، و الصلاة ...
- انجام: و ان كان تأثيره قريباً من الدرجة الرابعة فهو فی الدرجة الثالثة، والله اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب.

خط نسخ عادی سده ۱۰ هـ. ق، که ده برگ اول و چندین برگ از اواسط و ده برگ آخر نونویس به نسخ سید اسماعیل طباطبائی بیدگلی در ۱۴ ج ۱ / ۱۲۷۹ ق می‌باشد. ۲۷۲ برگ، کاغذ نخودی اصفهانی، ۲۳ سطر، ۱۶×۸، با جلد چرمی قهوه‌ای روشن ساده ستمبر، ۲۵×۱۳/۵. فهرست مجدول مطالب و ابواب و عنوانها و خط و نشانها در اوراق نونویس به سرخ و باقی در متن کهن به شنگرف است. اوراق نسخه کهن اندکی نم دیده، برخی برگهای آن و نونوشته‌ها بسیار خوب وصالی و مرمت شده، بر رویهم نسخه‌ای پاکیزه و ارزشمند است.

یادداشتی بر ورق اول بدین عبارت: «الطبّ کان معدوماً فاجدوه ابقراط، و کان میتاً فاحياه جالینوس، و کان عمی فبصره حنین بن اسحاق، و کان ناقصاً فکمله محمد بن زکریا» (به تاریخ ۱۲۸۵ ق)، و توضیحات لغوی یا طبی بر کرانه صفحات به نقل از کامل الصناعه، قربادین مغنی، آقسرائی، شرح کلیات آملی، شرح نصاب، ایلاقی، ذخیره جرجانی، مفردات ابن بیطار، اسباب نجیب سمرقندی، شرح قطب شیرازی، مصادر

زوزنی، اختیارات بدیعی، شرح موجز سرمدی، کنز اللغة، شرح قانونچه، و از صاحب المنهاج، و بعضاً به امضای «یحیی» نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۶، ص ۲۳۶.

- معجم المطبوعات، ستون ۱۱۷۶.

۱۰۶

علامات و علاجات، پزشکی [فارسی]

دفتری است که طبیبی (سده ۱۳ ق) ظاهراً از روی ترجمه‌های فارسی **الاسباب و العلامات** نجیب‌الدین سمرقندی (م ۶۱۹ ق) پرداخته، با عنوان‌های عربی، و تقریباً نیمی از نسخه (گ ۵۳) **علاجات امراض**، و نیم دیگر با عنوان «فی معرفة الادویه» **علاجات** با داروهاست.

- آغاز: بسمله، فی علامات الامزجة الاصلیه، و هی عشرة: ملمس است و او چنان بود که شخص معتدل المزاج در وقت ملامسه از هر کیفیتی که منفعل شود علامت اشتداد آن کیفیت است.

- انجام: زنجبیل را بیست روز در آب بخیسانند و خشک کرده ...، کف گرفته چندان بریزند که او را بپوشانند و بگذارند تا مزاج بگیرد.

شکسته نستعلیق (ن ۲ س ۱۳ ق)، ۱۲۱ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۵ سطر، ۱۴/۵×۸، جلد مقوایی فرسوده، ۲۰/۵×۱۵، عنوان‌های عربی (به نسخ) و علاج‌ها و اسامی ادویه بنفش نوشته است. فهرست مرتب و جدول‌گونه «فی اقسام النبض البسيط و المركب مع استدلالاته» با مشکی و بنفش بطور راستا و چلیپا برگهای ۳ و ۴ را در برگرفته است.

۱۰۷

شرح کافوریه، در داروشناسی [فارسی]

گزارش عبدالوهاب ساوجی (ح ۱۳۰۰ ق) بر رساله «**الكافورية**» ملك الاطباء حاج میرزا محمدتقی آقا بابا شیرازی تهرانی (م - ح ۱۲۸۵ ق) - که در خواص کافور و حرارت آن به عربی نوشته بوده، و در جزو مجموعه رسائل طبیبی اش (طهران، ۱۲۸۳ ق) چاپ

شده است. شارح در ردّ نظریه حارّ بودن کافور این کتاب را بپرداخته، و گفته است که کافور چنان که پزشکان پیشین گفته‌اند سرد است.

- آغاز: بسمله، احمداک اللّهم یا من وعد الابرار باسقاء کاس من عین الکافور، و اشکرک یا من اوع فیها مزاجاً لبرده و عذبه مطیعاً بحرارة القلوب.

- انجام: و قبول تصعید با احراق کافور اسرع از او باشد، دلیل بر آن است که کافور اکثر حرارت از اوست نه مفرداً و هذا القدر کاف من البیان فی اثبات هذا المطلب، والسلام.

خط نستعلیق شکسته (ن ۱ س ۱۳ ق)، ۱۲۷ برگ، کاغذ فرنگی جدید، ۱۶ سطر، ۱۳/۵×۵/۵، جلد چرمی لایی قهوه‌ای، ۱۷×۱۰/۵. زیر مقول قولها خط کشیده، و برگهای ۷۷ و ۷۸ نانویس مانده است.

- الذریعه، ج ۱۷، ص ۲۴۴. - فهرست منزوی، ج ۱، ص ۴۲۱ و ۴۲۷.

۱۰۸

قانونچه، فی الطب [عربی]

تألیف محمود بن عمر / محمد چغمینی خوارزمی (م ۷۴۵ ق / ۱۳۴۴ م) که متنی چکیده و گزیده «قانون» ابن سینا، یا چنان که از نام برآید «قانون کوچک»، و مرتب برده مقاله است:

۱. فی الامور الطبیعیه (۵ فصل)، ۲. فی التشریح (۷ فصل)، ۳. فی احوال بدن الانسان (۵ فصل)، ۴. فی النبض و التفسره (۶ فصل)، ۵. فی تدبیر الاصحاء و علاج المرضی (۱۰ فصل)، ۶. فی امراض الرأس (۱۳ فصل)، ۷. فی امراض الاعضاء من الصدر (۱۸ فصل)، ۸. فی امراض بقیه الاعضاء (۹ فصل)، ۹. فی العلل الظاهره (۸ فصل)، ۱۰. فی قوی الاطعمه و الاشریه (۱۳ فصل). **قانونچه** چغمینی بیش از هشت بار (طهران، ۱۲۸۱ ق ... / ... لکهنو، ۱۲۹۴ ق ... و ...) بطبع رسیده، و پس از تألیف شروح متعددی به عربی و فارسی بر آن نوشته آمده است.

- آغاز: بسمله، حمد له، و بعد، فهذا مختصر مشتمل علی زیده ما یجب استحضاره للطیب من صناعة الطب - نظریه و عملیه - انتخابه من کتب المتقدمین و المتأخرین و رتبه علی عشرة مقالات.

- **انجام:** و اما الحلواء، فالعسلی معین علی الهضم والعجینی غلیظ متولد للسدد.

خط نستعلیق خوش طبعی که آن را برای خود نوشته، و در چهارشنبه ذیحجه ۱۲۵۵ ق پایان برده است. ۶۲ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۱ سطر، ۵/۵×۱۲. جلد تیماج مشکی فرسوده، ۱۷×۱۰. عنوان‌ها و فصلها سرخ نوشته است. یک یادداشت اهدای نسخه با مرکب بنفش به خط اسدالله المراغی (?) به آقا میرزا احمد آقا در ۲۳ ج ۱۳۳۲/۱ ق بر ورق اول نوشته شده است.

- الذریعه، ج ۱۷، ص ۲۰ / ج ۲۰، ص ۲۰۰.

- فهرست مشار، ع ۶۹۷.

- کشف الظنون، ۱۳۱۱.

- Brockelmann, GI, 598 / SI, 826.

- A Catalogue of Arabic MSS on Medicine ..., pp. 165 - 170.

۱۰۹

جامع الفوائد، در پزشکی [فارسی]

تألیف حکیم یوسف بن محمد بن یوسف طبیب هروی (م ۹۵۰ ق) - که ظاهراً فرزند حکیم محمد بن یوسف (ن ۲ س ۹ / ن ۱ س ۱۰ ق) - صاحب «بحرالجواهر» (ش ۱۴) باشد - بیش از ۱۲ رساله در پزشکی به نظم و نثر فارسی نوشته (نک: فهرست منزوی، ج ۱، ص ۷۱۷) که غالب آنها، از جمله ۹ رساله در مجموعه «طب یوسفی» در کانپور (۱۲۹۳ ق / ۱۸۷۶ ق) چاپ سنگی شده، و در ایران هم مکرراً بطبع رسیده‌اند. رساله حاضر (جامع الفوائد) نقل و شرح ۲۸۹ رباعی در امراض و علائم و علاجات آنها و ترکیبات دارویی و ترتیبات غذایی هر یک باشد، که آغاز آن در ورق اول ساقط نسخه چنین است: «حمد نامحدود حکیمی را که به قانون حکمت کامل الصناعة رحمتش دافع انواع امراض و رافع انواع اعراض است ...» و چنان که خود در خاتمه گوید: «به روز هژده از ماه مبارک رمضان به سال نهصد و هفتده (۹۱۷ ق) از هجرت نبوی - ص - به نظم رسیده است» (طب یوسفی، ص ۶۷). اما نسخه حاضر گزیده و خلاصه‌ای است از متن، که البته مقادیر دارویی را به خط سیاق بین السطور افزوده دارد.

- آغاز (موجود) نسخه: صفت پاشویه، گل خطمی (۱۰ مثقال)، سبوس گندم (۱۰ مثقال)، گل بنفشه (۳ مثقال)، جمله را در دو من آب ریخته ... (الخ).

- انجام: جراحی فشانیش دو سه روز / آورد در هم آن جراحی را. تمام شد کتاب حکیم یوسف.

خط نستعلیق مهدی بن محمد شیرازی متخلص به «صابر» که رباعی‌ها را با قلم درشت، و شروح آنها با قلم ریز نوشته، و در ظهر پنجشنبه ۱۵ ذی‌قعدة ۱۲۷۰ ه. ق «فی» اوان سلطنت سلطان ... ناصرالدین شاه قاجار ... فی محروسه ملک سلیمان شیراز ... پایان برده، و این رباعی را هم در آخر افزوده: «بنویس و بیادگار گذار / که تن مرده‌ات روان یابد ... - خامه آن را که کرد زنده بنام / در جهان عمر جاودان یابد»، ۲۹ برگ، کاغذ استانبولی زردتاب، ۱۱ سطر، ۱۵×۷/۵، در جلد چرمی لایی سرخ (که مال این دفتر نیست)، ۱۸×۱۴. عنوانها و اسامی امراض و ادویه و ارقام سیاق و خط و نشانها و خاتمه کتابت سرخ نوشته است.

- الذریعه، ج ۵، ص ۶۸. / فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۱۴.
- فهرست مشار، ف، ۹۹۹.

۱۱۰

مجموعه فلسفی

[فارسی - عربی]

(۱) - الکلمات المخزونة (گ ۱ - گ ۳۳).

گزینه‌ای است از «الکلمات المکنونة» - تألیف ملامحسن (محمد بن مرتضی) فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق) در معارف دینی عارفان، که به قول صاحب الذریعه (۱۱۹/۱۸) خود «فیض» در حدود ۱۵۰۰ سطر ترتیب داده، و به سال ۱۰۸۹ ق پرداخته است. تألیف مبسوط «الکلمات المکنونة» مکرر در تهران و بمبئی چاپ شده (مشار، ع ۷۵۲)، ولی رساله حاضر «الکلمات المخزونة» هنوز بطبع نرسیده است.

- آغاز: بسمله، یا من تجلی لعباده بجماله و جلاله، و اراهم نفسه فی صنایعه و فعاله، ثم احتجب بشعاع نوره، فظهر فی غیبه و غاب فی ظهوره ...

- انجام: سخن وحدت است همچو سراب / از سراب ای پسر دور شو بسراب (?)

راه توحید در قدم زدن است / قعر در پای چه جای دم زدن است، والسلام علی من اتبع الهدی، تَمَّتْ و بالخير عَمَّتْ، والحمد لله أولاً و اخراً و ظاهراً و باطناً.

(۲) - الرسالة الجعلية (گ ۳۳ - پ ۳۵ - پ).

از حکیم ملا محمد صادق اردستانی اصفهانی (م ۱۱۳۴ ق) - مشهور به «آخوند پلی»، که تکفیر شد و به حکم مجلسی از اصفهان رانده شد. رساله موجزی است در معنی جعل و ایجاد در فلسفه الهی، که گویا نسخه اصل آن در مجموعه (مورخ ۱۰۹۶ - ۱۱۱۴ ق) کتابخانه مجلس شورا (ش ۹ / ۱۲۹۰۹ / ۲۲۱) - میکرو فیلم دانشگاه تهران (ش ۱۶۱۵) باشد.

- **آغاز:** بسمله، مفتاح دویم در بیان دلیلی است از عالم ربانی و عارف حقانی مولانا محمد صادق اردستانی - قدس سرّه العزیز - که در اثبات مبدأ و معاد نوشته است، و به این اختصار و تمامی تا حال کسی بیان ننموده است، و هذه عبارته - قدس سره: «نسبت مجعول به جاعل ممکن نیست که بجز فردیت باشد، چه فرد در تصوّر محتاج است به تصور طبیعت ...»

- **انجام:** دریا به وجود خویش موجی دارد / حسن (کذا؟) پندارد که این کشاکش با اوست، واللّه الموفق و المعین، انتهى کلامه - اعلی الله مقامه - ۱۳۵۷ ق.

- الذریعه، ج ۱۱، ص ۱۶۴.

- فهرست منزوی، ج ۲، ص ۷۷۶.

- ریحانة الادب، ج ۱، ص ۱۰۴.

(۳) - شرح هداية الحکمة (گ ۳۷ - گ ۶۰)

گزارش حکیم ملاصدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی (۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق) است بر کتاب «هداية الحکمة» - تألیف اثیرالدین مفضل بن عمر ابهری (م ۶۶۳ ق) در حکمت عقلی و مرتب بر سه قسم «منطق» و «طبیعی» و «الاهی»، که شروح متعددی بر آن نوشته‌اند. اما شرح ملاصدرای شیرازی بر آن، در نسخه حاضر، از «فن سوم» قسم سوم (- الاهی) در باب ملائکه است، چنان که یک جا اشاره کند: «ذکرتها... من البراهین...» للقسم الثالث من کتاب الهداية فی احوال النشأة الآخرة... (گ ۴۹ ر). در این شرح، ملاصدرا برخی از آراء حکمای متقدم را به نقل و نقد آورده، و از رازی، ابن سینا،

طوسی، شهرستانی، شیخ اشراق، غزالی، راغب اصفهانی، و قطب شیرازی یاد کرده است. تاریخ اتمام شرح الهدایه ملاصدرا، سال ۱۰۲۷ ق باشد، که نسخه اصل (خط مؤلف) در جزو کتب اهدائی مرحوم مشکوة به دانشگاه تهران (ش ۲۵۴) محفوظ است. کتاب، مکرراً در ایران و هند بطبع رسیده است.

- آغاز: الفن الثالث فی الملائكة بلسان الشرع و هی العقول المجردة بلسان الحکمة، و الانوار القاهرة بلغة الاشراق و السراقات النورية بعرف الصوفیه ...

- انجام: و لابد من جوهر یابس لیتحفظ فیہ التصور رطب لیقبلن، ولیکن هذا آخر ما تیسر لنا فی شرح هذا الكتاب، نستعین بملهم الخیر و الصواب.

کتابت این بخش از نسخه در ۱۲۵۸ ق بوده، و کاتب یک بند به عبارت «قال الامام الرازی و اما القائلون بالمعاد الروحانی ... الخ» از شرح المواقف بر نوشته است.

- کشف الظنون، ۲، ۲۰۲۸.

- الذریعه، ج ۱۴، ص ۱۷۵.

- فهرست مجلس، ج ۵، ص ۳۶۵-۳۶۸.

- فهرست مشار، ع ۵۷۰.

(۴) - کبری، در منطق (گ ۶۱ - گ ۷۶).

از میرسید شریف (علی بن محمد) حسینی جرجانی حنفی (۷۴۰-۸۱۶ ق) که دو رساله «صغری» و «کبری» وی در منطق بسیار اشتهاار یافته، آنها را منظوم ساخته یا بر آنها شرح نوشته، چون جزو درسنامه‌های متداول بوده، مکرراً در ایران و هند بطبع رسانیده‌اند. میرشمس‌الدین جرجانی پسر مؤلف، «صغرا» و «کبرا»ی پدر خود را به عربی ترجمه کرد، اولی را «الغرّه» و دومی را «الدّرّه» نامید. نسخه کبرای حاضر که بدون دیباچه، و تنها با سربندهای «فصل» تألیف شده، از جمله در جزو کتاب درسی «جامع المقدمات» چاپ شده است.

- آغاز: بسمله، بدان که آدمی را قوتی است درآکه که منقش می‌گردد در وی صور اشیاء، چنان که در آینه، لیکن در آینه حاصل نشود مگر صور محسوسات.

- انجام: چنان که گویی این جسم یا لا شجر باشد یا لا حجر، لکن شجر است پس لا حجر باشد، لکن حجر است، پس لا شجر باشد، تمت، کتبه محمدعلی بن محمد رضی ... فی ۱۲۰۸ ق.

(- الذریعه، ج ۱۷، ص ۲۵۹. / - فهرست منزوی، ج ۲، ص ۱۵۰۴. / - فهرست مشترک، ج ۲، ص ۹۲۶).

خط سه بخش (۱ و ۲ و ۳) شکسته نستعلیق با تاریخ‌های مذکور است، اما بخش ۴ به خط نسخ و عنوان‌های شنگرف، اصلاً دو کراسه وصالی (متن و حاشیه) و ملحق به دیگر کراسه‌هاست. ۷۶ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۸ سطر، ۱۵/۵×۱۰/۵، با جلد چرمی لایی قهوه‌ای. کرانه‌های برخی از صفحات حاشیه‌نویسی دارد، و سجع مهر تملیک «فرج‌الله حسینی» بر ورق اول هست.

۱۱۱

علاجات العین، در چشم پزشکی [عربی]

نسخه‌ای است در سه بخش: ۱. مَراهِم، ۲. اَکحال، ۳. اَشیاف، مشتمل بر ذکر امراض و ادویه چشم، که در مراجع دسترس دانسته نشد از چه کتابهای کحالی (= چشم پزشکی) برگرفته است.

بخش یکم: «الباب الخامس عشر، فی المراهِم» است (گ ۱ پ - گ ۷ پ) که با عنوان «المَرهَم الابيض المعمول بالاسبیدانة النافع من حرق النار و الحرارة ... الخ» آغاز می‌شود، و به شرح مرهم‌های چشمی و ترکیب و فواید آنها می‌پردازد، و با این عبارت «و یعجن بشيء من ماء و دهن ورد و یوضع علی العین، تَمَّت الکتاب بعون الملک الوهاب» پایان می‌پذیرد. از این «باب ۱۵» - لابد - کتابی، و شاید از جمله **منهاج الدکان** کوهین عطار اسرائیلی (ح ۶۵۸ ق)؟؟ بندهایی به عنوان «باب در داروهای چشم» در مجموعه طبّی (ش ۸۱) دیده و یاد کرده‌ام.

اما بخش دوم نسخه در «کحل»ها (گ ۸ ر - ۹ پ) بسیار مختصر است. بخش سوم در «شیاف»ها (گ ۱۰ ر - ۲۲ پ) بیشتر و نسخه‌های طبّی متعدد را شامل می‌شود، و بدین عبارت پایان می‌پذیرد: «و یکحل ثلث دسوت، کل دست ثلثة امیال و نراح یلنها ساعة ثم یغسل بالماء الحار، والحمد لله رب العالمین، تَمَّت». در بخش دوم، مکرر از نسخه‌های معمول در «مارستان عضدی» (= بیمارستان عضدالدوله دیلمی در بغداد) و نسخه‌های «ابن زکریا» (رازی) و نسخه‌های ابوعلی الکحل یاد کرده است.

خط نسخ سده ۸ ق، ۲۲ برگ، کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۲۳ سطر، ۱۵/۵×۹، جلد کالینگور قهوه‌ای جدید، ۲۰×۱۳. عنوان‌ها شنگرف، بالای نسخه آبخوردگی یافته و بعضی اوراق وصله شده است. بر ورق اول، نسخه مرهم جالینوس و طلای نمکه و طلای آرد جو و صفت باقلى تماماً به فارسی، با سجع مهری محو شده، و تاریخ تملیک نسخه در ۹۳۵ ق، نوشته است. کرانه برخی صفحات بعضی توضیحات، و در پایان باز یک نسخه پزشکی با همان سجع مهر ناخوانا هست.

۱۱۲

مجموعه لغوی

[عربی - فارسی]

هیچیک از واژه‌نامه‌های تازی به پارسی این مجموعه در مراجع دسترس شناخته نشد، الا آن که جامع و کاتب آنها گویا یک میرزای تفرشی است که بر اثر تنگدستی ملک جمال آباد خود را فروخته و به تهران آمده و در مدرسه «آقا حمد خواجه» مقیم گردیده، و این مجموعه را (در ۱۲۵۸ ق) بر نوشته، که البته نسخه حاضر اوراقی چند از اول افتادگی دارد.

(۱) - [فرهنگ تازی به پارسی] (گ ۱ - گ ۲۰ پ) که از قسم اول حرف «راء» تا

باب «الیاء» را شامل است.

- آغاز (موجود) نسخه: رشیده: راه راست یافتن، رطب: تر، رحم: خویش و زهدان، رحم: رحمت، رب: پروردگار، راسخ و راستی: استوار.

- انجام: چهارم به معنی پوشیدن، فلز چیز خوردنی باشد که در اندرون دستمال کنند و بیاورند، والله اعلم بالصواب، در یوم سه شنبه هفتم شهر شعبان در طهران به اتمام رسیده در مدرسه «آقا حمد خواجه» در خدمت مخادیم عظام، میرزا سید موسی و سایرین دیگر، سنه ۱۲۵۸.

(۲) - [فرهنگ لغات غریبه] (گ ۲۱ - گ ۷۶) که از باب الالف تا باب الیاء را

داراست.

- آغاز: بسمله، این فرهنگی است مشتمل بر حلّ لغات غریبه و عربیه (و) الفاظ عجیبه عجمیه که از قاموس و صحاح و کنز اللغات و برهان قاطع و فرهنگ استخراج شده،

رموز لغت عربی و فارسی ف. باب الالف مع الالف: ابداء، ابتداء کردن و آشکار کردن، استثناء: چیزی از جمله برون آوردن ...

- میانه: باب السین، سقا: آبدادن، سیما: نشانه و نیک رخ و رخساره ... (الخ).

-انجام: یافه، کم شده و سخنان هرزه ... به همین اعتبار یافه و یاوه گویند، یکسری: سراسری و تنها و ناگهان، یوفی: یافه‌گوی ای بیهوده‌گوی. تمّ الکتاب فی لیل یکشنبه دویم شهر شوال در طهران، سنه ۱۲۵۸، در مدرسه آغا حمد خواجه در خدمت مخادیم عظام میرزا سید مرتضی و میرزا سیدحسین به اتمام رسید.

(۳) - [رساله مصطلحات] (گ ۷۶ پ - گ ۷۸ ر)

وجیزه‌ای است که هیچ ترتیبی ندارد.

- آغاز: بسمله، چهار طوفان یعنی هر چهار طبع مخالف که مایل به سوی نفس اماره، و چهار طوفان در عهد چهار پیغمبر شده بود ...

-انجام: زریر، گل زرد، و شعری: دو ستاره یکی شمال و دیگر یمانی، فرقدان: دو ستاره‌اند که طلوع و غروب اینها با یکدیگر است، باز افکن گریبان تکیّن دنبال هر دو غلام سنجزند، تمت الکتاب به تاریخ شهر شوال سنه ۱۲۵۸.

(۴) - [مفردات و مرکبات لغات] (گ ۷۸ پ - گ ۸۷) که رساله‌ای در مترادفات

و متضادات الفاظ می‌باشد.

- آغاز: بسمله، حمد و ثنا مبتدع بی مثال و مخترع بی غرض و علت، و درود پیوسته بر سید انبیاء ...، اما بعد این لفظی چند است از مفردات و مرکبات که بر زبانها متداول و در نامها فارسی مستعمل، و مبتدی چون این قدر یاد گیرد ...، ابتداء و افتتاح و موانحت: آغاز کردن کار، ختم و اختتام: به پایان بردن کار ...

-انجام: صالح و طالح، نیک مرد و بد مرد، ابتدا و انتها: اول و آخر، جور و عدل: ستم و داد، تمت الکتاب فی شهرج ۱ سنه ۱۲۵۹، در طهران در مدرسه آغا حمد خواجه به اتمام رسید، در خدمت مخادیم عظام میرزا عبدالرحیم و میرزا سید مرتضی، در وقتی که ملک جمال آباد را فروخته بود به حاجی سید جعفر و صیغه آن را حاجی سبزه‌علی ولد ملا مصطفی خوانده است به مبلغ هشت تومان رایج و پول او را در طهران خرج کرد (و به خط سرخ افزوده:) خدا ساخت روزی، از برای یکشاهی پول معطل بودم.

خط شکسته نستعلیق، ۸۷ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۲۱ سطر، ۱۵/۵×۶/۵، جلد کالینگور قهوه‌ای جدید، ۲۲×۱۳/۵. خطوط بالای لغات و نشانها سرخ نوشته است. خط سرخ نوشته کاتب در پایان جزء اول (۲۰ پ) حاکی از «پوچ بودن کار دنیا و محل کوچ بودن آن»، که در هامش آن میرزا ابوالقاسم نامی شرح غریت خود را در دارالسلطنه تبریز به صورت یادگاری نوشته است (به تاریخ ۶ ع ۲ / ۱۳۰۱ ق)، و بر ورق آخر هم طریق ساختن مرکب متضمن شعر مشهور در این باب نوشته آمده که: «در ۱۷ ع ۲ / ۱۲۶۰، در قریه فم تفرش از روی کتاب انشاء ... مسوده شد، و در همین روز صبیبه مرحوم میرجعفر روانه مشهد مقدس شد به همراهی آقا میرزا بابا ... به طهران ... میرزا ...»

۱۱۳

تحفة المؤمنین، داروشناسی [فارسی]

پاره‌ای است از «تحفة حکیم مؤمن» [رش: ش ۴۴ و ۹۹]، شامل قسم اول و ثانی «دستورات» آن که اول و آخرش ساقط است، ولی از حدود «دواء الکبریت» آغاز می‌شود و با «قسم ثانی از دستورات» در مرکبات، متضمن فهرست ۲۴ باب آن (گ ۱۵ پ) تا اواخر باب ۲۰ در «تقطیر» پایان می‌رسد.

- آغاز نسخه: باشد و سوءالهضم و درد قولنج و عسرالبول و مرض‌های بلغمی و بادهای غلیظ و از برای صحت بدن از علل بسیار بی‌عدیل است.

- انجام نسخه: اما جرعه آن است که از پشم فتیله سستی ساخته یک طرف او را در ظرف مایعات گذارند و طرف دیگر را در ظرف.

خط نستعلیق نیم شکسته سده ۱۳ ق، ۳۸ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۷ سطر، ۱۴/۵×۱۰/۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای صحافی شده، ۲۱/۵×۱۶. عنوانها و اسامی شنگرف است. تعلیم محمد صالح که از میرزا نصیر طبیب یاد کرده جهت محرور المزاج (ح ۱۱ ر) و برخی حواشی دیگر از نسخه‌های پزشکی نوشته آمده است.

۱۱۴

تحفة المؤمنین، داروشناسی [فارسی]

تألیف میرمحمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنکابنی (ن ۲ س ۱۱ ق) که آن را به سال ۱۰۷۸ ق برای شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق) ساخته، و معروف به «تحفة حکیم مؤمن» باشد. [رش: ۴۴، ۹۹، ۱۱۳]. اوراق اول و آخر نسخه در صحافی جابجا شده و افتادگی هم دارد.

- **آغاز** (موجود) نسخه: و سدر و آهک را همین اثر است، به دستور بعضی کرمارچ برگ سرو جب او بهدانه مرداسنج کثیر آمله گل سرشوی از هر یک، یک جز و... (الخ).
- **انجام** (موجود) نسخه: قرص سعه، منقول از جامع امین‌الدوله ...، قرص ترتیب دهند و به آب کاسنی و روغن گل سرخ و سرکه و امثال آن ضماد نمایند.

خط نستعلیق نیم شکسته (ن ۲ س ۱۳ ق)، ۲۷۹ برگ، کاغذ کبود فرنگی، ۲۴ سطر، ۲۴×۱۴/۵، با جلد کالینگور قهوه‌ای صحافی شده، ۳۲/۵×۲۱/۵. عنوان‌ها و اسامی داروها با مرکب بنفش نوشته، مالک نسخه کربلایی علیخان لاری دیلاریبانی (؟؟) به تاریخ ۱۳۲۱/۱/۱۰ ش = ۱۳۶۱ ق، با مداد بر آن یادگاری نوشته است (۲۳۲ ر، ۲۴۷ ر).

۱۱۵

شرح الموجز فی الطبّ [عربی]

گزارش حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) بر کتاب «الموجز فی الطبّ» - که اختصار ابن نفیس قرشی / علاءالدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم دمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م) از «القانون فی الطب» لابن سینا (م ۴۲۸ ق) در چهار فنّ است. این شرح موجز القانون که «أجود و أشهر» شروح کتاب موجز القانون دانسته شده، نفیسی کرمانی طبیب دربار میرزا ألغ بیک بن شاهرخ تیموری (۸۵۰-۸۵۳ ق) آن را پیشتر هنگام اقامت در کرمان درس می‌گفته، تا آن که تعلیقات خویش را در سمرقند جمع و مرتب ساخته، و از آن در غرّه ذیحجه سال ۸۴۱ ق برداشته است. [رش: ش ۲ / ۲۷]. نفیسی در این کتاب از شرح الاسباب والعلامات خود [رش: ش ۱۲۹] یاد کرده است (گ ۲۸۳ ر). اما نسخه حاضر که اوراق اول آن افتاده، شخصی صحاف از برگ نخستین کتابی

در فقه - از کتاب الطهارة - (بر کاغذ آبی رنگ باخته فرنگی) آغازی برای آن ساخته، بدین عبارت: «بسمله، حمد له، ... الاول فی المیاء و انظر فی المطلق و المضاف و الاسنار (کذا).

- آغاز (موجود) نسخه: منها حصلت فی الجنوب تسمى النقطة الاعتدال الخریفی لانتقال الزمان من الصيف الى الخریف و ... اذا توهمت دائرة عظيمة تمرّ بالاقطاب الاربعة مرّت بالضرورة بقطبين من منطقه ...

- انجام: و قال جالینوس رأیت قوماً اكلوا منها فعاشوا، لكنهم لم یقصرُوا علیها وحدها ... معها ادوية اخرى ممّا جربناها فی نهش الكلب الكلب، و قال بلغنی ان ... اقتصرُوا علیها و ... فماتوا فی الآخر، تمت.

خط نستعلیق رستم بن ملک‌شاه تفرشی که در ۱۷ شعبان ۹۹۲ هـ. ق از آن پیرداخته است. ۳۱۸ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۲۴ سطر، ۱۷/۵×۱۱، با جلد چرمی قهوه‌ای مجدول، ۱۷/۵×۲۴/۵. برخی از عنوان‌ها و خطوط بالای مقول قول‌ها شنگرف است. کرانه برخی از صفحات به اختصار توضیحاتی نوشته آمده است. بر ورق الحاقی آخر (آبی رنگ باخته) ابوالقاسم بن علی اصغر کلاهدوز یادداشتی حاکی از وضع نامساعد مالی خود به تاریخ ۱۲۸۷ ق نوشته است.

۱۱۶

ادعیه و طلسمات

[فارسی]

مجموعه‌ای در نسخه ساقط الاول شامل سه بخش، که اولی یک «دیوانه» (- ۶ پ) «پری نامه» (- ۷ ر - ۱۷ پ)، و دومی کتاب «هفتاد و دو دیو» است (۱۷ پ - ۷۲ ر) با فهرست مجدول ۷۲ باب (۱۸ ر - ۲۱ ر)، سپس تعویذات هر یک، که آن را حسب فرموده «محمد قاسم بیگ ولد شریف از طایفه قرالکیجلو ساکن اوغلبک» به سال ۱۲۰۳ هـ. ق نوشته‌اند. سومی ادعیه و طلسمات است از «باب» بچه خاک بخورد» (۷۲ پ) تا «باب بار مشکه» (۱۰۵ ر).

- آغاز (موجود) نسخه: بنشیند، و من خبردار شوم چون او را ببینم به حرکت درآیم و بادی در دهان او زنم تا معده او را خراب کند ...

-انجام: ان شاء الله بختش گشاده گردد، این است: حبّ السموات و الارض و النادی و المنادی و القادی المقنطرة هبّ و النعمل الّا یعلو، المؤمنین یا الله، (شعر): ندیدم یکدمی من شاد خود را ...

خط ناخوش دعانویسی در ۱۲۰۳ ق، ۱۰۵ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۱ سطر، ۱۰/۵×۶/۵، در جلد مقوایی ابری کشیده فرسوده، ۱۷×۱۰/۵. زیر اعداد و جملات ادعیه و ارقام جمل خط کشیده است.

۱۱۷

خمسه ناصری، در پزشکی [فارسی]

تألیف میرزا علی نقی خراسانی - «نصرت قوچانی» حفظ الملک طبیب تهرانی (ح ۱۲۵۳ - ح ۱۳۲۵ هـ. ق) که نسخه حاضر مسوده کتاب و به خط مؤلف است، و آن را به نام ناصرالدین شاه قاجار (کشته ۱۷ ذیقعه ۱۳۱۳ ق) نوشته، که ابتدای تألیف آن دستکم بایستی هم در سال ۱۳۱۳ ق باشد، و اختتام آن در زمان مظفرالدین شاه قاجار، در رمضان ۱۳۱۵ ق بوده است. نسخه دیگر این کتاب، یعنی پاکنوشته آن، هم به خط مؤلف در کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینا (ش ۱۵۶)، مورخ جمادی ثانی ۱۳۱۶ ق، واجد بعضی اضافات یا اصطلاحات و خصوصاً مقدمه‌ای در ذکر اسامی اساتید مؤلف است، که در جای خود به وصف خواهد آمد (رش: ش ۱۵۶).

مؤلف یادداشتی در برگ اول نسخه مسوده حاضر نوشته، و طی آن اظهار نموده است که: در این مجلد پنج رساله است که تعلق به مطب دارد، و طبیب را لازم است که این پنج رساله (=خمسه) را بداند، زیرا که موضوع بدن انسان، و عبارتند از: (۱) - علم تشکیل انساج، (۲) - علم انساج و آلات، (۳) - علم آلات و اعضاء، (۴) - علم امراض و طبابت، (۵) - علم ادویه یا قرابادین، و افزوده است: «اگر چه مسوده است، ولی اشخاص با اطلاع می‌توانند از روی آن به خط خوش، نسخه‌های خوب بردارند. این کتاب نتیجه علوم پانصد ساله اهل فرنگستان است، و در واقع نتیجه علوم شش هزار ساله طبابت است. این کتاب، نسخ تمام کتاب قدیم را که از عهد ابقراط و جالینوس و شیخ الرئیس و محمدزکریای رازی باقی مانده، نموده است. خواص قدر این نسخه را می‌دانند نه عوام،

خاصه آنان که طب قدیم و طب جدید را خوانده و دانسته‌اند. نصرت، ۱۳۱۷ (ق). در این نسخه، و هم در نسخه پاکنوشته آن، رساله‌های پنجگانه (=خمس) حسب عناوین آنها، چنان که ذکر شد، اصلاً متمایز نیستند، و فصل بین مقالات و ابواب مشخص نباشد. نسخه حاضر پس از [فصل یازدهم] به عنوان «در مسمومین...» که خصوصیت به پاتولوژی دارد» (ص ۴۹۸)، بدین عبارت پایان می‌پذیرد: «تمام شد جلد سیم کتاب پاتولوژی به واسطه کمترین نصرت طبیب قوچانی الاصل و طهرانی المسکن که دو جلد پیشتر از او را در طهران ترجمه و انشاد کرده بودم، و بقیه جلد سیم را در اشرف (بارفروش) مازندران در کمال پریشانی و اغتشاش حواس و تنهائی به اتمام رسانیدم، اگر زندگانی باشد، نسخه هم از معرفت ادویه و طریقه استعمالات آن ترجمه نمایم، آن وقت کتابی می‌شود کامل، یعنی دارای تمام ملزومات طبیه که عبارت است از: معرفت انساج آلات بدنیه، و تشریح تمام آنها و عمل ذاتی هر یک از اعضا، و امراض واقعه و حادثه در آنها، و ادویه مستعمله در هر یک از آنها بطور استعمال. به تاریخ یوم چهارشنبه دهم شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۱۵، نصرت.» (ص ۵۱۴). البته پس از این، رساله پنجم کتاب که همان «علم ادویه / قرابادین» باشد، در ۶۱ صفحه (جدا شمار) دیگر نوشته آمده است. ولی اطلاق «جلد سیم کتاب پاتولوژی» که در نسخه پاکنوشته «ترجمه از کتاب دکتر دیولافوا» ذکر نموده، و این که دو جلد آن را پیشتر در طهران ترجمه و انشاء کرده، حاکی از آن است که کتاب **خمس ناصری** تألیفی است نامرتب و غیرمبوب از مقالات کتاب‌هایی که قبلاً از فرانسه به فارسی ترجمه کرده بوده است.

- آغاز: مقدمه - بر ارباب علوم و اصحاب صنایع پوشیده و پنهان نیست که علم و عمل و صنعت و هنر را اندازه نخواهد بود ...

- انجام: بوره ارمنی - این دوا را ... در چند دفعه تکرار عمل شفا حاصل شود به شرطی که مرض مزاجی ترکیب با آن نشده باشد. (ص ۶۱۶).

نستعلیق شکسته مؤلف که پس از آن، فهرست مطالب کتاب را در ۴ برگ نوشته، آنگاه بخشی از یک گفتار در باب جمعیت‌شناسی - که ترجمه از فرانسه است (به تاریخ چهارشنبه ۴ شوال ۱۳۰۸ ق) در ۴ برگ دیگر با صفحه شمار (از ۴۵۶ تا ۴۶۰) که پیداست جزوی از مسوده کتابی دیگر بوده، در پایان نسخه بدان الحاق نموده، صحافی شده است. ۵۱۴+۶۱+۸+۸=۵۹۲ صفحه، ۲۵ سطر، در جلد مقوا و ابری عنابی، ۱۸×۱۱/۵.

تعلیق مفهرس در شرح حال مؤلف:

«میرزا نصرت طبیب قوچانی»*

نظر به آن که وی از متقدمان در تحصیل طب جدید است، و آثار وی در تاریخ پزشکی معاصر ایران اهمیت خاص داراست، که غالب آنها به صورت دستنوشته مؤلف در کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینای همدان وجود دارد، و چون هیچ شرح حال و آثار، و لوبه ایجاز و اختصار، از وی چاپ نشده، و در هیچیک از مظان و مراجع دسترس اشارتی بدو نرفته، مفهرس عزم بر نگارش شرح حالی مختصر از وی نمود:

الف: اسم او را نجم‌آبادی «علی نقی» نوشته [امیرکبیر و دارالفنون، ص ۲۱۴ و ۲۱۶]، اما شهرت وی «نصرت» قوچانی بوده، و بعدها لقب «حفظ الملک» یافته، بر رویهم: میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی (طبیب) نصرت قوچانی حفظ الملک (تهرانی) یاد شده است. میرزا نصرت طبیب، حدود سال ۱۲۵۳ ه. ق، در شهرستان قوچان خراسان زاده شد. خود وی در شرح صداع شقیقه گوید: «بنده که مترجم این اوراقم (در ۱۳۱۶ ق) مدت ۵۵ سال است (از ۱۲۶۱ = ۵۵ - ۱۳۱۶) که دچار این قسم صداع می‌باشم، از سن ۸ سالگی (- تولد ۱۲۵۳ = ۱۲۶۱) به خاطر دارم در دسرهایی که مرا دچار می‌شد، و اسبابی که مایه بروز او می‌شد ...» [خمسۀ ۲، ص ۳۵۵].

مقدمات ادبی را در زادگاه خود فراگرفت، سپس به شهر مشهد رفت، چند سالی در آنجا علوم ریاضی و هیأت و حکمت را آموخت، و ظاهراً به سال ۱۲۸۰ ه. ق، چنان که خود گوید در ۲۸ سالگی به تهران آمد، و در آنجا نیز علوم هیأت و نجوم و طب را در نزد استادان بیاموخت، و بسا که از همان سال (۱۲۸۰) در مدرسه دارالفنون پذیرفته شد، و در آنجا به تحصیل حکمت طبیعی و طب جدید، تشریح و جراحی پرداخت.

استادان وی در پزشکی نوین (فرنگی)، یکی دکتر طولوزان فرانسوی (۱۸۲۰-۱۸۹۷ م) - طبیب مخصوص ناصرالدین شاه قاجار، دوم میرزا رضای دکتر علی‌آبادی (متوفای ۱۲۹۴ ق) و دیگر حکیم شلیمر فلمنکی / هلندی (م ۱۸۸۰ م) /

*. شرح جامع احوال و آثار وی طی گفتاری تحت همین عنوان به خامه راقم این سطور تاکنون دوبار بطبع رسیده است: ۱. فصلنامه دانش (اسلام‌آباد)، ش ۳۵ / پاییز ۱۳۷۲، ص ۴۵-۵۷؛ ۲. فصلنامه آینه میراث (تهران)، ش ۳۹ / زمستان ۱۳۸۶، ص ۱۵۳-۱۶۲.

۱۲۹۷ ق) بودند. فراغت وی از تحصیل در مدرسه دارالفنون، علی الظاهر به سال ۱۲۸۶ ق بود، که هم پس از آن در محکمه طبّی آنجا اشتغال می داشت، تا آن که در سال ۱۲۹۰ ق «مریضخانه دولتی» به ریاست دکتر میرزا علی اکبرخان نفیسی ناظم الاطباء (م ۱۳۴۲ ق / ۱۳۰۳ ش) دایر شد، و میرزا نصرت قوچانی به طبابت در آن مریضخانه منصوب گردید.

خود وی در تضاعیف کتابهایش گفته: «کمترین در عهد جوانی ترک وطن مألوف نموده، و در این خطه مینونشان [تهران] مسکن گرفتم، به بینوائی ساختم، و با بی برگی بسر بردم، مدت سی سال در این مدرسه خالی از وسوسه [دارالفنون] تحصیل نمودم، دیدم آنچه دیدم، و شنیدم آنچه شنیدم. در این مدت هر معلمی در هر علمی که وارد این دارالحکم گردید، بنده اول تلامذه او بودم، به قدر قوه چیزی از او فهمیدم، تمام را ضبط و ثبت نمودم ...» [خمسّه ۲، ص ۴]، و مکرر کرده است که: «مصنف این اوراق اکنون (- ۱۳۱۴ / ۱۳۱۵ ق) مدت ۲۴ / ۲۵ سال در مریضخانه مبارکه دولتی و مطب مدرسه دارالفنون از روی بصیرت همه روزه مشغول معالجه پنجاه نفر مریض است. در این مدت قریب پانصد هزار دفعه مریض دستورالعمل داده است، و نه هزار طفل به دست خود آبله کوبیده است ...» [خمسّه ۱، ص ۱۱]، ...، سوای آن که در سفر و در حضر، در چندین سال زندگی مشغول معالجه طبّی و جراحی و کحالی بوده ام / سنه ۱۳۲۰» [خمسّه ۲، مقدمه].

آخرین تاریخی که در حیات وی یاد شده (- یعنی آنچه بنده دیده ام): اتحاف نسختی از کتاب «حفظ صحّت ناصری» خودش به فرزندش دکتر سرهنگ عزیزالله خان نصرت، در پایان نسخه بدین عبارت است: «یادگار برای نورچشمی میرزا عزیزالله خان نوشته شد، یوم دوشنبه غره شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۲۳». (ص ۹۰). بسا که دکتر نصرت قوچانی پس از این تاریخ بیش نمانده، و شاید که پس از هفتاد سال شمسی، حدود ۱۳۲۵ قمری در گذشته باشد. بیماری مدّة العمر این طیب، چنان که پیشتر گذشت، صداع شقیقه (= میگرن) بوده، که از ۸ سالگی بدان ابتلا داشته، و برای رفع آن از اواسط عمر تریاک می کشیده، و در اواخر مرفین تزریق می کرده است (خمسّه ۲، ص ۳۵۶). از بازماندگان میرزا نصرت قوچانی، چنان که از اتحاف نسخه ای از کتاب حفظ

الصحه به فرزندش، و از اشاره مرحوم دکتر نجم‌آبادی بر می‌آید، سرهنگ دکتر عزیزالله خان نصرت (م - ح ۱۳۳۵ ش ۹) - طبیب سابق بهداری ارتش و شهرداری که مطبّ وی در کوچه غربی بیمارستان ابن سینای تهران بوده (*امیرکبیر و دارالفنون*، ص ۲۱۴ و ۲۱۷)، ظاهراً دکتر «عزت نصرت» - فرزند همین سرهنگ عزیزالله خان باشد که برخی از کتابهای طبی و دستنوشته‌های جدّش در جزو نسخه‌های خطی پزشکی دانشگاه بوعلی سینای همدان هست.

ب. آثار میرزا نصرت طبیب قوچانی که تماماً به صورت خطی، و اغلب آنچه در کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینای همدان محفوظ است، دستنوشته خود او باشد، آن تعداد که دیده‌ام فهرست‌وار برحسب ترتیب تاریخی نام خواهم برد، شرح توصیفی و مبسوط درباره هر یک از آنها تحت شماره‌های ثبت خواهد آمد.

- **دواسازی** (ش ۲۹۴)، کتاب اول [رشد: ش ۱۰۳ (تذکرة الادویة ناصری)] و کتاب‌های دوم و سوم و چهارم، که انجام‌های هر یک از این قرار است: (۱) - تمام شد کتاب دوم دواسازی به دست کمترین بنده درگاه نصرت خراسانی به تاریخ سیم شهر رجب ۱۲۸۶ در مدرسه مبارکه دارالفنون در ایام امتحان دولتی، در عین اغتشاش حواس و پریشانی خیال [ص ۱۳۵]. (۲) - تمام شد جلد سیم دواسازی در مدرسه مبارکه دارالفنون به تاریخ ۲۵ محرم ۱۲۸۸ [ص ۳۸۵]. (۳) - تمام شد جلد چهارم کتاب دواسازی در مدرسه مبارکه دارالفنون به دست کمترین نصرت طبیب، ۱۹ صفر ۱۲۸۸ (با سجع مهر نصرت) و در حاشیه افزوده: «احکم الحکماء و افضل الفضلاء عالیجاه استادی آقای آقامیرزا کاظم حکیم طبیعی» [ص ۴۱۱]. نسخه‌های دیگر - گویا - از همین اثر در کتابخانه ملی وجود دارد [فهرست، ج ۵، ص ۴۹۲؛ ج ۶، ص ۱۰].

- **پاتولوژی** (ش ۲۵۴)، آغاز: جلد اول کتاب پاتولوژی که علم به امراض است، انجام: فصل چهارم در اورام ... دوران دم، حرّره کمترین نصرت خراسانی، شعبان ۱۲۸۶ (با سجع مهر نصرت) [ص ۴۲۱].

- **تشریح** (ش ۲۴۱)، انجام: تمام شد علی‌الحساب تشریح نه قسم عصب عالیجاه مقرب الخاقان استادنا الاعظم دکتر طولزان فرانسوی، به دست کمترین نصرت خراسانی در مدرسه مبارکه دارالفنون در شب پنجشنبه ۱۴ ذی‌قعدة ۱۲۸۶ [ص ۲۸۷] - فصل در

بیان اعصاب ربطی، انجام: والسلام، به تاریخ چهارشنبه ۸ محرم ۱۲۹۳ (نصرت) [ص ۳۳۴].

- **جلاء العیون** (ش ۲۹۵)، آغاز: اما بعد، چون عالیجاه حکیم پولاک نمسوی که معلم نخستین طب و جراحی در مدرسه مبارکه دارالفنون بوده، و علوم طبیه و جراحیه فرنگی را به زحمت تمام در ایران منتشر گردانیده ... (الخ). انجام: این بود تفصیلی از علم کحالی طبی که از برکت خداوند بر بندگان او مفید افتد، تمام شد این رساله کحالی در خدمت ذی رفعت مقرب الخاقان استادی حکیم شلیمر فلمنکی، عصر یوم جمعه ۲۹ شهر رمضان، به دست کمترین نصرت طبیب خراسانی، سنه ۱۲۸۷ (سجع مهر) [ص ۱۳۹].

- **رساله شیمی**، که نسخه خطی (مورخ ۱۲۹۲ ق) آن در کتابخانه عبدالحمید مولوی مشهد (ش ۵۱۵/۱) موجود است [فهرست منزوی، ۱ / ۴۲۹].

- **پاتولوژی** (ش ۲۹۱)، جلد دوم، در اورام آلات دوارش دم ... (الخ)، انجام: تمام شد در شب سه شنبه ۱۶ ربیع ۱ / ۱۲۹۳ ق، به دست کمترین نصرت طبیب قوچانی، امید که به دست نااهل گرفتار نشود [ص ۴۳۰].

- **پاتولوژی** (ش ۲۹۲)، کتاب دوم، مسمی به تغییرات دم ...، انجام: تمام شد نوع دویم امراض فی دوم ربیع ۱ / ۱۲۹۴ [ص ۲۸]، کتاب سوم، آغاز: بسمله، الکتاب الثالث من کتب العشره من کتاب **العلل و الامراض فی الاورام** ...، انجام: تم الکتاب الثالث ... فی یوم الاربعاء / ۱۰ صفر ۱۲۹۵ / و يتلوه کتاب الرابع فی نزف الدم [ص ۳۰۹]، کتاب چهارم ... (پایان ناتمام) [ص ۱۱۵ جزو]، کتاب پنجم، در تغییر ترشحات غیرطبیعی ... (پایان ناتمام) [ص ۱۳۵ جزو].

- **پاتولوژی** (ش ۲۹۳)، کتاب ششم در سموم ...، انجام: در جراحت سادة معده، دکتر رضا [علی آبادی] مرحوم شد، کتاب ناقص ماند / ۱۲۹۴ / نصرت طبیب (با سجع مهر) - جمع آوری جزوهای این کتاب و اتمام ... آن در شب چهارشنبه ۵ ذیقعه ۱۲۹۶، قریب ۹ سال مرحوم دکتر تارا در [؟ اسم را محو کرده اند] این کتاب معطل کرد، آخر هم به انجام نرسید [ص ۵۱۶]. نسخه دیگر از این اثر در کتابخانه ملی وجود دارد [فهرست، ج ۶، ص ۳۹۸].

- **حفظ صحت ناصری** (ش ۱۹۳)، آغاز: بسمله، حمد له، اما بعد، مدتی بود که بنده

جانی نصرت قوچانی در خیال آن بود که در این اواخر عمر تحفه از خود یادگار به روزگار گذارد ... (الخ)، انجام: العبد نصرت طبیب قوچانی، شب جمعه ۱۱ ج ۱ / ۱۳۰۷ ق، فارغ گردید از تصنیف این نسخه شریفه موسوم به حفظ الصحة ناصری، که این نسخه را در روز دوشنبه غره رمضان ۱۳۲۳ ق، به فرزندش میرزا عزیزالله خان یادگاری داده است [ص ۹۰]. **نسختی** دیگر از این کتاب، که بایستی نسخه اصل بوده باشد، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ش ۲۱۶۸) هست که در آغاز آن، تقریظی به مهر «نیرالملک» (جعفر قلیخان پسر رضا قلیخان هدایت) - وزیر علوم نوشته شده، و در پایان کتاب، مؤلف شرحی از وضع مدرسه دارالفنون (ص ۶۷۹)، فهرستی از پزشکان زمان خود (ص ۶۸۲)، فهرستی از بیماری‌های سالیانه تهران (ص ۶۸۶) نوشته، و هم خواسته است که فهرستی از کتاب‌های ترجمه شده طی مدت چهل سال تأسیس دارالفنون [۱۳۰۸=۱۲۶۸+۴۰] ولی مطلب ناتمام مانده است (ص ۶۸۷). مؤلف تصریح می‌کند که کتاب (حافظ الصحة) را از زبان فرانسه ترجمه کرده، و پس از فهرست مطالب، قصیده‌ای در مدح ناصرالدین شاه و وزیراعظم امین السلطان گفته، که در آن «نصرت» تخلص کرده است. [فهرست مجلس، ج ۶، ص ۱۳۵-۱۳۶].

- **خمس ناصری** (ش ۱۵۶)، این همان نسخه پاکنوشته از روی نسخه مسوده (ش ۱۱۷) است، که کتابت فقره دوم آن (- تشریح مختصر) را در ۲۶ ع ۱ / ۱۳۱۴ پایان برده [ص ۱۶۲] و در خاتمه‌الکتاب گوید: «بنده کمترین نصرت طبیب این کتاب را پس از سی و شش سال تجربه علمی و عملی [از ۱۲۸۰=۱۳۱۶-۳۶] برای اولاد خود نوشت ...، به تاریخ دوم شهر ذیحجه ۱۳۱۶ [ص ۶۷۰]. یادداشت مقدمه مؤلف در این نسخه، شامل ذکر اسامی استادان اوست (به تاریخ ۱۳۱۷ و اضافتی به تاریخ ۱۳۲۰ ق) که در فهرست توصیفی بشرح خواهد آمد. [انتهی].

۱۱۸

قربادین شفائی، داروشناسی [فارسی]

تألیف میر مظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) معروف به «حکیم شفائی» که این کتاب وی به «قربادین مظفری» یا «طب شفائی» هم اشتها یافته،

ادویه و داروها به ترتیب الفبایی آنهاست. (رش: ش ۲۴ و ۷۸ و ۱۲۶). ضیاءالاطباء کرمانشاهی در یکی از حواشی خود بر این نسخه (به سال ۱۳۱۶ ق) گوید که این قرابادین در ۳۵۶ سال قبل [- یعنی: ۱۳۱۶-۳۵۶ = ۹۶۰ ه. ق] نوشته شده است (گ ۱۲۰ ر). نسخه حاضر خطبه کتاب را ندارد، و از «ایارج» روفس می آغازد و در صفت «یاقوتی» می فرجامد. اساساً نسخه های «قرابادین شفائی» اختلافاتی جزئی در ترتیب ادویه یا بعض عبارات با هم دارند.

- آغاز: بسمله، نخستین مسهل معروف ایارج روفس است و بزرگان دیگر ایارجات ساخته اند و ایارج نام نهاده اند، فایده آن آنست که جمیع امراض ...

- انجام: ... از هر یک سی مثقال غسل صاف به قدر احتیاج به طریق معهود معجون سازند، شربتی یک مثقال بعد از چهل روز استعمال نمایند، الحمدلله.

خط شکسته نستعلیق هندی منصورعلی حسینی موسوی که نسخه را به فرمایش مرزا محمد علیخان صاحب کربلائی (امامی) در شهر «غارنپور» نوشته، و در روز جمعه ۵ ج ۲ / ۱۰۹۷ (؟ - یا) ۱۲۰۰ (؟) پایان برده است. ۱۳۲ برگ، کاغذ اصفهانی، ۱۹ سطر، ۱۷×۸، با جلد قهوه ای سوخته، ۲۲×۱۲/۵. عناوین و اسامی به شنگرف است. ۱۱ برگ اول نسخه، مجربات ادویه توأم با ادعیه و تعاویذ است که به راستا و چلیپا نوشته آمده، و از جمله یادداشت تملیک حاج میرزا ابوالقاسم ضیاءالاطباء کرمانشاهی هم به تاریخ ۱۳۰۰ ق (گ ۱ ر) هست، و همو گوید:

«توضیح اینکه دستورات و نسخه جات این کتاب برای مردمان هندوستان نافع است، اهالی ایران و طبای حاذق جایز نیست از روی این کتاب دستور داده عمل کنند. مزاج اهالی ایران مناسب این ادویه و دستورات نیست، و اغلب ادویه این کتاب در ایران یافت نمی شود، من از اول تا به آخر این دستورات را مطالعه نموده، بعضی از نسخه ها و دستورات او با قدری کم و زیاد (اگر) طبیب حاذق ایرانی دستور بدهد نافع است انشاءالله، ۱۳۱۶ ق»، و نیز یادداشت دیگر با سجع مهر همو: «بسم الله تعالی، کتاب طبی است در ادویه و دستورات آن جزو کتابخانه حقیر ضیاءالاطباء» (۲ ر). هم چنین ۱۱ برگ آخر نسخه، مجربات دارویی، و صفات بعض مواد (گ ۱۲۱)، سپس پاره ای از کتابی بدین آغاز: فایده اول در بیان سبب احتیاج به داروی مرکب و کیفیت ترکیب ادویه مرکبه،

بدان ایدک الله تعالی که اکثر اطباء متفق‌اند و در کتب ایشان مذکور است ... الخ»، به خط نسخ خوش با علامت شنگرفی (۱۲۲-۱۲۶)، آنگاه واژه‌نامه مواد ادویه به همان خط نستعلیق (برگ ۱۲۱) که اسامی به ترتیب الفبائی (از «اُئمد» تا «دارفلل» سرخ نوشته است (۱۲۶-۱۳۱)، شرحی به عربی راجع به «دهن الشونیز»، و مسهلات (۱۳۱-۱۳۲)، و بر میان جلد نوشته است که «ورق کتاب صد و سی و دو ورق است، اول تا آخر، خرید کتاب شش هزار دینار است، ۱۳۰۲ ق».

۱۱۹

لوامع الاشراف فی مکارم الاخلاق [فارسی]

معروف به «اخلاق جلالی» تألیف جلال‌الدین محمد بن اسعد دوانی (م ۹۰۷ ق) که آن را به نام سلطان اوزون حسن بیگ آق قویونلو (۸۷۱-۸۸۲ ق) و پسرش سلطان جلیل (۸۸۲-۳ ق)، در سه بخش فلسفه عملی، مرتب بر سه «لامع» و هر لامع در چند لمعه تألیف کرده است: ۱. تهذیب اخلاق، ۲. تدبیر منزل، ۳. سیاست مدن. مقدمه آن را «مطلع» و مؤخره را «مغرب» نامیده، و یاد کرده است که اکثر فوائد کتاب «اخلاق ناصری» نصیرالدین طوسی در آن احتوا یافته، و چون او کتاب خود را با وصایای افلاطون به شاگردش ارسطو ختم نموده، وی نیز در اقتدا بدو خاتمه کتاب را بر دو «سمت» نهاده: یکی در وصیت افلاطون، دوم در ترجمه وصایای ارسطو از کتاب «سراسرار» که در اصل به یونانی بوده و برخی مترجمان عصر مأمونی آن را به عربی نقل کرده‌اند. آغاز کتاب «لوامع الاشراف» را چنین آورده‌اند: «افتتاح کلام به نام واجب الاعظام سلطانی سزد که به امر نافذ ازلی جنود مجنده اعیان ممکنات را ... (الخ) و انجام آن را «به حق عین الاعیان محمد و آله و اخوانه من ذوی العیان ...»، و از این کتاب نسخه‌های متعدد در کتابخانه‌های ایران و خارج هست، و تاکنون بیش از ده بار بطبع رسیده است. اما نسخه حاضر تنها ثلثی از کتاب، یعنی فقط «لامع اول» در تهذیب اخلاق شامل ۱۰-۱۱ لمعه باشد، و اوراق اول و آخر آن هم افتاده است:

- آغاز (موجود) نسخه: هیچ قابل زوال طبیعی نیست، بین است، چه به ضرورة معلوم است که طبع آب را تغییر نمی‌تواند کرد که ... (الخ)

-انجام (موجود) نسخه: و اگر چه او را هیچ نباشد و از ... لوکان لاین آدم ...، ثالثاً و ما یملا ... پر می نشود ... و کندی.

خط نستعلیق سده ۱۰ ه. ق، ۹۰ برگ، کاغذ نخودی اصفهانی، ۱۶ سطر، ۱۱/۵×۵، در جلد مقوایی فرسوده، ۱۷/۵×۱۰. عنوانها، «بیت»ها، خط و نشانها شنگرف است. بر عطف کتاب و ورق اول نوشته است «مواعظ العرفا فیه من المطالب و المآرب ...»، به خط ابن زین العابدین مازندرانی، و پسرش افزوده است: «این خط والد ماجد طاب ثراه می باشد، و این کتاب قسمتی از اخلاق جلالی است»، و بعضی توضیحات مختصر در برخی از کرانه صفحات، و خط «وقف» هست.

- الذریعه، ج ۱۸، ص ۳۵۹-۶۰.

- فهرست منزوی، ج ۲، ص ۱۶۷۲.

- فهرست مشار، ف ۱۳۵.

۱۲۰

خلاصه التجارب، در پزشکی [فارسی]

تألیف امیر سیّد سراج الدین بهاءالدوله حسن (م ۹۲۶ ق) - ابن میر قوام الدین شاه قاسم فیض بخش (م ۸۸۱ ق) - ابن میر شمس الدین محمد نوربخش حسینی رازی (۷۹۵-۸۶۹ ق) طرشتی که آن را به سال ۹۰۷ ق / ۱۵۰۲ م در مسکن خود «طرشت» از دیهه‌های ری ساخته، و بر ۲۸ باب مرتب نموده [رش: ش ۱۵ و ش ۳۴۶] که شمار آنها در نسخه‌ها مختلف و بین ۲۴ تا ۲۸ باب باشد، و در نسخه (ساقط الاول و ناقص الآخر) حاضر بکلی مشوش و نامرتب است، حتی بعضی از باب‌ها را ندارد.

آنچه از رهگذر بررسی اجمالی نسخه، مزید بر اطلاع درباره احوال بهاءالدوله نوربخشی می‌گردد، این که وی طیّ اسفار متعدد از جمله به هرات رفته، و بهری از «تجارب» پزشکی وی مبتنی بر معالجات مرشد و استادش بوده، که از وی به عنوان «حضرت - مدّظله العالی» یاد می‌کند. هم چنین از استاد علی الدین محمد هندی جراح ساکن هرات (۲۲۵ پ)، مجربات حکیم خلیل (۶۱ ر)، مجربات خودش در هرات (۴۴ پ) و داستان جوان بیماری که هم در هرات «حضرت مدّظله العالی» او را معالجه

کرد (۱۰۹ پ)، سفر به استرآباد (۱۱۰ پ)، سفر به همدان و داستان ملاکوزۀ هزّال (۱۱۱ پ)، زمستان ری (۱۲۷ ر)، بیماری کودک یکسال و نیمۀ سلطان حسین میرزا بایقرا در هرات که باز «حضرت مدّظله العالی» معالجه نمود (۱۲۹ ر)، و سفر به ساوه در سال ۹۰۴ ق، بیماری امیر شیخ جلاّیر که یکی از استادانش - مولانا عطاءالله طیب کردستانی - او را معالجه کرد (۱۵۵ پ)، از مجربات اهل ری (۱۶۲ پ) و جز اینها. مؤلف که باید گفت برخی او را (فهرست نجم‌آبادی، ۳۲۸) با حکیم محمد علوی خان (صاحب «مطب علویخان») اشتباه و اختلاط کرده‌اند، کتاب‌های دیگری همچون «هدیة الخیر» در شرح چهل حدیث، نظریه مشرب عرفانی خود و خاندانش، و جز اینها نوشته، که مانند خلاصۀ التجارب مکرّر در هندوستان بطبع رسیده است.

- آغاز (موجود) نسخه: اینها آنچه قوی افتد و متمکن و کهنه گردد، علاج آن مشکل گردد. علاج، آنجا که سبب آن غلبۀ تراکم چرک گوش و بسته شدن آن باشد ... (الخ).

- انجام (موجود) نسخه: ... و علاج اعبائی و چرب کردن گرده‌ها و مذاکیر و خصیه‌ها عظیم نافع آید به پیه و موم، و هیچ غذا و دوائی گرم و پنیر بکار نباید داشت، و چیزهای خالی از فواکه و غیره همه مضر بود، و چیزهایی که فی‌الجمله معری و متعدل.

خط نستعلیق اوایل سده ۱۳ هـ. ق، ۲۵۹ برگ، کاغذ کبود فرنگی، ۲۵ سطر، ۲۷×۱۳/۵، در جلد مقوا و می‌شن مشکی، ۳۳/۵×۲۱. عنوانها شنگرف است.

حاشیه‌نویسی نسخه از عبدالعلی قراگوزلوست که در شرح بیماری وبا چنین نوشته است:

«باید فراموش نکرد وبایی را که در سنه ۱۲۳۶ واقع شد.» (۲۱۹ پ)، و حواشی و

توضیحات او در معجون‌ها و حب‌ها بیشتر نقل از «تحفه حکیم مؤمن»، و از مجربات

حکیم عمادالدین محمود (۲۱۶ پ) و یکجا منقول از خط مرحوم حکیم محمدباقر (۲۵۳

پ) نوشته است. یادداشت «حسین مجیدی» در تاریخ ۳۵/۱/۵ مطابق ۱۳۷۵ ق (۵۶ پ)

هم هست.

- فهرست منزوی، ۱، ۸-۵۲۷.

- فهرست مشترک، ۱، ۳-۵۵۲.

۱۲۱

طَبَّ اکبری

[فارسی]

تألیف حکیم محمداکبر شاه ارزانی بن میرحاجی محمد مقیم دهلوی (م. ع ۲ / ۱۱۳۴ ق / ۱۷۲۲ م) که آن را پس از فتوح محی الدین ابوالمظفر محمد عالمگیر «اورنگ زیب» پادشاه غازی (۱۰۶۹-۱۱۱۹ ق) در ایالت دکن هندوستان، به سال ۱۱۱۲ ق / ۱۷۰۰ م تألیف کرده، و گویند که در سال ۱۱۱۵ ق به دربار او پیوسته است. مؤلف، کتاب‌های طبی دیگری هم نوشته [رش: ش ۳۹ و ۱۰۲]. این کتاب، در واقع، ترجمه فارسی شرح اسباب و علامات حکیم برهان‌الدین نفیسی کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) است، که همراه با اضافات از کتب دیگر، مانند قانون، موجز، ذخیره، کفایه، و جز اینها تألیف نموده، و بر ۲۸ باب در درمان بیماری‌ها از سر تا پا، مرتب ساخته، که مکرر در هند بطبع رسیده است.

- آغاز: بسمله، صحیح‌ترین کلامی که مشام ناطقه دانش آیین را که آیین ادراک محسوسات و معقولات است، از شمیم گزارش تقویت تامّ دست دهد ... (الخ).

- انجام: در این خاتمه اشعار بر آن کرده تا هر دوایی مرکبه مستعمله بر لغت مصطلحه و فواید ضروریه که در این مختصر ثبت یافته و آن را بخواهند از این خاتمه نشان مواضع او دریابند، و این درویش را به فاتحه خیر یاد دارند.

خط شکسته نستعلیق هندی (ن ۱ س ۱۳ ه. ق)، ۲۹۴ برگ، کاغذ نخودی بنگالی، ۲۳ سطر، ۲۲/۵×۱۴/۵، با جلد کالینگور قهوه‌ای در صحافی جدید، ۳۲×۲۱/۵. عنوان‌ها و بعضی خطوط بالای مقول قول‌ها شنگرف است. بر دو ورق اول، فهرست مطالب (باب‌ها و فصل‌ها) نوشته آمده، و برگ آغازین نیمی که ساقط شده ننویس است به خط دکتر (سرهنگ) حسام‌الدین خرمی چشم پزشکی ارتش (که مجموعه نسخ خطی ارزنده‌ای داشت، و راقم این سطور تعدادی از آنها را دیده و فهرست کرده‌ام). بر ورق ۲۷۴، در یادداشت داود یحیی به تاریخ ۱۳۲۳/۸/۵ ش آمده است که کتاب مال مرحوم ملاابراهیم (یهودی) بوده، بعضی توضیحات او به خط عبری بر کرانه برخی از صفحات دیده می‌شود.

۱۲۲

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سیدزین‌الدین / شریف‌الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که آن را به سال ۵۰۴ ق در نه کتاب تألیف کرد، سپس کتاب دهم را نیز در «تمه کتاب ذخیره» به عنوان «قربادین» در دو مقاله (-گفتار) بدان افزود. [رش: ش ۱۱ و ۱۷].

نسخه حاضر که حسب برگشمار همانا مجلد دوم کتاب است، و از برگ ۳۵۲ تا برگ ۷۲۱ را شامل باشد، از اواخر باب دوم از مقاله هشتم «کتاب ششم» را تا آخر کتاب - یعنی باب سی و یکم از مقاله دوم «کتاب دهم» (-تمه ذخیره) را در بردارد.

- آغاز (موجود) نسخه: اسباب که یاد کرده آمده است اندر بیش افتاده باشد، علاج آنجا که علامت خون ظاهر بود اول رگ با سلیق زنند ... (الخ).

- انجام: غار بدلش برگ نام است عاقبت بدلش نیل اواسارون و نیم وزن او فشین، غاریقون بدلش میل او ترمدست و میل او صبر است و بعضی گفته‌اند که سنگش اقیمون و ده یک خریق، تم.

خط نسخ خوش سده ۱۱ ق، ۳۶۲ برگ، کاغذ آل اصفهانی آهار و مهره، ۲۱ سطر، ۲۰×۱۲/۵، با جلد چرمی لایی قهوه‌ای روشن، ۳۰×۲۰. عنوان‌ها (باب‌ها و صفت‌ها) شنگرف است، متن در جدول لاجورد باشد. خط تملیک «ملاحسین» با یک نسخه طبی و یادداشت احمقی که کتاب را «جواهر اللغة سلیمانی» (!؟) نوشته، و یک تعویذ چهار سویی برای احضار غائب بر ورق آخر آمده است.

۱۲۳

دزد و قاضی، داستان (منثور). [فارسی]

حکایتی است اخلاقی که گویا اصل عربی آن به عنوان «قصه بشیرالقاضی» از روزگار هارون الرشید خلیفه عباسی در بغداد پدید آمده، نسخه‌های آن در عبارات، و نیز روایات آن مختلف است. روایتی از آن در طهران (۱۲۶۲ ق، ۱۳۴۴ ق، ۱۳۰۶ ق، و ...) بطبع رسیده است. [بنگرید: الذریعه، ج ۸، ص ۱۴۸ / فهرست منزوی، ج ۵، ص ۳۷۱۳-۱۴ / فهرست مشار، ۱۴۱۲].

- آغاز: اما راویان اخبار و ناقلان آثار و محدثان روزگار چنین روایت کرده‌اند که در شهر بغداد قاضی بود و به انواع علم آراسته و اهل بغداد از دانش وی آسوده بوده‌اند، القصه ...

- انجام: بعد از آن چه چاره‌ها می‌ساختم دهان سگ به لقمه، از این جهت شرّ او را از خود دور کردم به سبب یک‌هزار دینار.

خط شکسته نستعلیق (ن ۲ س ۱۳ ق)، ۱۳ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۲ سطر، ۱۵×۹، به صورت جزوی نادرخته در یک جلد مقوا با تیماج مشکی ضربی شمس و ترنج به رنگ‌های زرد و زنگاری بر رو و پشت، ۲۳×۱۵.

۱۲۴

منافع افضلیه، داروشناسی [فارسی]

تألیف حکیم علی افضل (قاطع) ابن محمد امین قزوینی (نیمگاه سده ۱۱ ق) که این کتاب را مشتمل بر بعض امور نافع در صنعت طبّ، در سال ۱۰۵۱ ق / ۱۶۴۲ م برای برادرزاده‌اش غیاث‌الدین علی نوشته است. کتاب دیگر وی «فوائد افضلیه» است که آن را به نام شاه‌عباس ثانی صفوی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق) در یک فاتحه و سی و شش فائده (- منفعت) و یک خاتمه تألیف کرده است. «سبب اشتها او به «قاطع» آن بود که در تقطیع انواع تصاویر و خطوط ید بیضاء می‌نمود» (مقدمه فوائد افضلیه). اما «منافع افضلیه» را در یک «فاتحه» و سی «منفعت» و یک «خاتمه» با استناد به کامل الصناعه مجوسی، قانون ابن سینا، فصول ایلاقی، عیون الشفاء هندی و جز اینها، با اشاره به مجربات خودش نوشته، و از کتاب‌های دیگرش «فوائد» و «مفید» و «جوارش» یاد کرده است.

آغاز کتاب را چنین یاد کرده‌اند: «بسمله، حمد له، اما بعد، چونین گوید اقل الاقل علی افضل الطیب ... المشهور بقاطع که این رساله مشتمل است بر بعض امور نافع در صنعت طبّ، منتخب از کتب معتمده ...». نسخه حاضر که اوراق اول آن افتاده، از «منفعت هفتم در منضجات» را، و تا اواخر «منفعت سی‌ام در بعضی فواید نجومیه که هر طیب را ...» - شامل چند «فایده» - داراست.

- آغاز (موجود) نسخه: هلیله پرورده و از مفرحات و معاجین اکثر از آنچه در

منویات قلب مذکور خواهد گردید ان شاء الله تعالی مناسب و نافع است، صفة شرابی که صاحب کامل ... (الخ).

-انجام: و باید که قمر ناقص النور والحساب (کذا) بود و باید که متصرف از سعدی و متصل بعدی دیگر باشد و باید که فوق الارض بود و متصل باشد به کوکبی.

خط شکسته نستعلیق (ن ۱ س ۱۳ ق)، ۲۲۳ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۱۹ سطر، ۱۵×۹/۵، در جلد میشن زرد و مقوای صحافی شده جدید، ۲۰×۱۴/۵. عنوان‌ها و اسامی شنگرف، و در اواخر نسخه به سرخ یا با قلم درشت در کرائه صفحات نوشته است. بر ورق اول نسخه یادداشت «وجهی که ملاحسین از خواجه مهدی گرفته، مبلغ پنجاه ریال اصل وجه و ده ریال وجه معامله ... به ریال محمد شاهی بود، در شب ۱۴ ذیحجه ۱۲۵۲ ق که شب عید نوروز بود»، و هم چنین «مبلغ ۲۴ ریال هم ترکمان داده به ضمانت ملک محمدعلی که بیع شرط می‌باشد ...» در همان تاریخ، و چیزهای ودیعه «توفنگ چنماخی، کارد، عبائی ...» بود، با یادداشت «طریقه زیارت عاشورا»، و «نماز شب پیغمبر -ص»، و «نماز رضایت خصم ...» نوشته آمده است. بر ورق آخر، تاریخ تولد «نور چشمی دولت خانم» در ۱۵ ذیقعد ۱۲۹۷ ق، و یک یادداشت طبی «بسمله، بدان که امراض سودا بیست و چهار قسم است ... الخ» هست.

- الذریعه، ج ۱۶، ص ۳۲۵.

- فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۷۶ و ۶۰۳.

- فهرست دانشگاه، ج ۹، ص ۱۳۴۱.

Storey, P.L., vol. II, part 2, P. 259.

۱۲۵

علل و امراض، در پزشکی [فارسی]

نسخه اول و آخر افتاده‌ای که دستنوشته مؤلف ناشناخته، حدود دهه‌های یکم تا سوم سده گذشته (۱۳ ق)، بسا که از دانش آموختگان دارالفنون و مدرّسان آنجا بوده، در طبّ جدید که مبتنی بر متون فرانسوی است، و در ۱۰ کتاب (= دفتر) ترجمه و تألیف نموده، که نسخه سواد حاضر شامل ۵ کتاب می‌باشد: ۱. کتاب حمیات (... - ۱۵ ر)،

۲. کتاب امراض دم (۱۵ ر - ۲۳ ر)، ۳. کتاب اورام (۲۳ ر - ۱۰۱ ر)، ۴. کتاب نرف الدم (۱۰۲ پ - ...)، ۵. کتاب ترشحات (۱۳۳ پ ...). هر یک از کتاب‌ها در چند باب باشد که از برگ ۱۲۷ مطالب آنها در جابجایی کراسه‌ها هنگام صحافی منقطع، و در جای دیگر متصل می‌شود، و بر رویهم ثلث آخر کتاب مشوش است. اما عناوین موضوعی در بیان علل و امراض تقریباً بدین ترتیب است: تشریح، تاریخ، تقسیم، صفات، اسباب، علامات، دوام و انتها، تشخیص، تقدمة المعرفة، و علاج.

- آغاز (موجود) نسخه: جراحی نادر است که دیده شود، و فقط یک مسیحی در محل آنها باقی می‌ماند که بعد از چند ماه رفع خواهد شد، و در یولونید همراهی می‌کند با حمی و عدم اشتها ... (الخ).

- انجام (موجود) نسخه: و در روز ششم و هفتم رطوبت جوف آنها کورگشته شروع نمایند به خشک شدن ...، به انجام رسد از نهم تا دهم و بوی مخصوص ابله احساس نمی‌شود و بعد از سقوط فلوس.

خط شکسته نستعلیق مؤلف (دهه‌های ۱ تا ۳ سده ۱۳ ق)، ۲۲۰ برگ، کاغذ جدید، ۱۹ سطر، ۱۴/۵×۱۰/۵، با جلد کالینگور قهوه‌ای، ۲۰/۵×۱۵/۵. بالای عنوانها بعضاً خط کشیده، خط خوردگی‌های نسخه سواد هم از مؤلف است.

۱۲۶

قربادین شفائی، در داروشناسی [فارسی]

تألیف میرمظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) معروف به «حکیم شفائی» صاحب رسالات و کتب پزشکی و حتی دیوان اشعار، که این کتاب وی به «قربادین مظفری» یا «طب شفائی» هم اشتها یافته، ادویه و داروها به ترتیب الفبایی آنهاست. (رش: ش ۲۴ و ۷۸) نسخه حاضر ناقص است و تا حرف قاف (قرص‌ها) را داراست.

- آغاز، بسمله، الحمد لله الحکیم ... والسلام علی من اوتی الحکمة و الکتاب ...، بعد پوشیده نماند که ... در مدتی مدید ترکیبی چند که در معالجات امراض از آن‌گیزی نبود جمع کرده بود ... منتظم کرد تا کتاب جامع و مستغنی از سایر قربادینات و به ترتیب حروف تهجی مرتب ساخت.

- آغاز (موجود) نسخه: ... و در گل حکمت گیرند، و در کوزه نو نهند، و در کوره فخاری بگذارند تا پخته شود، و بعد از آن صلایه نموده.

خط شکسته نستعلیق سده ۱۲ ق، ۷۸ برگ، کاغذ فرنگی آهار و مهره، ۱۹ سطر، ۱۵×۷، در جلد کالینگور قهوه‌ای صحافی جدید، ۲۱×۱۳. عنوان‌ها، اسامی ادویه و «صفات» ها شنگرف است. نسخه از آن طبیبی بوده که بر کرانه صفحات بعض مجربات خود یا نسخه‌های دارویی دیگر نوشته است.

۱۲۷

شرح الموجز فی الطبّ [عربی]

گزارش حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) بر کتاب «الموجز فی الطبّ» - که اختصار ابن نفیس قرشی / علاء‌الدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم دمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م) از «القانون فی الطبّ» لابن سینا (م ۴۲۸ ق) در چهار فنّ است. این شرح موجز القانون که «أَجُودُ وَأَشْهَرُ» شروح کتاب موجز القانون دانسته شده، نفیسی کرمانی طبیب دربار میرزا الغ بیک بن شاهرخ تیموری (۸۵۳-۸۵۰ ق) آن را پیشتر هنگام اقامت در کرمان درس می‌گفته، تا آن که تعلیقات خویش را در سمرقند جمع و مرتب ساخته، و از آن در غزّه ذیحجه سال ۸۴۱ ق پرداخته است [رش: ش ۲۷/۲ و ۱۱۵].

- آغاز (موجود) نسخه: للامر علی المعالج فانّ استنباط الجزئیات الحقیقیه مثل تشخیص مرض عرض لزیّد مع سببه و علاماته و معالجاته من القواعد الجزئیة المذكورة فی الفنی (؟) اهون علیه من استنباطها من القواعد الکلیه المذكورة فی الفن الاول ...

- انجام: و قال جالینوس رأیت قوماً اکلوا منها فعاشوا، لکنهم لم یقتصروا علیها وحدها بل استعملوا معها ادویه اخرى مما خبرناه فی نهش الکلب، قال و بلغنی ان قوماً اقتصروا علیها وحدها فماتوا فی آخر الامر، واللّه اعلم، انتهى تعلیق هذا الکتاب.

خط نیم شکسته سده ۱۱ ه. ق، ۳۶۰ برگ، کاغذ اصفهانی نخودی آهاری، ۳۱ سطر، ۱۹/۵×۷، با جلد تیماج مشکى و عطف و گوشه چرمی سرخ فرسوده، ۲۴/۵×۱۲/۵. خطوط بالای مقول قولها و بعض عنوانها در حاشیه به شنگرف است.

غالب اوراق را به طور راستا و چلیپا حاشیه نویسی کرده اند، و تا ورق ۱۶۳، اشعار فارسی بر لبه های اوراق نگاشته اند. حاشیه نویسی نسخه که گویا «روح همدان» نام داشته، از جمله در اوراق بیاض ۱۳۸ و ۱۳۹ آیات و عباراتی به نسخ نوشته، و همانجا ابیاتی ترکی هم به نستعلیق قلمی شده است. بر ورق آخر، نسخه های طبی و چندبیتی فارسی از جامی نوشته آمده است.

۱۲۸

[عربی] شرح الکافیة، فی النحو

گزارش جامع و مشروح شیخ رضی الدین (نجم الأئمة) محمد بن حسن استرآبادی نحوی (م ۶۸۶ ق) است بر «الکافیة فی النحو» شیخ جمال الدین ابو عمرو عثمان بن عمر مالکی - معروف به «ابن حاجب» نحوی (م ۶۴۶ ق) که شرح مزجی بزرگی است در غایت تحقیق و تدقیق، به گفته سیوطی مانند آن کتابی در نحو تألیف نشده، آن را به سال ۶۸۳ ق در نجف نوشته، و این شرح الکافیة مکرر در ایران بطبع رسیده است. ورق آخر نسخه ساقط است.

- **آغاز:** بسم الله الذي جلب الآؤه تحاط بعده، و تعالت كبرياءه عن ...
عرفت في بحار عزته سابعة الوهام ... (الخ).

- **انجام** (موجود) نسخه: ... تعلم الفقه و النحو و جالس الحسن او ابن سيرين والّا فهي للتحيز نحو اضرب زيدا او عمرا او الفرق بينهما الاباحة فيها الجمع بين الفعلين.

خط نستعلیق سده ۱۲ هـ. ق، ۳۱۹ برگ، کاغذ اصفهانی آهار و مهره، ۲۴ سطر، ۱۸×۱۱، بدون جلد، با یک لایه میشن قهوه ای (که مال این نسخه نیست)، ۲۵×۱۸. مقول قول ها به شنگرف نوشته، کرانه برخی از صفحات حاشیه نویسی شده، لبه چند برگ آخر و صالی است. یادداشت خط خورده ملاحظه در کتاب به تاریخ ۱۲۲۷ ق، و یادداشت تملیک خط خورده محمد بن ناصرالدین، و خط و مهر تملیک زین العابدین در ۱۲۵۲ ق بر ورق اول هست.

- کشف الظنون، ۲ / ۱۳۷۰. - الذریعه، ۱۴ / ۳۱.

- فهرست مشار، ع ۵۶۰.

۱۲۹

شرح الاسباب والعلامات، در پزشکی [عربی]

گزارش حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) - معروف به «نفیسی» - طبیب دربار میرزا اُلغ بیک بن شاهرخ تیموری (۸۵۰ - ۸۵۳ ق) بر کتاب «الاسباب والعلامات» - تألیف نجیب‌الدین محمد بن علی سمرقندی (م ۶۱۹ ق) است، مشتمل بر همه بیماری‌های عارض بر تن آدمی، با اسباب و علامات، و اقسام و علاجات آنها، که از کتاب‌های پزشکی پیشین مانند **فصول** بقراط و **کامل** مجوسی و **قانون** ابن سینا در آن بهره برده است. این شرح مزجی را نفیسی به سال ۸۲۷ ق / ۱۴۲۴ م در سمرقند پایان برده، و آن را به سیده خاتون زن سلطان الغ بیک اهداء کرده است. در این شرح از بقراط، رازی، بوعلی، مسیحی، قرشی، نصیرالدین طوسی، و سدیدالدین کازرونی (- شرح الکلیات) یاد و نقل شده است. آغاز آن را چنین نقل کرده‌اند: «... و بعد، فیقول ... نفیس بن عوض بن الحکیم الطیب: انی قد کنت من اهل بیت مشهورین بهذه الصناعة ...»، این کتاب مکرراً در تهران (۱۲۷۲ ق، ... ۱۲۸۳ ق) و لکهنو (۱۹۰۴ م ...) بطبع رسیده است. اما از نسخه حاضر اول آن افتاده.

- آغاز (موجود) نسخه: و نفذت فی الاعضاء اَلَا اَنَّهُا لم یقرح بعضو من الاعضاء بالفعل التام علی سبیل الاستبتاع للرطوبات الفاسدة ... الخ.

- انجام: بمثل شیی من الحرمان و القسط و الاشنة، او ان یقتصر علی مثل جوز السرو و الابهل و سائرا ما ینفع فی ضماد الفتق فاتھا تشد العضو و تنشف الرطوبات، تمّ. خط نسخ عادی محمد مازندرانی متخلص به امانی که در ۹ رجب ۱۰۴۳ ق پایان برده است. ۲۷۶ برگ، کاغذ اصفهانی آهار و مهره، ۲۵ سطر، ۱۷×۷، با جلد کالینگور مشکی صحافی جدید، ۲۶/۵×۱۳/۵. خطوط بالای مقول قولها و بعض اسامی شنگرف است.

حاشیه‌نویس کتاب «محمد الحسینی» بعضی از حواشی را از کتاب‌های «مختصر»، «حاوی» و «مصادر» نقل کرده است. سجع مهرهای پاک شده در اول و آخر نسخه (با خط تملیک) و یک «نسخه فلونیا» بر صفحه آخر نوشته است. این یادداشت بر کاغذ مومی در لای نسخه دیده شد: «برات ورثه مرحمت پناه میرزا ابراهیم طبیب، برات ورثه حاجی

سید احمد کازرونی، و سایر ورثه حاجی سیدحسین طبیب ...، این دو قطعه برات متعلق است به جمعی از سادات ضعیف بیچاره نزد عذب‌باشی می‌باشد. استدعا خدمت حضرت فخامت نصاب داریم، مقرر فرموده از این قلیل رسوم صرف‌نظر نمایند که سبب ازدیاد دعاگویی و دوام عمر و عزت دولت قاهره شود، ان شاء الله، استدعای جمعی از سادات و ضعفا مقبول خواهد افتاد ...».

- کشف الظنون، ۱، ۷۷. - فهرست مشار، ع ۵۳۹.

- A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in ...
Med.Lib., London, 1967, pp. 174-178.

۱۳۰

مجموعه کیمیائی

جامع و کاتب و محشی و مدون یک کیمیاگر ایرانی شیعی صوفی بوده به نام: محمد کاظم بن محمدعلی بن حاجی محمد یوسف بن محمدعلی، طی سال‌های ۱۲۳۱ تا ۱۲۳۳ هـ. ق متفرقات بسیاری از بعضی منابع - عمدتاً گویا از مصابیح / مفاتیح «تنکلوشا» بابلی (؟) یا مؤیدالدین طغرایی (؟) در این صنعت گرد آورده، که ما آنها را بر ۲۱ جزء مستقل یا «رساله» تحدید نمودیم. جامع / کاتب مجموعه در رساله اکسیر مرغ زرین (ش) ۱۹ یاد کرده است که آن را در خدمت مولانا ابراهیم در «حلّه» عراق تجربه نموده، همو تاریخ تولد فرزندش «محمدعلی» را در ۲۸ محرم ۱۲۴۳ ق نوشته، که پیداست تا این زمان در حیات بوده است.

(۱) - [نسخات کیمیایی] (۱ - ۶ ر) [فارسی]

از «میرمحسن» (۱ پ - ۲ ر)، افاده «قاسم بیک» الصادق و ملامحمد سالیانی، مرحوم میرغلام محمد شیرازی، مرحوم ملا نجیبا، و از منظومه نورعلی شاه، تکلیس و اثبات نمک با شکل آزمایشگاهی (قرع و انبیق و قابلمه)، عمل نوشادر سیکانی، تفصیل احجار (فیلسوف، حکما، ماریه، انبیاء، اصل) با نقل از «حضرت شاه ولایت علی مرتضی»، آنگاه «الفبای خط ریحانی» [که در سیمیاست] و نسخه‌های کیمیایی دیگر، عقد (نقش بستن فرار) نسخه‌ها با جدول‌های نجومی و رقومی (۶ ر).

(۲) - [فرهنگ کیمیایی] (۶ پ - ۲۷ پ).

اصطلاحات و اسامی مواد و نباتات به عربی و فارسی مرتب بر حروف تهجی آنها (از الف تا یاء) که در ترتیب حرفاً بعد الحرف از «اس» را شامل است، و پیداست که از «آ» تا «از - اس -» نانوشته و یا در اصل ساقط باشد. اسامی مفردات و اصطلاحات کیمیایی با قلم درشت (به نستعلیق) که بالای آنها خطوط شنگرف، در ۴-۶ ستون طولی و ۹-۸ ردیف عرضی، و شرح آنها در زیر هر ماده و مدخل به قلم ریز نوشته آمده است:

- آغاز: اسفیداج، قلعی کاچونه. اسدشیر، به هندی باک. اسارون ...

- باب السین: سادیج، پنیرج ... ساج، اذن الفیل ... سایه پرور ...

- انجام: یون، بنفسج ... یهرو، یبروج الصنم گیاهی است ... [آنگاه تحت عنوان «مرکبات» چندتایی ذکر کرده، سپس ذیلی بر آن افزوده از «آب» تا «عصاره هر چیز» (گ ۲۸ ر) که ناتمام مانده].

طریق استخراج [طالع] و مقادیر عددی حروف جمل (۲۸ پ) و در حاشیه بالای برگ ۲۹ ر، اسامی «فلاسفه: جرجیس، فیثاغورس، هرمس، جابرین حیان صوفی، ریموس جوانی، مرقوس، ذوالنون مصری، فیلون، اقلیدس، ابوبکر محمدالرازی، ملاحسین کاشفی، ملای روم، ابن عمویه، ابن اسماعیل، حسامی، شمس تبریزی، امام فخررازی، ابن ولد» نوشته آمده است.

(۳) - [رسالة فی الکیمیاء] (۲۹ ر - ۳۹ ر) [عربی]

فصل‌هایی است از کتاب شمس المعارف و لطائف العوارف، للشیخ احمد بن علی بن یوسف «بونی» (م ۶۲۲ ق) که در ادعیه و علوم غریبه است، ظاهراً این جزء مشتمل بر مقاله کیمیایی آن باشد، چنان که در آخر آمده: «این رساله از شمس المعارف قلمی شد».

- آغاز: بسمله، و اما اسمه العلیم من ابهم علیه امر فی کشف سرّ من اسرار الله تعالی، فلید من علیه فمن استدّام علیه یسر الله علیه ما سألہ ...

- انجام: یقال له الجوّانی الذی کاتب الحکماء یعلمونه للملوك و لا یصلح الا لهم لسهولته و قربه و سرعة عمله وجود نعته، ولیکن ذلک آخر الکلام صنعته فی هذا الفصل الشریف.

کاتب جامع نسخه، عبارات چندی از حکیم ابوبکر محمد بن زکریای رازی راجع به

تدبیرالحجر معترضه وار وارد در کلام مؤلف کرده (۳۶ پ) و البته از این کار عذر خواسته است. حواشی فارسی «تدبیر گداختن طلق»، «ترتیب گل بوته» و «فصل در سفیدن کردن چیزها» ... (گ ۳۷ ر - ۳۹ ر) باید از همو باشد.

(۴) - [ابواب متفرقه] (۳۹ ر - ۴۲ پ) [فارسی]

بندها و باب‌هایی است پراکنده در صنعت کیمیا، با این عنوان‌ها: باب در سفید کردن کبریت، باب در سرخ کردن کبریت، باب در ترتیب کبریت با ...، صفة زادالمسافرین (۳۹ ر)، فصل در طریقی که کبریت به نوشادر سفید (مبدل می‌شود، باب در صفت اکسیر بیاض، باب در صفت آب زاج، باب صفت ماء خالده، (۳۹ پ)، در سفید کردن ...، باب در سرخ کردن ... (۴۰ ر)، باب در بیان حیوانات ... (۴۰ پ)، و گوید که «در رساله مفصل از امام جعفر صادق - ع - منقول است: «لو فَطَنَ طالِبو الِکِیمِیَا ما فی العذرة لا شتروها بانفس الاثمان و غالوا بها»، باب در عمل حسین اخلاطی قدس سره، باب در تکلیس زیبق، و مرقشیشا ... (۴۱ ر)، طریق گرفتن روغن زاج «از حاشیه کتاب منظومه نورعلی»، قلعی الشقیه «از کتاب مراسلات ملاحسین» (۴۱ پ)، طریق جوهر، سم الفار، قمری زیبق، اکسیر مشتری، فرّار صحیح و مجرب (۴۲ ر)، ابیاتی در بیان سنگ‌ها، جملات رمزی با معنی آنها - که از جمله گوید «اینها سرّ است و حکما کتمان کرده‌اند نهایت کتمان را»، قمر اعلا و ثبوت روح که بند پایانی است (۴۲ پ).

(۵) - [رساله در تیزاب‌ها] (۴۳ ر - ۵۲ ر) [فارسی]

گوید که «از کتاب جوک هندی قلمی شد»، با حواشی و نسخه‌ها و اوراد، رنگ‌ها بر طبع چهار سیاره، انواع دیگر با مطلع‌های «بسم الله»، «عمل مجرب فرّار»، «صفت»‌های شنگرف، حبّ زیبق، «معرفت اوزان ادویه‌جات ... که عامل در تدبیرات معطل نباشد» (۴۸ پ)، «رساله کاغذهای کبود ... که از رساله هندی جوک قلمی شد»، «باب چهارم از امیر سید هاشم بخاری چهار فصل (در تیزاب)، «عمل شیخ محمد عرب»، «فی وصف الزاجات» - متضمن ابیات در تشمیع آنها، عمل شمسی در مورد کبریت‌ها - از کلام شیخ احمد زین الدین (۵۲ ر)، و این کراسه از کاغذ کبود فرنگی ترتیب یافته است:

- آغاز: بسمله، در بیان تیزاب‌ها که اکسیر شود، اول بیارد تخم ماکیان و بجوشاند در

آب ...

-انجام: فأنه یحمر الملح، و فی موضع الرطوبة یصیر دهنأ و هو الاکسیر، مفاتیح، من کلام شیخ احمد.

(۶) - جنّة الوصال، در کیمیا (۵۲ پ - ۵۸ پ) [فارسی]

مثنوی از جمله منظومه‌های «جنات الوصال» عارف صوفی محمدعلی بن عبدالحسین (فیض علیشاه) بن ملّا محمدعلی (تونی) مشهور به «نور علیشاه» اصفهانی نعمه اللهی (م ۱۲۱۲ ق) خلیفه سید معصومعلی شاه دکنی (م ۱۲۱۲ ق) که قصد داشته است تا هشت «جنّت» بسراید، ولی اجل مهلت نمی دهد، «جنت سوم» را هم بپایان نمی‌رساند، باقی را خلفای وی «رونق علیشاه» (م ۱۲۲۵ ق) و «نظام علیشاه» (م ۱۲۴۲ ق) اتمام می‌کنند [الذریعه، ۱۵۲/۵].

-آغاز: بسمله، و منک الاستیفاق فی اتمامه یا اکرم من کل کریم (هذه جنّة الوصال من جمله رساله نورعلی درویش مشهور) چون قناعت کنز لا ینفذ بود / قانعین را دولت سرمد بود ... (الخ).

-انجام: هیچ صنعة جز قناعت نیست نیست / چون قناعت هیچ صنعت نیست نیست.

پنج بیت در خاتمه با عنوان «لمحرّرها»، به مطلع «سازد از اکسیر نو عبدی طلا...»، و به مقطع «متحد بودن حیات با ممات»، و یک رباعی عربی «من کلام مولانا علی بن ابی طالب - ع»، بالجمله نقل از مصابیح / مفاتیح، و در حاشیه گوید: «نوشته شده است، عدد اوراق ۴ رساله: رساله نورعلی، رساله لفظ؟، رساله شمس المعارف، رساله جوک» (۵۸ پ).

(۷) - [اصول صناعت (کیمیا)] (۵۹ ر - ۷۵ ر) [فارسی]

باب پنجم یا «طریق پنجم» از «قسم اول» از «دستورات» کتاب «تحفة المؤمنین» (- تحفة حکیم مؤمن تنکابنی) است، «در اعمال غریبه و اصول کلیه صناعت» که در فقره «تدبیر آهن» خاتمه می‌یابد.

-آغاز: بسمله، طریق پنجم در اصول صناعت و امور غریبه از «تحفه» نوشتم، بدان که علم صناعت علمی است به تبدیل قوای اجرام معدنی بعضی به بعضی تا حاصل شود ذهب و فضّه از سایر فلزات، و آن را کیمیا نامند ... (الخ).

-انجام: والسلام والاكرام، حقیر عاصی این دو جزو را نوشتم از روی نسخه، نظر به شوق خود که مرتکب نشدم، هرگاه بدست اهل افتد و بفهمد مرتکب بشود، باعث دعای خیر شود.

حواشی (راستا و چلیپا) در این بخش بدین عناوین است: «طبیعت عناصر اربعه»، «طبیعت فلزات سبعة» (۵۹ ر)، اعمال و ترکیبات و نسخه‌ها، منجمله نقلی از «افلاطون» (۶۰ ر)، اسامی اجساد سبعة (۶۰ پ)، اشعار در مقادیر فلزات، طریقه‌های حلّ سیماب، شرح تیزاب فاروقی، شنجرف‌ها، حجرها، عمل طالیقون (۷۳ ر)، فصل در باب اشیاء که حدید را نرم می‌کند و سفید گرداند (۷۳ پ)، و دو برگ آخر «قواعد تبیض» را نوشته است با سربند «بسمله، حمد له»، سپس «صفت ماء البوارق»، «صفت تیزاب»، ماء الاملاح، «سرخ کردن نقره»، «سرخ کردن زعفران الحدید»، «مقطر کبریت» و «صفت طین ابیض»، با یادداشتی پاک شده بدین عبارت «مسموع شد از شخصی درویش قسم به جلاله خورد که خاک را...» (۷۵ ر).

(۸) - [الأجساد والأرواح] (۷۵ پ - ۷۷ ر) [عربی]

مقاله خردی است در هفت بند راجع به أجساد (= فلزات) سبعة و أرواح (= بخار شونده‌ها / گازها) سبعة که گویا پاره آغازین از رساله مبسوطی باشد.

-آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، اما بعد، اعلم انّ الاجساد سبعة، هی الذهب و الفضة و الحدید ... (الخ).

-انجام: و كلّ ما ذكرناه فهو يدخل فی الاعمال علی حسب ترتیب.

(۹) - رسالة المراكشي، در کیمیا (۷۷ ر - ۸۷ پ) [عربی]

معلوم نشد کدام مراکشی (؟)، بسا که اسم مستعار باشد، حسب رسم اصحاب صناعت، و به هر حال در ۱۸ فصل است، اول «فی ذکر الحلّ و اسرار» و آخر «فی التبیضات» با توصیه در کتمان اسرار.

-آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، اعلم یا اخي انّ مدار هذه الصنعة علی الحلّ و العقد و المزاج و التشمیع ... (الخ).

-انجام: ثم استعمل و هذا الماء يصلح لتشمیع الزنجار المتخذ من الرد سنجنج و غیرها من التشمیعات، تم الرسالة.

حواشی همچنان راجع به مواد کیمیایی و نسخه‌هاست، از جمله «مشتري را ده نوبت ذوب کنید»، «عطارد مغسول»، «تببيض زهره»، نسخه «آقامحمد» (۷۷ پ)، مسموع «ملا محمد حسین» (۷۸ پ)، ایضاً مسموع «آقا محمد» مذکور، «عمل الشعر» - از خط بعض افاضل و «من شباح بن یوشع» (۸۷ پ)، «سر تطهيرات الاجساد» که خط خورده، و جز اینها (۸۸ ر).

(۱۰) - [متفرقات کیمیایی] (۸۸ پ - ۹۷ پ) [فارسی]

برخی از اعمال و مجربات خود جامع و کاتب نسخه، و بیشتر مقتطفات از رسائل اصحاب صنعت (از مصابیح / مفاتیح) است به نثر و نظم: ۱. بسمله، و ایضاً در حل بیت حضرت امیر - ع - که بعض او این است: «خذ الفرار و الطلقا...»، آنچه به خاطر فقیر می‌رسد و ظن غالب این است که...، و این عمل حق است و کمترین خود مرتبه کردم... (۸۸ پ)، ۲. (در تقطیرات خودش، از جمله گوید:) اما خود متوجه نشده‌ام، اما طریقتش می‌دانم که بعضی را به رأی العین دیده و بعضی را استاد گفته است... (۸۹ ر)، ۳. در تببيض... که نزد هندوان مشهور و معروف است... (با علائم رمزی کیمیگری)...، شرح «عقاب ثابت... (۸۹ پ - ۹۰ ر)، ۴. طریق ثبوت...، «مسموع از شخص عزیزی عامل که به جلاله قسم خورد...، کاتب الحروف می‌گوید که به انجام می‌رسد...، باب در حل عقنا... (۹۰ پ)، بندی به حروف رمزی و «باب در ثبوت عقنا» (۹۱ ر)، القلم السامری و قلم یونانی، عمل مجرب، طریقه دیگر در ثبوت، ثبوت العروس، مفتاح اعظم، عمل قمری، باب دیگر موافق هفت کوکب، سفید کردن زرنیخ، عمل الملح (۹۱ پ)، ۵. صفة ماء التخمیر، ثبوت العقرب، نافع شمسی و قمری (۹۲ ر)، ۶. «من کلام حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام: هو ماء جامد و هواء راکد و ارض سائل و نار حائل»، «در باب خاصیت اجناس معدنیه...، بسیاری از مشتاقان سعی نموده‌اند و مبلغها زر برطرف کرده‌اند و جان بر سر این کار گذارده‌اند و راه به سر این نبرده‌اند، قاعده تشمیع...، روغن نمودن عقاب...، شرح تیزاب...، باب فی الکافور...، حل الزیبق... (۹۳ پ)، ۷. در فضة خالص گوید: «و هذا التدبیر من الاسرار الخفیه فاکتمه»...، «خذ الحیة و اقتله ثم...»، و از «منظومه نورعلی» نقلی کرده...، «صفت زنجار حمصی...، صفت تیزاب شاه نعمه الله...، اقول هذا الطريق بعینه طریق السید الاجل السید نعمه الله حیث قال: از عقرب و روی

سخت و زنجار / مانده یکدگر به معیار ... (۶ بیت) بشنو سخن زنعمة الله / وین سر ز
جهانیان نگه دار ... (۹۴ ر)، ۸. فی عمل الشعر، کیمیای شمسى مجرب، تکلیس موی سر
آدمی، موی را به انواع مکّلس کنند، بستانند موی سر آدمی جوان که سفیدی در آن نباشد
... (الخ)، «فی بعض الكتب فی عمل الشعر، بگیرند شعر رأس آدمی در شهر حمل و
بشویند ... (۹۵ ر)، ۹. تعداد حجر: فیلسوف، حکما، ماریه، انبیاء، اصل، و نسخه‌های
شمسیه رمزی عربی و فارسی، مقام سیارات در بروج (رباعی) و ابیات دیگر، و در خاتمه
گوید: «نمقته الراجی محمد شریف الناجی کذا کان فی المنتج» (۹۵ پ)، ۱۰. قطعات
اشعار و مثنوی‌ها از اصحاب صنعت، فی القمری: سه جزو از زیق و یک جزو از قمر
برگیر / به ملح و سرکه تو در سحق آن مکن تقصیر ... (الخ، ۵ بیت)، طریق دیگر: قلعی
بیار و خوب ورق ساز بعد از آن / تکرار می‌کنم که درو سعی چون بری ... (الخ، ۷ بیت)،
للحکیم: روح نفس است درین زیق در / روح اول روی آور به در ... (الخ، ۱۴ بیت)،
حکیم علی طغرانی: حجر حکمت اربدست آری / زرو زیق ازو برون آری ... (الخ، ۲۰
بیت)، مولانای رومی: در مصر و اندر شام ما آخر درای ذوفنون / در مصر ما افیون بین
در شام ما بین فریون ... (الخ، ۸ بیت)، حسامی: بیا بشنو دگر بابی معظم / کرین تا شوی
شادان و خرم ... (۲۸ بیت) ... نباشد مثل تو در فن صنعت / حسامی چاکرت والله اعلم،
[رش: فهرست منزوی، ۱، ۶۳۸]، «الحل و العقد» ابن عمویه فرماید: سوال کرد ز من
دوستی که می‌خواهم / که حل و عقد به نظم آوری چه شرح و بیان ... (الخ، ۳۰ بیت)، ابن
اسماعیل: چهار عنصر هست اندر یک شجر / زانکه بسیاری است اندر وی ثمر ... (الخ،
۲۷ بیت)، شمس تبریزی: ارض ثابت را به آتش کن تو داغ / زآب حیوان انگهی دارش
ایاغ ... (الخ، ۱۱ بیت)، و با دو سطر الفبای فارسی و معادل رمزی (یونانی؟) آنها و هفت
بیت دیگر در اجزاهای اربعه پایان می‌یابد (۹۷ پ).

(۱۱) - [رساله در سیمیا] (۹۸ ر - ۱۰۱ ر) [فارسی]

عنوان این بخش چنین است: «فی علم السیمیا از کتاب صحیح قلمی شد»، که در
مراجع دسترس شناخته نیامد، در ۱۷ باب نوشته است.

- آغاز: بسمله، حمدله، تصلیه، اما بعد، بدان که این نسخه‌ای است از اسرار علم
الهی و احترام و پوشیده است بر خلائق الا بر کسانی که مرتاض باشند به علوم دینی ...

-انجام: بخور کند پیشک گوسفند و به موم کافوری و به طالع سرطان چنان شود، والله اعلم بحقایق الامور، به سرعت قلمی شد.

(۱۲) -رساله در تسخیر جنّ (۱۰۱ پ - ۱۰۴ ر) [فارسی]

-آغاز: بدان که تسخیر پریان که پادشاه هندند بر سه قسم‌اند: بعضی مسلمانند و بعضی ترسایند و بعضی زندیق و کافرنند.

-انجام: به همان طریق عمل کند، اسم پانزدهم هم این است: یا نقیاً من کلّ جور لم یرضه و لم یخالطه فعالة، والسلام.

در حواشی این بخش هم نسخه‌های کیمیایی نوشته آمده است.

(۱۳) - [فقرات در صنعت] (گ ۱۰۵)

۱. جواب امیرالمؤمنین علیه السلام در باب «صنعت» (= کیمیا) - نقل از عیون الحقایق، مناقب ابن شهر آشوب، نفایس الفنون. ۲. تقسیم علوم به «جلیّه» و «خفیّه» که اولی علوم متداول است، اما الخفیّه فهی المستور و المضمون بها عن غیر اهلها و لم یزل الحکماء یبالغون فی اخفائها حتی انهم وضعوا فیها رموزاً و اخترعوا فی کتابتها انواعاً من الخطّ غیر المرسوم المعهود، و هی تنقسم علی خمسة اقسام: الکیماء و الیمیا و الهمیاء و السیمیا و الریمیا، و بعض اساطین الحکماء ألف فی مجموع هذه الاقسام کتاباً ضخماً سمّاه «کُلّه سرّ» لیكون اسمه مشیراً الی اسماء هذه العلوم منبهاً علی إخفائها. قال شیخنا بهاءالدین محمد - ره: رأیتُ الكتاب المذكور فی محروسة اصفهان سنة خمس و سبعین و تسعمائه (۹۷۵ ق) و هو احسن الكتب المؤلفة فی هذه الفنون، و کتاب السرّ المکتوم للامام [فخرالدین محمد] الرازی شامل لاواسط هذه الفنون قال عن الکیما و الریمیا، و هو ایضاً من الكتب الجیده فی بابّه». ۳. نقلی در حل زیبق از کتاب الصراط المستقیم فی الامامه للشیخ یوسف العاملی، حلّ زجاج، حل نوشار، سم الفار، اعمال شمسی و قمری، و قطعه‌ای (سه بیت) در اکسیر اعظم.

(۱۴) - [رساله در تقطیرات] (۱۰۶ ر - ۱۰۹ پ) [فارسی]

علی الظاهر ۱۵ «وجه» یا «کیفیت» استخراج از جمله «وجوه سی و چهارگانه» براکلسوس در «طریق استخراج ادهان معدنیات» باشد، که جابجا نوشته است.

-آغاز: تقطیر کن و تکرار تقطیر تا این که به مرتبه (ای) برسد که از آتش مشتعل شود، کیفیت سیزدهم، در بیان استخراج روح مرکب ...

-انجام: مثل حرکاتی که عارض می شود در صرع و این ملح راجی استعمال می شود برای انضاج مواد، جهة معالجة قلمی شد.

بعد از آن، چند «قاعده حلّ طلق» به صورت چلیپا نوشته است.

(۱۵) - در باب اکسیر (۱۱۰ ر - ۱۱۱ پ) [فارسی]

بیان اصول مشکله (۳ اصل) و امتحانات (۳ امتحان) آن:

- آغاز: علم الاکسیر و هو علم الکیمیا، الاصول الظاهره، اصل اول در اقسام معدنیات ... (الخ).

-انجام: و آن گل را نیک بمالند، و سه شبانه روز آن را مالیده می کنند، و بعد از آن آنرا استفاده کنند، والسلام.

(۱۶) - [أقوال در صناعت] (۱۱۲ ر - ۱۱۴ ر)

نخستین قول از افلاطون «فی عمل الشعر» است، سپس «عمل ملا زین العابدین کشمیری»، «من کلام علی بن ابی طالب - ع»، ابیاتی در اکسیر، قولی از «امیرالمؤمنین - ع - فی صفة اکسیر»، عمل قلعی، تکلیس شمس از قول جابر در کتاب علم مخزون، تکلیسات دیگر، آنگاه بهری «مشمول بر مجموعه قائلین صناعت که حقیر [جامع کتاب] استخراج نموده تا مشخص نمایم»، عمل عقد زیبق، و جز اینها، سرانجام «موازین الاجساد» به صورت جدول که هم گویا استخراج جامع نسخه است.

(۱۷) - [الابواب العشرة] در کیمیا (۱۱۴ پ - ۱۲۰ پ) [عربی]

تألیف یکی از حکیمان (کیمیائیان) که در مراجع دسترس هیچ نشانی از آن فرا دست نیامد.

- آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، هذا کتاب فیہ الابواب العشرة لبعض الحكماء الواصلین مرتبة علی عشرة ابواب، الباب الاول فی ایضاح ماهیة الحجر ...، الباب العاشر فی الترتیب الاول الذی سمّوه «آبارنجاس».

-انجام: فهذا رای مَنْ ذَهَبَ الى تحلیل الاجساد و تجسید الارواح، و هذا ما فی الترتیب الاول من خلف ما وصل الینا، واللہ سبحانہ و تعالی الموفق، تمت الرسالة.

تاریخ کتابت این بخش را جامع / کاتب نسخه، سال ۱۲۳۱ هـ. ق نوشته، و حواشی فارسی از قرار «مسموع» یا منقول به نظم و نثر در نسخه های کیمیایی یا «فوائد» و «ثبوت» و بعض اعمال شمسی و قمری کماکان از هموست.

(۱۸) - [مسموعات کیمیایی] (۱۲۱ ر - ۱۲۷ پ) [فارسی]

متفرقات اعمال و نسخه‌هاست، بدون عنوان، که فقرات برگ اول خط خورده، و چنین نوشته: «هذا مضمون مسموع من لسان درویش خاکسار دروغگو ...، ایضاً مسموع شد ...، هذا مضمون مسموع من لسان ابله ...، نوع قمری ...، بسمله - بگیرند ماده را و ۱۰ ... شیر گرم در سر او بریزند ...، ملح عقاب ...، اسامی بروج و انقلابات ایشان و طبایع ایشان ...، در خواص سناء ملکی جناب رسول - ص - فرمودند که ...، (بعض تقطیرات) ...، بسمله - بگیرد چُست هشت مثقال با دو مثقال مشتری ...، شقیه زهره ...، عمل طالیقون ...، الطلق فی صفته ...، عقد فرّار ...، میان کانون عمل و بصیر (با شکل آن) ...، از خط میر ابراهیم فاضل مرحوم قلمی شد: اکسیر بدن ...، تشمیع من خطّه ...، عمل فی الملح ...، عمل حاجی محمد کریم مسموع شد ...، تدبیر الملح و عمله ...، من خط میر ابراهیم فاضل ...، مسموع شد از شخص عزیزی امید اینکه کذب نباشد ... فهذا مفتاح مختصر قلمی شد مابقی معهود به ذهن بوده ...، قاعده بخصوص ۳۸۴۵۰۵۴ مجرب مسموع شد من لسان عامل ... (الخ).

(۱۹) - اکسیر مرغ زرین (۱۲۸ ر - ۱۳۰ ر) [فارسی]

- آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، اما بعد بدان ای حکیم خردمند و ای عاقل دانشمند که حکماء ما تقدّم ... حجری ساخته‌اند، و حجر از جنس حجر، پس فهم کن و کوشش نما، تو هم مثل حکما حجر را مهیا کنی، و نباید گوش به حرف دیگران جاهل کرد، که ایشان عمر خود و مال خود و دیگری را هم ضایع کرده‌اند و می‌کنند، و حجر نه این است که این بی‌خردان می‌گویند، و بدان ای حکیم که حکماء ما تقدّم حجر از یک شیئی وضع کرده‌اند به حکمت، و بدان که به غیر حکمت نمی‌شود، و حکماء جنس را حجر گویند که در او هفت کیفیت متصوّر شود، بلکه هفت هزار، و در آن بیضه‌ای است، و این بیضه از مرغ زرّین حاصل می‌شود، نه از بیضه هر مرغی، و این مرغ زرّین به غیر تربیت کردن نمی‌شود، و تربیت آن را به تو تعلیم خواهم کرد، و هرگاه تعلیم گرفتی و بدانستی آن را پس مخفی دار، زیرا که حکماء این را پوشیده داشته‌اند، و افشای این سرّ نکرده‌اند، و هر کس که این سرّ را فاش کند، خدای تعالی توفیقش ندهد، و در عرصه روزگار نگذارد، و حیات او برباد دهد. ای حکیم چون دانستی که افشای سرّ حکما نباید کرد، و مخفی باید

داشت و به ناهل نباید آموخت، و از اهلش تقصیر نباید کرد، پس اکنون من به تو تعلیم کنم، تا تو این را بدانی و چون بدانستی تو این را و پوشیده داشتی بهره‌مند شدی، و بدان که این عطیه الهی است، پس هرگاه قدر این عطیه الهی بدانستی، خدای تعالی ترا توفیق دهد، و تو از این بهره‌مند شوی. اکنون آغاز کنیم طریق عمل را که چگونه باید کرد... و بدان ای حکیم که یک بیضه از این مرغ زرین برابر خز این پادشاهان روی زمین است، و این را به تو می‌سپارم، و تو را به خدای تعالی، و آنچه به تو وصیت کردم باید که در حفظ نگاهداری و فراموش نکنی، تا که خزانه الهی ترا میسر شود، و من این تجربه را نموده‌ام در خدمت حضرت مولانا ابراهیم در حله، و من یک دقیقه از دقایق این عمل فرو گذاشت نکرده‌ام و معطل نگذاشته‌ام، و بدان که به وصیت من باید عمل کنید، تا رنج تو ضایع نشود، و بررسی به آنچه دوست داری و می‌طلبی، پس اکنون آغاز کنم عمل را که چگونه باید کرد ...

-انجام: اگر درمی بر هزار درم از هر جسدی که طرح کنی طلای خالص گردد، حرام باد بر آن کس که به غیر اهلش آشکار کند، و دارویی که ترا وعده کرده بودم این است: ...، این است خوراک مرغ زرین، و ما خود این را تجربه کرده‌ایم در خدمت حضرت مولانا ابراهیم در حله، و حرام باد بر آن کس که به غیر اهلش بیاموزد، و حلال باد بر آن اهلش که رضای خدای سبحانه و تعالی منظور دارد، والله اعلم بالصواب، یا وهاب ادرکنی. یک صفحه و نیم باقی باز حواشی (راستا و چلیپا) عبارت است از «عمل حل شعر مجرب»، شعر «اقتلونی یا ثقاتی» حلاج، حل الزجاج، حل الطلق، حل الذهب و الفضة، حل الارواح، حل الزاج و جز اینهاست.

(۲۰) - الذخيرة الاسكندرية، در کیمیا (۱۳۰ پ - ۱۶۶ پ) [عربی]

در اصل منسوب است به «ارسطو»، و سزگین هم آن را جزو آثار کیمیایی ارسطو نوشته (GAS, b.IV, s. 103) ولی نسخه کتاب به «انطیوخوس» شاگرد (-از جانشینان) اسکندر ذوالقرنین ابن فیلفس یونانی نسبت یافته، چنان که در مقدمه گوید: این کتاب در عهد معتصم بالله عباسی (م ۲۲۸ ق) از یونانی به عربی ترجمه شده است، و آن پس از فتح عموریه بود که شنید در آنجا دیری قدیمی منسوب به انطیوخوس مذکور است، و آثاری در آنجا محفوظ باشد. پس عبدالملک بن یحیی صاحب البرید و علی بن احمد

المنجم و محمد بن خالد المهندس را فرمود تا نهانگاه‌های آن دیر را جستجو کنند. سرانجام در دل یکی از دیوارها صندوقی زرین یافتند که در آن کتابی زر نبشته به طول یک گز و عرض سه گز، با ۳۶۰ برگ و هر برگ ۱۲ سطر به یونانی و رومی بود. پس مترجمان را احضار کرد، و آن همین «ذخیره الاسکندر» بود که آنطیوخوس پادشاه یونان جانشین اسکندر در دیباچه آن گفته است هنگامی که اسکندر احساس کرد که از این جهان خواهد رفت، به من فرمود که این صندوق را به نحو دسترس ناپذیری در جایی پنهان کنم، و یاد کرد که از آثار پیامبران در آن احتوا یافته است. پس محمد بن خالد مهندس مقدمه‌ای بر آن افزود، که طی آن ارسطوطالیس از ملک «هرمس» کبیر و حکیم «بلیناس» رومی به عنوان مساند این علم یاد کرده، و آن در ده «کتاب» باشد و هر کتاب در چند فصل است: کتاب الاول، فی ذکر اصول و مقدمات یحتاج الی علمها. الثانی، فی ذکر اصول الصنعة و تدبیر الاکسیرات. ۳- فی ترکیب السمومات. ۴- فی الدریاقات المخلصة. ۵- فی صنعة الحرزة الطلسمية النافعة من الامراض. ۶- فی خواتیم الکواکب السبعة. ۷- فی ذکر فنون شتی من الطلسمات. ۸- فی البخورات و انواع العطف. ۹- فی ذکر خواص یتعلق بالنبات. ۱۰- فی ذکر خواص اعضاء الحيوان. از این کتاب، ترجمه‌های کهن فارسی در کتابخانه‌های ایران و خارج وجود دارد که متضمن اشکال و صور (طلسمات) می‌باشند [فهرست مجلس، ج ۱۰، ص ۱۱ / فهرست منزوی، ج ۱، ص ۶۲۱ / الذریعه، ج ۱۰، ص ۱۳] و جای آن اشکال و صورت‌ها در نسخه حاضر بین الجداول بیاض مانده است.

- آغاز مقدمه: بسمله، کان الامیر المعتمد بالله بعد ان فتح عموره ... (الخ).

- آغاز کتاب: المترجم باسم الواصی الواجب الوجود نبندی والی سابق علمه ننتهی، له عالم النور و التأثير و عالم الاستحالة و التغير ...، قال ارسطوطاليس: انت ايها الملك لعزة موقفك مني و جلالك في نفسك ... (الخ).

- انجام: فلا تنظر اليه امرأة الا حرصت عليه و طلبت مجامعته، قال النقلة المترجمون لهذا الكتاب هذا آخر ما وجدناه من هذا الكتاب الذهبي الموضوع بذخيرة الملك الاسکندر، و هو آخر ما كان في الكتاب الذهبي المودع في صندوق الذهب ...، و الصلاح فيه راجع اليک و متصل بک لانا نحن قد ارتفعنا عن عالم الاستحالة و التغير الى

عالم البقاء و الانوار، فلا بخل عندنا الآن و لا حسد و لا غم و لا فاقة، و الحمد لله ...
والصلوة ...

خط نستعلیق محمد کاظم بن محمد علی بن حاجی محمد یوسف بن محمد علی که
از تسوید نسخه در روز شنبه ۷ ج ۱ / ۱۲۳۳ ه. ق پیرداخته، و یاد کرده است که رساله را
مستعجلاً قلمی نموده است.

(۲۱) - [اعمال کیمیایی] (۱۶۷ ر - ۱۷۱ پ) [فارسی]

نسخات و مجربات و اعمال شمسی و قمری متفرقه است در حصول «نقره خالص»،
تکلیسات «مغنیسیا»، «زهره»، «قلقدیس»، «نطرون»، «قلقطار»، «سوری»، «زیبق
محلول»، «قلقند»، «طریق عقد زیبق»، که منظوم است، و مثنوی دیگر در «عمل شمسی
نورکحل»، نیز تکلیسات «آهن»، «سرب»، «قلعی»، «مرقشیشا» جملگی به نظم، آنگاه در
بیان ترکیب نقره «از زبان حاجی شاه»، و در برگ آخر «تجربه امیر سیدعلی حفظه الله، به
جهت عقد زیبق که التفات نموده سه قسم نسخه بوده فرموده اند برین موجب ...»،
«نسخات میرمحسن» بدین عبارت: «قال الجلدکی فی کتاب البرهان فی اسرار علم المیزان
...»، «طریقه عقد الموت فرار ...»، و در کرانه صفحه آخر نسخه (۱۷۱ پ) چند یادداشت
نوشته شده است: میرزا رحیم اصفهانی به آقا محمد صادق کسمائی تعلیم نموده، قسم
به سیدالشهداء خورده ...، تولد نورچشمی میرزا محمدعلی شب پنجشنبه ۲۸ محرم
۱۲۴۳ ه. ق، و نسخه دیگر در گل حکمت.

کاتب نسخه که همان جامع باشد، جمع و تدوین آن را در ۱۲۳۳ ق پایان برده،

۱۷۱ برگ، کاغذ فرنگی، در جلد میشن و مقوای مشکی، با صحافی جدید، ۵/۱۵×۲۱.

۱۳۱

[فارسی] مجموعه کیمیایی و طبّی

جامع و کاتب نسخه همان جامع و کاتب نسخه قبلی (ش ۱۳۰) به نظر می‌رسد، که
محمد کاظم بن محمد علی کیمیایی نام داشت، و این نسخه را دنباله نسخه قبلی به مثابه
جلد دوم، و بایستی طی سال‌های ۱۲۳۳-۳۵ ه. ق گرد آورده باشد، که مشتمل است بر
یک رساله کیمیایی و یک «طب منظوم» از این قرار:

(۱) - فی علم الکیما (گ ۱- ر- گ ۱۲ ر)

باب‌های متفرقه است از «بسمله، باب در ساختن طالقون»، و باب‌های ششم تا سیزدهم یک رسالهٔ کیمیایی (۷ ر- ۸ پ)، سپس باز ابواب دیگر که به «باب کاکنج» و «عمل عبدالله» ختم می‌شود (۱۲ ر) و طی آن از «شاه نعمه‌الله» نقل کرده (۲ ر) و عمل سفیداب از امیرحسین شاه فیروز کوهی که از استاد خود امیر رکن‌الدین محمد مغربی در نسخهٔ خود مسَمّی به *کنز الغرائب و مظهر العجائب* آورده و آن از اعمال قارون باشد (۲ پ) و باب دیگر از شیخ محمود مغربی است (۴ پ). سجع مهر «غلام‌علی» در پایان این جزء نقش است.

(۲) - شفاء المرض (گ ۱۲ ر- ۸۴ پ)

مثنوی طبی از خواجه شهاب‌الدین بن عبدالکریم ناگوری هندی (ن ۲ س ۸ ق) که آن را در یک مقدمه و ۱۶۴ (به اختلاف نسخ / ۱۶۰ تا ۱۶۴) باب پرداخته، و در دهم شوال ۷۹۰ ق / ۱۳۸۸ م پایان برده است. در آخر بعضی از نسخ خطی آن - از جمله نسخهٔ ادینبورگ (ش ۲۵۰ / ۲۵۱) و نسخهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران (ش ۲ / ۳۰۶۸) سرگذشت او آمده، و نوشته است که: در زمان سلطان شهاب بزرگان ما از غزنی به ناگور آمدند و فرمانروا شدند، و ملک محمد ۷ یا ۸ سال در آنجا فرمان راند، و استاد من حسام علی بود و کامل محمد کابلی، که نزد اینان درس خواندم، حسام علی مرا مسلمان کرد، و نزد جوکیان نیز رفتم و از آنها پزشکی آموختم، و من به خواهش یاران و به نام شهنشاه این کتاب را ساختم: «ز هفصد زیادت نود سال بود / دهم روز از ماه شوال بود»، و نوشته است که پدرانم به کارهای دولتی اشتغال داشتند، پس پدرم به دستور حسام علی دیوان و مساحت و سیاحت را ترک گفت و به بازرگانی پرداخت. گفته است که من از مسلمان‌هایی که معالجه کردم وفایی ندیدم ولی هندوها مرا بسیار گرامی می‌داشتند، سپس نویسد: «درین خطّه اسلام را حال نیست / ندانم که جای دیگر حال چیست» [فهرست دانشگاه، ج ۱۱، ص ۲۰۰۷ / Storey, vol. II, part 2, P. 224.]

دو اثر طبی دیگر از شهاب ناگوری در دست است: «شفاء الخانی» - که در سال ۷۹۴ ق برای سلطان ظفرخان حکمران گجرات (م ۸۱۴ ق) نوشته، و «فرهنگ طب» در بیان لغات مفردات، اما «شفاء المرض» حاضر یا «طب شهابی» که آغاز آن را چنین یاد کرده‌اند:

«نخستین کنم نوک خامه روان ... (الخ). نسخه حاضر که فاقد سرآغاز است، تا بخشی از باب ۱۶۲ را دارد، و ناقص می‌باشد:

- آغاز (نسخه): در نعت حضرت رسالت پناه - صلعم: برانم قلم را به صدق و صفا / به نعت و ثنای رسول خدا ...، در سبب ساختن این کتاب گوید: سبب گویم از سازش این کتاب / چنین رنج بهر چه برده شهاب ...، دلم گفت ای پور عبدالکریم / که هیچ است دنیا و فرزند و سیم ...، یقین است ملک حیات ای شهاب / ز سلطان تقدیر گردد خراب ...، کتابی به حکمت به نظم اندر آر / که بعد از تو ماند مگر یادگار ...، ز طبع ضعیفی که من داشتم / چنین «طب منظوم» بپرداختم، اساسی نهادم صد و شصت باب / **شفاء المرض** کردم آن را خطاب ... (الخ).

- انجام (موجود): پس آن را بده سیر ننهاده در آر / بده اسب را وقت شام و نهار، به فرمان روزی ده جمله خلق / رود ناخن خوک آماس خلق.

کاتب همان جامع نسخه قبلی (ش ۱۳۰)، ۸۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۷ سطر، ۸×۱۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای با صحافی جدید، ۵/۱۴×۲۱. عنوان‌ها در جزء دوم نسخه به شنگرف است، و بر کرانه صفحات اوراق آخر عمل‌ها و نسخه‌های کیمیایی تماماً به نظم و ابیات با عنوان «و له ایضاً» نوشته همان جامع کاتب مذکور باشد.

۱۳۲

خُفِّ علانی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابوالقاسم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) - مؤلف «ذخیره خوارزمشاهی» در ده کتاب، که به دستور امیر اسفهسالار علاءالدوله ابوالمظفر آتسز بن محمد خوارزمشاه (۵۲۲-۵۵۱ ق) آن را در دو بخش طب نظری و طب عملی مختصر نموده و «خُفِّ علانی» نامیده است. بخش نخستین (نظری) در دو مقاله است: یکم در حفظ صحت، در ۱۶ باب. دوم در شناختن بیماری‌ها، در ۷ باب. بخش دومین (عملی) در هفت مقاله است: یکم در وصیته‌ها به طبیب، دوم در علاج بیماری‌ها (۱۸ باب)، سوم در علاج تبها، چهارم در آماسها و ریشه‌ها، پنجم در شکستگی‌ها و غیره، ششم در موی و پوست، هفتم اندر علاج زهرها. این کتاب به

عنوان‌های «خُفّ علائی» یا «خُفّی علائی» یا *الخُفّیة العلائیة* در کانپور (۱۸۹۱ م) و لکهنو (۱۸۹۱ م) چاپ سنگی شده است.

- آغاز (موجود) نسخه: و خصیه و گیر، باب هفدهم اندر بیماری‌های زنان، باب هیجدهم اندر اوجاع مفاصل و نقرس و دوالی و داء الفیل.

- انجام: و هرگاه که قی تمام کرده باشد، شیر تازه خورد بسیار، و اگر از شیر نیز قی افتد سخت نیک باشد، و اگر شیر حاضر نباشد مسکه گداخته به جای آن باشد، و لعاب تخم کتان و پیه بطّ گداخته و شراب شیرین سود دارد، و الله اعلم بالصواب.

خط نسخ خوش کاتبی که آن را در شب پانزدهم ذی‌قعدة ۹۸۲ هـ. ق پایان برده، و چنین یادگاری نوشته: «نوشتم خط ندانم تا که خواند / یقین دانم نمانم خط بماند». ۸۵ برگ، کاغذ نخودی سمرقندی، ۱۷ سطر، ۱۲×۷/۵. جلد کالینگور آبی در صحافی جدید، ۱۷/۵×۱۱/۵.

- Storey: Persian Literature, vol. II, part 2, P. 210.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۱، ص ۵۲۶.

- فهرست کتاب‌های طبّی فارسی چاپی «نجم‌آبادی»، ۳۲۸.

- فهرست کتاب‌های چاپی فارسی «مشار»، ۱۲۷۴.

۱۳۳

شرح اللمعة الدمشقیة، در فقه [عربی]

شرحی ناشناخته (اسم شارح ذکر نشده) بر کتاب «اللمعة» تألیف شیخ شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن مکی عاملی (شهید ۷۸۶ ق) که از کتاب الطهارة آغاز می‌شود و در کتاب التجارة پایان می‌رسد.

آغاز: بسمله، حمد له ... الوضو ارکان و ارکانه اربعة. «فی المیاه و النظر فی المطلق و المضاف ...»، و هو يستحق اطلاق الاسم من غیر اضافة ...

انجام: فاللحلی فرض الحکم بدیة الخطاء و النادر فنفا فیها ایضاً و بدلاً سیما الثانی ضعیفان جداً، والحمد لله ...

خط شکسته نستعلیق خلیفه «حسن» که در روز شنبه ۱۵ ذیحجه ۱۲۴۱ ه. ق. پایان برده، ۱۹۴ برگ، کاغذ آبی و نخودی فرنگی، ۲۳ سطر، ۱۹/۵×۹، در جلد صحافی شده جدید با روکش کالینگور مشکی و گوشه و عطف قهوه‌ای، ۲۶/۵×۱۷ بر ورق اول یادداشت‌های فقهی و اشعار و تاریخ‌های ولادت «زکریا» در یکشنبه ۱۰ ع ۱ / ۱۲۳۵ و «یحیی» در شب جمعه ۱۱ محرم ۱۲۴۰ و «محمد» در شب پنجشنبه ۱۵ ذیقعه ۱۲۴۴، و یادداشت طلاق با سجع مهر «محمد حسن»، و بر ورق آخر یادداشت نماز میت چند تن و یک دعا، بالجمله گویا از همان کاتب نسخه و مالک آن (محمد حسن) که شاید آخوند ملا محمد حسن مختارانی همدانی باشد.

۱۳۴

جنگ اشعار

[فارسی]

دفتری بیاضی است از اواخر سده ۱۳ ه. ق، که جامع آن مداح درویش مسلکی بوده، و گویا «نصرالله محزون» اسم و تخلص داشته، یک نوحه قاسم از خود در دفتر نوشته است (گ ۴ پ). اشعار جنگ که به صورت راستا و چلیپا در دفتر نوشته، شامل قصاید و غزلیات و مثنویات باشد از شعرای قدیم و اخیر که به ترتیب عبارتند از:

اطهر (ساقینامه)، طریقه ختم حضرت عباس، طریقه ختم نادعلی، شوکت، صفدر، اطهر (غزل)، نوحه قاسم (مثنوی) از نصرالله محزون، درویش حسن (نوحه)، میرزا تقی صاحب دیوان، ترجیع‌بند مشتاق و سعدی، حکایتی از بوستان سعدی، غزلیات و قصاید از او، وصال شیرازی، خلیل، عربیان، بوعلی سینا (خمیره)، صالح، جلال، قآنی، محتشم، کریم (غزلهای ترکی)، محرم، شحنه، عاشق، همای شیرازی، دولت (غزل ملمع)، میرزا حریف (غزل ملمع)، کلیم، حافظ، نظیری، سرباز، رفیق، قدسی، عصمت، سلیم، زایر، عرفی، بلبل، تراب، مجذوب، عشرت، صالح، فقیر، وحشی، عظیم، قصاب، حسن، سلمان، خواجه، عماد، طاهری، کاتبی، بناکتی، طرزی، کمال، ریاضی، خیالی، نائی، طبیب، فخری، طاهر، خسرو، نظامی، هلالی، سروش، جامی (حکایاتی از هفت اورنگ و غزلیات)، نورعلی شاه (ترجیع‌بند)، طراز یزدی، خاقانی، نصرت، ناصر خسرو، شمس تبریزی، عرب، هاتف، قتیل، مشکوة، خاکی، شفائی، شاه نعمه الله، ملا محسن

کاشی، انوری، صحبت، مولوی (مثنوی)، جوهری، حریف، باباطاهر، همای شیرازی، وفای شلمابی، اسماعیل، فروغی، ناصرالدین شاه، یغما و زرگر.

خط نیم شکسته (ظ) همو، ۱۰۶ برگ، کاغذ استانبولی، با جلد کالینگور قهوه‌ای در صحافی جدید، ۱۸/۵×۱۱/۵. یادداشت احمد میرکمالی در اصفهان (۶ پ) و یادگاری‌های شیخ عطای پیرکوهی که مالک نسخه بوده، در تاریخ‌های ۱۲ ذیقعد ۱۳۵۷ ق (گ ۸۶ پ) ۷ ذیقعد ۱۳۶۰ ق مطابق ۱۳۲۰ ش (۸ ر) و یادداشت‌های همو در مظنه گندم از قرار یک من ۱۲ قران در ۱۴ فروردین ۱۳۲۱، و نیز یادگاری او در ۱۵ رمض ۱۳۶۰ ق (گ ۹).

۱۳۵

قربادین شفائی، داروشناسی [فارسی]

تألیف میر مظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) معروف به «حکیم شفائی» صاحب رسالات و کتب پزشکی و حتی دیوان اشعار، که این کتاب وی به «قربادین مظفری» یا «طب شفائی» هم اشتها یافته، ادویه و داروها به ترتیب الفبایی آنهاست [رش: ش ۲۴، ۷۸، ۱۱۸، ۱۲۶]. ورق آخر نسخه حاضر پارگی دارد.

آغاز: بسمله، الحمد لله الحکیم العلیم، والصلوة علی من اوتی الحکمة، و الکتاب الکریم، و هو یشفی بلطفه السقیم ...، اما بعد، پوشیده نماند که فقیر حقیر مظفر بن محمد الحسینی الشفائی ... (الخ).

انجام (افتاده): دو مثقال شراب حماض شراب سیب شیرین شراب انار ... سی مثقال عسل صاف کرده به قدر ... معهود، معجون سازند.

خط نسخ سده ۱۱ ه. ق، ۱۵۸ برگ، کاغذ ترمه اصفهانی، ۱۵ سطر، ۱۳/۵×۶/۵، با جلد چرمی قهوه‌ای سوخته ضربی ترنجی، ۱۹×۱۲. عنوان‌ها و اسامی ادویه شنگرف است. نسخه متعلق به یک طبیب یهودی بوده، که بر کرانه بعضی از صفحات یادداشت‌هایی به عبری نوشته، بر ورق اول هم یک دعای شیعی نوشته آمده است.

۱۳۶

آداب و اخلاق، اخلاق عملی [فارسی]

کما بیش همانند کتاب *الآداب الدینیه* فارسی (در ۱۴ باب) از مترجم ناشناخته کتاب امین الاسلام شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی مفسر معروف شیعی (متوفای سال ۵۴۸ هـ ق در سبزوار) است که فرزندش رضی الدین شیخ ابونصر حسن بن فضل طبرسی (سده ۶ ق) بر مبانی و فوائد آن، کتاب «*مکارم الاخلاق*» خود را (در ۱۲ باب) به اسلوب محدثان شیعی ساخته، و چند ترجمه فارسی از آن، منجمله به دست میرنظام الدین عبدالحی جرجانی (ح ۹۵۹ ق) و محمد باقر اصفهانی خاتون آبادی (سده ۱۱ ق) و دو سه تن ناشناخته دیگر صورت گرفته که نسخ آنها باقی است. یکی دیگر از مترجمان *مکارم الاخلاق* رضی الدین طبرسی همانا ملا فخرالدین ابوالحسن علی بن حسن زواره‌ای اصفهانی (سده ۱۰ ق) معاصر شاه طهماسب صفوی است، که ترجمه خود را «*مکارم الکرائم*» نامیده و این نیز در ۱۲ باب است. [الذریعه، ج ۱، ص ۱۸-۱۹ / ج ۲، ص ۱۴۶-۱۵۰ / فهرست منزوی، ج ۲، ص ۱۶۹۱].

اما نسخه حاضر که موضوعاً شبیه به کتاب «*حلیه المتقین*» مجلسی است، کاملاً مطابق با «*رساله در اخلاق*» ناشناخته‌ای است (در ۱۲ باب) که منزوی دو نسخه از آن در مدرسه سپهسالار (ش ۵۸۰۱ / سده ۱۱، ش ۵۷۹۹ / سده ۱۲) شناسانده است، که تنها یک اختلاف بسیار جزئی در ترتیب ابواب آنها بدیده می‌آید. [فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ج ۲ / ۲، ص ۱۵۲۵]. ورق اول نسخه ساقط است، و اوراق دوم و سوم که متضمن خطبه فهرست ابواب و فصول کتاب می‌باشد، ظاهراً در صحافی مابین اوراق ۵۰ و ۵۳ قرار گرفته، یعنی برگ‌های ۵۱ و ۵۲ باشد که بدین آغاز است: «یا از اهانت و ذلت بود اگر کسی گوید از جهت اهانت بود دروغگو باشد به خدای تعالی و اگر گوید جهت تکریم و تعظیم او بود ...، و این خطبه کافی است در مقصود ما به طریق اجمال و ما ذکر می‌کنیم تفصیل مکارم آن حضرت را ...، و این کتاب را ترتیب دادم بر دوازده باب: ۱- در خلقت و خلق حضرت مصطفی (ص) ... در ۵ فصل، ۲- در آداب پاکیزگی و خوشبویی ... ۳ فصل، ۳- در آداب ناخن گرفتن و بروت چیدن ... ۴ فصل، ۴- در آداب رنگ کردن موی محاسن ... ۶ فصل، ۵- در آداب لباس پوشیدن ... ۱۰ فصل، ۶- در باب خوردن و

آشامیدن ... ۱۳ فصل، ۷- در آداب نکاح و متعلقات آن بر ۱۰ فصل، ۸- در آداب سفر کردن ... ۸ فصل، ۹- در آداب ادعیه ... ۵ فصل، ۱۰- در آداب بیماران و علاج ایشان ... ۵ فصل، ۱۱،، ۱۲- در نکته‌هایی که درین کتاب واقع است ... ۷ فصل. آخر نسخه نیز ناقص است، و در «فصل پنجم» از «باب دهم» کتاب، پایان می‌رسد.

- آغاز (نسخه): سنت داشتن، فصل دوم: در آداب دست شستن، فصل سیم: در آداب خوردن و آنچه متعلق است به آن ...

- انجام (موجود): و امام موسی - ع - فرمود که شستن سر به آب سدر می‌گشاید روزی را و امام جعفر فرمود که بشویند سرهای خود را به برگ سدر که به پاکی یاد کرده او را.

خط نستعلیق (ن ۱ س ۱۳ هـ. ق)، ۱۵۳ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۵ سطر، ۱۴/۵×۷/۵، با جلد میشن و مقوای سرخ مجدول در صحافی جدید، ۲۰×۱۵. عنوان‌ها شنگرف، و آیات و احادیث نسخ معرب است. تاریخ‌های ۱۲۵۴ و ۱۲۵۷ هـ. ق بر کرانه صفحات (۲۱ پ و ۲۷ پ) و آورد ثقل معده (۹۱ پ) و هلاک دشمن (۱۳۱-۱۳۲) نوشته آمده است.

۱۳۷

یادگار، در پزشکی

[فارسی]

از سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابوالقاسم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) - مؤلف «ذخیره خوارزمشاهی» [رش: ش] و «خُفّی علانی» [رش: ش ۱۳۲] که این اثر مختصر را در دارو و درمان‌شناسی، همچون اثر دیگرش «الاغراض الطبیّه» در پنج بخش نوشته است: بخش نخستین - اندر فواید علمی که اندر طب بکار آید - در ۱۷ (۱۸) باب، بخش دوم - اندر علاج بیماری‌ها از سر تا پای - در ۳۰ باب، بخش سیم - در تبها و آبله و حصبه - ۲ باب، بخش چهارم - در علاج ریش‌ها و جراحات‌ها و آماس‌ها - ۱۱ باب، بخش پنجم - در علاج زینت و علاج زهرها - ۳ باب. آغاز کتاب (یادگار) را چنین نقل کرده‌اند: «حمد له، حمد الشاکرین ... سید ... اسماعیل [جرجانی] چنین می‌فرماید که معلوم است / باید دانست که عنایت همه / بزرگ آن نباشد / نیست که کسی را چیزی بخشند.» [فهرست منزوی، ج ۱، ص ۶۱۰ / Storey, II, 2, P. 211]. اما

نسخه حاضر که یکی از شش - هفت نسخه موجود کتاب در دنیاست، ساقط الاول و ناقص الآخر باشد.

- آغاز (موجود) نسخه: بسمله، باب نخستین در فواید علمی که اندر عمل طب کار آید، و این هیجده باب است، باب اول اندر آن که بیماری‌های ماده چند است و نشان هر یک چیست.

- انجام (موجود) نسخه: و لاغیه قوی اند گرم و خشک است به درجه دوم و شیر لاغیه کشنده است و برگ او را بی چیزی نشاید خورد و اگر بخورند اسهال کنند.

خط شکسته نستعلیق سده ۱۳ ه. ق. ۱۵۳ برگ، کاغذ فرنگی و استانبولی و شطرنجی، ۲۱ سطر، ۱۶/۵×۵، در جلد مقوا و میشن کبود مجدول با شیرازه‌بندی جدید، ۲۱×۹. باب‌ها و صفت‌ها و برخی از اسامی به سنگرف نوشته است. ورق‌های ۱۴۲ تا ۱۴۵ نسخه‌های طبی به صورت چلیپا، و اوراق ۱۴۶ تا آخر نسخه که کاغذ شطرنجی است نسخه‌های دارویی با جوهر بنفش نوشته، تنها یک نسخه در حاشیه (گ ۷۲ ر) به تاریخ ربیع ۲ / ۱۳۱۱ ق می‌باشد.

۱۳۸

تحریر قرابادین شیرازی،* داروشناسی [عربی - فارسی]

وانوشتی است که نویسنده یا محرر کتاب، چون که اوراق اول نسخه ساقط است، شناخته نشد و از مطاوی متن هم در هویت او چیزی بدست نیامد. اما اصل تألیف که عربی است، چنین نماید که «المرکبات الشاهیه» باشد، که هیچیک از فهرسان ایرانی نام مؤلف آن را در نیافته‌اند، چنان که آقای حائری در شرح یک نسخه کتابخانه مجلس (ش ۱۵۸۱) راجع به مؤلف فقط همین اشاره کرده‌اند که وی یکی از پزشکان معاصر شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) بوده و کتاب را به نام وی تألیف نموده است [فهرست مجلس، ج ۴، ص ۲۹۱]. استاد دانش پژوه هم در شرح نسخه کتابخانه ملک (ش ۴۴۴۶)

*. این کتابگزاری عیناً در گفتاری به عنوان «قرابادین شیرازی» در فصلنامه دانش (اسلام‌آباد)، ش ۲۹-۳۰ / بهار و تابستان ۱۳۷۱، ص ۱۷-۲۹ چاپ شده است.

همین را فرموده و افزوده است که مؤلف شاگرد پدر خود بوده است [فهرست ملک، ع ۱، ص ۶۶۳]. شیخ آقا بزرگ در عنوان مذکور و علی الظاهر بر حسب نسخه کتابخانه آستان قدس رضوی (مورخ ۱۰۹۵ ق) نام مؤلف را «بهادرخان صفوی طبیب» یاد کرده است [الذریعه، ج ۲۰، ص ۳۱۴]. تنها «شارل ریو» در وصف نسخه «المركبات الشاهیه» موزه بریتانیا (Add. 23, 560, II) یاد کرده است که سر عنوان آن همانا «قربادین حکیم عمادالدین محمود» باشد، و سپس در خصوص مؤلف و شرح نسخه (ش ۱۳۶۳ ع) به «فهرست نسخ خطی عربی موزه بریتانیا» (ص ۶۳۳) ارجاع داده است. از مؤیدات این فقره آن که «مركبات شاهیه» بخش دوم از یک مجموعه طبّی است که بخش یکم آن رساله «ینبوع» فارسی و معروف همین حکیم عمادالدین محمود شیرازی است. [فهرست نسخ خطی فارسی موزه بریتانیا، ج ۲، ص ۴۷۴].

عمادالدین محمود بن (سراج‌الدین) مسعود بن (عمادالدین) محمود بن محمد بن احمد بن حسین بن علاء طبیب شیرازی، که حسب برخی قرائن بایستی حدود سال ۹۲۰ هـ. ق زاده شده باشد، و به گفته بروکلمان حدود سال ۱۰۰۰ ق / ۱۵۹۲ م در اصفهان در گذشته [GAL, GII, s 545]، در یکی از خاندان‌های کهن پزشکی پیشه شیراز بالید، و چنان که از مقدمه‌های برخی رسالات و کتب او (- مرکبات شاهیه، چوب چینی، سته ضروریه) بر می‌آید: وی از کودکی تحت نظر پدرش سراج‌الدین مسعود - که پزشکی ماهر بود - و دیگر پزشکان پرورش یافت، و به مطالعه آثار طبّی پرداخت. یک چند پزشک عبدالله خان استاجلو حکمران شروان بود، و هم کتاب «سته ضروریه» را به نام و برای امیر شاهقلی سلطان بن حمزه سلطان استاجلو (- که خود مؤلف رساله «خواص و منافع اشیاء» است) - چنان که گویند - در سال «۹۴۴» هـ. ق نگاشت. رساله «چوب چینی» را هم به عنوان «پادشاه سلیمان الزمانی» - که از وی نام نمی‌برد - در سال «۹۵۴» هـ. ق نوشت، که گویند آن را در هندوستان و پیش از مجاور شدن در مشهد مقدس نگاشته، ولی از خطبه رساله چنین بر می‌آید که آن را در شهر مشهد نوشته باشد. در هر حال، چون به دربار شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) پیوست، کتاب «المركبات الشاهیه» را به نام او نوشت و بدو تقدیم کرد. گوید به رساله‌ای دیگر - که شاید همان «ینبوع» مذکور باشد - اشتغال داشته، و تا فصل تشریح دهان آمده بوده است. هم چنین گفته است که

قریب بیست سال در فنون صحت کارورزی نموده، و هم گوید که بیست سال در هند زیسته و به دربار سلاطین «اوده» هند راه یافته، چنان که در دیباچه «مَجَرَّبات» گفته است که مدتی در طلب حکمت سرگشته آفاق بوده، بسی دیارها گردیده، و بسیار کتاب‌های حکمت هندوان و ابوعلی سینا و دیگران مطالعه کرده و گرد آورده، اینک از مَجَرَّبات خود توشه برگرفته و بر قلم آورده تا مسلمانان را سودمند باشد. سرانجام، چنان که صاحب الذریعه اشاره نموده، اواخر عمر در مشهد رضوی مجاور شده، و طبیب دارالشفای آستان قدس گردیده، چه آن که رساله «آتشک» را گویا در تحریر ثانوی (و شاید که تحریر اولی آن به سال ۹۷۷ ه. ق بوده) در همانجا نگاشته است. [فهرست «ریو» ج ۲، ص ۴۷۴ / فهرست منزوی، ج ۱، ص ۴۲۱ و ۴۶۱ و ۵۴۹ / فهرست مشترک، ج ۱، ص ۴۱۹ و ۴۷۶ و ۷۲۴ / الذریعه، ج ۵، ص ۳۱۰ و ج ۱۲، ص ۱۴۴].

هر چند آثار طبّی فارسی متعددی از حکیم عمادالدین محمود شیرازی برجای مانده است [رش: ادبیات استوری، ج ۲، بخش ۲، ص ۲۴۱-۲۴۴ / فهرست منزوی، ج ۱ (فهرست مؤلفان)، ص ۷۰۹ / فهرست مشترک، ج ۱، ص ۳۹۵، ۴۱۹، ۴۷۵، ۴۹۲، ۷۲۴ / فهرست فیلمها، ج ۱، ص ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۹۱، ۶۹۷] بیش از آنچه گذشت، از احوال وی چیزی دیگر دانسته نیست. در نسخه تحریری و مغلوط حاضر دو جا از «جدّ» خود، یک بار به عبارت «معجون مؤلفات جدّی فخرا محمدا [کذا] رحمه الله» (گ ۵۷ ر) و دیگر بار به عبارت «من ... [ظ: خطّ ؟] جدّی علاء احمد [کذا] ذکر فی کتابه المسمی بِـ «حفظ الصّحة العلائیة» (گ ۴۷ ر) یاد کرده است، که اگر با توجه به سلسله نسب مذکور وی، «علاء طبیب» لقب جدّش «احمد بن حسین» یا، چنان که بیاید، «احمد حسینی» باشد، شاید که کتاب «حفظ الصّحة» مزبور همان «تحفه علائی» بوده باشد که در بیان حفظ صحت، به سال ۸۶۶ ق / ۱۸۶۲ م نوشته آمده، و به سلطان جهان‌شاه قراقویونلو (م ۸۷۲ ق / ۱۴۶۷ م) تقدیم گردیده است [رش: استوری، ج ۲، ص ۲۲۸ / منزوی، ج ۱، ص ۴۹۰]. در صورت صحت این فرض، بدین سان، نام مؤلف کتاب فارسی طبّی «تحفه علائی» تقریباً به عبارت «طبیب علاء احمد حسینی» شیرازی (سده ۹ ق) شناخته می‌آید. نسبت «حسینی» را صاحب «قربادین فیض‌آبادی» (ش ۱۶) از برای حکیم عمادالدین محمود شیرازی یاد کرده (گ ۴۵۱ پ، ۴۹۱ پ) که ممکن است وجهی از همان «حسین» جدّ

اعلای وی در انتهای سلسله نسب مذکور بوده باشد. اما جدّ آدنای او که علی الرسم با وی همنام، و همو نیز حکیم عمادالدین محمود شیرازی نام داشته و علی الظاهر در دهه یکم سده دهم (ه. ق) هم زیسته، چنین نماید که این همنامی سبب برخی اختلاط‌ها یا التباس در مراتب هویت هر یک و انتساب آثارشان به یکدیگر، بدون توجه به ابتعاد زمانی آندو شده باشد. مثلاً این که گفته‌اند صاحب «تحفه خانی / طبّ خانی» - یعنی: محمود بن محمد بن عبدالله - یکی از شاگردان جلال‌الدین محمد دوانی (۸۳۰-۹۰۸ ه. ق) طی سه سال اقامت در شیراز (بین ۹۰۲-۹۰۵ ه. ق) نزد عمادالدین محمود شیرازی هم درس طبّ خوانده [فهرست منزوی، ج ۱، ص ۴۸۷ / فهرست مشترک، ج ۱، ص ۵۱۶] این «عمادالدین محمود» بایستی همان جدّ همنام مؤلف رساله حاضر باشد، که باید از وی به عنوان عمادالدین محمود «جدّ» یا «اول» یاد کرد، و از نواده‌اش عمادالدین محمود (نویسنده دفتر ما) باید به عنوان «دوم» یا «ثانی» یاد نمود. هم چنین، این که نسخه «مفّرح یاقوتی» متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تاریخ، «ج ۲ / ۹۰۲ ه. ق» در دفتر دارد [فهرست منزوی، ج ۱، ص ۶۰۲] بایستی تألیف او باشد، زیرا چنین نماید، و چنان که مرسوم بوده، آثار خاندان‌های پزشک موروث بین اولاد و احفاد می‌گردیده، بسا که تعدادی از نوشته‌های حکیم عمادالدین محمود بن مسعود «ثانی» (نواده) در اصل تألیف حکیم عمادالدین محمود بن محمد «اول» (نیا) بوده باشد. حکیم عمادالدین محمود (ثانی) برادری داشته است به نام «حسن» (- حسن بن مسعود بن محمود) که گویا او هم پزشک بوده، و فرزند او - یعنی برادرزاده حکیم عمادالدین با نام «علیرضا بن حسن» طبیب، کاتب بعضی از رساله‌های عمّ خود به سال ۹۹۰ ه. ق می‌باشد. [فهرست منزوی، ۵۷۴]. اما فرزند حکیم عمادالدین (ثانی) که او هم طبیب بوده، «محمدباقر بن محمود» نام داشته، که هم کاتب رساله‌های پدرش از جمله نسخه «مفّرح یاقوتی» مزبور به سال ۹۹۶ ه. ق (بعضی در دیلمان و بعض دیگر در لاهیجان) و هم خود مؤلف یک «رساله کحالی» می‌باشد [فهرست منزوی، ص ۵۸۴ و ۶۰۲]. صاحب «قربادین فیض آبادی» (ش ۱۶) از وی به عبارت «میرزا محمدباقر حکیمباشی ابن حکیم عمادالدین محمود حسینی شیرازی» یاد کرده، که نواده‌اش «میرزا عبدالباقی» نام داشته، و از «بیاض مجربات» او مکرراً نقل نموده است (گ ۴۲۸ - ۴۲۹، ۵۲۸، ۵۲۹ پ).

باری، چنان که گذشت، «ریو» کتاب **المركبات الشاهیه** را همان «قربادین» حکیم عمادالدین محمود شیرازی برنوشته است، که ما حسب قواعد اختصار و موارد مشابه آن را «**قربادین شیرازی**» نامیده‌ایم. لیکن چنین می‌نماید که کتاب «**مركبات شاهیه**» حکیم عمادالدین با «قربادین» وی اختلاف‌هایی داشته باشد. اولاً **مركبات شاهیه** را همه فهرسان همدانستانند که در یک مقدمه و ۲۵ باب و یک خاتمه است، اگر چه متأسفانه عناوین ابواب آن را بدست نداده‌اند. به هر تقدیر، در «قربادین» حاضر که تحریری از آن باشد، مطلقاً ذکر «باب»‌ها و عدد آنها نشده است. ثانیاً **مركبات شاهیه** را بالجمله عربی دانسته‌اند، حال آن که **قربادین** حاضر «عربی - فارسی» و ملمّع است، بدین گونه که اصل عربی آن در تحریر عیناً به نقل آمده، و محرّر کم سواد و عجول که عربی‌دان و عربی‌نویس نبوده، اضافات و الحاقات و تعلیقات خود را جای جای در پی فقرات اصل عربی به فارسی آورده است. فقرات عربی کمابیش متضمّن نقل متکلم است به عبارت «يقول المؤلف ...، و قد عملت و ... (گ ۲ ر)، اقول رأيت امرأة ...، و في المشهد المقدس صلوات الله على مشرفه ... (۴ پ)، این مؤلف گوید ...، من به شهر بلخ یکی را دیدم که درد معده بود بسیار ... (۴۰ پ)، من خطّ جدی علاء احمد ذکر فی کتابه ... (۴۷ ر) [و مکرراً عبارت «مستعمل مؤلف کتاب» در مطاوی متن آمده تا آن که در تتمه باب «جوارشات» گوید]: «تمّ فی يوم الاربعاء حادی (و) عشرين (من) شهر محرم سنة ثلاث و ثمانين و تسعمایه (= ۹۸۳ ق) علی یدراقمه الحقیق محمود بن مسعود بن محمد بن احمد حسین علاطیب عفاالله عنهم ... (۵۲ ر)، معجون مؤلفات جدی فحرا محمدا رحمه الله ... (۵۷ ر)، استادی یعنی المولی رکن‌الدین الکاشی ... (۹۸ ر)، کان ... ابن مولانا شرف‌الدین حسین شیرازی در کتاب **حاشیه ینبوع** ... (۱۱۴ پ)، و مؤلف کتاب هیچ مشکلتر از ... (۱۱۷ ر)، عملته للشيخ عزالدین ابن عبدالسلام رحمه الله و وصف له القاضي فتح‌الدین رحمه الله ... (۱۲۲ ر)، هو الذي كان يستعمل في دار الشفاء شیراز مذکور فی **المركبات** [یعنی **المركبات الشاهیه**] ... (۱۳۳ پ)، همین ... است از مخترعات مصنف ... (۱۷۱ پ)، تمّ باب الحبوب فی يوم الاحد و آخر شهر صفر سنة ۹۸۳] - یعنی مؤلف این باب را در تاریخ مذکور بپایان برده]. از این اشارات بر می‌آید که مؤلف (- محمود بن مسعود [شیرازی]) - که جدّ او «علاء طیب» بوده - کتاب [قربادین] را بین

الدفتین طی محرم و صفر سال ۹۸۳ ه. ق تألیف نموده، به بعضی از آثار خود نیز اشارت کرده، از جمله گوید: «چنانچه در رساله مفرح یاقوتی آورده‌ام ...» (۵ ر)، و دو بار هم به کتاب «ینبوع» همو استناد شده، با این استدراک که «حاشیه ینبوع» از مولانا شرف‌الدین حسین شیرازی طبیب است (۱۱۴ پ، ۱۲۹ پ).

اما آنچه محرّر کم سواد کتاب، که نسخه حاضر به خامه اوست، ترجمه و تعلیق و ملحقات به فارسی آورده، اغلب مصدر به عبارت «حقیر می‌گوید» است، و اغلب پس از ذکر و نقل از «مؤلف» باشد، چنان که گذشت. محرّر در تصرفات و اضافات خود گاهی از منابع دیگر یا مجربات دیگران و نیز از مجربات خود نقل می‌کند، چنانکه از جمله: «حقیر می‌گوید که ... استاد البشر عقل حادی عشر ... امیر غیاث‌الدین منصور هر روز ... تناول می‌کرده‌اند ...» (۵ ر)، «حقیر گوید که این مسهل ...» (۷ ر) و خاصیت این در یک دسته کاغذ نوشته بود اینجا کوتاه کردیم ...» (۷ پ)، شلتاق در «مربکات شاهی» بدلتک راست که ... معنی آن پادزهر است، حقیر گوید که الفاظ سریانی اکثر در آخر آن الف می‌باشد ...» (۸ پ)، حقیر می‌گوید که در نسخه‌ها مذکور است نیاورده پندارم که ...، و يعمل صاحب‌الکتاب ... حقیر می‌گوید ...» (۱۶ ر)، حقیر از خط ابونصر طبیب و او از خط ملا سلام الله و مولانا نعمت الله نقل کرده معجون از تراکیب ملاسعد قطب الحق و الدین از خط ملا عبید زاکانی ...» (۲۹ ر)، این نسخه ملا علاء‌الدین منصور است، حقیر گوید که شاف علایی به او منصوب [کذا؟] است و طب مشهور به «کفایه منصور» تألیف اوست، و مولانا نورالدین حالر [کذا] که از مشاهیر اطباء شیراز در زمان خود بوده برادر اوست ...» (۴۰ پ)، ترکیب کبیر «نواب همایون» در اوقات که بواسطه دفع اصطلام کافوریات تناول می‌فرموده‌اند ...» (۵۷ پ)، و این حقیر از نسخه‌ها التقاطی کرده ... «قرص مبرد» نام کرده ...» (۶۶ ر)، عن المولی الحکیم عمادالدین ابن و حورا [کذا؟] ...» (۹۶ پ)، ابن مولانا شرف‌الدین حسین شیرازی در کتاب «حاشیه ینبوع» ...» (۱۱۴ پ)، و مؤلف کتاب هیچ مشکلتی ...، حقیر گوید (۱۱۷ ر) [و مکرر کرده است که «مؤلف گوید و سپس «حقیر گوید»]، خط مولانا شرف‌الدین حسین طبیب شیرازی در «حاشیه کتاب ینبوع» نسخه شربت ...» (۱۲۹ پ)، و شنیده‌ام که مولانا شرف‌الدین حسین شیرازی ...» (۱۶۲)، حقیر می‌گوید که امثال این ادویه در کتاب امیر بهاء‌الدوله نوربخشی است و بهترین مسهلات در «قربادین» اوست ...» (۱۷۱ پ، و ۱۷۸ پ ...).

خلاصه و نتیجه آن که راقم سطور احتمال می دهد که اصل عربی کتاب «قربادین شیرازی» تألیف حکیم عمادالدین محمود (اول) بوده، همانطور که ظاهراً اصل «مفرح یاقوتی» (مورخ ۹۰۲) از او باشد، چنان که گذشت، و بسا که اصل «سنة ضروریه» و «ینبوع» نیز احتمالاً از تألیفات اوست، و چون این آثار به نواده اش حکیم عمادالدین محمود (ثانی) رسیده، وی در تتمیم و تکمیل و تحریر آنها اهتمام و اشتراک نموده، که اغلب به سبب همانمی با نیای خود، یکسره بدو انتساب پیدا کرده است. چنین نماید که عمادالدین محمود شیرازی (ثانی) کتاب «مرکبات شاهیه» را برای شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) بر اساس کتاب «قربادین» جدش - عمادالدین محمود شیرازی (اول) در ۲۵ باب تألیف نموده، که تاریخ آن دقیقاً دانسته نیست، مگر همان سال «۹۸۳» که در دفتر حاضر ضبط و تصریح گردیده، و هنوز شاه طهماسب در این سال زنده بوده است. استبعادی هم ندارد که تألیف سال «۹۸۳» خود تحریر تکمیلی دیگری از «قربادین» حکیم عمادالدین (اول) به دست حکیم عمادالدین (ثانی) - چنان که گذشت: «علی ید راقمه الحقیق محمود بن مسعود...» (۵۲ ر) باشد. سپس محرر نسخه حاضر آن را با حذف عدد ابواب و عناوین در آنچه بین الدفتین است معجلاًً پرداخته، که البته تمام کتاب هم نیست، بخشی از آن تحریر نیافته است.

سرعنوان هایی که در نسخه حاضر بدیده می آید، ۱۵ تاست، و هر یک می تواند عنوان بابی فرضاً از ۲۵ باب «مرکبات شاهیه» یا قربادین مورد بحث باشد، به ترتیب عبارتند از: تریاقات (... - ۷ پ)، معاجین (۷ پ)، جوارشات (۳۹ ر)، اطریفلات* (۵۲ پ)، مفرحات (۵۵ پ)، ایارجات (۵۸ پ)، اقراض (۶۵ ر)، سفوقات (۸۳ پ)، الاشریه (۹۸ ر)، لعوقات (۱۳۴ پ)، سکنجینات (۱۳۹ ر)، مطبوعات [الف] (۱۴۳ ر)، نقوعات [الف] (۱۵۷ ر)، المطبوعات [ب] (۱۵۸ ر)، نقوعات [ب] (۱۶۵ ر)، الحبوب (۱۶۶ ر - ۱۸۳ پ).

*. باید گفت که پروفیسور حکیم ظل الرحمان استاد طب قدیم در دانشگاه اسلامی علیگره هندوستان، رساله «اطریال» حکیم عمادالدین محمود شیرازی را با مقدمه ای بسیار ممتّع و جامع در شرح احوال و آثار وی (به زبان اردو) طبع و نشر کرده است [علیگره، مسلم یونیورسیتی، ۱۹۹۳ م] (نسخه ای از رساله به اینجانب اهداء نموده است).

اینک به بعضی از اسامی پزشکان و یا پزشکی نامه‌های مذکور در متن نسخه حاضر اشاره می‌رود، که لابد از منابع صاحبان اثر و نیز از مراجع محرر کتاب بوده، ولی در این تحریر کمابیش دستخوش تحریف و تغلیط شده است. «قال تاج الدین» (ار) که بایستی تاج الدین ابومحمد علی بن حسین بلغاری (ح ۶۱۵ ق) باشد، «يقول ... الحسن بن مونس / یونس البلغاری: املاّت عمل الدریاق علی الاصل الا واحد العالم بدر الدین جمال الاسلام محمود بن عثمان احمد الحکیم ...» (۱ پ) - که معلوم نشد کیستند. صاحب الاختیار ...، صاحب الجامعین ذکره ... بمایلی فی المختار ...، عند اطباء فارس المتأخرین ... (۲ ر)، قیل فی ذخیره [خوارزمشاهی] ...، و کان یعمل علیها فی بیمارستان شاپور ذکر فی الکامل [= کامل الصناعة مجوسی] ... (۲ پ)، قال [فی] قرابادین للایضاح ... (۴ پ)، ذکر الطبری [علی بن ربن، صاحب فردوس الحکمه] ...، قانون [ابن سینا]، ایضاح [ابن الرفعة الانصاری، احمد بن محمد المتوفی ۷۱۰ هـ ق]، منهاج [الدکان اسرائیلی، یا منهاج البیان ابن جزله]، اختیارات بدیع ...، مفرح یاقوتی [مؤلف] ... (۵ ر)، نسخه سمرقندی [نجیب الدین ابو حامد محمد بن علی صاحب آثار متعدد طبی] ... مجرب فواید علی بن یحیی المسیحی ... (۶ ر)، مرکبات شاهی ... (۸ پ)، منهاج الدکان [اسرائیلی] ... (۱۶ ر)، المولی فخرالدین محمد الطیب شیرازی ... (۱۶ پ)، حکیم ابوالبرکات رئیس ... (۱۸ پ)، ابونصر طیب (نقل از) ملا سلام الله و مولانا نعمت الله [نقل از] ملا سعد قطب الدین [نقل از] ملا عبید زاکانی ...، معجون سلطان الحکماء بهاء الدین بغدادی ... و خواجه زین الدین ... (۲۹ ر)، کفایه منصوری [-منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن الیاس شیرازی] که مولانا نورالدین [بن محمد] از مشاهیر اطباء شیراز در زمان خود برادر اوست ...، الحاوی الصغیر [که همان الحاوی فی علم التداوی تألیف نجم الدین محمود بن ضیاء الدین الیاس شیرازی (م ۷۳۰ ق) - عموی جد صاحب «کفایه منصوری» مذکور باشد] ... (۴۰ پ)، حفظ الصحة العلائیه [-گویا همان «تحفه علائی» تألیف جدّ اعلاّی حکیم عمادالدین محمود که از او به عنوان طیب علاء احمد حسینی شیرازی یاد گردیده] ... (۴۷ ر)، شیخ نجیب الدین سمرقندی نسخه شیخ [ابوعلی ابن سینا] در «قرابادین کبیر» آورده ... (۵۱ ر)، حکیم حاذق فخرالدین احمد خجندی ... (۵۵ ر)، ابن تلمیذ [امین الدوله ابوالحسن هبة الله بن ابی العلاء بغدادی]

المتوفی سنة ۵۶۰ ق، صاحب الاقربادین و جز آن] ... (۵۸ ر)، کامل الصناعة [مجوسی] ...، قربادین یحیی [-ظ: شرف الدین ابوعلی یحیی بن عیسی المتوفی سنة ۴۹۳ ه. ق، معروف به «ابن جزله» بغدادی] ... (۶۷ ر)، قربادین مارستانی ابی البرکات [= اوحد الزمان هبة الله بن علی الطیب البغدادی المتوفی سنة ۵۶۰ ق، صاحب آثار پزشکی از جمله همان] ... (۶۸ ر - پ)، بیادرد [کذا] در قربادینش گفته [- شاید: ثیادورس النصرانی صاحب الکناش فی الطب] ... (۷۳ ر)، ابو محالد [کذا] بن بُختیشوع [-ظ: ابو صاعد عبیدالله بن جبریل ابن بُختیشوع (ن ۲ س ۵ ق) طیب صاحب آثار] ... (۹۳ پ)، سعوف للسودا من خط القاضی فتح الدین کابلی ... (۹۵ ر)، سعوف وصفه حسن [؟] بن اسحاق الشیرازی ... (۹۶ پ)، استادی مولی رکن الدین کاشی ... (۹۸ ر)، الرازی فی کتابه «الجدری» ... (۱۱۲ پ)، من لا یحضره الطیب [للرازی] ... (۱۱۳ پ)، مولانا شرف الدین حسن / حسین شیرازی [صاحب کتاب «ینبوع الحکم»] در کتاب «حاشیة ینبوع» ...، مولانا سعید صدر الملة و الدین عطاء الله ... (۱۱۵ ر)، القاضی ابن ابی الجواهر ... (۱۱۷ ر، ۱۱۸ پ)، ملک الحکماء و العلماء عزالدین ابوبکر کرمانی ... (۱۳۲ پ)، از متأخرین اطباء فارس شاید مولانا فخرالدین ... (۱۴۱ پ)، سمرقندی در اصول التراکیب فرموده ... (۱۶۲ پ)، امثال این ادویه در کتاب امیر بهاء الدولة نوربخشی است، و بهترین مسهلات در قربادین اوست ... (۱۷۱ پ)، و اسامی مذکور به دفعات در مواضع مختلف تکرار شده است.

- آغاز (موجود) نسخه: و حاو صرنه واحده و یتصل بها الراس و الحذب و الحدد ما اضطرب معها لقد الصریه و حرص دم کربلاى نامضطرب و احرى الحرى لمه دم فله یستعمل ... (الخ).

- انجام: یقارب الاخیران یوجد منه جزوی رب الوس جز دید فال دفعمتان یجتب الشربه مئه مثقال، تم باب الحبوب فی يوم الاحد و اخر شهر صفر سنة ۹۸۳.

شکسته نستعلیق ناخوش و مغلوط محرکه طبیی کم سواد بوده (سده ۱۱ ه. ق) و نسخه را علی التحریر برای خود نویسانده است. ۱۸۳ برگ، کاغذ دولت آبادی، ۲۳ سطر، ۱۶/۵×۹. در جلد چرمی قهوه‌ای سوخته لایه ضربی (شمسه و ترنج) ۲۴×۱۴. عنوان‌ها شنگرف است. رباعی‌های میرزا رفیع‌ای واعظ قزوینی (۱۶۵ پ) و میرزا مهدی نهاوندی (۱۶۶ ر) و ابیاتی چند (۱۷۷ ر و ۱۷۸ پ) نوشته آمده، نسخه نمودیگی پیدا کرده است.

۱۳۹

مجموعه طبّی

[فارسی]

کاتب و جامع آن شیخ «مرتضی بن میرزا مسیح» طلبه تهرانی (ن ۲ س ۱۳) است:
(۱) - آتشک، در بیماری‌شناسی (گ ۹ ر - گ ۳۳ ر).

رساله معروف حکیم عمادالدین (ثانی) محمود بن مسعود شیرازی (ح ۹۲۰ - ح ۱۰۰۰ ق) [رش: ش ۱۳۸] که آن را در مشهد مقدس نوشته، و به شاهی یا امیری* پیشکش نموده است. [فهرست منزوی، ۱، ص ۴۶۱ / Storey, II, 2, P. 242].

- **آغاز:** بسمله، الحمدلله المحمود فی کل فعاله و الصلوة ...، اما بعد چون مرضی که معروف به آتشک است در زمان قدیم نبوده، و از اطباء مصنف کتابش کس مشاهده ننموده ... (الخ)**

- **انجام:** نسخه، دارچینی - رازیانه - مصطکی بالسویه کوفته و بیخته بکار دارند. (والله) اعلم بالصواب، تمام شد کلام سید بهاءالدین، راقمها الفقیر ... ابن مسعود محمود الطیب، والحمدلله اولاً ...، والسلام.

کتابت شکسته نستعلیق «مرتضی» در ۱۲۸۷ ق، که عنوانها را با مرکب بنفش نوشته

است.

(۲) - **افیونیه**، در داروشناسی (۳۳ پ - ۱۰۷).

از همان حکیم عمادالدین (ثانی) محمود بن مسعود شیرازی، که آن را در یک مقدمه (مشمول بر ۱۵ باب) و یک اصل و یک خاتمه، در خواص و سود و زیان افیون نوشته است. [استوری، ۲، ۲، ۲۴۲ / منزوی، ۱، ۴۷۴].

- **آغاز:** بسمله، الحمدلله المحمود ...، اما بعد معلوم باشد که طبقات ناس در زمان

*. بعداً بر حسب رساله **نوروزیه** اش [منزوی، ۳۴۱ و ۳۶۶] چنین دریافتیم که آن امیر: سلطان حمزه میرزا صفوی بوده است (پ ۱۰).

** جهت اطلاع عرض می‌کند که بیماری آتشک همان «سفلیس» معروف است، که نخست بار حکیم بهاءالدوله رازی (سده ۹ هـ. ق) رساله‌ای درباره آن نوشت و اعلام کرد که این بیماری ابداً در ایران سابقه نداشته، همانا سوغات اهل مغرب (اروپائی‌ها) به مشرق‌زمین است. (پ ۱۰).

ما اکثر دو صنف‌اند: یک صنف آن که در ردّ و منع و تقبیح افیون انقدر مبالغه می‌کنند... (الخ).

-انجام: و بر عاقل ظاهر است و بر غیر اگر به هزار وجه بیان کنند که در هیچکدام مهارت حاصل نمی‌کنند، والله الموفق...، والسلام.

به خامه همان کاتب رساله قبلی و در همان تاریخ، منتها ورق آخر این رساله (گ ۱۲۶) در صحافی جابجا شده است.

(۳) - **بیخ چینی**، در داروشناسی (۱۰۸ پ - ۱۲۵ پ).

از همان حکیم عمادالدین (ثانی) محمود بن مسعود شیرازی، که آن را نیز در مشهد رضوی و برای یک شاهزاده صفوی* راجع به «خواص طبائع و منافع بیخ‌چینی که تا قریب این زمانه معلوم کس نبوده»، در یک مقدمه و ۹ فصل نوشته است. نام دیگر این رساله را «چوب چینی» یاد کرده‌اند [استوری، ۲، ۲، ۲۴۲ / منزوی، ۱، ۴۱۵].

-آغاز: بسمله، حمد له...، اما بعد این رساله‌ای است مختصر و مقاله‌ای است معتبر در امور متعلقه به «بیخ چینی» که حسب الامر نواب جهانبان کشورستانی سلیمان الزمانی نور حدقه شاهی... (الخ).

-انجام: و هر روز قدری بخورند و هر چیز فرضی معمول دارند، و اگر تمام منافع نیابد بعضی از آنها لا محاله حاصل شود، ان شاءالله، تمت الرسالة.

به خامه همان کاتب (مرتضی) در ۹ رمض ۱۲۸۸ ق، و عنوانها بنفش نوشته است.

(۴) - **جامع الفوائد**، در پزشکی (گ ۹ ر - ۷۰ ر)

از حکیم یوسف بن محمد بن یوسف طبیب هروی (م ۹۵۰ ق)، که حدود ۲۹۰ رباعی است در امراض و علائم و علاجات آنها و ترکیبات دارویی و ترتیبات غذایی هر یک، و چنان که در نسخه مطبوع آمده: خاتمه سرودن آنها به سال ۹۱۷ بوده [رش: ش ۱۰۹] ولی در نسخه حاضر سال «۹۱۴» یاد گردیده است.

-آغاز: گردی متأثر چو ز سردی هوا / زان سان که از آن شود صداعت پیدا.

-انجام: چون نهصد و چارده زهجرت بگذشت / این نسخه حل فریب کردم قلمی.

*. چنان که پیشتر گذشت، آن «شاهزاده» همانا سلطان حمزه میرزا بوده است.

تعداد رباعی‌ها در این نسخه ۲۴۴ باشد که بر کرانه صفحات (در طول، ۲ رباعی) به خامه همان کاتب و با توضیحات لغوی و شواهد نظم و نثر دیگر بنفش نوشته است.

(۵) - آتشک، در بیماری‌شناسی (گ ۱۴۱ پ - ۱۴۹ ر) [فارسی]

گویا نوشته صالح بن محمد بن محمد صالح قائمی هروی باختری قندهاری حنفی (ن ۲ س ۱۲ ق) چنان که کاتب رساله گوید آن را از «قربادین» وی بر نوشته است، ولی چنین مقالتی در «قربادین صالحی» یا «عمل صالح» نسخه خطی کتابخانه [ش ۱۸] مطلقاً وجود ندارد، بیش از این هویت مؤلف و ماهیت تألیف آن معلوم نباشد.

- **آغاز:** بسمله، فی بیان حدوث مرض الافرنجیة و الشبرة الغریبه و معالجات (آن که) از کتاب «قربادین صالح» نوشته‌ام. بدان که آتشک عبارتست از مرض جدید حادث جلیس به «جمره» که به فارسی آتشک می‌گفتند ...، در سنه هشتصد و هفت در هندوستان بهم رسید و گویند ... (الخ).

- **انجام:** و گفته‌اند اگر هر روز مقدار یک فنجان که قریب پنج مثقال می‌شود از بول الاغ سیاه بخورند و پرهیز، تعب این مرض را زایل کند و مجرب است، والسلام.

- به خامه همان کاتب (مرتضی) که در ربیع ۱۲۸۸/۱ ق نوشته است.

(۶) - چائی خطائی، داروشناسی (۱۴۹ پ - ۱۵۳ پ).

از شیخ الاسلام میرزا قاضی بن حکیم کاشف الدین محمد یزدی اردکانی (م ۱۰۷۵ ق) که گویا «باب سوم» از رساله «چوب چینی» اوست [رش: فهرست منزوی، ج ۱، ص ۴۱۴].

- **آغاز:** بسمله، چائی خطائی، به فتح جیم عجمی ...، ماهیت و سبب اطلاع بر آن، حکیم میرزا قاضی در رساله خود نوشته که سبب معرفت و شناختن چای چنان بوده که پادشاهی از پادشاهان چین بر یکی از خواص خود خشم گرفته ... (الخ).

- **انجام:** طبیعت آن گرم‌تر از طبیعت خطائی است و لطیف‌تر از آن و طریقه استعمال این نیز مانند آن و در افعال و خواص قریب بدان است.

به خامه همان کاتب «مرتضی» که در ربیع ۱۲۸۸ / ۲ ق نوشته است.

(۷) - مثنوی گرانی (۱۵۵ پ - ۱۵۷ ر).

از جامع و کاتب نسخه «مرتضی بن میرزا مسیح» طلبه که این منظومه حدیث نفس را

(۴۴ بیت) در سال گرانی معروف (۱۲۸۸ ه. ق) سروده، و یاد کرده است که مال و منال او هم از سال ۱۲۷۷ ق بر باد رفته است.

- **آغاز:** اول از حمد خدا سازم بیان / بعد از پیغمبر آخر زمان.

- **انجام:** ای خوش آن روزی که نان ارزان بُدی / آبروی جمله محرومان بدی.
به خامهٔ همو و در همان سال.

(۸) - **ساقینامهٔ قآنی** (۱۵۹ ر - ۱۶۱ پ).

حکیم قآنی آن را در مدح سلطان «محمد شاه» قاجار، بدین مطلع سروده است:
«ساقی بده رطل گران / زان می که دهقان پرورد ... (الخ).

خط شکسته نستعلیق جامع نسخه (مرتضی بن میرزا مسیح طلبهٔ تهرانی) که طی سال‌های ۱۲۸۷ - ۱۲۸۸ ه. ق نوشته، و نسخه را وقف اولاد ذکور نموده (۱۴۹ پ) ۱۶۲ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۴ سطر، ۱۳×۵/۵، در جلد میشن لایی قهوه‌ای روشن و مجدول، ۱۷/۵×۱۱. بر ۸ ورق اول نسخه، اشعار و نسخه‌های دارویی و غزل‌هایی چند به صورت راستا و چلیپا با قلم مشکی و بعضاً با مرکب بنفش یا سرخ نوشته است. هم چنین در اوراق آخر نسخه، یا بین اجزاء آن، از جمله قصیدهٔ هجوی به مطلع «میرزا هادی مفرما هر چه خواهم می‌ریم / زان که من افزونتر از ذرات عالم می‌ریم» (۱۳۷ ر - پ)، باز یک قطعه مثنوی درد و درمان با مطلع «دارم از بیماری خود قصه‌ای / ای رفیقان قصهٔ پر غصه‌ای ...» (۱۳۷ پ - ۱۳۸ پ) و بعضی اشعار دیگر از خود او، و سواد نامه‌ای خطاب به دوستی، (مورخ دوشنبه ۱۲ رمض ۱۲۸۸) که قریب ۲۰ سال بوده است در عثمانی می‌زیسته، حاکی از آن که چندی است مسجد و منبر نرفته، یکسره مشغول تحریرات بوده بلکه خط و ربطش خوب شود، اگر بتواند در نماز جمعهٔ آقای شریعتمدار [طهرانی] شرکت نماید، و اوضاع و احوال طهران طی این مدت تغییراتی کرده، و جز اینها (۱۵۴ پ - ۱۵۵ ر)، آنگاه ۵ برگ آخر یکسره اشعار و رباعیات از خود او و دیگران باشد.

۱۴۰

هیئت فارسی، در نجوم [فارسی]

«رساله در هیئت» یا «فارسی هیئت» از علاءالدین علی بن محمد قوشچی (م ۸۷۹ ق / ۱۴۷۵ م در استانبول) که آن را در زمان سلطان مراد بن محمد عثمانی (۸۵۵-۸۸۶ ق)

نوشته، و بر یک مقدمه (شامل ۲ قسم) و دو مقاله (اولی در ۶ باب، و دومی در ۱۱ باب) و یک خاتمه مرتب ساخته است. نسخه‌های متعدد از آن در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا وجود دارد، چند بار هم (دهلی، ۱۲۹۱ ق ...، ۱۳۰۳ ق / طهران ...) چاپ شده، سیدی علی کاتب رومی آن را به عنوان «خلاصة الهیة» (در ۹۵۶ ق) و نیز ملاپرویز (م ۹۸۷ ق) به عنوان «مرقاة السماء» به ترکی ترجمه کرده‌اند، شروح متعددی هم بر آن نوشته آمده است.

[فهرست منزوی، ج ۱، ص ۳۲۱ و ۳۷۰ / Storey, P.L., vol. II, part 1, pp.]

76-77

- آغاز: بسمله، الحمد لله رب العالمین حمد الشاکرین، والصلوة ...، اما بعد، این کتاب مشتمل است بر مقدمه و دو مقاله و خاتمه، مقدمه در بیان آنچه پیش از شروع در این علم دانستنی است.

- انجام: و اعظم ثوابت مرصوده دویست و بیست و دو برابر زمین است، و اصغر ثوابت مرصوده بیست و سه برابر زمین است.

خط شکسته‌آمیز عادی کاتبی که آن را در ۱۰ ج ۱ / ۱۱۷۷ هـ. ق پایان برده، ۳۸ برگ، کاغذ اصفهانی (نیمی ترمه)، ۱۹ سطر، ۱۳/۵×۵، در جلد چرمی قهوه‌ای مجدول، ۲۰×۱۱/۵. عنوان‌ها و خط و نشانها شنگرف است، ولی جاهای اشکال هندسی و نجومی بالجمله بیاض مانده، در برخی از کرانه‌های صفحات بعض توضیحات نوشته آمده است.

۱۴۱

حافظ الصّحّه، در بهداشت [فارسی]

با آن که یک خمس از کتاب (۶ کراسه) = ۹۶ صفحه از اول آن افتاده، و از آخر هم ناقص است، حسب قیاس و بنا بر قرینه معین، چنان که در تعلیق نسخه «**خمسۀ ناصری**» تألیف میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی (طیب) **نصرت قوچانی** حفظ الملک تهرانی (ح ۱۲۵۳ - ح ۱۳۲۵ هـ. ق) نوشته‌ام [رش: ش ۱۱۷] این نسخه بایستی مسوده اولیه «**حفظ صحت**» همو باشد، که تحریر ملخص و منقّحی از آن (مورخ ۱۳۲۳ ق) در جزو

دستنوشته‌های او موجود است [رش: ش ۱۹۳]. مؤلف تصریح نموده است که کتاب (حافظ الصحه) را از زبان فرانسه ترجمه کرده، و حسب اشارت خود او در نسخه تحریری مزبور، پایان تسوید آن ۱۱ / ج ۱ / ۱۳۰۷ ق بوده است.

سرفصل‌های کتاب (بین الدفتین) بدین عنوانهاست: قانون حفظ صحت عموم مردم (گ ۱ ر = ص ۹۷)، در الکطریسته (ص ۹۹)، در عمل طبیعی و اثر مرض الکطریسته (۱۰۴)، در باب صوت (۱۰۸)، در قانون حفظ صحت شخصی (۱۱۶)، در قانون حفظ صحت عمومی (۱۱۷)، در قوه ثقل (۱۱۸)، در قانون حفظ صحتی (۱۲۳)، در باب حرکت (۱۲۴)، قانون حفظ صحت شخصی (۱۴۰)، در مغیر شیمیایی (۱۵۲)، در هوای جوئی (۱۵۵)، در باب ابر و باران و رطوبت (۱۶۱)، نتیجه عمل طبیعی این بیانات (۱۷۲)، در حالت مرضی باد و هوا (۱۷۴)، در قانون حفظ صحت خاص و عام (۱۷۵)، در عمل طبیعی فشار هوا (۱۸۲)، در حالت مرضی فشار هوا (۱۹۲)، در قانون حفظ صحت عامه (۲۰۱)، در باب هوای تنفس (۲۰۳)، در عمل هوای طبیعی (۲۰۸)، در حالت مرضی هوای تنفس (۲۱۵)، در قانون حفظ صحت شخصی و جمعیتی (۲۲۴)، در تقدّم به حفظ صحت (۲۴۷)، در حفظ صحت شخصی (۲۵۲)، در باب زمین (۲۵۳)، در قطعات زمین (۲۵۵)، نباتات (۲۶۱)، نتایج فیزیولوژی (۲۶۶)، در بیان قانون حفظ صحت شخصی و عمومی (۲۷۴)، در بیان آب (۲۷۷)، در آبهای واقع در روی زمین (۲۸۲)، در باب آبها (۲۸۶)، در حفظ صحت شخصی و جمعیتی (۲۹۷)، در باب اغذیه (۳۰۴)، در عناصر غذایی ... (۳۱۱)، در اصول مواد غذایی (۳۱۵)، در اصول اغذیه نباتی و حیوانی (۳۱۷)، در اغذیه عصبانی (۳۲۴)، در عمل طبیعی نان (۳۸۱)، در حبوبات (۳۸۴)، در مشروبات (۳۹۲)، در ترشحات و مدفوعات (۳۹۹)، در اسباب آرایش بدن (۴۱۲)، در مغیرات شخصیه (۴۱۴)، در نوع / جنس انسان (۴۲۵)، در مزاج و بنیه و حالت مخصوص (۴۲۶)، در ارثیت (۴۲۷)، در سیاست تمدن (۴۳۵)، در طایفه و قبیله و نژاد (۴۴۵)، در رعیت و جمعیت (۴۵۲).

- آغاز (موجود) نسخه: سیاه می‌کنند و ماقبل بر این اثر روشنایی را در چشم نمودیم، و هکذا در تمام آلات بدنیه و اطفال را باید غالباً در روشنایی گرم تربیت نمود ...

-انجام (موجود) نسخه: تزايد سالیانه بواسطه صد ساکن، مدت مضاعف شدن در روسیه اروپ ۱/۳۹، ۵۰ سال، در اکس ۱/۳۱، ۵۳ سال، در سود ۱/۳۰، ۱/۴، ۵۳/۴، در نوروژ (ص ۴۵۵).

دستنوشته مؤلف، ۱۷ سطر، ۱۵/۵×۸/۵، کاغذ فرنگی، بدون صحافی در جلد مقوا و میشن مشکی، ۱۸/۵×۱۲/۵.

۱۴۲

حمیات، در بیماری‌شناسی [فارسی]

نسخه‌ای است که برگ اول و آخر آن افتاده، و ظاهراً حسب فهرست مطالب که شامل ده نوع مرض می‌باشد، این دفتر نوع اول است در حمیات، که انجام آن چنین است: «تمام شد کتاب حمیات فی ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۴، بیداخل العباد: باقر بن محمد علی الموتی» (ص ۲۵۲). آنگاه، فصلی است که گویا نوع دوم در امراضی (باشد) که از تغییر دم حاصل می‌شوند، و آغاز آن چنین است: بسمله، بدان که اگر چه تشخیص امراض نیست مگر ملاحظه جمیع علامات غیر طبیعی به نسبت‌های مابین آنها ... (الخ) که انجام موجود آن چنین است: «پس این مریضه مبتلاست به استسقاء تخمدان، مضایقه نیست که کسی گوید که این مریضه نیز حامله باشد، اما چون. (ص ۲۶). این فصل می‌تواند جزئی مستقل و رساله‌ای در «تشخیص امراض» از این دفتر باشد.

-آغاز (موجود) نسخه: و او این است که جنس مرض منقسم می‌شود به ده نوع از قرار تفصیل ذیل، نوع اول در حمیات، نوع دوم در امراضی که از تغییر دم حاصل می‌شوند ... (الخ).

خط نیم شکسته ناخوش باقر بن محمد علی الموتی در ۱۳۲۴ ق، ۲۵۲ + ۲۶ صفحه، کاغذ خط دار فرنگی، ۱۷-۱۳ سطر، ۱۲×۶/۵، در جلد مقوا و میشن عنابی مجدول، ۱۵/۵×۱۰/۵.

۱۴۳

جنگ بیاض (قرن ۱۳ ه. ق)، نظم و نثر [فارسی]

که اولین جامع آن «میرزا سلیمان» بوده، با تاریخ‌های ۱۲۲۷ (۸۸ پ) و ۱۲۲۸ (۱۱ ر) و ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ (۱۶ ر) و سجع مهر همو، و پیداست که پس از وفات او (-ظ: ۱۲۴۴ ق) پسرش «ابوالقاسم بن میرزا سلیمان» آن را ادامه داده و جمع کرده (از همان تاریخ) و در ۲۶ ذی‌قعدة ۱۲۴۶ ه. ق بر آن خط تملیک نوشته (گ ۵۵ ر) - ایضاً ۲۶ شهر شعبان ۱۲۴۸ (۲۷ پ)، و طوی سال‌های ۱۲۹۲-۱۲۹۵ ه. ق، آن را وقف اولاد ذکور نموده است (۸۲، ۸۳، ۸۴ پ، ۹۵ ر). بر ورق اول نسخه، صاحب جنگ در ۳ ربیع ثانی [سالی که عدد آن خوانا نیست] گوید که هفتاد سال از عمرش گذشته، و از دست اولاد ناخلف به تنگ آمده است.

آنگاه، بعدالبسمله، ابیاتی است از مخزن الاسرار نظامی (هست کلید درگنج حکیم ...). سپس اشعاری از جامی، وحشی، مفلس، عطار، خطبه بیاض کمال‌الدین حسین اسماعیل اصفهانی (۸ پ)، فقراتی از ترسل، با یادداشت ابن حاجی میرزا بابا عشق‌آبادی رمض ۱۲۹۲، تمرین خط و اقلام هندی و غیره (بعضاً به شنگرف)، و سیاق نوشته‌های میرزا سلیمان (۱۶ ر)، یک صفحه از آغاز تنسوخ نامه ایلخانی خواجه نصیرالدین طوسی (۱۷ ر)، رقعهای که به محسنای قلندر نوشته (۱۷ پ)، انشاء میرزا سلطان حیدر (۱۸)، طلسمات (۱۹ ر) و سیاقات (۱۹ پ)، رساله در نماز (۲۰ ر - ۲۲ پ)، دعا‌های محبت (۲۳)، رساله در مطهرات (۲۴ ر - ۲۶ پ)، نقلی از مجلسی با اشعاری از سعدی و حکیم شفائی و لادری، حکایتی در باب این که فتحعلی شاه را پسری بود به نام شیطان، و حاضر جوابی فتحعلی خان شاعر در آن خصوص، به خط ابوالقاسم صاحب بیاض در ۲۶ رمض ۱۲۴۸ (۲۷ پ)، تحریر شعری در ۱۲۹۲ (۲۸ ر) و اشعاری به خط عبدالغنی بن حاج ملا عبدالعلی یزدی در سال ۱۳۰۰ ه. ق (۲۸ پ)، و نوحه جناب فاطمه زهرا با سر جناب امام حسین در خانه خولی ملعون به خط همو (۲۹ پ)، آیات قرآنی و غیره که در مراسلات مناسب مقام نوشته می‌شود با خطوط شنگرفی و بعض احادیث ائمه (۲۹ پ - ۴۸ پ)، از عبارت فرمانی خطاب به میرصدرالدین محمد (۴۸ پ)، مناجات مخمس و اشعار مدح مولا (۴۹-۵۰) و یادگاری سید محمد قمی در صفر ۱۳۲۰

(۵۰ پ)، ایضاً یادگاری میرزا بابا (مذکور) ساکن بلوک عشق‌آباد خورشاهی به تاریخ ۵ ربیع ۲ / ۱۲۹۲ هـ. ق با این تذکر که «هر کس طمع کند به کتابم، در پهلوی زوجه‌اش بخوابم» (۵۱ ر)، اشعاری از خاقانی (۵۲)، تاریخ ولادت «فرزندی میرزا محمد شفیع» در ۵ ج ۱ / ۱۲۲۸ با زایچه سیاقی (۵۳) و اشعاری دیگر (۵۴)، خط تملیک صاحب بیاض ابوالقاسم بن میرزا سلیمان در ۲۶ ذیقعد ۱۲۴۶ (۵۵ ر)، و اشعار و رباعیات حسب خواهش عمویش به خط محمد بن حاجی مهدی در ج ۲ / ۱۲۲۹ هـ. ق (۵۶ ر) و باز خط تملیک همان ابوالقاسم بن میرزا سلیمان در رجب ۱۲۴۴ (۵۶ پ)، شکایت نامه‌ای ادبی (۵۷) و دعایی نقل از خط میر محمدباقر مجتهد (۵۸ ر)، مخمس (۵۹) و بندی از دعای دوازده امام خواجه نصیر (۶۰)، بخشی از یک مثنوی بر کاغذ کبود با تاریخ‌های ۱۲۵۵ و ۲۰ صفر ۱۲۹۲ (۶۱ و ۶۲)، ایضاً مثنویات در مصائب سیدالشهداء با تاریخ ۱۲۹۲ (۶۴ و ۶۵)، دعای محبت (۶۵ پ)، منشآت از جمله رقعۀ میرزا محمدخان (۶۶ پ)، آیات با ترجمۀ فارسی (بر کاغذ کبود) به تاریخ ۱۲۴۴ (۶۸)، اشعاری به خط «محمد شفیع ابن میرزا سلیمان» در شعبان ۱۲۴۶ (۶۹ ر) [که برادر ابوالقاسم می‌باشد و تاریخ ولادت او گذشت]، ایضاً اشعاری به خط همو از مخمسات و بخشی از یک مثنوی (۷۰ و ۷۱)، حدیثی از علی (ع) و لعنت بر کسی که روزه را بشکند با تاریخ ۱۲۹۲ (۷۱ پ)، منشآت که طی آن اشاره به فتح قلعه هرات رفته است (۷۲-۷۶)، احادیثی درباره صفات آدمی (۷۷ ر)، لغت نامه برای عالیجاه امیرالامراء و الحکام (۷۷ و ۷۸)، حدیثی قدسی (۷۹)، قصیده بوصیری در مدح نبی با ترجمۀ بین‌السطور فارسی به شنگرف (۸۰-۸۱)، اشعاری از کلیم و جامی (۸۱-۸۲)، ادعیه و نسخه طبری برای همان ابوالقاسم صاحب بیاض از علیمراد خان (۸۳) ایضاً نسخه‌های باهیّه (۸۴-۸۵)، نامه‌ای مشعر بر وفات میرزا هدایت‌الله و نوشتن عریضه به هرات که به جهت محمد شفیع قلمی گردیده با تاریخ ۱۲۲۷ [؟] و مراسلات دیگر (۸۹-۹۰) طلسمات و اشعار که «از افکار نامربوط فتحعلی متخلص به صبا» در رمض ۱۲۲۶ (۹۱) و باز طلسمات و اشعاری به خط محمد شفیع (۹۱-۹۵) و خطبۀ بیاض میرزا نصیرا همدانی، ایضاً دیباچۀ نصیرا همدانی تا آخر نسخه که «خطبۀ منشآت نصیرا» باشد (گ ۱۰۳)، با جلد کالینگور در صحافی جدید، ۲۱×۱۰/۵.

۱۴۴

منهاج المبتدین، داروشناسی [فارسی]

تألیف محمد ابراهیم حسینی (قرن ۱۱ هـ ق) که آن را در ۴۲ باب (و هر باب منقسم بر «صفت»های داروها) با یک خاتمه نوشته است: ۱. فهرست ادویه‌ای که در ابواب کتاب آمده، ۲. ادویه‌ای که در حمیات بکار آید، ۳. در ذکر ادویه لیتر غس [کذا، بنا به منزوی: شیر عسل؟]، ۴. در ذکر ادویه مالخولیا، ۵. در ذکر ادویه اقسام دیوانگی‌ها، ۶. ذکر ادویه در علاج فساد، ۷. ادویه سبات، ۸. ادویه کابوس و صرع، ۹. ادویه علاج سکت، ۱۰. ادویه لقوه، ۱۱. ادویه خدر، ۱۲. ادویه فالج، ۱۳. ادویه تشنج، ۱۴. ادویه کزاز، ۱۵. ادویه علاج انواع صداع، ۱۶. ادویه امراض عین، ۱۷. ادویه امراض گوش، ۱۸. ادویه امراض انف، ۱۹. ادویه علاج لب و دندان و زبان و دهان، ۲۰. ادویه علاج حنجره و حلق و حناق، ۲۱. ادویه ربو و ضیق النفس و سعال و نفث الدم و ذات الریه و سل و ذات الجنب، ۲۲. ادویه معالجات قلب، ۲۳. ادویه امراض ثدی، ۲۴. ادویه علاج مری و معده، ۲۵. ادویه امراض کبد، ۲۶. ادویه علاج طحال، ۲۷. ادویه علاج یرقان، ۲۸. ادویه علاج استسقاء، ۲۹. ادویه اسهالات، ۳۰. ادویه علاج معوی، ۳۱. ادویه امراض مقعد، ۳۲. ادویه دو دیه، ۳۳. ادویه انواع قولنج، ۳۴. ادویه علاج کلیه، ۳۵. ادویه و تدابیر مثانه، ۳۶. ادویه مردان، ۳۷. ادویه مجامعت، ۳۸. ادویه مخصوص زنان، [مکرر: ۳۸] ادویه درد پشت و ریاح افرسه و عرق النساء و داء الفیل، ۳۹. ادویه انواع اورام حارّه دموی، ۴۰. ادویه اورام بارده، ۴۱. ادویه زینت بدن، ۴۲. ادویه دافع سموم، و خاتمه: در آوزان و مکائیل است.

حدود ده نسخه از این کتاب در کتابخانه‌های تهران و هند موجود است، که کهن‌ترین آنها نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش ۲۳۷۷) - مورخ ۱۷ رخص ۱۰۹۳ ق می‌باشد، آغاز آن که در نسخه حاضر افتاده، بدین عبارت است: «بسمله، منهاج ادویه شفا حمد مسبب الاسبابی است که به علامات مختصر، و اذا مرضت فهو یشفای مرضی از اشربه انعام اوست ...، اما بعد، بر ارباب فطنت پوشیده نماند که چون فقیر حقیر محمد ابراهیم الحسینی ... در خاطر داشت که مرکباتی ... جمع نماید ... لهذا به تألیف این کتاب مشغول گشت ...، و به منهاج المبتدین مسمی ساخت.» (الخ). [فهرست دانشگاه، ج ۹، ص ۹۷۰ / فهرست منزوی، ۱، ص ۶۰۴ / Storey, II, 2, p. 325]

- آغاز (موجود) نسخه: هر یک بیست درم عود بلسان، ده درم زنجبیل، تخم کرفس سلنجه سلیالیوس اسارون راسن هر یک یکدرم سنبل حماما هر یک چهار درم عسل مصفی در وزن کل شربتی یک درم تا یک مثقال (گ ۳ ر).

- انجام (موجود) نسخه: صفت تدبیری که نقشهای کیود که بر اندامها کرده باشند و خواهند که باطل شود ادویه که در زوال کلف و غشی مذکور شد بکار آید و نظرون باب حل کرده موضع را.

خط نستعلیق ساده (ظ:): ولد میرزا محمد تقی طبیب، که در چهارشنبه ۱۹ ج ۱ / ۱۲۴۷ بپایان برده (چنان که در برگ اول نسخه آمده، و پیداست که برگهای ۱ و ۲ در اینجا الحاقی است). ۱۸۷ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۸ سطر، ۱۴×۸ (بعضاً چلیپا نوشته) با جلد مقوا و میشن زنگاری تیره، ۲۱×۱۴. عنوان باب‌ها و «صفت»ها شنگرف است، بر ورق اول (که وصالی شده) پس از خاتمه کتاب، یک نسخه طبی به جهت «نار فرنگی» از فرموده حکیم عمادالدین محمود شیرازی در رساله «آتشک» به نقل آمده است.

۱۴۵

الصحيفة الكاملة السجادية [عربی]

مُسند نهایی آن امام زین‌العابدین علی بن حسین بن علی بن ابی طالب (ع) (۹۲-۳۸ ق) می‌باشد. نسخه حاضر، کامل است و به دعای روز جمعه ختم می‌شود. [ارش: ش ۶ و ۴۲].

خط نسخ خوش معرب و مشکول (گویا) سید حبیب بن عبدالله که سجع مهر همو با تاریخ ۱۰۴۰ (ه. ق) بر صفحه آغاز نقش است. ۱۳۳ برگ، کاغذ متن (نخودی) و حاشیه (ترمه) اصفهانی، ۱۱ سطر، ۱۴×۸/۵، در جلد روغنی مذهب (به طرح گل و بوته‌های متقارن هندسی) و مجدول (به حاشیه‌های بته جقه‌ای و مقرنس) با زمینه مشکی، و میان جلد روغنی عنابی با جدول مذهب به بوته‌های اسلیمی، و عطف چرمی قهوه‌ای رنگ باخته با شیرازه‌بندی، بر رویهم ظریف و نفیس، ۲۳/۵×۱۴. سر لوح صفحه آغاز بر دو پایه، در متن زر و لاجورد، و به شنگرف و سرخ و عنابی، متشکل از دو شمشه و ترنجه با گل و بوته‌ها در جدول. متن با زمینه زرنگار در جدول زرین و با کمند زرین در

کرانه صفحات. سربندها نیز زر نبشته است، بعض کلمات در حاشیه و بعض نشانها به شنگرف باشد. بر ورق سوم این یادداشت نوشته آمده است: «این کتاب در ماه شعبان هزار و سیصد و شانزده به توسط جناب شیخ اسمعیل سلمه الله در یزدجرد ابتیاع شد، جزو کتابخانه گردید، هر کسی طمع کند یا در آن تصرف نماید ملعون است» (۳ر).

۱۴۶

[عربی] شرح القانون، در پزشکی

گزارش فخرالدین محمد بن عمر رازی (۵۴۳-۶۰۶ ه. ق) بر کتاب القانون فی الطب لابن سینا، که نسخه حاضر، شرح کتاب اول آن یا «کلیات الطب» است. نسخه این شرح، محشی به حواشی است که دانسته نشد از کیست، ولی از شروح «قرشی» (-ابن نفیس، م ۶۸۷ ق) و قطب الدین شیرازی (۶۳۴-۷۱۰ ق) و «آملی» (-شمس الدین، م ۷۵۳ ق) بر «قانون»، و از ابوسهل مسیحی (م ۴۰۱ ق) نیز بنقل آورده است. الاب قنواتی چندین نسخه از همین شرح فخر رازی بر قانون ابن سینا، موجود در کتابخانه‌های اروپا و ایران یاد کرده است [مؤلفات ابن سینا، ص ۲۰۴].

- آغاز: بسمله و به تقی، قال الشيخ الرئيس: «حمد له ...، و بعد فقد التمس منی بعض خلص اخوانی و من يلزمني اسعافه»، اسعف كحاجته قضاهاله، «فيما يسمع به»، السماحة الجود، «و سعی»، الوسع ...، و لذا قال فيما بعد فاسعفته بذلك ای بكل ما التمسه «ان اصنف فی الطب ...».

- انجام: «علّة التشنج»، ای التشنج الامتلائی، «لا يتحرى»، التحری القصد و الطلب، «نفص الخلط كله بل نترك منه شيئاً ...، فليكن هذا القدر من كلامنا المختصر فی الاصول الكلية لصناعة الطب كافيا و لناخذ فی الادوية المفردة ان شاء الله تعالى»، تمّ شرح الكتاب الاول من كتب القانون، بحمدالله تعالى و حسن توفيقه و يتلوه ان شاء الله تعالى شرح الكتاب الثاني الذي فی الادوية المفردة و الحمد لله رب العالمين.

خط نسخ (متن) و نستعلیق ساده (شرح) به خامه محمد امین بن علی سبزواری، که آن را برای میرزا محمد محسن نوشته، و در ۲۰ شعبان ۱۱۲۳ ه. ق بپایان برده است. ۳۱۴ برگ، کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۲۵ سطر، ۲۲/۵×۱۰/۵، با جلد کالینگور مشکی

عطف و گوشه قهوه‌ای در صحافی جدید، ۲۹/۵×۱۸. عنوان‌ها شنگرف و بنفش است، و بالای مقول قولها خط کشیده، و حواشی نسخه هم راستا و چلیپا به خط کاتب مذکور باشد.

نوشته‌های سه برگ اول نسخه عبارتست از: رباعیاتی از شیخ ابوسعید و دیگران (با تاریخ‌های ۱۲۶۱)، یادداشتی به عربی در توحید به خط محمد علی قتیل (در ۱۲۶۲) و یادداشت همو در ۱۲۶۴ که گوید پس از بازگشت از عتبات عزم کرده است تمام مطالب «قانون» را حفظ کند (گ ۱ ر)، ذکر اسم مجتهد میرزا عبدالوهاب و ابیاتی از سهیلی و مجید، شرح مجلس العلم و یک حدیث قدسی در ۱۲۶۲ (گ ۱ پ)، ابیاتی به خط همان محمدعلی قتیل (در ۱۲۶۱) و نسخه مفرح یاقوتی، جمع الفاظ در یک رباعی برای میرزا ابوالقاسم متطبب کاشی (گ ۲ ر)، اشعار «شب سمور و لب تنور» و ابیاتی عربی و یادگاری و غیره در ۱۲۶۲ ق (گ ۲ پ)، حدیث رسول، تملیک مرتضی بن محمد علی [مذکور] با سجع مهر پدر (در ۱۲۸۹ ق) و تملیک عبدالوهاب بن عبدالحسین به تاریخ ۱۲۲۷، و تملیک دکتر غلامحسین حافظ الصحنی یزدی (گ ۳ ر)، و تملیک کسی که نامش را پاک کرده‌اند بر ورق آخر نسخه به تاریخ ۱۲۹۰ ه. ق.

۱۴۷

مجموعه طبّی

[فارسی]

(۱) - ترجمه تذکرة الکحّالین، در چشم پزشکی (گ ۱ - ۶۰ ر).

تألیف شرف‌الدین علی بن عیسی الکحّال (ن ۲ س ۴، متوفای پس از ۴۰۰ ق) که چندین ترجمه و اختصار به پارسی از آن موجود است، ولی این ترجمه فارسی که شامل سه گفتار کتاب می‌باشد، مترجم آن شناخته نیامده، تنها دو سه نسخه از آن در کتابخانه‌های هامبورگ (ش ۲۲۴) و دانشکده پزشکی تهران (فهرست، ۱۳۹) و نیز در فهرست نذیر احمد (۲۷۳) یاد شده، که آغازهای آنها تقریباً برابر با نسخه حاضر است [بنگرید: استوری، ج ۲، بخش ۲، ص ۲۰۴].

- آغاز: بسمله، حمد له، این کتابی است که علی بن عیسی کحّال تصنیف کرده است، و تذکرة الکحّالین نام نهاده، و همه بیماری‌های چشم و علاج آن و داروهای گوناگون درین کتاب یاد کرده ... (الخ).

-انجام: لاژورد، سرد و خشک است، مژه را نیکو کند و برویاند ...، گرم و نرم است بستگی پی هاء چشم را بگشاید ...، این است داروها که استعمال کنند اندر علاج چشم و قوت و طبع هر یک جدا جدا بگفتم تا آسان بود بر کسی که طلب این علم کند، والله الشافی، تمام شد کتاب تذکرة الکحالیین. [رش: ش ۵۸].

خط نستعلیق شکسته آمیز سید محمد بن میرزا محمد تقی طبیب موسوی، که در روز پنجشنبه ۱۲ رمض ۱۲۵۷ ق پایان برده، با سجع مهر همو، ولی مواضع عناوین گفتارها و اسامی اعضاء و ادویه را در سراسر دفتربیاض نهاده، تا بعداً به شنکرف نویسد.

(۲) - خلاصه الشفا، در پزشکی (۶۰ پ - ۸۰ ر)

تألیف میر مظفر بن محمد حسینی کاشانی طبیب (م ۹۶۳ ق / ۱۵۵۶ م) معروف به «حکیم شفائی»، صاحب «قراپادین شفائی» [رش: ش ۲۴، ۷۸، ۱۱۸، ۱۲۶، ۱۳۵]، که این را «خلاصه شفائی» هم گفته است: «از جهت تذکره نفسی خود خلاصه تصنیف اعظم حکما را در هر باب از مباحث طبّی انتخاب نموده و درین کتاب جمع کرد، و مشاطه تصرف در ابکار افکار عرب کرده، از لباس عربی عریان ساخت و به کسوت فارسی مزین و آراسته گردانید، تا اخوان و محبان و سایر مسلمانان از آن انتفاع گیرند و عندالحاجة رجوع آن همگنان را آسان باشد ...، و این مجلد که موسوم شده به خلاصه شفائی، مبنی بر دو کتاب است: کتاب اول مشتمل بر سه مطلب: ۱. در حفظ صحت، ۲. در علاج مرض به قول کلی، ۳. در ادویه مفرده. کتاب دوم مشتمل بر سه فن: ۱. در امراض مختصه، ۲. در امراض غیر مختصه، ۳. در ادویه مرکبه. مطلب اول از کتاب اول «در حفظ صحت» مشتمل است بر دوازده باب ... (گ ۶۱ ر). نسخه های چندی از آن در کتابخانه های خارج و داخل کشور وجود دارد.

[رش: الذریعه، ج ۷، ص ۲۲۹ / ادبیات استوری، ۲۰۲، ص ۲۴۵ / فهرست منزوی، ۱، ص ۵۳۰]. نسخه حاضر اصلاً کامل نیست، و در مطلب دوم (در علاج مرض به قول کلی) پایان می رسد.

- آغاز: بسمله، حمد بی نهایت و ثنای بی غایت حکیمی را که حکمت کامله او کیفیت مزاج را از امتزاج جواهر عناصر مختلفه الآثار احداث نمود.

-انجام نسخه: و چون مرض و عرض جمع شوند ابتدا به علاج مرض باید کرد،

مگر آن که عرض اقوی بود، مثل قولنج شدید الوجع که تسکین وجع الّا به محذرات از واجبات باشد ... از آن معالجه شده واقعه در امعاء، والله اعلم بالصواب.

خط همان کاتب رساله قبلی که در ۲۰ رمض ۱۲۵۷ پایان برده، با سجع مهر همو، مواضع عناوین و اسامی همچنان بیاض، و در آخر رساله نسخه طبی برای چشم درد نوشته است.

(۳) - کز الکحّالین، در چشم پزشکی (۸۱ پ - ۱۲۰ پ).

تألیف محمد بن محمود بن محمد (عرب) کحّال شیرازی (ن ۱ س ۹ ق) که آن را به نام و برای کتابخانه سلطان غیاث الدین ابوالفتح بهادر میرزا بایسنقر بن میرزا شاهرخ تیموری (۸۲۰-۸۳۷ ه. ق) تألیف نموده است.

گوید: «... چنین پادشاهی که حکیمان روزگار و فیلسوفان بختیار و ارباب فضل و افتخار که هر یکی را همچو عین بر سر آمده‌اند، در سایه آفتاب عنایت این پادشاه مانند ستاره برگرد ماه برآمده‌اند، می‌خواست که خود را در زمره خدام آن حضرت در آورد، و دو اسبه پیک نظر را بر یمین و یسار می‌دوانیدم، و تحفه‌ای می‌خواستم که لایق کتابخانه آن حضرت - که امروز در عرصه عالم ملجاء اصحاب فضل و ملاذ ارباب کمال به خراسان عرش آشیان ... - نیافتم که در هر فن که امکان عقول بشری از عهد آدم الی الآن به مطالعه ندما آن حضرت نرسیده باشد، و هر علم که فکر کردم استقصای از متقدمان بجای آورده‌اند، الّا این علم کحالی که در یک مجلد آن را استقصاء نکرده بودند، هیچ تحفه از آن خوبتر نیافتم که تا سواد شب و بیاض روز بر صفحه آسمان نقش بندد، این سطور که بر نام حضرت خداوند مسطور گشت تا همچو درّ شاهوار در گوش جان اهل روزگار یادگار بماند، و به دولت آن حضرت این کتاب را متقدمان و متصنفان ایشان چون «کلیات» شیخ ابوعلی [ابن سینا] و «اسباب و علامات» [نجیب الدین] سمرقندی و «شرح» او، و «تذکره الکحّالین» علی بن عیسی، و «مفتاح الشفاء» [ابن نفیس] قرشی، و «نورالعیون» اهلامی [کذا، ابوالرجاء صلاح الدین بن یوسف کحال حموی، م ۶۹۶ ق] و «منهاج البیان» [ابن جزله بغدادی، م ۴۹۳ ق] و «اختیارات بدیعی»، و «کناش» یوحنا بن سرافیون، و «قربادین» یحیی [بن عیسی، همان ابن جزله بغدادی مذکور] و التذکره [الهادیه] ابن سویدی [عزالدین ابواسحاق ابراهیم بن محمد، م ۶۹۰ ق] و دیگر کتب متداوله، چنان

انتخاب و انشاء کردم که هر که این کتاب را بخواند و بداند از مجموع علمی و عملی این فن کحالی به کلی و جزوی، چنان مستغنی گردد که او را به هیچ کتابی دیگر احتیاج نباشد، و چون فرزند صلبی این فرزند طبیعی را «کنز الکحالین» نام کردم، از برای آن که گنجی است بر حقایق حکمت عین، امید که به تشریف عنایت. حضرت سلطنت پناهی جهانگیر گردد، و مجموع کتاب: دویست و پنجاه فصل است، که در فهرست بیان خواهم کرد، و در اتمام شدن آن از حضرت باری یاری طلب می‌کنم، آنه بصیر بالعباد. فصل اول: در بیان مقدمه کتاب، فصل دوم: در صفة کحال و آنچه بر او واجب است، فصل سوم: در حدّ چشم و تعریف آن ...، فصل پنجاهم: در کیفیت ادویه که تعلق به اعمال دارد ...، فصل صدم: در امراض رطوبة زجاجیه ...، فصل دویستم: در ادویه طرّفه و علاج آن ...، فصل دویست و پنجاهم: در امراض خاصه و مشترکه جفن و طبقات و رطوبات و امراض جراحة جفن.» (گ ۸۲ - ۸۵). ولی نسخه حاضر بیش از ۵۲ فصل (۵۱ - در ذکر ادویه به حروف تهجی، ۵۲ - از الف تا عین) را ندارد، و در (حرف هاء) - «حنا، حاشا» یکباره ناقص و ناتمام، و تقریباً $\frac{4}{5}$ کتاب نانوشته مانده است. در هر حال، نام و نشان این کتاب در مراجع دسترس بدست نیامد، مگر نسخه «مختصر کنز الکحالین» (ش ۸۱) تألیف شهاب‌الدین طبیب ساوجی (سده ۸ ق) که هیچ ربط و نسبتی میان این دو کتاب بجز اشتراک در اسم بدیده نمی‌آید.

- آغاز: بسمله، سپاس بی‌قیاس را که دیده بصیرت اولی الابصار در ادراک الوان مصنوعات و اشکال انواع مخلوقات غرایب و عجایب جمیع موجودات که فانظر الی آثار رحمة الله حیران است.

- انجام (موجود) نسخه: حنا و ارقان هر دو می‌خوانند، نباتی است که از درخت بدن بلندتر نمی‌باشد ...، حاشا و مأمون هر دو گفته‌اند و آن گیاهی است گل سفیدی که میل به سرخی دارد.

خط همان کاتب دو جزء قبلی، که فهرست فصول کتاب و بعض حواشی و خط و نشانها را با مرکب سرخ نوشته، جاهای اشکال تشریح چشمی در نسخه بیاض مانده است.

(۴) - [شرح اسباب و علامات]، در پزشکی (گ ۱۲۱ ر - ۲۳۴ پ).

چنین نماید که ترجمه گونه‌ای است به فارسی (ظ: سده ۱۱ ق) از کتاب «الاسباب و العلامات» - تألیف نجیب‌الدین محمد بن علی سمرقندی (م ۶۱۹ ق) که مترجم آن شناخته نیامد، و نیز نسخه دیگر از آن دانسته نشد، ولی همانند آن یک نسخه (مورخ ۲۶ شعبان ۱۱۰۱ ق) در کتابخانه دانشکده پزشکی دانشگاه تهران هست (ش ۲۶۳/۱) که این نیز ناشناخته باشد. [فهرست منزوی، ۱، ص ۴۷۱-۲]. در مقایسه با نسخه «شرح الاسباب و العلامات» عربی از حکیم نفیسی کرمانی (رش: ش ۱۲۹)، این نسخه که ما آن را با قید احتمال «شرح اسباب و علامات» فارسی می‌شناسیم، تنها نیمی از کتاب را شامل است. اولاً شرح هر یک از امراض با اسباب و علامات و اقسام علاجات آنها (از سر تا پای) تحت عنوان «مقاله» آمده، و نسخه ناقص و نیمه کاره حاضر (بین‌الدفتین) مشتمل بر ۹۱ مقاله باشد، چنان که «مقاله اول در صداع ... (گ ۱۲۱ پ)، [مقاله دوم در شقیقه ...] (۱۲۹ ر)، مقاله سوم در بیان سدر ... (۱۳۲ پ) ...، مقاله پنجاهم در بیان دندان‌ها به حسب رنگ ... (۱۷۶ ر) و مقاله نود و یکم در بیان نقصان باه ...» (۲۳۲ پ) است. ثانیاً، برگ آخر نسخه (۲۳۴) پس از یک صفحه بیاض (بعد از مقاله ۹۱) شرح امزجه و عناصر اربعه است که متباین از ترتیب موضوعات در «اسباب و علامات» نجیب سمرقندی باشد. در متن یک جا از «عرف اهل سمرقند» یاد کرده (۱۲۳ پ) و نیز از «قربادین» قلانسی سمرقندی (۱۲۷ پ) و از جمله به کتاب «محمود الیاس» شیرازی (م ۷۳۰ ق) اشاره نموده است.

- آغاز: بسمله، و الحمد لله رب العالمین، و این باب مشتمل است بر مقالات: مقاله اول در صداع، و صداع وجع و المی است در اعضای سر، و مراد به اعضای سر جدران اربع است و یا فوخ و قاعده و عظم قشر ... (الخ)

- انجام (موجود) نسخه: و غیر ذلک من الاصناف را مزاجی است خاص، به آن صنف که قیاس آن مزاج ... نوعی است به انسان، و این مزاج را اعتدال حقیقی می‌نامند، و هم چنین هر صنف از اصناف شخصی است که نسبتش به آن صنف.

خط همان کاتب در اجزاء دیگر است. ۲۳۴ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۷ سطر،

۱۴/۵×۸/۵، در جلد مقوا با میشن کبود (مجدول)، ۲۱/۵×۱۵/۵. برخی حواشی در کناره

صفحات از همان کاتب است.

۱۴۸

زادالمسافرین، در پزشکی [فارسی]

تألیف مولا محمد مهدی بن علینقی الشریف الطیب (ن ۱ س ۱۲ ق) که آن را حسب خواهش یکی از دوستان (- میرزا محمد اسماعیل که بسیار سفر می کرده، پس از بازگشت از حج) در شیراز / اصفهان و به هنگام فتنه افغان (که از ۱۱۳۴ ق آغاز شده بود) در تدبیر مسافر و حفظ صحت و خود درمانی در مسافرت، مشتمل بر دو «مطلب» نوشته، و در ۱۰ صفر ۱۱۴۱ ق / ۱۷۲۸ م به پایان برده است. نسخه های خطی این کتاب بسیار است، و بعضاً به عنوان های «تحفة المسافرین» یا «تدبیر المسافرین» هم یاد شده، و چندین بار نیز بطبع رسیده است. [رش: ش ۳۶].

- آغاز: بسمله، سپاس افزون از خواهش بیماران به شفا و ستایشی متجاوز از شوق دردمندان به لقاء منشاء بارگاه طبیبی است مهربان که ...

- انجام کتاب: وجع در زمان شدید در اطراف احداث نماید و سبب آن مائلی حرارت غریزی و جمود دم و کسالت حلد مصاره بول عصو را هل گردیده مایل ملد درک بود از این است که شقاقلوس را فوسا عصو گفته اند، ولله اعلم و احکم (۸۸ پ).

- آغاز تمة الکتاب: بسمله، چون این بی بضاعت را از تحریر این تألیف و از تقریر این تصنیف مطلبی کلی بود، بداند که آنچه در حفظ صحت ... (الخ)

- انجام نسخه: ... اقلیما چهار مثقال، کندر سه مثقال، علی الرسم با شراب عجین نموده شیاف سازند (گ ۸۹ - ۹۳).

خط شکسته نستعلیق موسی بن محمد مهدی الطیب القزوینی، که آن را در طهران و در رمضان ۱۲۶۰ هـ ق بپایان برده. خط تملیک او با سجع مهرش (مورخ ۱۲۶۶ ق) در اول و آخر هست، و تمام حواشی کتاب نیز از اوست. ۹۶ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۴ سطر، ۱۵×۹/۵، در جلد مقوا با میسن قهوه ای سوخته (صحافی جدید)، ۲۳×۱۵. عنوانها و خط و نشانها سرخ نبشته است.

یادداشت های نسخه و حاشیه نویسی های راستا و چلیپا عبارتند از: خط تملیک کاتب مذکور با سجع مهر همو، رباعی به عنوان «کلام حافظ: در مذهب ما کلام حق نادعلی است / طاعت که قبول حق بود نادعلی است - از جمله آفرینش کون و مکان / مقصود خدا علی و اولاد علی است» در دارالسلطنه هرات (سال ۱۲۷۳ ق)، نسخه های

طبی و بعض رباعیات دیگر - بعضاً به عنوان «کلام حافظ»، و ابیاتی از مثنوی، «حکایت ضیائی و تاج الاسلام» (گ ۱)، همچنین ابیاتی از مثنوی و بعض غزلیات، و رباعی‌هایی از عمیق بخارایی از جمله: «ملک تاج بخش ملک ستان / قطب دین بوالمظفر ابراهیم - خشم او کل من علیها فان / عفو یحیی العظام و هی رمیم» (گ ۲-۴)، اشعاری از عطار و «مولانا لطف الله نیشابوری»، و از اشعار «رشیدالدین وطواط» و ابیاتی از مثنوی مولوی و جز اینها (گ ۴-۶)، نسخه ابرار از مجربات حاج میرزا اسماعیل عمو (۱۰ پ)، نسخه ضمادی که برای عباسقلی خان میرپنجه نوشته به تاریخ ۱۲۷۸ ق (۱۴ ر)، ایضاً نسخه برای میرزا بابای نهاوندی عموی عبدالکریم سلطان فوج فدوی و حمد لله سلطان مامارانی و چند نفر دیگر که مجرب شده (۲۸ پ)، نسخه‌ای جهت مقرب الخاقان حاجی مصطفی قلیخان اخوی شاطر باشی در ذی‌قعدة ۱۲۸۳ / و نسخه‌ای دیگر در ربیع ۱ / ۱۲۷۶ (۳۲ ر)، نسخه‌ای در شوال ۱۲۷۳ (۳۷ ر)، نسخه‌های دیگر در ۱۲۷۵ (گ ۴۰)، نسخه عباسقلی خان سیف‌الملک میرپنجه و سرکار خان باباخان ...، و سرکار مقرب الخاقان امیر تومان ... در ۱۲۷۵ (۴۱ ر)، نسخه به جهت امیر اخور حسام السلطنه ... و / سلطان مراد میرزا (۶۹ ر)، نسخه‌ای در ۱۲۷۷ (۷۵ پ)، نسخه به جهت سرکار مقرب الخاقان امین نظام در شعبان ۱۲۸۱ (۷۷ ر)، نسخه‌ای در ۱۲۸۳، و یکی دیگر به جهت میرزا آقا بن میرزا بزرگ قزوینی حاکم، که آقائی (۹) ولد میرزا مهدی حکیمباشی در دارالدوله کرمانشاهان داده بود، و ایشان که هم در کردستان حاکم بوده، در سنه ۱۲۸۳ ... (گ ۹۳)، و سه برگ آخر نیز نسخه‌های طبی از مجربات سرکار لطفعلی خان سواد کوهی، و طریقه‌های همو، و آقا میرزا حسن در مشهد به تاریخ ۱۲۷۵، و طریقه‌های دیگر اهل خراسان، و بعض ابیات و ادعیه، و شرح احوال جالینوس در برگ آخر (۹۶ پ) نوشته آمده است.

۱۴۹

مناجات

[فارسی]

کلمات و سخنان آهنگین خواجه عبدالله انصاری هروی (۳۹۶-۴۸۱ ق) در راز و نیاز او با خداوند و پند و اندرزهای عارفانه، که عبارات آن در نسخه‌های بسیار از آن مختلف است، و مکرراً هم بطبع رسیده است [رش: فهرست منزوی، ۲، ص ۱۳۲۲-۱۳۲۶].

- آغاز: بسمله، حمد له، قال شیخ الانام و قدوة الانام ... ندیم حضرت باری مولانا خواجه عبدالله انصاری ... ای ز دردت خفتگان را بوی دربان آمده ... (الخ)

- انجام: نسخه: پس از خاتمه مناجات (گ ۲۷ پ) و بعد از رباعیات شیخ ابوسعید ابوالخیر (- ۳۰ پ) در رباعیات خواجه عبدالله انصاری است: درویش برو حق عبادت بگذار / شکر کرمش در همه ساعت یک هزار، ای آن که.

خط خوش شکسته نستعلیق کسی که آن را درج ۱ / ۱۳۴۰ ق پایان برده، ۳۱ برگ کاغذ آبی و سفید خط دار، ۸ سطر، بدون جلد، ۱۳/۵×۱۰/۵.

۱۵۰

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین الدین / شریف الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که در سال ۵۰۴ ق / ۱۱۱۰ م به دربار قطب الدین ابوالفتح محمد خوارزمشاه (م ۵۲۱ ق) پیوست، و این کتاب را به نام وی تألیف کرد، و آن را بر نه کتاب نهاد، سپس کتاب دهم را نیز در «تتمه کتاب ذخیره» به عنوان «قرافادین» در دو گفتار بدان افزود [رشد: ش ۱۱ و ش ۱۷ و ش ۱۲۲]. نسخه حاضر نسختی کامل است و تمام ده کتاب «ذخیره» را در بر دارد.

- آغاز: بسمله، حمد له، سید امام اجل زین الدین ... الجرجانی رحمه الله می گوید چون تقدیر ایزد خالق چنان بود که جمع کننده این کتاب بنده دعاگوی پادشاه خوارزمشاه ... (الخ)

- انجام: غافث بدلش یک وزن او اسارون است و نیم وزن افسنتین غاریقون بدلش مثل او تربد است و مثل او صبر است و بعضی گفته اند که یک سنگش اقیمون و ده یک خربق، تمت.

خط نسخ عادی محمد شفیع استرآبادی که در سه شنبه ۸ رجب ۱۰۸۸ ه. ق پایان برده، ۵۶۶ برگ، کاغذ اصفهانی آهار مهره، ۲۷ سطر، ۲۸×۱۶، در جلد مقوا با چرم قهوه ای فرسوده ضربی (شمسه و ترنج) و عطف و لبه فرسوده، ۳۷/۵×۲۴. عنوان ها و ابواب تماماً شنگرف است. بر ورق اول خط تملیک عبدالوهاب بن محمد علی بن سید میرزا

[محمد رحیم] الطیب الحسینی با سجع مهر همو، که از میر محمدباقر خریده است، و بر صفحه بیاض ۳۴۵ پ یادداشتی به تاریخ چهارشنبه ۲۲ محرم ۱۲۵۸ ق نوشته آمده است.

۱۵۱

منهاج البیان فیما یستعمله الانسان، داروشناسی [عربی]

تألیف «ابن جزله» - شرف‌الدین ابوعلی یحیی بن عیسی بغدادی (م ۴۹۳ ق / ۱۱۰۰ م) که پس از تألیف کتاب «تقویم الابدان فی تدبیر الانسان» برای خلیفه المقتدی عباسی (۴۶۸-۴۸۷ هـ. ق)، این کتاب را نیز از برای کتابخانه همو، با ذکر تمام ادویه و اشربه و اغذیه بسیط و مرکب متداول، مرتب بر حروف الفباء (حرف پس از حرف) نوشته، گوید: «کتابی جامع و مختصر نیافتم، بلکه آنچه هست، ادویه را بدون اغذیه یا این‌ها را بدون آن‌ها بی‌ترتیب ذکر نموده، و هر چیزی را در باب خود فرو گذاشته، مانند حشایش، حبوب، اوراق، اثمار، عصارات و ادهان ... (۲ ر) ولی ترتیب این کتاب چنان است که کسی بدان تقدّم نیافته، زیرا که آن از نتایج عقول و تهذیب آنهاست ... (۲ پ) و در آن جز از فاضلترین و مجتهدترین علمای فن چیزی نقل نکرده‌ام، مانند: بقراط، دسیقوریدس، روفس، جالینوس، اریباسیوس، بولس، حنین، پسرش اسحاق، رازی، مجوسی، و جز اینان ... (۳ ر). نسخه‌های کتاب بسیار است، ولی تاکنون بطبع نرسیده است.

- **آغاز:** بسم‌الله، الحمد لله الذی ظهرت بدایع مصنوعات و بهرت غرایب مبتدعاته، و دلّ بظواهر صنعته علی لطیف حکمته ...، و غمّ البرایا بانواع النبات و الثمار المختلفه ...، و صلی الله علی رسولہ و صفیّہ و ... (الخ)

- **انجام** (موجود) نسخه: ینبوت، قبل انه الخرنوب النبطی و من الینبوت نوع شجرته [برگی افتاده].

خط نسخ خوش (گویا میر محمد زمان تنکابنی؟) نیمه یکم سده ۱۱ ق، ۲۳۹ برگ، کاغذ ترمه اصفهانی، ۲۴ سطر، ۱۸×۷، در جلد مقوای ستبر و تیماج مشکی فرسوده ضربی شمس و ترنج با عطف و لبه میشن قهوه‌ای، ۲۴×۱۲، عنوانها و اسامی ادویه به شنگرف است.

یادداشت‌های ورق اول نسخه چنین است: «هو الباقي، استکتبتُ بدار السلطنة

«فرح‌آباد» لاجل الولد الاعز محمد مؤمن - طول الله تعالى عمره و بلغه الى اقصى مطالب علوم الاخریة بمحمد و آله - علیهم السلام، حرره ... الراصد الفیوض «محمد زمان» الحسینی الطیب تنکابنی با سجع مهر همو، و شاید که کاتب نسخه خود او باشد، و همین محمد زمان حسینی تنکابنی دیلمی (ن ۱ س ۱۱ ق) پدر حکیم مؤمن معروف (- میر محمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنکابنی - صاحب کتاب «تحفة المؤمنین» به سال ۱۰۷۸ هـ. ق برای شاه سلیمان صفوی) است، که پدر و پسر (- محمد زمان) و نواده (- محمد مؤمن) پزشکان شاهان صفوی در سده ۱۱ هـ. ق بوده‌اند، و این نسخه «منهاج البیان» مکتوب و یا در تملک آن خاندان بوده، تا آن که به «محمد علی بن زین العابدین فی سنة ۱۱۹۸» انتقال یافته (با سجع مهر همو)، سپس خط تملیک «محمد باقر سبزواری» (با سجع مهر همو) و بعد خط «محمد نصیر جرجانی» و دو تن دیگر با اسم و مهر ناخوانای آنهاست.

۱۵۲

القانون فی الطب

[عربی]

تألیف شیخ رئیس ابوعلی حسین بن عبدالله «ابن سینا» (۳۷۰-۴۲۸ ق) که آن را بین سالهای ۴۰۳ (جرجان) و ۴۱۴ (همدان) منقسم بر پنج کتاب، و هر کتاب مرتب بر فنون و تعالیم و جمل و مقالات و فصول تصنیف کرده است. نسخه حاضر شامل دو کتاب: کتاب الاول فی الامور الكلية من علم الطب (گ ۱ - ۱۲۹) و کتاب الثانی فی الادویة المفردة (گ ۱۲۹ - ۲۵۵) می باشد. فهرست مطالب کتاب یکم (فقط) که شامل چهار فن است برگ‌های یکم و دوم نسخه را شامل باشد، ولی اول آن ساقط است و یک برگ افتاده دارد.

- آغاز (موجود) نسخه: الحيوانية فی القوى و النفسانية المدركة فی القوى لنفس ... الفصل فی الافعال ...، الفن الثانی و هو ثلاثة تعالیم.

- انجام: غوشية ...، الخواص ليس بردی الخلط كالکماء و كان فی طبعه تحمیر ماوفلوس، تم الكتاب الثانی من القانون.

خط نسخ خوش سده ۹ ه. ق، ۲۵۵ برگ، کاغذ اصفهانی، ۳۵ سطر، ۱۹×۹/۵، در جلد مقوایا میشن عنابی، ۲۷×۱۵/۵. عنوان‌ها و فصول و ابواب و خواص ادویه شنگرف است. عنوان کتاب دوم لاژورد نوشته باشد، و اسامی ادویه مفرده (کتاب ۲) با قلم مشکی درشت نوشته شده است. بر رویهم نسخه خوب و پاکیزه و پیراسته‌ای است.

۱۵۳

مجموعه طبّی

[فارسی]

(۱) - منهاج الصناعه (گ ۱ - گ ۷۲).

تألیف میرزا ابوطالب (شریف حسینی اصفهانی) - ابن میرزا علیرضا بن میرزا محمدعلی بن میرزا کوچک بن حکیم داوود، که أسلاف وی از حکیمان و طبیبان مشهور بوده‌اند، در اصفهان می‌زیسته، و یاد کرده است که در جوانی به تهران رفته، و به درمان کریمخان زند (۱۱۶۳-۱۱۹۳ ق) پرداخته، که ضمناً از حاجی آقا محمد حکمران اصفهان یاد نموده، و گویا حدود سال ۱۱۷۷ ه. ق، بر اثر خوابنما شدگی به مشهد مقدّس رفته، و در آنجا نیز به طبابت اشتغال ورزیده، تا آن که به مقام تولیت آستان قدس رضوی رسیده است. میرزا ابوطالب شریف مسلکی عرفانی داشته و متصوّف بوده، و در علوم معقول و منقول نیز صاحب‌نظر بشمار آمده است. وی به سال ۱۲۱۶ ه. ق وفات یافت، و نه پسر از او بجا ماند، که هر یک از ایشان عهده‌دار خدمتی در آستانه رضوی بودند. هم‌چنین، نوادگان او منتسب به امور خدمات آستانه شده‌اند. [مطلع الشمس، ج ۲، ص ۴۱۶].

آنچه از آثار طبّی میرزا ابوطالب شریف حسینی اصفهانی آگاهی بدست آمده، چهار کتاب است: ۱- مصباح‌العلاج، که چند بار در متن نسخه حاضر بدان ارجاع و حواله نموده است (گ ۳۸ پ، ۴۳ ر). ۲- جامع‌التجارب (در یک مقدمه و ۲۸ فصل و یک خاتمه)، تنها نسخه خطی آن (مورخ ۱۲۰۹ ق) در دانشکده پزشکی دانشگاه تهران (ش ۷۷) وجود دارد. ۳- مغنی‌الطیب (در یک مقدمه و ۲۰ مقاله و یک خاتمه، مجربات چهل سال طبابت خود را در آن گرد آورده)، تنها نسخه خطی آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ش ۵۳۵۹) وجود دارد [رش: فهرست منزوی، ۱، ص ۵۱۳ و ۵۹۸].

۴- منهاج‌الصناعه، که احتمالاً همین نسخه موجود در دانشگاه بوعلی سینای همدان یگانه باشد، و آن مرتّب است بر ۲۰ باب و یک خاتمه و هر یک در چند فصل از این قرار: باب

اول: در آزار سر (۲۰ فصل)، باب ۲- در آزار چشم (۴۲ فصل)، ۳- در آزار گوش (۱۱ فصل)، ۴- در آزار بینی (۹ فصل)، ۵- در آزار لب و دندان و زبان و دهان (۲۸ فصل)، ۶- در آزار حلق و حنجره (۹ فصل)، ۷- در آزار سینه و پرده‌های آن (۱۰ فصل)، ۸- در آزار دل و پستان (۱۱ فصل)، ۹- در آزار معده (۱۹ فصل)، ۱۰- در آزار جگر (۹ فصل)، ۱۱- در آزار سپرز و مراره (۶ فصل)، ۱۲- در آزار روده‌ها و مقعد (۱۵ فصل)، ۱۳- در آزار کلیه و مثانه (۲۰ فصل)، ۱۴- در آزارهای اعضای تناسل (۳۰ فصل)، ۱۵- در آزارهای مفاصل و حدیه و سره و ریاح افرسه (۹ فصل)، ۱۶- در آزارهای غیر مخصوص به عضو یعنی تبها (۱۹ فصل)، ۱۷- در آزار به غیر مخصوص از ورم‌ها و آماسها و دملها (۴۶ فصل)، ۱۸- در آزارهای غیرمخصوص از مو و ناخن (۱۳ فصل)، ۱۹- در آزار غیر مخصوص از رحمها و جراحته‌ها (۵ فصل)، ۲۰- در شکستن و بیرون رفتن / بستن و ضربه و سقطه (۶ فصل)، خاتمه - در احتراز از سموم و معالجه آن (۷۱ پ). مؤلف، به بعضی از منابع خود در مطاوی متن اشاره کرده، از جمله: قرابادین شفائی (۳ ر، ۵۹ پ)، خلاصة التجارب (۵۹ پ)، تحفه حکیم مؤمن (۶۶ ر)، از نسخه‌های حکیم مسیحا (۶۵ پ)، دعایی از مدینه الحدیث در شرح عوالی اللیالی و شعری از سید نعمت الله جزایری (۷۲ پ)، و هم چنین از معالجات خودش (۱۱ پ)، و از تجربه‌های خود در محله جوباره اصفهان که آب چاه می‌خورند و زن و مرد رنگشان زرد است، و در محله دیگر - «عباس‌آباد» که آب نهر می‌خورند مرد و زن سرخ و سفید هستند، و عوام آنجا از بی چیزی می‌گویند که چون در جوباره جماعت یهود ساکن باشند رنگ ایشان به تقریب همسایگی شبیه به آنها شده است، و این چه بسیار خلاف واقع باشد (۶۶ ر).

- آغاز: بسمله، حمد له، اما بعد، چنین گوید کلب آستان رضوی و حاجب درگاه مرتضوی ابوطالب الشریف الحسینی که حسب الامر بعضی اطباء مختصری در معالجات نوشتم و مسمی به **منهاج الصنّاعه** نمودم، و این مختصر مشتمل است بر مقدمه و بیست باب و خاتمه.

- انجام: فلاطون چرا مُرد گر مرگ را چاره بود / به حکمت بود در جهان گرچه ضرب المثل - - چه آید ز دست اطبا چو آید قضا / که شغل طبیب است رفع مرض نه اجل.

خط نستعلیق شکسته‌آمیز فرزند مؤلف [ظ: محمدرضا] بدین عبارت: «به تاریخ
یوم دوشنبه [...] شهر صفر المظفر [-ظ: ۱۲۴۹ ه. ق / مشهد رضوی] در حال پریشانی
و پراکندگی حواس و تنگی معیشت نگاشته قلم شکسته رقم گردید، العبد الاقل الراجی
ابن مرحمت پناه میرزا ابوطالب، مستعجلاً نسخه به رسم یادگار تحریر شد، اللهم اغفر
لهما ... (الخ)»، که مختوم است به ابیاتی در دعای حروفی علاجی و نسخه‌ای در طریق
شناختن حب سرفه، و طلب عفو از سهو در نسخه و لعنت بر کسی که آن را خراب کند
(ناخوانا)، سپس در برگ سفید بعدی (۷۳ ر) آمده است: «نسخه که مصنف - رح - در
حاشیه کتاب خود نوشته لهذا قلمی می‌شود ... (در باب رمد = چشم درد).

(۲) - چوب چینی (گ ۷۴ ر - ۸۳ ر).

تألیف میرزا قاضی محمد بن حکیم کاشف‌الدین محمد اردکانی (ح ۱۰۰۰ - ح
۱۰۷۰ ق) - مشهور به «شاه قاضی یزدی» ساکن مشهد رضوی که پیشتر در اصفهان
شاگرد شیخ بهایی بوده، و بعد به مقام شیخ الاسلام رسیده، و صاحب تألیفات چندی
است از جمله: «التحفة الرضویه» (- شرح صحیفه سجادیه)، «جهان نمای عباسی» (در
حالات خمر)، «آیات الاحکام» (= تفسیر قطب شاهی)، و این رساله «بیخ چینی» را از
برای شاه عباس دوم صفوی (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق) در سه باب نگاشته، باب اول در خواص
چوب‌چینی (۱۴ فصل)، ۲- خواص قهوه، و ۳- خواص چای، که طی آن از پدرش با
وصف «حضرت ابوی دام ظلّه» یاد کرده، هم چنین از رساله (چوب چینی) حکیم
عمادالدین محمود شیرازی - مکرراً - و نیز از حکیم کمال‌الدین حسین شیرازی، و کتاب
«حمیات» اسحاق بن سلیمان اسرایلی یاد و نقل نموده، از جمله گفته است که «این بیخ
چینی در زمان شاه اسماعیل در بلاد عراق اشتهار یافت»، از این رساله نسخه‌های چند
در کتابخانه‌های تهران وجود دارد. [الذریعه، ج ۵، ص ۳۰۹-۳۱۰ / فهرست منزوی، ۱،
۴۱۴-۴۱۵].

- آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، بعد، چون توجّه خاطر آفتاب مآثر اشرف اقدس
کلب آستان خیرالبشر ... شاه عباس الصفوی الحسینی بهادرخان - خلد الله ملکه ... و به
چوب چینی انصاف ... به خاطر ناقص این ذره بیمقدار غازی [کذا] ابن کاشف‌الدین
محمد رسید که ... (الخ).

-انجام: و بعضی گمان می‌کنند که این چای چای خطائی است ...، و گفته‌اند که از زمین تبت می‌آورد ...، هیچ نسبتی به این چای خطائی ندارد ...، منافع و مضار باقی ادویه که به تجربه و قیاس بر این فقیر ظاهر شده، در کتاب علیحده بیان خواهم کرد، تا شیعیان امیرالمؤمنین منتفع شوند.

خط شکسته نستعلیق «محمدرضا ...، فی یوم الاثنین [...] ۱۲۴۹ هـ. ق»، که گویا همان کاتب جزء قبلی باشد (۴). ۸۳ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۳ سطر، ۲۲×۱۲/۵، در جلد مقوا با میشن زنگاری فرسوده، ۳۰×۲۰. عنوانها و خط و نشانها شنگرف است. یادداشت‌های «محمد مهدی» در تاریخ تولد فرزندش عبدالقهار (یکشنبه غره ج ۱ / ۱۲۵۲) و زایجه او، ایضاً تاریخ تولد نور جهان (۲۱ ج ۲ / ۱۲۵۲) با زایجه او، و چند بیت عربی (یا لائمی فی علی لا تعادیه ... الخ) و حدیثی با سجع مهر همو بر ورق اول، و یک یادداشت اهدای کتاب با مرکب بنفش بر ورق آخر بدین عبارت هست: «این کتاب طب قدیم را به رسم یادگار تقدیم حضرت آقای دکتر نصیری - دام اقباله - نمود، فقیر خلیل شهابی عضو گمرکات و رئیس قبلی بجنورد، سوم مرداد ماه ۱۳۰۹ ش».

۱۵۴

نگارستان، تاریخ عمومی [فارسی]

تألیف قاضی احمد بن محمد غفاری قزوینی (زاده ۹۲۰ در تهران / درگذشته ۹۷۵ هـ. ق در هند) از اخلاف مفتی شافعی عبدالغفار قزوینی (م ۶۶۵ ق) که پدرش نیز مسند قضاوت شهر ری را داشته است. قاضی احمد این کتاب را مشتمل بر گزارش ۳۳۰ واقعه تاریخی با اختصار از زایش پیامبر تا پادشاهی سلسله آق قویونلو متضمن لطایف و حکایات، به سال ۹۵۹ هـ. ق تألیف نموده، و آن را به شاه طهماسب صفوی (۹۳۰-۹۸۴ ق) پیشکش کرده است. نسخ خطی آن بسیار، و به ترکی هم ترجمه شده، علاوه از طبع منتخبات آن در اروپا، چندین بار متن کامل آن در بمبئی (۱۲۴۵، ۱۲۷۵ ق ...) و تهران (حافظ، ۱۳۴۰ ش ...) چاپ شده است. [ادبیات برگل، ۲، ص ۵۸۳-۵۸۸ / فهرست منزوی، ۶، ص ۴۲۰۸-۴۲۱۱].

- آغاز: ای طرازنده بهارستان / وی نگارنده نگارستان - - از کرم تازه کن بهارم را /
رقم صدق ده نگارم را.
- انجام: در این روضه که از فرط نوادر / شود هر دم نگاری تازه لامع - - پی تاریخ و
نامش فکر کردم / خرد گفتا که هست این نکته جامع - - چو در واقع نگارستان چین
است / از آن آمد «نگارستان» واقع.

خط نستعلیق خوش حاجی علی اکبر [به تاریخ پاک شده، گویا ۱۲۳۴ ه. ق.] برای
امیر سلطان محمد، ۲۲۰ برگ (۴۴۰ صفحه شمار) کاغذ استانبولی، ۱۸ سطر، ۱۹×۸/۵،
در جلد مقوا با چرم قهوه‌ای ضربی زنگارکوب (گل و بته) شمس و ترنج (با میان جلد
ابری)، ۲۸/۵×۱۶. بر ورق اول یادداشتی پاک شده به تاریخ ۱۲۷۱، و بر ورق دوم دعایی
برای فراموشی و یک تاریخ تولد نورچشمی (محو شده) به تاریخ ۱۲۳۵، نیز بر ظهر ورق
آخر سه تاریخ تولد نورچشمی (محو شده) به تاریخ‌های ۱۲۳۵ و ۱۲۳۶، و یک تاریخ
(تملیک؟) ۱۲۵۷ ق نوشته آمده است.

۱۵۵

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی
جرجانی (م ۵۳۱ ق) که آن را به سال ۵۰۴ ق در نه کتاب تألیف کرد... [رش: ش ۱۱ و ۱۷
و ۱۲۲]. نسخه حاضر که کتاب‌های پنجم تا نهم را در بر دارد، کمابیش مشوش است و
در ترتیب دفترها جابجائی دارد، چنان که از برگ ۱ تا ۳۶ (کتاب پنجم)، از ۳۷ تا ۱۳۸
(کتاب ششم)، از ۱۳۸ تا ۱۴۶ (باب ۴ از جزو ۲ گفتار ۷ کتاب ۷ تا پایان آن)، از ۱۴۷ تا
۱۶۴ (کتاب هشتم)، از ۱۶۴ تا ۱۷۷ (کتاب نهم، تا باب ۷ گفتار ۲)، از ۱۷۸ تا ۲۰۴ (دنباله
کتاب هفتم، تا باب ۴ گفتار ۵)، از ۲۰۵ تا آخر (دنباله کتاب ششم، از باب ۳ جزو ۲ گفتار
۳ تا باب نخستین جزو ۳ گفتار ۱۱).

- آغاز (نسخه): بسمله، کتاب پنجم از ذخیره خوارزمشاهی، اندر شناختن انواع و
اسباب و علامات و علاج آن، و این کتاب شش گفتار است.

-انجام (نسخه): پس رنگ پوست بجملگی بگردد، خاصه اگر آماس اندر جذبه باشد، و تشنگی بی اندازه شود و تب سخت سوزان گردد به سبب آن که جذبه جگر به دل نزدیک.

خط نسخ عادی سده ۱۰ ه. ق، ۲۴۰ برگ، کاغذ نخودی دولت آبادی، ۲۱ سطر، ۱۷×۲۶، در جلد کالینگور مشکی با عطف و گوشه قهوه‌ای (صحافی جدید)، ۲۴×۳۶. عنوان‌ها شنگرف است. یک سرلوح فرسوده با رنگ‌های زر و لاژورد و شنگرف و نارنجی در جدول زرین، و متن کتاب در کمند بسته قهوه‌ای و شنگرف باشد. خط و امضای میرزا غفار کحال و عسکر آقا محرم (با تاریخ ۱۳۵۱ ق) بر ورق اول، و برگ آخر چند نسخه طبی با تاریخ وفات میرزا هدایت کحال (به تاریخ پنجشنبه ۱۱ صفر ۱۳۳۵ ق) نوشته آمده است.

۱۵۶

خمسه ناصری، در پزشکی [فارسی]

تألیف میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی (طیب) نصرت قوچانی حفظ الملک تهرانی (ح ۱۲۵۳-ح ۱۳۲۵ ه. ق) که آن را به نام ناصرالدین شاه قاجار (کشته ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۱۳ ق) نوشته، ابتدای تألیف آن دستکم بایستی هم در سال ۱۳۱۳ ق باشد، و اختتام آن در زمان مظفرالدین شاه قاجار، در رمضان ۱۳۱۵ ق بوده است. چنان که در وصف نسخه مسوده کتاب گفته آمد [ش ۱۱۷] مؤلف اظهار نموده است که در این مجلد پنج رساله است که تعلق به مطب دارد، و طیب را لازم است که این پنج رساله (= خمسه) را بداند. لیکن در پایان دیباچه نسخه حاضر که پاکنوشته از روی همان نسخه مسوده (ش ۱۱۷) است، گوید: «بنای این کتاب بر یک مقدمه و شش مقاله است» (ص ۵). باید گفت که چنین نیست، این دستنویس پاکنوشته مؤلف با یک دیباچه افزون بر نسخه چرکنوشته (بدین آغاز: هو الله تعالی، کتاب خمسه ناصری، بسمله، در طب و اضافات آن، حمد بی‌پایان و ثنای فراوان سزاوار حکیمی است جلّت و عظمت شأنه ... الخ)، از همان مقدمه آغاز می‌شود (ص ۵-۲۱) و شامل پنج فقره می‌باشد بدین شرح:

۱. مقاله اول در علم انساج و تولید جنین (ص ۲۱-۵۱).

۲. فقره دوم در تشریح بدن انسانی است (ص ۵۱-۱۶۲) که در خاتمه گوید: «تمام شد این تشریح مختصر به دست کمترین نصرت طبیب قوچانی، يوم شنبه ۱۲ ربیع اول سال ۱۳۱۴ در عهد سلطنت ... مظفرالدین شاه ... امید آن که به تصنیف سایر کتب متعلقه به آن نیز فایض گردم، به تاریخ ۲۶ شهر ربیع اول ۱۳۱۴» (ص ۱۶۲).

۳. فقره سیم در فیزیولوژی (ص ۱۶۳-۲۴۴) که در خاتمه گوید: «تمام شد تصنیف فیزیولوژی بدن انسان به دست بنده کمترین نصرت طبیب قوچانی به تاریخ ۱۲ جمادی اول ۱۳۱۴» (ص ۲۴۴).

۴. فقره چهارم در معالجه امراض / پاتولوژی / علم امراض (ص ۲۴۵-۵۸۸) که در خاتمه گوید: «تمام شد ترجمه کتاب سیم پاتولوژی دکتر دیولافوا به واسطه کمترین نصرت طبیب قوچانی الاصل طهران المسکن در قصبه اشرف مازندران در آخر چله کوچک زمستان که مطابق بود با ۲۷ شهر رمضان سال ۱۳۱۵ در ایام سلطنت ... مظفرالدین شاه ... امید آن که به دست نااهل نیفتد، والسلام [و بعد التحریر افزوده است:] این کتاب مستطاب که حاصل تحصیل سی و شش ساله مدرسه دارالفنون من، و نتیجه تجربیات شش هزار ساله اطباء نامدار، اگر تو هم مثل بنده بدبخت و کم طالع شدی، دل تنگ مباش که در تو نقصی پیدا نیست، نقص در عقل و شعور کسانی است که قدردان نیستند و چشم بصیرت ندارند، فقط ظاهر بینند یا آن که قوه ادراک در آنها خلق نشده است، سنه ۱۳۱۶، نصرت.» (ص ۵۸۸).

۵. فقره پنجم، بسمله، در استعمال ادویه، قرابادین (ص ۵۸۹-۶۶۷) که در خاتمه گوید: «تمام شد تصنیف و تألیف و ترجمه کتاب **خمسه ناصری** که حاوی جمیع کتب علمیّه حالیّه اروپاییان و حاصل رسائل تشریحیه امروزه فرنگیان است، به سعی و اهتمام بنده کمترین نصرت طبیب قوچانی در دولت جاوید مدت سلطان کامکار و شاهنشاه فلک اقتدار، مظفرالدین شاه قاجار، در سال ۱۳۱۶ هجری، امیدوارم که به دست نااهل نیفتد - یعنی مخالف علم [آنگاه شعر فردوسی «بناهای آباد ...» را نقل کرده و افزوده:] قبول نظر ارباب بصیرت افتد: برگ سبزی است ... الخ، پنجشنبه ۱۲ ج ۲ / ۱۳۱۶» (ص ۶۶۷).

پس از این پنج فقره (= خمسه) سه صفحه **تتمه** «در ادویه مخرج کرم» و «در ادویه

ضد سموم» الحاق نموده، و در خاتمه گوید: «بنده کمترین نصرت طبیب این کتاب را پس از سی و شش سال تجربه علمی و عملی برای اولاد خود نوشت، اعم از این که صلبی باشند یا نوعی، به شرطی که از عهده خواندن و فهمیدن آن به خوبی برآیند، زیرا که این نسخه نتیجه طب شش هزار ساله دنیا است که اکنون به این درجه رسیده است، به تاریخ دوم شهر ذیحجه ۱۳۱۶». (ص ۶۶۹). اما یادداشت سرآغاز کتاب که شامل ذکر اسامی استادان او باشد، از این قرار است: «هو الله تعالی، اسامی اساتیدی که بنده نصرت طبیب قوچانی الاصل و طهرانی المسکن در خدمت ایشان تلمذ نموده‌ام، از این قرار است: در مشهد مقدس، علم حساب را در خدمت میرزا عبدالباقی سرکشیک، و هندسه را در خدمت ملا عبدالرحمان شیخ الاسلام، و نجوم و هیأت را در خدمت ملا محمدعلی منجم‌باشی تحصیل کردم. بعضی از حکمت الاهی را در خدمت مرحوم حاجی ملاهادی سبزواری استفاده نموده، عازم طهران گردیدم، در وقتی که بیست و هفت سال از عمرم گذشته بود، مجدداً هیئت را در خدمت میرزا امین منجم‌باشی، حاجی محمدولی میرزا دیدم، و هیأت و نجوم فرنگی را در خدمت آخوند ملا علی محمد اصفهانی پدر نجم‌الدوله تلمذ نمودم، **قانونچه** و موجز را نزد آقا میرزا باقر کفری، و **شرح نفیسی** و **شرح اسباب** را در خدمت میرزا احمد کاشی حکیم‌باشی مهد علیا، و **قانون** را در خدمت میرزا عبدالوهاب زرنندی حکیم‌باشی مدرسه دارالفنون خواندم، تشریح و جراحی را در مدرسه دارالفنون نزد تولوزان حکیم‌باشی شاه دیدم، و ریاضی فرنگی را با هیأت و نجوم و جغرافیا در خدمت میرزا عبدالغفار نجم‌الملک منجم‌باشی شاه دیدم. حکمت طبیعی را در خدمت میرزا کاظم محلاتی معلم طبیعی از قبیل فیزیک و شیمی و معرفت النبات و معرفت الحيوان و علم ادویه و غیر هم، طب فرنگی را در خدمت میرزا رضای دکتر و حکیم شلیمر دیدم. علم کحالی را نزد دکتر راطول و علم تصوف و معارف را در خدمت جمعی از عرفای روزگار، بالاخره در خدمت فقیر محمدعلی قوچانی تکمیل نمودم. الحمدلله عاقبت به خیر شدم، در مدت حکیمی مریضخانه دولتی سیصد و شصت هزار مریض را عیادت کردم، و نه هزار طفل را به دست خود آبله کویدم، سنه ۱۳۱۷، سوای آن که در سفر و در حضر، در چندین سال زندگی مشغول معالجه طبی و جراحی و کحالی بوده‌ام، سنه ۱۳۲۱». [گ ۶ ر].

خط نستعلیق شکسته مؤلف (۱۳۱۴-۱۳۱۶ ه. ق) با سجع مهر همو، ۶ گ + ۶۶۹ ص، ۲۰ سطر، ۱۷/۵×۸، در جلد مقوا با چرم قهوه‌ای روشن با میانجلد ابری ملون، ۲۲×۱۴. «فهرست مطالب واقعه در کتاب موسوم به خمسه ناصری» در ۷ صفحه اول نسخه به جدول اندرست.

۱۵۷

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین (شریف) ابوابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که آن را به سال ۵۰۴ ق در ۱۰ کتاب تألیف کرد. [رش: ش ۱۱ و ش ۱۷ و ۱۲۲ و ۱۵۰ و ۱۵۵ و ۱۵۸]. نسخه حاضر که مشوش است و از بقایای نسخه کهن فراهم آمده، خاتمه کتاب دوم را دارد با فهرست کتاب سوم (گ ۲ پ) و فهرست کتاب چهارم (۵ پ)، جزوهایی از بخش ۲ کتاب سوم (۲۶ پ)، و سپس گفتارهای ۸ و ۱۴ و ۱۲ و ۱۶ و ۲۰ کتاب ششم (۸۱ پ)، آنگاه فهرست کتاب سموم باشد در آخر آن گوید: «تمام شد فهرست کتاب السموم، و تمام شدن این کتاب، تمام شدن ذخیره خوارزمشاهی است...» (۹۳ ر)، و دو برگ آخر نسخه از کتاب پنجم باشد که در باب پنجم از گفتار ششم از جزو چهارم پایان می‌رسد.

- آغاز (موجود) نسخه: باب ششم اندر علاج دندان برآمذن، باب هفتم اندر بیماریها که بجکان را افتد، باب هشتم اندر بروردن بجه بس از شیر خوارکی.

- انجام (موجود) نسخه: تمام شد کتاب پنجم اندر حمیات از ذخیره خوارزمشاهی، بحمدالله و حسن توفیقه، و بعد ازین کتاب ششم باشد اندر علاج اندامها از سر تا بای، والحمدلله حق حمده، والصلوة والسلام علی محمد و آله اجمعین.

خط نسخ جلی و خوش (قهوه‌ای روشن) با رسم الخط کهن فارسی از سده ۶ و ۷ ه. ق، ۹۵ برگ کاغذ نخودی سمرقندی، بسا که نسخه بقایای دستنوشته‌ای کامل از حدود اوایل قرن ۷ بوده باشد که پاره‌های دیگر آن شاید همان نسخه‌های «مهدوی» یا «جوادی» و جز اینها [نک: فهرست منزوی، ج ۱، ص ۵۳۸] باشد، ۴۰ سطر، ۳۴×۲۵، در جلد مقوا با کالینگور قهوه‌ای عطف و گوشه‌ها چرمی قهوه‌ای (صحافی جدید) به قطع سلطانی،

۳۹×۳۱. فهرست کتابها در عناوین «گفتار»ها و «باب»ها به خط تعلیق با قلم درشت به زر نوشته، عنوانهای بابها به شنگرف است، بالجمله ۱۳ صفحه فهرست در جدولهای پهن نگاریده از زر و سرخ و لاژورد (گل و بوته‌های) رنگ باخته، عنوانها در متن با قلم درشت زر نبشته و قلم ریز به شنگرف است. پیرامون برگهای نسخه نم دیدگی دارد، که بر روی خطوط محو شده، با قلم مشکی نونویسی شده تا خوانا گردد. اوراق نسخه حاضر سه بار وصالی شده، و در مرمت اخیر به طرز بسیار بدی کاغذهای سفید وصله کرده‌اند، اما تشویش نسخه باید در مرمت ثانوی رخ داده باشد.

۱۵۸

ذخیره خوارزمشاهی، در پزشکی [فارسی]

تألیف سید زین‌الدین / شریف‌الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که آن را به سال ۵۰۴ ق در نه کتاب تألیف کرده ... [رش: ش ۱۱ و ش ۱۷ و ۱۲۲ و ۱۵۵ و ۱۵۷]. نسخه حاضر کتاب‌های پنجم (اندر یاد کردن تب و احوال و انواع و اسباب و علامات و معالجات، در ۶ گفتار) و ششم (اندر علاج بیماریها و اندامها از سر تا پای، در ۲۱ گفتار، که گوید: «اندرین مجلد دو گفتار بیش نیست»)، و این کتاب در باب ۱۱ جزو ۷ گفتار ۲ پایان می‌رسد.

- آغاز: بسمله، کتاب پنجم از ذخیره خوارزمشاهی [کذا] در یاد کردن تب و احوال و انواع و اسباب و علامات و معالجات بتمامی، و این کتاب شش گفتار است.

- انجام (نسخه): صفت برو درمان، آنکه آب انار ترش و شیرین ... و بیالایند و بخوچند باینهمه با ذاید و چندانک.

خط نسخ ساده سده ۸ ه. ق، ۲۰۴ برگ، کاغذ نخودی سمرقندی، ۲۳-۲۱ سطر، ۲۳/۲۲×۱۶/۱۳، در جلد مقوا با چرم مشکی ضربی (شمسه و ترنج) زرکوب مجدول، ۲۹×۱۹. عنوانها به شنگرف و ابواب با قلم درشت به تعلیق نوشته است. بعضی اوراق نسخه وصالی شده، و بعضی برگهای تازه نانوشته جای جای الحاق گردیده، و صحافی شده است. دو برگ آخر کتاب پنجم (گ ۷۲ و ۷۳) به نسخ جلی نونویس است، و تاریخ کتابت ۱۲۲۲ ه. ق دارد با این شعر: «غریق رحمت یزدان کسی باد / که کاتب را به

الحمدی کند یاد» (۷۳ ر). تاریخ ولادت فرزندی در سنه ۹۷۵ بر ورق اول کتاب ششم (گ ۷۴ ر) با یادداشتی طبی نوشته آمده است. فهرست ابواب دو کتاب نیز به شنگرف باشد، رسم الخط نسخه به شیوه کهن فارسی است.

۱۵۹

مطوّل (= الشرح المطوّل)، در معانی و بیان [عربی]

کتاب مشهور در فنون ادب و بلاغت، در سنامه متداول مدارس قدیمه، که شرح ملا سعدالدین مسعود بن عمر تفتازانی (م ۷۹۱ ق / ۱۳۸۹ م) است بر کتاب «تلخیص المفتاح» خطیب دمشق / قاضی جلال‌الدین محمد بن عبدالرحمان قزوینی شافعی (م ۷۳۹ ق / ۱۳۳۸ م)، از این قرار که شیخ سکاکی / سراج‌الدین ابویعقوب یوسف بن ابی بکر محمد خوارزمی (۵۵۵-۶۲۶ هـ. ق) کتاب «مفتاح العلوم» را در فنون ادب در سه قسم (صرف، نحو، بلاغت) تألیف کرد، که از جمله خطیب دمشق قسم سوم آن را (در معانی و بیان) با فوائد اضافی در سه فن تلخیص نمود که «تلخیص المفتاح» نام گرفت. آنگاه از جمله، ملا سعد تفتازانی دو شرح مزجی بر همین «تلخیص» نگاشت: یکی «شرح مطوّل» که آن را به سال ۷۴۲ ق در «جرجانیه» خوارزم آغاز نمود و در سال ۷۴۸ ق در هرات پایان برد، دوم «شرح مختصر» که آن را به سال ۷۵۶ ق در غجدوان پرداخت. مشهورتر، همین «شرح مطوّل» بر تلخیص المفتاح است که اختصاراً «مطوّل» گویند، و حواشی بسیاری نیز بر آن نوشته‌اند که اشهر آنها از سید شریف جرجانی (م ۸۱۶ ق) می‌باشد. «مطوّل» تفتازانی مکرراً در ایران و هند بطبع رسیده است. [کشف الظنون، ۱، ۴۷۴ / فهرست مشار، ع ۸۵۹-۶۰ / SI, s / 352-354 / Brockelmann, GI, s 515-516.]

- آغاز: بحمد الله الذی الهمنا حقایق المعانی و دقائق البیان، و خصّصنا ببدائع الایادی و روایع الاحسان، اتقن بحکمته نظام العالم

- انجام: هذا اخر ما اردنا جمعه من الفوائد ...، قد وفقنا للاثمام ...، و تهیّا الفراغ من نقله الى البیاض فی يوم الاربعاء الحادی عشر من صفر سنه ثمان و اربعین و سبعمائه بمحروسة هراة - صانها الله عن الآفات - و كان الافتتاح يوم الاثنين الثانی من رمضان الواقع

فی سنة اثنين و اربعين و سبعمائة بجرجانية خوارزم - حماها الله تعالى عن البليات، و الحمد لله ...، و على ملائكة الله المقربين، و الله اعلم بالصواب.

خط نسخ خوش ربيع بن محمد صادق که آن را در سه شنبه ۶ ربيع ۲ / ۱۱۰۹ ه. ق. پايان برده است. ۲۰۰ برگ، کاغذ اصفهانی آهاری. ۲۰-۲۲ سطر، ۱۷×۱۰، در جلد مقوای کالینگور قهوه‌ای (صحافی جدید)، ۱۹×۲۶. خطوط بالای مقول قولها و عناوین باب‌ها در کرانه صفحات به شنگرف است. توضیحات بین السطور و حواشی راستا و چلیپا بعضاً به نستعلیق کاتب است، ولی در آخر نسخه به خط علی اکبر بن ابوالقاسم بن عیسی بن الحسن حسینی فراهانی (به تاریخ ۱۳۰۸ ق) آمده است که «حواشی فن البدیع به خط والدی - قدس سره» می‌باشد. بر ورق آبدیده و وضالی اول نسخه یادداشتی در مسئله ثمانیه اضداد با سجع مهر «محمدعلی حسینی»، و این رباعی ماده تاریخ وفات تفتازانی: «آفتاب شرع و ملت سعد تفتازان چو رفت / آب چشم چو سیل و بلغ السیل ریاه - .. عقل را پرسیدم از تاریخ سال رحلتش / گفت تاریخش یکی کم طیب الله ثراه (۷۹۲)»، و بر ورق آخر تاریخ قرائت کتاب به خط سید مجتبی طارمی زنجانى در سال ۱۳۳۶ ش، با مرکب آبی نوشته آمده است.

۱۶۰

منية اللیب فی شرح التهذیب، در اصول فقه [عربی]

گزارش سید ضیاءالدین عبدالله بن مجدالدین ابی الفوارس محمد حسینی اعرجی (حدود نیمگاه سده ۸ ه. ق) بر کتاب دایی خود - علّامه جمال‌الدین ابومنصور حسن بن یوسف - ابن المطهر - حلّی (۶۴۸-۷۲۶ ه. ق) - به عنوان «تهذیب الوصول الى علم الاصول»، که به صورت «قال - اقول» نوشته، و در ۱۵ رجب سال ۷۴۰ ه. ق از آن پرداخته، این شرح بنا بر لقب (ضیاءالدین) شارح به عنوان «الضیائی» شناخته آمده است. اما برادر بزرگ شارح، سید عمیدالدین عبدالمطلب بن مجدالدین اعرجی (۶۸۱-۷۵۴ ه. ق) نیز به مانند برادر کوچک خود، شرحی بر «تهذیب» دائی خویش (- علّامه حلّی) نگاشته که بنابر لقب (عمیدالدین) شارح به عنوان «العمیدی» شناخته آمده، گویند که این دو «شرح التهذیب» از حیث مطلب و عبارت با هم مختلف باشند.

آنگاه، شهید (اول) شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن مکی عاملی دمشقی (م ۷۸۶ هـ. ق) بین دو «شرح» این دو برادر اعرجی جمع کرده و با افزودن فوائد دیگر بر آنها کتاب «جامع البین من فوائد الشرحین» را به نشان مشخص «ض» (= الضیائی) و «ع» (= العمیدی) نوشته است. باری، این شرح ضیائی «منیة اللیب» یکبار در حاشیه خود «التهدیب» (طهران، ۱۳۰۸ ق) و یکبار هم جداگانه (لکهنو، ۱۳۱۶ ق) چاپ شده است. [الذریعه، ج ۵، ص ۴۴ / ج ۱۳، ص ۱۶۸ / ج ۲۳، ص ۲۰۷ / فهرست مشار، ع ۹۳۱]. نسخه حاضر دو جزء کتاب را کاملاً شامل است، بدین ترتیب که جزء یکم در آخر مقصد ششم (گ ۱۰۲ پ) و جزء دوم در فقره ۱۴ مبحث پنجم از فصل ۵ مقصد دوازدهم پایان می‌یابد.

- آغاز: بسمله، اللهم انی احمدک حمداً لا یعد حصره، ولا یحصر قدره، ولا ینسی ذکره، ولا یطوی نشره، ولا ینتهی عدد، ولا ینقضی امد ... (الخ).

- انجام: جواب المعارضة فی الاصل و المعارضة فی الفرع، و قد عرفته و باقی الاعتراضات و اجوبة تقدمت، و حیث انتهى کلام ...، و مصلین علی سید الرسل ...، لا انقطاع لها و لا انقضاء و الحمد لله وحده و صلی.

خط نسخ جلی نواده شهید ثانی (شیخ زین‌الدین [علی] بن علی بن احمد عاملی [۹۱۱ - ۹۶۶ هـ. ق]) - محمد بن الحسن بن زین‌الدین بن علی بن احمد، که کتابت نسخه را در سه‌شنبه ۱۲ ربیع ثانی / ۱۰۰۰ هـ. ق پایان برده، و بر دو برگ آخر (۱۷۸ و ۱۷۹) بهری از رساله «حجّة الاجماع» جدّ خود (- شهید ثانی) به عنوان «فائده» بر کتاب «جامع البین» مذکور شهید اول، هم به صورت خطّ او با امضای «زین‌الدین بن علی بن الحجة [فی] سنة ۹۴۱ [هـ. ق]» در افزوده است. ۱۷۹ برگ، کاغذ بغدادی، ۲۳ سطر، ۱۵×۱۰، در جلد کالینگور مشگی با گوشه و عطف قهوه‌ای (صحافی جدید)، ۲۲×۱۶. تمام «قال - اقول» ها، عنوانها و خط و نشانها و سجاوندی (نقطه و ویرگول) شنگرف است. حواشی کاتب بر کرانه‌های صفحات به صورت راستا و چلیپا غالباً نقل از شرح «عمیدی» مذکور باشد. بر ورق اول نسخه یادداشت وقف کاتب (شیخ محمد بن شیخ حسن بن زین‌الدین شهید ثانی) به نام ۱۴ معصوم، با تولیت فرزندش و سجع مهر همو وجود دارد، بر رویهم نسختی پاکیزه و ارزنده است.

۱۶۱

القوانین المحکمة فی الاصول [عربی]

تألیف محقق قمی / میرزا ابوالقاسم گیلانی (م ۱۲۳۱ ق) که گوید گزیده‌ای از مسائل اصول و مبانی فقهی است، و مواد آن بر اثر مباحثات جمعی از دوستان حین قرائت کتاب «معالم الدین» شیخ حسن شیخ زین الدین فراهم آمده، که هم به ترتیب آن کتاب باشد، الا این که مسائل و فوائد دیگر بر آن افزوده و هم از زوائد آن کاسته، یک «اصل» بر آن علاوه نموده و «قانون» بر قاعده‌اش اختصاص داده، کتاب را بر یک مقدمه و چند باب و یک خاتمه مرتب ساخته، و آن را «القوانین المحکمة» نامیده، و از آن در سال ۱۲۰۵ ق پرداخته است. کتاب «قوانین» که از درسنامه‌های معروف حوزه‌ای است، نسخ خطی بسیاری از آن وجود دارد، و هم مکرراً در تهران (از ۱۲۳۱ ق بعد) و تبریز (از ۱۲۷۵ ق بعد) در دو جلد چاپ سنگی شده است. [الذریعه، ج ۱۷، ص ۲۰۲ / فهرست مشار، ع ۷۱۷-۱۸].

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذی هدانا الی اصول الفروع، و فروع الاصول، و ارشدنا الی شرایع الاحکام بمتابعة الکتاب و الرسول ...
- انجام: و اقال به الزلات و العثرات، و نفعنا بها و جمیع المؤمنین، انه ولی الخیرات، و غافر الخطیئات، و صلی الله علی محمد و اهل بیتی الطاهیرین عن الارجاس و الادناس افضل الصلوات.

خط نستعلیق خوش کاتبی که آن را در ۱۲۵۷ ق پایان برده است با سجع مهری ناخوانا، ۲۹۴ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۲۷ سطر، ۱۸/۵×۹، در جلد مقوا با چرم قهوه‌ای روشن ضربی (شمسه و ترنج)، ۲۵×۱۴/۵. عنوانها در کرانه صفحات و بابها، خطوط بالای نقول و نشانها، جدول پیرامون متن و کمند کرانه صفحات بالجمله به خط سرخ است. حواشی راستا و چلیپای حدود ۷۰ برگ از نسخه به خط کاتب، به عبارت «منه» هم از مؤلف کتاب (- میرزای قمی) باشد. بر ورق اول اشعاری عربی در وصف علم اصول و کتاب قوانین و قولی از ملا مهدی نراقی، با خط تملیک به تاریخ ۲۵ ج ۲ / ۱۲۹۲ ق نوشته آمده است. در انجام نسخه هم نوشته است که «وفات مصنف مرحوم ۱۲۳۱» بوده، و بر صفحه آخر آمده که «قوانین آقا سیدعلی قزوینی» باشد - به تاریخ ۵ ج ۲ / ۱۳۱۲ ق.

۱۶۲

دیوان جامی

[فارسی]

تصنیف نورالدین عبدالرحمان بن احمد جامی (۸۹۸-۸۱۷ ه. ق) که نخستین تدوین آن (از سه بار تدوین در سالهای ۸۸۴ و ۸۸۵ و ۸۹۷) باشد، چنان که در دیباچه گوید: «سنین عمر از ستّین گذشته و مشرف بر حدود سبعین گشته ...» در آن ترتیبی جز وضع آن بر نهج حروف ... مرعی نیفتاده بود ...، لاجرم در این وقت چنان در خاطر افتاد که آن ترتیب را تغییری دهم، و به تجدید ترتیبی نهم تا هر شعری در مقرّ خود قرار گیرد و هر غزلی در مستقرّ خود استقرار پذیرد ...، و شروع در این ترتیب در تاریخی بود که واقفان قواعد معما از این رباعی استخراج توانند نمود: با دل گفتم که ای به صفا گشته سمر / هستی صدفی پر ز گهر چیست خبر ... - از گوهر سال نظم این عقد دُرّ / بر روی «صدف» نهاد یک دانه [= نقطه] گهر [= ضدف = ۸۸۴].

- آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم ... - هست صلاى سر خوان کریم / خوان کرم کرده کریم آشکار ... - گوید بسم الله دستى ...، پاكا پروردگارى كه زبان سخن گذار در دهان سخن وران ... (الخ).

- انجام: به نام زدهر دُرّ گرامى / كه سفت الماس نوک کلک جامى ... - چو فیض قدس آمد جای توبیخ / نباشد گر کنندش فیض تاریخ ... - به تشریف قبول ار زهره بادا / به ارباب کرم فرخنده بادا.

خط نسخ عادی کاتبی که آن را در اوایل ربیع یکم / ۹۷۵ ه. ق پایان برده، ۳۴۹ برگ، کاغذ سمرقندی، ۱۵ سطر، ۱۱×۷، در جلد تیماج مشکى فرسوده (با میان جلد ابرى ملون)، ۱۵×۵/۵. عبارات عربی مشکول، و برخی توضیحات لغوی در کرانه صفحات نوشته آمده است.

- الذریعه، ج ۹، ص ۱۸۸-۱۸۹.

- فهرست منزوی، ج ۳، ص ۲۲۶۴ - ۲۲۷۰.

۱۶۳

تلخیص المفتاح، در معانی و بیان [عربی]

اختصاری است که قاضی جلال‌الدین محمد بن عبدالرحمان قزوینی شافعی - معروف به «خطیب دمشق» (م ۷۳۹ ق / ۱۳۳۸ م) از کتاب «مفتاح العلوم» شیخ سکاکی / سراج‌الدین ابویعقوب یوسف بن ابی بکر محمد خوارزمی (۵۵۵-۶۲۶ ق) در فنون ادب نموده، به عبارت درستتر شرح قسم سوم از «مفتاح سکاکی» است، زیرا که وی کتاب خود را بر سه قسم (صرف، نحو، بلاغت) تألیف کرده، آنگاه خطیب قزوینی چنان که خود گوید: «قسم سوم» کتاب مفتاح العلوم علامه سکاکی بزرگترین و نیکوترین تصنیف است در علم بلاغت و متعلقات آن، ولی از حشو و زوائد و تطویل بی‌فایده، و اطناب و تعقید و اغلاق مصون نمانده، سزااست که اولاً اختصاری از آن بشود و آن تطویل و زوائد از آن پیراسته گردد، ثانیاً موارد تعقید به شرح آید و فوائد بایسته بر آن افزوده شود، که این کار در «تلخیص» حاضر صورت پذیرفته است (گ ۲-۳). پس این مختصر را بر یک مقدمه (در بیان معنای فصاحت و بلاغت) و سه فن مرتب ساخته: فن یکم، در علم معانی (چند باب). فن دوم، در علم بیان (۸ باب). فن سوم، در علم بدیع (چند فصل). **تلخیص المفتاح** تاکنون سه بار (قاهره، ۱۳۶۸ ق / هند، ۱۳۶۹ ق / طهران، ۱۳۷۴ ق) چاپ سنگی و سربی شده است. مشهورترین شرحی که بر آن نوشته آمده، «الشرح المطول» است از ملا سعد تفتازانی (م ۷۹۱ ق) که اختصاراً به عنوان «مطول» اشتهاار دارد، و از جمله حواشی بر «شرح مطول» اشهر آنها از سید شریف جرجانی (م ۸۱۶ ق) می‌باشد. [رئ: ش ۱۵۹ / فهرست مشار، ع ۲۱۵]. نسخه حاضر که اول و آخر آن افتاده، پس از الفن الاول (۱۳ پ) حین التحریر در ترتیب الفن الثانی (۱۵۴ پ) با الفن الثالث (۱۴۶ ر) جابجایی شده است.

- آغاز (موجود) نسخه: الاخذ و الانتهاب و مدّوا اعناق المسخ علی ذلک الکتاب و کنت اضرب عن هذا الخطیب صفحاً و اطرى دون مرامهم کشحاً

- انجام (موجود) نسخه: و انواع الاشارة و کونها بین ادعية و وصایا و مواعظ و تحمیدات و غیر ذلک مما وقع موقعه و اصاب مخره.

خط نسخ سده ۱۰ هـ. ق (گویا) از «محمدرضا» نامی، ۲۲۶ برگ، کاغذ نخودی آهاری دولت‌آبادی، ۱۸ سطر، ۱۶/۵×۷/۵، در جلد مقوا با کالینگور قهوه‌ای (صحافی جدید)، ۲۵×۱۷. عنوان‌ها و خطوط بالای مقول قولها شنگرف است. حواشی راستا و چلیپا در کرانه صفحات، از کتاب‌های مجمع‌البحرین، مطول (تفتازانی)، الايضاح عصام، از خود المفتاح (سکاکی)، شرح المفتاح، صحاح اللغة، تاج اللغة، تاج المصادر، كنز اللغة، تمهید القواعد، الكشف، حاشیه شرح تحریر، شرح ابیات، مقدمة الادب (زمخشری)، المغرب، دستور، مصادر، و جز اینهاست. نقول از شیخ الاسلام (خلخالی؟)، شیرازی، محی‌الدین، مولانا عصام، سید شریف جرجانی، الحسینی، محمدی، مولانا جمال‌الدین، چلبی، مولانا خسرو، رضی (رحمه الله)، به خط‌های محمدرضا، روزی، و علی‌اکبر باشد.

۱۶۴

اختیارات بدیعی، داروشناسی [فارسی]

تألیف زین‌الدین علی بن جمال‌الدین حسین انصاری، مشهور به «حاجی زین‌عطار» شیرازی (۷۳۰-۸۰۶ ق) که آن را به سال ۷۷۰ ق برای ملکه بدیع‌الجمال خاتون، یکی از زنان امیر مبارزالدین محمد مظفری (۷۲۳-۷۶۰ ق)، همچون یک فرهنگنامه پزشکی (داروشناسی) منقسم بر دو مقاله (ادویه مفردة، ادویه مرکبه) ساخته است [رشد: ش ۲۹ و ۸۶]. برگ یکم نسخه ساقط است.

- آغاز (موجود) نسخه: از حکمتی ربانی خالی نباشد و هر چیز را چنانچه منفعتی وجودی هست مضرتی مزاجی هست ...، چون بنده کمترین علی بن الحسین الانصاری المشتهر بجاجی زین‌العطار در این قسم بحسب المقدور و الامکان شروعی نموده ...

- انجام: ینتون تافیاست و گفته شد در «ثا» ینق به لغت اهل اندلس انفجه است و گفته شد در «الف»، نیمه نباتی است که به شیرازی سنبل دارو خوانند و در جراحاتها مستعمل کنند و زخمها تازه، و الله اعلم بالصواب، تمام شد اختیارات به یاری و توفیق سیّد کاینات و آل زاکیات (ع).

خط نستعلیق سده ۱۱ ه. ق، ۳۰۹ برگ، کاغذ نخودی اصفهانی، ۱۹ سطر، ۱۸×۱۰، در جلد مقوا با کالینگور مشکی و عطف و گوشه قهوه‌ای (صحافی جدید)، ۲۷×۱۷/۵. ابواب و اسامی ادویه به شنگرف است. متن تماماً در جدول زر و لاژورد و شنگرف و مشکی است، سرلوح در ورق اول بوده که اینک ساقط باشد. برگ یکم نسخه وصالیه شده، و ۸ برگ آخر آن فهرست مطالب کتاب است در جدول که اسامی ادویه در ستونها به راستا و چلیپا نوشته آمده، و تا «باب النون» دارد، بر رویهم نسختی خوب و پاکیزه است.

۱۶۵

شرح الاسباب والعلامات، در پزشکی [عربی]

گزارش حکیم برهان‌الدین نفیس بن عوض کرمانی (م ۸۵۳ ق / ۱۴۴۹ م) - معروف به «نفیسی» - طبیب دربار میرزا اُلغ بیک بن شاهرخ تیموری (۸۵۰-۸۵۳ ق) بر کتاب «الاسباب والعلامات» - تألیف نجیب‌الدین محمد بن علی سمرقندی (م ۶۱۹ ق) است ... [رش: ش ۱۲۹].

- آغاز (موجود) نسخه: علیها بالذات کالکائن عن الاحتراق فی الشمس و غیرها کالنار فان المسخن بالفعل کالشمس مثلاً ...

- انجام: بمثل شیئی من الخزمیان و القسط و الا سنه اوان یقتصر علی مثل جوز السرو و الامبل و سایر ما یقع فی ضماد الفتق فانها یسدد العضو و ینشق الرطوبات، تم.

خط نسخ ابوطالب ابن حاجی حسین الطیب الیزدی، که آن را در ج ۲ / ۱۱۲۳ ق پایان برده است. ۵۲۰ برگ، کاغذ فرنگی نازک آهاری، ۱۷ سطر، ۱۵×۹، در جلد مقوا با میشن عنابی تیره (صحافی جدید)، ۲۱×۱۵/۵. خطوط بالای مقول قولها شنگرف است، ولی اسامی اسباب و علامات در کرانه‌های صفحات با قلم درشت نوشته آمده، بعضی حواشی توضیحات تکمیلی یا لغوی است، یادگاری و خط فروش کتاب در آخر نسخه از کاتب باشد.

۱۶۶

شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام (فقه) [عربی]
تألیف محقق حلی / شیخ نجم‌الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن هذلی (م ۶۷۶ ق) -
دائی و استاد علامه حلی، که این «شرایع» معروف وی یکی از کتب اساسی فقه شیعی
است، و تا کنون درسنامه مدارس و حوزه‌های علمی بشمار می‌رود. [رش: ش ۴۷].
نسخه حاضر که کامل است، چهار قسم کتاب را در بر دارد، از کتاب الطهاره آغاز می‌شود
و در کتاب الدیات پایان می‌رسد.

- آغاز: بسمله، اللهم انی احمدک حمداً یقل فی انتشاره حمد کل حامد، و یضمحل
باشتهاره جحد کل جاحد، و یفل بغراره حسد کل حاسد، و یحلّ باعتباره عقد کل کائد، ...
- انجام: و ان یجعلنا خلصا شیعتهم الداخلین فی شفاعتهم انه ولی ذلک و القادر
علیه فرغ من کتابه، و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم.

خط نسخ (ن ۱ س ۱۲) و نونویس تکمیلی در سال ۱۲۵۸ ه. ق، ۲۸۷ برگ، کاغذ
ترمه اصفهانی، مومی دولت‌آبادی و فرنگی، ۱۹ سطر، ۱۶×۹/۵، در جلد مقوّا با چرم
قهوه‌ای ضربی (شمسه و ترنج)، ۲۵×۱۹. یک کراسه از اول و یک کراسه از وسط و کراسه
آخر نسخه نونویس است. عنوانها و خط و نشانها شنگرف و (در نو نوشته‌ها) سرخ است.
حواشی نسخه به راستا و چلیپا، اولاً نقل از «شیخ زین‌الدین» باشد که همانا ابوالحسن
علی بن شیخ حسن صاحب المعالم (ح ۹۹۰ ق) است، ثانیاً نقل از «شیخ علی» باشد که
دو تن: شیخ علی کبیر و صغیر، و عمو و برادرزاده یکدیگر بوده‌اند، شیخ علی کبیر و شیخ
زین‌الدین هر دو فرزند شیخ محمد بن الحسن بن زین‌الدین شهید، و شیخ علی صغیر
فرزند شیخ زین‌الدین مذکور باشد، و هر دو بر کافی حواشی و تعلیقات نوشته‌اند. ثالثاً از
«شیخ شهید» که همان شهید ثانی مذکور است، و از «شیخ فخرالدین» که باید شیخ
فخرالدین بن محمد علی الطریحی النجفی (م ۱۰۸۵) باشد. اما کتابهای منقول عنها
عبارتند از: «مصادر» زوزنی، مسالک، الارشاد، شرح الارشاد، شرح اللمعة، منتخب اللغة،
التحریر، کنز اللغة، تنقیح و مفلح.

۱۶۷

مجموعه

[عربی]

(۱) مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه - یا - مائة باب، در اخلاق (گ ۱-۳۸) منسوب به امام صادق (ع) که مکرراً بطبع رسیده است. [الذریعه، ج ۲۱، ص ۱۱۰].
- آغاز: بسمله، الحمد لله الذی نور قلوب العارفين بذکره و قدس ارواحهم بسرّه و برّه و طهر افئدتهم بفکره و شرح صدورهم بنوره ...
- انجام: و رفض شهواتها مع رفض الرياسة فاذا حصلت هذه الخصال بحققها فی نفس فهو من خاصة الله و عباده المقربين و اولیائه حقاً.

(۲) - حياة النفس فی حظيرة القدس، در اصول دین (گ ۳۸-۵۹)

تألیف شیخ احمد بن زین الدین احسائی (م ۱۲۴۱) که بر یک مقدمه و پنج باب و یک خاتمه مرتب ساخته، و هر باب چند فصل دارد، این رساله یک بار در تبریز (۱۳۸۱ ق، سربی، ۴۸ ص) چاپ شده است. [الذریعه، ج ۷، ص ۱۲۴ / فهرست مشار، ع ۳۲۶].
- آغاز: بسمله، حمدله، و بعد فیقول العبد المسکین احمد بن زین الدین الاحسائی قد التمس منی بعض الاخوان الذین یجب علی طاعتهم ...
- انجام: و حمده علی کرم عدله و آلائه و الرضاء فی کلّ حال بقدره و قضائه فانه ولیّ کلّ خیر و الحمد لله رب العالمین.

(۳) - اسرار الشهادة (گ ۵۹ - ۸۱)

تألیف سید کاظم بن قاسم رشتی حائری (م ۱۲۵۹ ق) که در باب رازهای واقعه طفوف و حقیقت امر آن، به خواهش حاج عبدالوهاب قزوینی نوشته است [الذریعه، ج ۲، ص ۴۶].

- آغاز: بسمله، حمد له و صلی الله علی خیر خلقه و مظهر لطفه محمّد و آله الطیبین الطاهرین و لعنة الله علی اعدائهم اجمعین، و بعد ...
- انجام: و لاریتک من عجایب الاسرار و غرائب الانوار ممّا لا تکاد یحتمله الجنان و بهذا القدر کفاية لاهل الدراية و صلی الله ...

خط نسخ احمد بن عباس بن علی یزدی که در سال ۱۲۶۶ هـ. ق کتابت کرده است.

۸۱ برگ، کاغذ استانبولی، ۱۸ سطر، ۱۲/۵×۵، در جلد مقوایی، ۱۷×۱۰/۵. عنوانها به

سرخ نگاشته، و بر ورق اول فهرست صد باب رساله یکم، و بر ورق آخر اشعاری نوشته آمده است.

۱۶۸

زبدۃ الطب، در پزشکی [عربی]

تألیف سیّد زین الدین (شریف) ابوالبراهیم اسماعیل بن حسن حسینی جرجانی (م ۵۳۱ ق) که اصول معرفت امراض و اسباب صحت را جمع و تلخیص و توضیح نموده، و به بهترین وجه مرتب ساخته، کتابی مختصر و مجدول، گزیده و سودمند مشتمل بر همه اصول و اغراض و معانی مقصود در جزء علمی طب فراهم کرده، پس آن را «زبدۃ الطب» نامیده، و سه کتاب التشریح و حفظ الصحة و المعالجات را بدان در پیوسته که بر رویهم حدود و حقایق امراض و اسباب و علامات عام و خاص و مشترک آنها، مقدمات و کیفیت حدوث و عروض و وقوع هر یک، انتقال و بحران آنها را در کمال ایجاز و اختصار یاد کرده، و در باب معالجات بر اصول علاج و طریق آن، با ذکر اسامی ادویه مرکبه، اشربه و معاجین و حبوب و جزاینها که اوصاف هر یک در «قربادین» آمده، اقتصار نموده و این جزء علمی را بر نه (۹) مقاله مرتب و مبّوب کرده است:

مقاله یکم - فی النبض، دوم - فی التنفس، ۳ - فی التفسره، ۴ - فی البراز، ۵ - فی العرق، ۶ - فی النفث، ۷ - فی الاسباب و الاعراض التي تحدث فی الابدان و تكون اسباباً لحدوث احوال الطبيعیه و غيرها، ۸ - فی البحران، ۹ - فی تقدمه المعرفة. هر یک از مقالات بر چند باب منقسم است، ولی بطور کلی در قسم اول (علمی) کتاب تشریح و کتاب الحمیات (در ۷ جزء) و در قسم ثانی (عملی) معالجات من الرأس الى القدم و کتاب الاورام و الثبور و الجراحات (چند مقاله) و پایان «زبدۃ» کتاب السموم است. چنین نماید که این کتاب واقعاً «زبدۃ» یا گزیده و چکیده کتابهای دیگر جرجانی مانند *الاعراض الطبيه*، *ذخیره خوارزمشاهی*، *خفی علائی*، و *یادگار* باشد به عربی که هم بر سیاق و ترتیب و تبویب آنها، و بسا که از آخرین تألیفات او است. خود او در اتمام کلام در علاج انواع اسهال معدی (باب ۲ مقاله ۱۵) گوید چنان که در کتاب *الاعراض فی تدبیر المسافرين و فی الذخیره الخوارزمشاهی* یاد کرده ایم ... (۲۵۸ پ). اما در مقدمه از جمله گوید که طب بر دو حالت

بدن آدمی شالوده یافته: صحت و مرض، که راهجویی به هر یک از این دو جز با شناخت احوال نبض و تنفس، و شناخت ابوال و انفال و احوال عرق و نفث و بحران و ایام آن، ممکن نمی‌شود. نبض و تنفس بر رویهم به امر قلب دلالت کنند، و قلب خود مبدأ حیات تمام بدن و مبدأ حرارت غریزی است ... (الخ). [فهرست ملی، ج ۸، ص ۲۶۲ / فهرست ملک، ۱، ع، ص ۳۵۷ / مخطوطات الظاهریه، ص ۳۶۰ // Brockelmann, GI, s 65 / SI,889].

- آغاز: بسمله، بعد، حمد الله سبحانه و الثناء علیه و الصلوة علی رسوله المصطفی و نبیه المجتبی محمد و آله، و اعلم ان مبنی الطب ... (الخ).

- انجام: و امسک فی فيه دهن الورد أو دهن البنفسج و كلما مض الجمجمه يجب أن یبرق ريقه و یمجه. تم کتاب السموم بحمدالله و حسن توفیقه و بتمامه تم جمیع کتاب الزبده، و الحمد لله حق حمده ... کثیرا.

خط شکسته نستعلیق ابوالقاسم بن محمد الموسوی الطیب که در دهه یکم ربیع ۱۲۱۷ هـ. ق از آن برداشته است. ۳۲۸ برگ، کاغذ فرنگی، متن در جدول، ۱۲×۷/۵. جلد مقوا با چرم قهوه‌ای سوخته ضربی شمس و ترنج مجدول، ۱۶/۵×۱۱/۵. در متن مجدول با قلم مشکى، عنوانها و اسباب و علامات و علاجات سرخ نوشته است، متن هم در جدولها و ستونها به طور راستا و چلیپا نوشته شده است. حواشی نسخه نقولی است از قول حکیم شهاب هندی (۴۸ ر) و از مؤلفات همو (۲۶۴ ر) و اشعاری از او (۳۱۶ پ، ۳۲۳ ر)، از قانون (۴۸ پ) - مکرراً، از المنصوری فی هیئة الصدر (۱۰۲ پ) از بحر الجواهر در توضیح لغت مری (۱۰۴ پ) - مکرراً، از شرح قانون قرشی (۱۱۴ ر) - مکرراً، از شرح کلیات القانون علامه قطب شیرازی (۱۱۵ پ)، از شرح الاسباب و العلامات نفیسی کرمانی (۱۳۵ ر) - مکرراً، از تحفة المؤمنین تنکابنی (۱۳۸ پ، ۱۸۳ ر) - مکرراً، از شرح سیدی بر موجز القانون (۱۴۳ پ)، از کامل الصناعه مجوسی - باب ۷ در صفت تب افطیقس - (۱۴۴)، از قرابادین معصومی (۱۸۲ پ) از الحاوی رازی، (۱۸۲ پ) از اختیارات بدیعی (۱۸۸ پ)، از الحاوی الصغیر (۲۰۳ پ) - مکرراً، از ذخیره خوارزمشاهی (۲۶۸ پ)، از آقسرائی [کمال‌الدین تبریزی (م ۷۷۹) صاحب حل الموجز ابن نفیس] (۲۸۰ ر)، از ذخیره اسکندر فیلفوس [- الذخیره الاسکندریه] (۳۰۴ ر)، و از مسموعات خود از جمله از حاجی محمدامین (۱۹۲ پ)، و از ملا محمدعلی خبیصی کرمانی (۲۰۸

پ) و از ملا میرعلی استرآبادی (۲۷۳ پ)، و یک جا محشی دعای حضرت علی را با تاریخ ۱۲۷۵ نوشته (۱۵۰ ر) و در جای دیگر با نقلی از بحرالجواهر امضاء کرده است «حرّره محمد حسین / حسن» (۱۹۲ ر) و دعای نیش عقرب (۳۱۸ پ - ۳۲۱ پ)، و دنباله حواشی یا نوشته‌های دیگر که اغلب نسخه‌های پزشکی باشد در ۵ برگ آخر نسخه آمده است. دو تا سجع مهر جایجای بر اوراق نسخه هست که یکی از کاتب نسخه به عبارت «عبدہ الراجی ابوالقاسم الموسوی» است که در اکثر مواضع آن را محو کرده‌اند. دوم سجع مهر «حسین» است به عبارت «حسین منی و انا من حسین» با تاریخ ۱۲۱۷. بر رویهم نسخه خوب و پاکیزه‌ای است.

۱۶۹

القانون فی الطبّ

[عربی]

تألیف شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله «ابن سینا» (۳۷۰-۴۲۸ ق) که آن را بین سالهای ۴۰۳ (جرجان) و ۴۱۴ (همدان) منقسم بر پنج کتاب، و هر کتاب مرتب بر فنون و تعالیم و جمل و مقالات و فصول تصنیف کرده است. نسخه حاضر تمام کتاب چهارم است (فی الامراض الجزئیة التي اذا وقعت لم تختص بعضو و فی الزینه) که مشتمل بر هفت فنّ می‌باشد: الفن الاول، کلام کلی فی الحمیات (- ۱۰ ر)، ۲- فی تقدمة المعرفة و احکام البحران (۴۹ ر)، ۳- کلام مشبع فی الاورام و الثبور (۷۱ پ)، ۴- فی تفرق الاتصال سوی ما يتعلق بالكسر و الجبر (۹۱ پ)، ۵- فی الجبر (۱۱۶ پ)، ۶- کلام مجمل فی السموم (۱۶۱)، فن ۷- کلام مجمل فی الزینه، که در نسخه سهواً الفن الخامس به جای السابع نوشته است.

- آغاز: بسمله، و هو الفتح العليم...، تشتعل فی القلب و ینبت منه بتوسط الروح و الدم فی الشرايين و العروق فی جميع البدن (کلام کلی فی الحمیات، المقالة الاولى من الفن الاول من الكتاب الرابع من القانون).

- انجام: و لا یعسر اللحم فهیج و جع عظیم اعظم من اللاحسن بل یحطه به و انطل علی الظفر الماء و الدهن الفاتر وضع علیه من بعد و باخره مرهم باسلیقون، تم کتاب الزینه من القانون، و يتلوه الكتاب الخامس و هو انقرباذین الكتاب.

خط نسخ شامی احمد بن علی بن احمد حریری شرفی شافعی قادری که از آن در

دهه یکم شعبان ۸۹۹ هـ. ق برداشته است. ۱۸۶ برگ، کاغذ مصری ستبر، ۲۵ سطر، ۱۳×۵/۱۹، در جلد مقوا با تیماج مشکی، ۵/۱۵×۲۴/۵. عنوانها با خط تعلیق و قلم درشت به شنگرف است. اوراق اول و آخر وصالی شده، بر آنها نسخه‌های پزشکی و یادداشت تملیک عبدالقادر بن احمد بن الانصاری الحنفی و یکی دیگر «الشافعی مذهبا» نوشته آمده است. نسخه سابقاً متعلق به کتابخانه سلطان الحکماء بوده است.

۱۷۰

الفوائد الضیائیة فی شرح الکافیه، در نحو [عربی]

گزارش نورالدین عبدالرحمان جامی (م ۸۹۸ ق) بر کتاب «الکافیه فی النحو» ابن حاجب / شیخ جمال‌الدین ابو عمرو عثمان بن عمر المالکی النحوی (م ۶۴۶ ق) که شروح کافیه را تا زمان خود تلخیص نموده، و فواید دیگر بر آن افزوده، آن را به اسم فرزندش ضیاءالدین با عنوان مذکور پرداخته، گویند که بهترین شرح کافیه ابن حاجب باشد، و بر این شرح چندین حاشیه و شرح دیگر تاکنون نگاشته آمده، تاکنون بیش از سی بار در ایران و هند بطبع رسیده است [کشف الظنون، ۱، ۱۳۷۲ / فهرست مشار، ع ۶۸۱-۲].

- آغاز: بسمله، الحمد لولیه و الصلوة علی نبیه و علی آله و اصحابه المتأدبین بأدابه

...

- انجام: و اذا انضم و انکسر یحذف نحو اصبت خیراً و اصابتی خیراً و اصبت لی بالخیر، تمت.

خط نستعلیق شکسته‌آمیز غلام علی ابن نگهدار (؟) که آن را در ۱۰ رخص ۱۰۶۸ در مدرسه المعصومه - ع - [قم] پایان برده است. ۲۲۲ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۱۸ سطر، ۵/۵×۱۵، در جلد مقوا با میشن قهوه‌ای، ۵/۱۲×۲۴/۵. خط و نشانها و اسامی مباحث به شنگرف است. تاریخ قرائت نسخه در یکم ج ۲ / ۱۲۴۱، و آغاز قرائت «مغنی» در یکم شعبان ۱۲۴۱، ایضاً قرائت «مطول» در ۱۴ محرم ۱۲۴۱، و تملیک میرزا محمد صالح الحسینی در ۱۲۴۰ با سجع مهر همو (چند جا) و تملیک دیگر وی در ۱۲۴۳ بر ورق اول هست.

۱۷۱

القانون فی الطبّ

[عربی]

تألیف شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله «ابن سینا» (۳۷۰-۴۲۸ ق) که آن را بین سالهای ۴۰۳ (جرجان) و ۴۱۴ (همدان) منقسم بر پنج کتاب، و هر کتاب مرتّب بر فنون و تعالیم و جمل و مقالات و فصول تصنیف کرده است. نسخه حاضر تمام کتاب اول (فی الامور الكلية من علم الطب) یا «کلیات الطبّ» است، که مشتمل بر چهار فن می‌باشد: الفن الاول، فی حد الطبّ و موضوعاته ()، ۲- فی تصنیف الامراض و الاسباب و الاعراض الكلية ()، ۳- فی حفظ الصحة ()، ۴- فی تصنیف وجوه المعالجات بحسب الامراض الكلية ().

- آغاز: بسمله، حمد له، و بعد، فقد التمس منی بعض خلص اخواني و من يلزمني اسعافه فيما يسمح به و سعی ان أصنف فی الطبّ کتاباً ...

- انجام: لا نتحرّی نفص الخلط کلّه بل نترك منه شيئاً نحلّه الحركة التشنجية لئلا يحلل من الرطوبة الغريزية فليكن هذا القدر من كلامنا المختصر فی الاصول الكلية لصناعة الطبّ كافياً و لناخذ فی تصنیف کتابنا فی الادوية المفردة.

خط نسخ معرب اوایل سده ۱۱ ه. ق، ۴۰۳ برگ، کاغذ اصفهانی، ۱۶ سطر در جدول، ۱۴×۶، در جلد مقوا با چرم قهوه‌ای سوخته ضربی زرکوب (شمسه و ترنج)، ۲۲/۵×۱۴. عنوانها شنگرف، و جدول و کمند شنگرف و مشکى است. سجع مهر و تمليک «ابوالقاسم محمد» گویا با تاریخ ۱۰۱۴ بر ورق اول، و تاریخ تولدی به سال ۱۱۲۶ (؟) هست. حواشی راستا و چلیپا بین جدول و کمند، نقل از جیلی / جیلانی (م ۱۰۱۸ ق)، شرح قرشی (م ۶۸۷ ق)، قطب شیرازی (م ۷۱۰ ق)، مسیحی ()، ابن تلمیذ ()، صاحب المواقف، کامل الصناعة مجوسی ()، الجوامع، ذخیره خوارزمشاهی ()، شرح السامری ()، شرح سدید کازرونی (م ۷۴۵ ق)، شرح قوشچی ()، ابن المفتاح () و صاحب المحاکمات، توضیحات لغوی از «صحاح» جوهری است.

۱۷۲

دساتیر آسمانی، کیشنامه

[فارسی]

بر ساخته فرقه آذر کیوان (م ۱۰۲۷ ه. ق)، حدود اوایل قرن ۱۱ (ق) - در زمان اکبر شاه هندی (۹۶۳-۱۰۱۴ ه. ق) با این که گویا حدود ۱۰۵۰ ه. ق در هند، به زبانی نامتعارف و لغات فارسی مجعول به صورت نامه‌هایی از زبان پیغمبران موهوم پرداخته شده، ملا فیروز بن ملا کاوس پارسی (م ۱۲۴۶ ق / ۱۸۳۰ م) آن را نخست بار به سال ۱۱۸۵ یزدگردی / ۱۲۳۴ هجری / ۱۸۱۸ میلادی در بمبئی طبع کرد، و همین متن هفتاد سال بعد (بمبئی، ۱۳۰۵ ق / ۱۸۸۸ م) تجدید طبع گردید. [رش: گفتار شادروان پورداد به عنوان «دساتیر»، مقدمه لغتنامه دهخدا، ص ۴۶-۶۲ / فهرست مشار، ف ۱۴۱۳]. نامه‌های بر ساخته مزبور به قول ملا فیروز: «پانزده صحیفه نازله (است) بر پانزده پیغمبر که اولین ایشان حضرت مه‌آباد است و آخرین ایشان حضرت ساسان پنجم، و از آن جمله حضرت زرتشت سیزدهم است» (۴۸ پ):

- آغاز: ۱- دساتیر آسمانی به فرزاد و خشوران و خشور که پیغمبران پارس‌اند. پناهیم به یزدان از منش و خوی بدو زشت گمراه کنند براه ناخوب برنده رنج دهنده آزار رساننده، به نام ایزد بخشاینده بخشایشگر مهربان دادگر ... (الخ).

۲- نامه شت جی افرام علیه‌السلام (۹ ر- ۱۲ ر)، ۳- نامه شت شای کلیو (۱۳ پ- ۱۵ پ)، ۴- نامه شت و خشور باسان (۱۵ پ- ۱۷ پ)، ۵- نامه و خشور کلشاه (۱۷ پ- ۲۰ ر)، ۶- نامه شت صد و خشور هوشنگ (۲۰ ر- ۲۰ پ)، ۷- نامه و خشور تهمورس (۲۰ پ- ۲۱ پ)، ۸- نامه شت و خشور جمشید (۲۱ پ- ۲۴ پ)، ۹- نامه شت و خشور فریدون (۲۴ پ- ۲۵ پ)، ۱۰- نامه شت و خشور منوچهر (۲۵ پ- ۲۶ ر)، ۱۱- نامه شت و خشور کیخسرو (۲۶ ر- ۲۷ ر)، ۱۲- نامه شت و خشور زرتشت (۲۷ ر- ۳۳ پ)، ۱۳- پندنامه سکندر (۳۳ پ- ۳۴ ر)، ۱۴- نامه شت ساسان نخست (۳۴ ر- ۴۷ ر)، ۱۵- نامه شت پنجم ساسان (۴۷ ر- ۴۸ ر). مؤخره ملا فیروز حاکی از آن است که کتاب «دساتیر» را مستر اولیم ارسکین صاحب به زبان انگلیسی ترجمه و در چاپخانه بمبئی طبع کرده، و فرهنگ دساتیر که خود ملا فیروز فراهم نموده در جلد یکم آن طبع شده (فرهنگ مزبور در نسخه حاضر به صورت حواشی در کرانه صفحات به مثابه توضیحات لغوی متن

آمده)، آنگاه ۲۹ بیت به عنوان «ابیات تاریخ اتمام کتاب» ... شکرالله ترجمه حسب المرام / گشت با فرهنگ انجام و تمام ... (الخ) گفته، از جمله: «آنچه بنو شتم به فرهنگ و لغات / گر چه دانم نیست غیر از ترهات ...

-انجام: جستش تاریخ بهر اختتام / داد هاتف پاسخ از دارالسلام، از جلوس یزدجرد شهریار / سال مه مبهم مگو کو آشکار، روز هفتم ماه اسفندار بود / کز تکاپو خامه آسایش نمود، بد صد و هشتاد و پنج و یک هزار [-۱۱۸۵ = ۱۲۳۴ ق] «سال کین گنج نهان شد آشکار، هست ایجاز سخن حسن کلام / باد بر خواننده ناظم سلام» (۵۰ پ). خط نسخ حدود نیمگاه سده ۱۳ ه. ق، که از روی همان نسخه مطبوع ملافیروز نوشته آمده، ۵۰ برگ، کاغذ مومی، ۱۹ سطر، ۱۲/۵×۷. جلد مقوای نازک با میشن زنگاری سوخته مجدول، ۱۲×۱۹. عنوان‌ها و نشانه‌ها به سرخ نوشته است. حواشی راستا و چلیپا، چنان که گذشت «فرهنگ دساتیر» است که ملافیروز تألیف نموده، بر ورق آخر نسخه خط تملیک محمد صادق بن محمد حسن با سجع مهر همو (گویا با تاریخ ۱۲۷۴؟) وجود دارد.

۱۷۳

الاربعون حدیثاً

[عربی - فارسی]

تألیف شیخ بهائی / بهاءالدین محمد بن حسین عاملی (م ۱۰۳۰ ق) که چهل حدیث را به روایت از ائمه شیعه نقل و به فارسی شرح نموده، و در سال ۹۹۵ ه. ق از آن برداشته، حواشی بسیار بر آن نوشته آمده، و مکرراً هم بطبع رسیده است. [الذریعه، ج ۱، ص ۴۲۵].

-آغاز: بسمله، ان احسن حدیث تحلی اللسان بجواهر حقایقه، و خیر خبر تجلی الانسان فی زواهر حدائقه، حمداً لله سبحانه ...

-انجام نسخه: فرمود در بهشت به بدنهای مثالیه که شبیه است به ابدان آنها در دنیا به اندازه که اگر ببینی ایشان را خواهی گفت که اینها آنند که در دار دنیا بودند.

خط نسخ (معرب) و نستعلیق (ن ۱ س ۱۳ ه. ق)، ۷۸ برگ، کاغذ آهاری، ۱۱ سطر (در جدول)، ۱۲×۷، در جلد مقوا با چرم عنابی سوخته، ۱۶×۱۰. عبارات عربی منقول

(مشکول) و خط و نشانها سرخ نوشته است، شرح فارسی (نستعلیق) مشکلی است. متن در جدول زر و لاژورد و مشکلی با کمند مشکلی زرین، جای سرلوح بیاض است.

۱۷۴

مجموعه طبّی

[عربی]

(۱) - الغنی و المُنَى (گ ۱ پ - گ ۴۸ پ)

تألیف ابومنصور الحسن / الحسین بن نوح القمّری (م ۳۸۰ ق / ۹۹۰ م) که در شهر بخارا زاده شد، و نزد سامانیان خراسان احترامی یافت. آثار دیگری از قمری منجمله «علل العلل»، «مقالات فی الطب» و «التنویر فی الاصطلاحات الطبّیه»^{*} و جزاینها یاد کرده‌اند. اما کتاب «غِنَى و مُنَى» (= حیات و ممات) را در پزشکی مبتنی بر آزمون‌های خویش و مستند بر کتاب‌های پیشینیان مانند بقراط، جالینوس، تیادوق، ابن سرافیون، قسطابن لوقا، ابن ماسویه، حنین بن اسحاق، ثابت بن قرّه و محمد بن زکریا رازی تألیف کرد، و آن را بر سه مقاله نهاد: مقاله یکم، فی الامراض الحادثة فی البدن من القرن الی القدم (۱۲۰ باب). مقاله دوم، فی العلل الظاهرة کالحزاز و السعفة و داء الثعلب ... و الحرق و الاورام و القروح (۴۳ باب). مقاله سوم، فی الحمیات و انواعها و علاماتها و طرق علاجها (۲۷ باب). این کتاب قدیماً تحت عنوان «Liber Vitae et Mortis» به لاتین ترجمه شده است.

*. رساله «التنویر» را ابومنصور قمری بخاری هم به فارسی و عربی نوشته (در ده باب) و رویهم ۳۲۱ عنوان دارد، که هر یک شامل نام بیماری‌ها و شرح علاج آنها می‌باشد. شادروان سیّد محمد کاظم امام (شوشتری) این کتاب را ویراسته، با مقدمه‌ای (۳۰ صفحه) در شرح احوال و آثار مؤلف، و فهرستی مستخرج از لغات و ترکیبات طبّی (۱۹۸ فقره) در جزو انتشارات بنیاد نیکوکاری «نوریانی» بطبع رسیده است (تهران، ۱۳۵۲ ش).

ناگفته نماند که ابومنصور قمری بخاری همانا نخستین استاد ابوعلی ابن سینا در پزشکی است، که وی - چنان که سیرت نکوهیده او بود - هرگز در تألیفات خود از این استاد و نوشته‌هایش یاد نکرد، همانطور که از ابوسهل مسیحی و دیگران انتحال نموده و نامی نبرده است. [رش: ش ۲۱، یادداشتی که در ذیل الحاوی حکیم رازی نوشته‌ام] (پ ۱۰).

[الذریعه، ج ۱۶، ص ۶۱ / فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهریه، الطب و الصيدله، ص ۲۴۲-۲۴۷ / فهرس مخطوطات الطب الاسلامی فی مکتبات ترکیا، ص ۳۱۶-۳۱۷ / Brockelmann, SI, 424-25]. نسخه حاضر علی الظاهر مقاله یکم باشد که آنهم ناقص است.

- آغاز: بسمله، قال ابو منصور الحسن بن نوح القمری انی لم ازل فی صباى و منذ عقلت احب العلوم الطبیعیة و تنازعنی نفسی الیها و خصوصاً علم الطبّ لما کنت اری فیہ من اراحة النفس و تخلصها من الآلام و اعادتها الی الصحة بعد السقام و احراز الحظ فی الدنيا و الآخرة و [کنت] احرص علی تتبع الکتب المؤلفة فیہ و دراسة الکناشات المصنفة علی تقييد الشارد منه و تحملنی همتی علی خدمة من تمسک منه بادنئ علقه فضلاً عن المتبحرين ...

- انجام (موجود) نسخه: الغشی، یکون من ضعف يعتري الانسان ...، ان يرش علی وجهه و رأسه الماء البارد ...، و دواء المسک و ربّ التفاح و السفر جل و بذلك.

خط نسخ سده ۱۳ هـ. ق، که جای عناوین و اسامی در متن بیاض مانده، ۲۶ سطر،

۲۲×۱۱.

(۲) - شرح القانون [کتاب ۴] (گ ۴۹ پ - ۱۰۴ پ).

گویا گزارش حکیم صدرالدین علی گیلانی (م ۱۰۱۸ ق / ۱۶۰۹ م) باشد بر «القانون» شیخ ابوعلی ابن سینا (م ۴۲۸ ق) که یک شرح مزجی است، و در آن از شرح «قرشی» (ابن نفیس دمشقی) و «علّامه» (قطب‌الدین شیرازی) یاد کرده، و چون احتمال نمی‌رود که از شروح دیگر قانون باشد، ظنّ غالب بر شرح جیلانی قرار می‌گیرد، و همانا این بخش شرح کتاب چهارم القانون است که استنساخ آن (در فصل اول از المقالة الرابعة) ناقص مانده است.

- آغاز: بسمله، الکتب الرابع من القانون، فی الامراض التی لا تختص بعضو دون عضو، و المرض الذی لا یختص بعضو، اما ان یکون من شأنه اذا عرض ان ...

-انجام (موجود): «اذ ليس في نوعيتها اسم»، ای لما اختص النوعان الاخران کلّ باسم خصّ هذا النوع باسم الكل، «فاذا فنيت الرطوبات التي هي من القسم الاول و اخذت في تحليل الرطوبات التي هي من القسم الثاني و في افنائها كما اذا.

خطوط بالای مقول قولها (- متن) و فصول و ابواب با جوهر سرخ است.

(۳) - شرح القانون [کتاب ۴] (گ ۱۰۵ ر - ۱۷۲ ر).

گزارش ابن نفیس قرشی / علاءالدین ابوالحسن علی بن ابی الحزم دمشقی (م ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸) است بر «القانون» شیخ ابوعلی ابن سینا (م ۴۲۸ ق) که به صورت «قال الشيخ، قوله، قال» (متن) و «الشرح» نوشته آمده، و این بخش همانا شرح کتاب چهارم القانون است که استنساخ آن (در بحث‌های «حمیات») ناقص مانده است.

-آغاز: بسمله، قال مولانا الامام العالم العلامة علاءالدین ابوالحسن علی بن الحزم القرشی - نفع الله به، قد حان لنا ان نشرع فی شرح الكتاب الرابع من كتب القانون للشيخ الرئيس ابی علی الحسین بن عبدالله بن سینا البخاری - رحمة الله علیه، ولیکن کلامنا فی ذلك علی نسق کلامنا السالف من شرح الكتب الماضية، والله یوفقنا لذلك، بحث مفرد، قد رأینا ان نبتدی ...

-انجام (موجود): و لاجل انصراف الطبيعة الى تدبير المرض و اذا كان كذلك و جب ان ... تلك المادة بعض اجزاء الوارد الى طبيعتها لقلتها و يلزم ذلك ازديادها، القانون الثاني ان المرض الحار يقتضى تقليل.

خط بخش ۲ و ۳ نستعلیق شکسته سده ۱۳ هـ. ق، ۲۸ سطر، ۲۱×۲۱، که «قوله»ها

و «الشرح»ها سرخ نوشته است. ۱۷۲ برگ، کاغذ فرنگی، در جلد مقوا با تیماج مشکی

فرسوده، ۲۱×۳۱.

۱۷۵

مجموعه احادیث (شیعی) [عربی]

متشکل از دو بخش که اولی مشتمل بر ۱۳ جزو یا رساله است (گ ۱ - گ ۹۹)، غالب آنها به روایت «تلعکبری» (م ۳۸۵ ق) از مجموعه‌ای که منصور بن حسن آوی به سال ۳۷۴ در موصل از روی «اصول» ابوالحسن محمد بن حسن قمی نوشته است. بخش دوم مشتمل بر ۹ جزو یا رساله است (گ ۱۰۰ - گ ۱۵۶) که از علمای متأخر شیعه (قرن‌های ۱۰ و ۱۱) در موضوعات مختلف است.

(۱) - کتاب زید الزرّاد (گ ۱ پ - گ ۱۱ پ)

روایت ابو محمد هارون بن موسی بن احمد بن سعید تلّعکبری (م ۳۸۵ ق) به نقل از ابوعلی محمد بن ابوبکر همام بن سهیل بغدادی کاتب اسکافی (م ۳۳۶ ق)، حدود ۳۵ حدیث که مسند آنها «زید زرّاد» کوفی (سده ۲ ق) است، و این «زید» دارای «اصل» (= مسند / کتاب حدیث یا خبر) بوده، که از امام صادق (ع) شنیده، و اصل او را ابن ابی عمیر (م ۲۱۰ ق) روایت کرده که در صحّت آن بعض تردیدها رفته است.

[الفهرست للطوسی، ص ۱۴۷-۱۴۸ / طرائف المقال، ج ۱، ص ۴۶۸ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۵۱]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: البرّ بالاخوان، لا يجوز الشهاده ...، حجامه الصبی ...، الروایه و الدرايه ...، الرضا بالقضاء ...، صوم شعبان ...، الختم بالعقیق ...، و چندین دعا.

- **آغاز:** بسمله، حدثنا ابو محمد هرون بن موسی ...، قال حدثنا ابوعلی محمد بن همام ...، قال محمد بن ابی عمیر عن زید الزرّاد، قال سمعت ابا عبدالله علیه السلام.

- **انجام:** و تقدست اسماءک و لا اله غیرک، تمّ کتاب زید الزرّاد، و فرغ من نسخه من اصل: ابوالحسن محمد بن الحسن بن ایوب القمی - ایده الله - فی يوم الخميس لیلتین بقیا من ذی القعدة سنة اربع و سبعین و ثلثمائة (= ۳۷۴ ه. ق) و الحمد لله ربّ العالمین، تصلیه.

(۲) - کتاب ابی سعید العُصفری (گ ۱۲ ر - ۱۶ ر)

روایت تلعکبری (مذکور) از ابن همام (مذکور)، نوزده حدیث که مسند آنها ابوسعید عباد بن یعقوب عصفری رواجی کوفی اسدی (م ۲۵۰ ق) است، و او را کتاب اخبار المهدی (ع) و کتاب معرفة الصحابه و هم کتابی است که تلعکبری از ابن همام و ابن ابوجعفر محمد بن خاقان النهدی و ابن یکی از ابو سمینه محمد بن علی الصیرفی الکوفی از او روایت کرده‌اند. [الفهرست للطوسی، ص ۱۷۶ / معالم العلماء، ص ۹۲]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: فضل سورة التوحيد ...، فضل کربلا ...، باب القبر، فی معاویة و الحكم.

- آغاز: بسمله، روایة ابو محمد هارون بن موسی ... قال حدثنا ابوعلی محمد بن همام ...، قال اخبرنا ابوجعفر محمد بن احمد بن خاقان النهدی، قال حدثنی محمد بن علی بن ابراهیم الصیرفی ابوسمینه قال حدثنی ابوسعید العصفری ...، قال سمعت ابا جعفر علیه السلام.

- انجام: و اجازہ بمائة الف درهم من بیت المال المسلمین، تمت احادیث ابی سعید ...، حمد له، صورة ما فی الاصل، کتبها منصور بن الحسن بن الحسین الآبی فی يوم الخميس لیلتین بقیة من شهر ذی القعدة من سنة اربع و سبعین و ثلثمائة (= ۳۷۴ هـ. ق) بالموصل، من اصل ابی الحسن محمد بن الحسن بن الحسین بن ایوب القمی - ایدہ الله (مذکور)، تصلیه. [نک: الذریعة، ج ۲، ص ۱۶۳].

(۳) - کتاب عاصم الحنّاط (گ ۱۶ ر - ۳۲ پ)

روایت ابوالحسن القمی (مذکور) از تلعکبری (مذکور) به همان طریق، حدود نود حدیث که مسند آنها ابوالفضل عاصم بن حمید حنّاط حنفی کوفی است و از امام صادق (ع) روایت کند [الفهرست للطوسی، ص ۱۷۴ / معالم العلماء، ص ۷۸]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: الاحرام و التلبیه ...، فی الولاية ...، طهارة بول الابل ...، شفاة الشیعة ...، تزویج العبد الامة ...، الاحتکار ...، مدح قریش ...، صوم المسافر ...، زکوة الغنم ...، کتابة الحدیث ...، التفویض ...، تمزیق المصاحف ...، الشیعة ...، و السقایة.

- آغاز: بسمله، حدثنی ابوالحسن محمد بن الحسن بن الحسین بن ایوب القمی - ایدہ الله، قال حدثنی ابو محمد هارون بن موسی بن احمد التلعکبری - ایدہ الله، قال

حدثنا ابوعلی محمد بن همام بن سهیل الكاتب، قال حدثنا ابوالقاسم حمید بن زیاد بن هوارا - فی سنة تسع و ثلثمائه (= ۳۰۹)، قال حدثنا عبیدالله بن احمد عن عاصم بن حمید الحنات، و ذکر ابو محمد قال حدثنی بهذا الكتاب ابوالقاسم جعفر بن (محمد بن) ابراهیم بن محمد بن عبد الله بن موسی بن جعفر (بن محمد) العلوی الموسوی بمصر - سنة احدى و اربعین (= ۳۴۱) قال حدثنی الشیخ الصالح ابوالعباس عبیدالله بن احمد بن نهیک عن مساور و سلمة جميعاً عن عاصم بن حمید الحنات قال سمعت ابا عبد الله (ع).
-انجام: و هذا النایم عندی فی الجنة، کمل کتاب عاصم بن حمید الحنات، حمد له، تصلیه، و نسخه منصور بن الحسن الآبی من اصل ابی الحسن محمد بن الحسن القمی - ایده الله - فی ذی الحجة للیلین مضتا منه سنة اربع و سبعین و ثلثمائه (= ۳۷۴) يوم الاحد. [نک: الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۳].

(۴) - کتاب زیدالنرسی (گ ۳۳ ر - ۴۶ پ)

روایت تلعبیری (مذکور) نقلاً پنجاه و دو حدیث که مسند آنها «زید النرسی» (سده ۲ ق) است، و این «زید» که از امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) حدیث کرده، مانند «زید الزراد» سابق الذکر (ش ۱) دارای «اصل» (= مسند / کتاب حدیث یا خبر) بوده، که گویند این «اصل»ها بر ساخته محمد بن موسی همدانی سمان است. ولی از ابن بابویه نقل کرده‌اند که گفت کتاب‌های این دو (- زید الزراد و زیدالنرسی) را از محمد بن ابی عمیر (م ۲۱۰ ق) سابق الذکر (ش ۱) شنیده‌اند، ضمناً گفته‌اند که عدم روایت از کسی یا اصلی دلیل بر مطعون بودن آن نباشد [الفهرست للطوسی، ص ۱۴۷-۱۴۸ / طرائف المقال، ج ۱، ص ۴۶۹ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۵۱]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: حال ارواح المؤمنین و الکفار ...، صلوۃ الجماعة ...، البداء، نص علی موسی بن جعفر، موت اسمعیل ... (زید عن عبید بن زرارة عن ابی عبد الله علیه السلام قال: ما بدأ الله بداءاً اعظم من بدءٍ ابدأ له فی اسمعیل ابنی. زید عن ابی عبد الله علیه السلام قال: انی ناجیت الله و نازلته فی اسمعیل ابنی ان یكون من بعدی فأبی ربی الا ان یكون موسی ابنی. زید عن ابی عبد الله علیه السلام قال: ان شیطاناً قد ولع بآء بنی اسمعیل یتصور فی صورته لیفتن به الناس و انه لا یتصور فی صورة نبی ولا وصی نبی، فمن قال لك من الناس ان اسمعیل ابنی حی لم یمت فانما ذلک الشیطان تمثل له فی صورة اسمعیل ما زلت ابتهل الی الله

عزوجلّ فی اسمعیل ابنی ان یُحییّه لی و یكون القیم من بعدی فابی ربی ذلک و انّ هذا شیئی لیس الی الرجل منا یضعه حیث یشاء، و انما ذلک عهد من الله عزوجلّ بعهدہ الی من یشاء فشاء الله ان یكون ابنی موسی و أبی ان یكون اسمعیل و لو جهد الشیطان ان یتمثل بابنی موسی ما قدر علی ذلک ابدأ و الحمد لله) ...، اللهو و الصيد و الشطرنج و الصولجان ...، السدر و ثوابه ...، دعاء النظر الی السماء ...، عشرة الملوك و اهل الدنیا ...، **- آغاز:** بسمله، حدثنا الشیخ ابو محمد هرون بن موسی بن احمد التلعکبری - ایده الله، قال حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید الهمدانی، قال حدثنا جعفر بن عبدالله العلوی ابو عبدالله المحمّدی قال حدثنا محمد بن ابی عمیر عن زید النرسی عن ابی عبدالله علیه السلام.

- انجام: الّا للمضطر و لا احلّ الله حلالاً قطّ ثم حرّمه، تمّ کتاب زید النرسی، حمدله، تصلیه، کتب منصور بن الحسن بن الحسین الّابی فی ذی الحجة سنة اربع و سبعین و ثلثمائه (= ۳۷۴).

(۵) - کتاب جعفر الحضرمی (گ ۴۶ پ - ۶۵ ر).

روایت تلعکبری (مذکور) از ابن همام (مذکور) نقلاً حدود صد و بیست و سه حدیث که مسند آنها جعفر بن محمد بن شریح الحضرمی است (سده ۳) که از اصحاب ائمّه (ع) مانند حمید بن شعیب السبیعی، عبدالله بن طلحة النهدی، ابوالصبح الکنانی، جابر بن یزید الجعفی، ذریح بن یزید المحاربی، و جز اینان روایت کند. [الذریعه، ج ۲، ص ۱۴۴ / الفهرست للطوسی، ص ۷۷]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: ولایة آل محمد، حبّ علی (ع)، تارک الولایه، ولایتنا ولایة الله، ما ضرّ الشیعة الفقر، علامة الشیعه ...، المهدی ...، الولایة ...، القايم و اصحابه ...، الدجال ...، السفیانی ...، سلونی ...، مدح اهل الیمن.

- آغاز: بسمله، الشیخ ابو محمد هرون بن موسی ...، حدثنا محمد بن همّام، قال حدثنا حمد بن زیاد الدهقان، قال حدثنا ابو جعفر احمد بن زید ... الازدی البزاز، قال حدثنا محمد بن المثنی بن القاسم الحضرمی، قال حدثنا جعفر بن محمد بن شریح الحضرمی ...

- انجام: قال ما فرض الله طاعة احد قطّ الّا نبی، تمّ کتاب [این اصل نیز از اصلهای

موجود است که منصور بن حسن آبی (مذکور) از نسخه ابو الحسن محمد بن حسن قمی (مذکور) به سال ۳۷۴ هـ. ق نوشته است (ذریعه، ۲ / ۱۴۴).

(۶) - کتاب ابن المثنی (گ ۶۵ ر - ۷۶ ر).

روایت تلعبیری (مذکور) از ابن همام (مذکور) نقلاً حدود پنجاه حدیث که مسند آنها محمد بن المثنی بن القاسم الحضرمی الکوفی است، که از جعفر الحضرمی (مذکور، ش ۵) و ... از ابو عبدالله الصادق (ع) روایت کند. اما دو حدیث آخر با اسناد به محمد بن جعفر القرشی (گ ۷۳ پ) روایت شده است.

[الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۶ / الفهرست للطوسی، ص ۲۶۳]. عناوین احادیث بعضاً از این قرار است: الصلوة على النبي، تخییر الزوجة ...، شکایة الزوج ...، تقطیر البول ...، المعرس ...، الصلوة فی بیت المجوس (= خانه مغان) ...، اهل البيت، علم الكتاب ...، دخول الجن ...، و اصوات الحيوانات.

- آغاز: بسمله، حدثنا الشيخ ابو محمد هرون ...، قال صلوا الى جانب القبر قبر رسول الله (ص).

- انجام: و اما القبرة فتقول لعن الله من يبغض اهل بيت رسول الله، صلعم، حمد له. کذا فی المنتسخ کتبه منصور بن الحسن بن الحسين الآبی فی ذی الحجة سنة اربع و سبعین و ثلثمائة (= ۳۷۴) من نسخة ابی الحسن محمد بن الحسن بن الحسين بن ایوب القمی بالموصل.

(۷) - کتاب عبدالملک الخثعمی (گ ۷۶ پ - ۷۹ ر)

روایت همان تلعبیری از ابو العباس احمد بن محمد بن سعید الهمدانی، از علی بن الحسن بن علی بن فضال الیتمانی / الشملی، از جعفر بن محمد بن حکیم - که وی از عم خود عبدالملک بن حکیم الخثعمی الکوفی (سده ۲) از ابو عبدالله الصادق (ع) و ابو الحسن کاظم (ع) روایت کند [الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۳ / الفهرست للطوسی، ص ۱۹۹]. عناوین احادیث از این قرار است: حدیث سلمان، الاخبار بالنبی، العرب، علم علی (ع)، من کرامات الصادق (ع)، مدحهم (ع)، فیهما کل حکم باطل، حدیث داود مع الضفدع.

- آغاز: بسمله، الشيخ ابو محمد هرون ... قال اخبرنا ابو العباس ...

-انجام: و انی لتحت هذه الصخرة منذ اربعين سنة ما جفّ لسانی عن ذکر الله، تمّ

(۸) - کتاب مثنی الحنّاط (گ ۷۹ ر - ۸۱ پ).

روایت مثنی بن الولید الحنّاط الکوفی از امام صادق (ع) که اصل داشته و گویند همان تلعبری (مذکور) روایت نموده [الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۵ / الفهرست للطوسی، ص ۲۶۳] حدود ۲۳ حدیث بعضاً به عناوین: دعاء، الاحسان ...، القبلة للصایم ...، عتق الامة و تزویجها ...، بیع ولد الزنا ...، ابتلاء الشیعه، البرطله ...، اختلاف الحدیث، و سکان السموات و الارضین.

- آغاز: بسمله، الشیخ قال حدثنا احمد بن محمد بن سعید، قال حدثنا علی بن

الحسن بن فضال التیملی ...

-انجام: قال سبع منهن خمس فیهن خلق من خلق الرب و اثنان هواء لیس فیهما

شیئی. آخر کتاب مثنی الحنّاط.

(۹) - کتاب خلاد السدی (گ ۸۱ پ - ۸۲ پ)

روایت خلّاد بن خلف (المقری) سدی / سندی برّاز کوفی از امام صادق (ع) است که بسیار مختصر باشد، و محمد بن ابی عمیر (سابق الذکر، م ۲۱۰ ق) آن را روایت کرده، و تلعبری (مذکور) از ابن عقده [الذریعه، ج ۲، ص ۱۴۶]. هشت حدیث است به عناوین: حمام الحرم، الطواف، العفو، تزویج القابله، انکار سبّ علی، الدعاء للمسافر، المیراث.

- آغاز: و عنه ایده الله قال حدثنا ابو العباس احمد بن محمد بن سعید، قال ...

-انجام: قال هم شیعتک و انت امامهم، آخر الکتاب.

(۱۰) - کتاب الحسین العامری (گ ۸۲ پ - ۸۶ پ)

روایت حسین بن عثمان بن شریک بن عدی عامری کوفی از امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) است که مختصر باشد، و ابن ابی عمیر (مذکور) و از او ابن عقده و تلعبری از او روایت کرده‌اند. [الفهرست للطوسی، ص ۱۰۶ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۴۷]. حدود ۴۵ حدیث که بعضاً عناوین آنها از این قرار است: حق الاب ...، احتقار المؤمن ...، زیارة الحسین (ع) ...، منع الزکوة ...، اصحاب القايم (ع) ...، مدح الشیعه ...، الصعلوک ...، الاعتکاف ...، صلة الرحم.

- آغاز: الشيخ ایده الله قال حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد بن سعيد، قال حدثنا جعفر بن عبدالله المحمدي، قال ...

- انجام: و تيسر الحساب و تدفع البلوى و تزيد في الاعمار، تم الكتاب.

(۱۱) - کتاب عبدالله الكاهلي (گ ۸۶ پ - ۸۸ ر)

روایت ابو محمد عبدالله بن يحيى الكاهلي (- معاصر علی بن يقطين) که از ابوعبدالله الصادق (ع) و ابوالحسن الكاظم (ع) روایت کرده، اصلی بسیار مختصر که تلعبیری (مذکور) نقلاً عن احمد بن محمد بن ابی نصر بن زطی روایت نموده [الفهرست للطوسی، ص ۱۹۹ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۳] دوازده حدیث بعضاً به عنوان‌های: التقيه، دعاء دخول السوق ...، النسمه ...، الحايض ...، قول زعمت.

- آغاز: بسمله، الشيخ ایده الله، قال حدثنا ابوالعباس احمد بن سعيد، قال ...

- انجام: قال نعم لقد قلته ان كل زعم في القرآن كذب، تم الكتاب.

(۱۲) - کتاب سلام الخراساني (گ ۸۸ ر - ۹۰ پ)

روایت سلّام بن ابی عمرو / عمرة خراساني کوفی که از صادق (ع) و کاظم (ع) روایت کرده، اصلی مختصر که تلعبیری (مذکور) آن را روایت نموده [الفهرست للطوسی، ص ۱۵۷ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۵۲] حدود ۱۲ حدیث بعضاً به عنوان‌های: القدر، التقيه ...، الولایه، نصّ الغدير ...، المرجی و القدري، وصی الصادق (ع).

- آغاز: بسمله، الشيخ ایده الله قال حدثنا احمد بن محمد بن سعيد، قال.

- انجام: فقال انّ فلاناً قد جمع القرآن و هو صاحبكم و هو كما سرّك، تمّ الكتاب و لله الحمد.

(۱۳) - کتاب ابن اسباط المقرئ (گ ۹۰ پ - ۹۹ پ)

روایت ابوالحسن علی بن اسباط بن سالم مقرئ کوفی که از امام رضا (ع) و امام جواد (ع) روایت کرده، اصل و روایات و کتاب الدلائل دارد، ولی «النوادر» او مشهور است [الفهرست للطوسی، ص ۲۱۱ / الذریعه، ج ۲، ص ۱۶۴]. حدود ۳۲ حدیث که عناوین آنها بعضاً از این قرار است: تعزية اهل البيت ...، امرالحسنين ...، الحدّ فی الشتاء و الصيف ...، العابد مع ابليس ...، الزنا و الصدقه ...، المرأة مع العابد ...، اصحاب الكهف ...، روایات التلعبیری ...

- آغاز: بسمله، الشیخ ایده الله، قال حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید الهمدانی قال

- انجام: و یقتل خلقاً من الخلق و یقتل فی یومه قال فرأینا ذلك، اللهم اغفر الجميع المؤمنین و المؤمنات. صورة ما فی ... فرغ من کتابته ... من ذی الحجة سنه اربع [و سبعین و ثلثمائه] بالموصل عن نسخة محمد بن الحسن ... من نسخة الشیخ ایده الله التلعکبری كما تقدم.

نسخ محمد ابراهیم بن نوروزعلی آقاسی کراملی که در روز یکشنبه ۱۳ ج ۱ / ۱۱۰۰ هـ. ق پایان برده، فهرست ۱۳ جزو (- ۱۴ اصل) حاضر در صفحه عنوان (- ورق اول) چنین آمده: «فی هذه المجموعة المباركة اربعة عشر کتاباً ... (- فهرست آنها) ...، اعلم انی تتبعت احادیث هذه الكتب الاربعة عشر فرأیت اکثر احادیثها موجوداً فی «الكافی» و غیره من الكتب المعتمدة، والباقي له مؤیدات فیها و لم اجد منها شیئاً منکراً ... حرره محمد ابراهیم»، آنگاه آمده است که اینها به روایت تلکبری (مذکور) از ابن همام (مذکور) «سماع منصور بن الحسن بن محمد بن الحسن بن احمد الآبی» است، و سپس روایتی از تلکبری درباره امام حسین، شهادت و قبر او، حدیثی در «ثواب الاعمال» از ابن بابویه، و فقرات راجع به زید الزراد و زید النرسی را از «فهرست» طوسی بر نوشته است. کرانه‌ی برخی از صفحات همان مطالب سرآغاز یا فرجام اصلهاست که نقل شد، اما در یادداشت ورق آخر (گ ۹۹ پ) محمدحسین نامی نذر کرده که اگر ۱۲۰۰۰ روز روزه بگیرد ...، سنه ۱۱۰۰، «قُتِلَ میرزا ابراهیم متولی روز پنجشنبه ۲۲ رجب ...» با سجع مهر «محمدعلی» که چند جا هست. مالک نسخه محمد مهدی الحسینی بوده است.

(۱۴) - [شکوک الصلاة] (۱۰۰ ر) [عربی]

از ملا محسن فیض محمد بن مرتضی کاشانی (م ۱۰۹۱ ق) که فقط یک صفحه است، و در آثار او رساله‌ای بدین عنوان ندیدم.

- آغاز: بسمله، الحمد لله علی جزیل نواله و الصلوة علی محمد و آله، اما بعد فیقول محمد بن مرتضی المدعو بمحسن عفی عنه لما کان الشک و السهو و النسیان ...

- انجام: یقول بسم الله و بالله و توکلت علی الله، اعوذ بالله السميع العليم من الشیطان الرجیم یطرده ان شاء الله، و الحمد لله.

(۱۵) - [الرسالة الذبیحیه] (گ ۱۰۰ پ - ۱۰۴ پ) [عربی]

از شیخ بهایی / محمد بن حسین عاملی (۹۵۰-۱۰۳۱ ق) در تحریم ذبائح اهل کتاب، چون سفیر روم (- عثمانی) حکم علمای ایران را در این باب تشنیع نموده بود، پس این رساله را به امر شاه عباس صفوی در ردّ احتجاج علمای روم و دفع تشنیع نوشت، که در مجموعه «کلمات المحققین» (طهران، ۱۳۱۳-۱۳۱۵ ق) طبع شده است. [الذریعه، ج ۱۰، ص ۳-۴ / فهرست مشار، ع ۷۵۰-۵۱].

- **آغاز:** بسمله، الحمد لله على جزیل افضاله و الصلوة على اشرف المرسلین محمد و آله، فيقول الفقير الى عفو الله ...

- **انجام:** والله اعلم بحقایق الامور هذا ما جرى به قلم الارتجال مع ضيق المجال، والله سبحانه اعلم بحقایق الاحوال و اليه المرجع و المآل.

(۱۶) - مصباح الشریعه، یا: مائة باب، در اخلاق (گ ۱۰۵ ر - ۱۱۶ پ) [عربی]

صد باب شامل عبارات و کلمات در اخلاق و آداب، و هر باب با جمله «قال الصادق عليه السلام» آغاز می شود، تماماً مروی از و منسوب به امام ابو عبدالله جعفر الصادق (ع) و از قول علامه مجلسی نقل کرده اند که مؤلف کتاب «شفیق بلخی» است. **مصباح الشریعه** یا **مائة باب** مکرراً طبع شده، و ترجمه های چندی هم به فارسی دارد، شروح متعددی نیز بر آن نوشته آمده است [الذریعه، ج ۲۱، ص ۱۱۰-۱۱۱]. نسخه حاضر که ساقط الاول و ناقص الآخر است، تنها از «باب دوم» (فی الاحکام) تا «باب نودم» (فی البلا) را دارد.

- **آغاز** (موجود): من ان يشغله بغير ذكر الله تعالى فانظر ايّها المؤمن فان كانت حالتك حالة ترضيها لحلول الموت ...

- **انجام** (موجود): و ما اثنى الله على عبد من عباده من لدن آدم عليه السلام الى محمد صلى الله عليه و آله الا بعد ابتلائه.

(۱۷) - صحيفة الرضا، در حديث (گ ۱۱۷ ر - ۱۲۴ ر) [عربی]

حدود ۲۴۰ حديث منسوب به امام على بن موسى الرضا - ع (۱۵۱-۲۰۳ هـ. ق) که با اسانید متعدد روایت شده و اسامی متعدد یافته است، مانند: **مُسْنَدُ الرضا، الرضویات، صحيفة اهل البيت، نسخة الرضا**، و جز اینها، ولی سند نهایی جمله آنها به احمد بن عامر

بن سلیمان بن صالح بن وهب (شهید طَفّ) می‌رسد، از رضا (ع) به سال ۱۹۴ (ق) که فرزندش ابوالقاسم عبدالله بن احمد بن عامر طائی به سال ۲۶۰ هـ. ق در بصره حدیث کرده، و کتاب یا اصل «نسخة الرضا» از همو بوده است. آنگاه ثقه الاسلام امین الدین شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی مفسر (م ۵۴۸ ق) آن نسخه را در سال ۵۲۹ (غرّه رجب) به روایت از ابوالمفتح عبدالله بن عبدالکریم قشیری در نجف (غرّه رمضان ۵۰۱) و این به روایت از ابو الحسن علی بن محمد حاتمی زوزنی (در ۴۵۲ ق) و این به روایت از ابو الحسن احمد بن محمد زوزنی، از ابوبکر محمد بن عبدالله عباسی نیشابوری (در ۳۸۷ ق) از ... [؟] ... ابوالقاسم عبدالله (مذکور) املاء کرده است. *صحيفة الرضا* چند بار در ایران و هند چاپ شده، و از جمله به اهتمام دکتر حسینعلی محفوظ عراقی (طهران، ۱۳۷۷ هـ. ق). [الذریعه، ج ۱۵، ص ۱۷-۱۸، ج ۲۱، ص ۲۶-۲۷ / فهرست مشار، ع ۵۸۷].

نسخه حاضر که ساقط الاول و ناقص الآخر است، بخشی از حدیث «سلسلة الذهب» را که نخستین حدیث صحیفه الرضا است در بر دارد، ولی پایان رساله به سبب مغشوش بودن اوراق نسخه، معلوم نیست همان باشد که ما به عنوان «انجام» می‌آوریم.

- آغاز (موجود): حصنی فمن دخلها امن من عذابی، و باسنا ده قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: اربعة انالهم شفيع يوم القيامة ...

- انجام (موجود): فاوحى الله تعالى اليه يا موسى لو سالتني من الاولين و الآخرين لاجبتك ما خلا قاتل الحسين بن علي فاني انتقم له من قاتله، تمت في سنة ۱۰۷۹.

(۱۸) - [الاثنا عشرية في العقيدة والعمل] (گ ۱۲۳-۱۳۴) [عربی]

رساله آغاز و انجام افتاده‌ای که دانسته نشد از کیست، چون دارای دوازده «فصل» یا «باب» است، یا ...؟ [عنوان‌ها بیاض مانده]، حسب قیاس با دیگر «الاثنی عشریات» چنین عنوانی را برگزیدیم، که در عقاید و اعمال است. اما موضوعات دوازده باب یا فصل یا ... عبارتند از: ... الثالث: فی انّ الله تعالى يرید الطاعات و يكره المعاصی (۱۲۳ ر)، ... الخامس: فی انّ العبد فاعل (۱۲۵ ر)، ... السادس: فی وجوب الرضا بقضاء الله (۱۲۶ ر)، ... السابعة: فی النبوة و فيه مباحث (۱۲۶ پ)، ... الثامنة: فی الامامة (۱۲۷ پ)، ... التاسعة: فی المعاد (۱۲۷ پ)، ... العاشرة: فيما يتعلق بالوضو و الغسل و التيمم و فيه

مباحث / ۹ مبحث (۱۲۸ ر) ... الحادی عشر: فی الصلوة و فیہ مباحث / ۱۸ مبحث (۱۳۰ ر) ... الثانی عشر: فی الصوم (۱۳۳ پ).

- آغاز (موجود): المعصية و لا شک فی فساد ذلك ... [بیاض] ... أنه يلزم تجویز وصف الله تعالى بالظلم و الجور و العدوان و اللازم بطّ تعالى الله عن ذلك فالملزوم مثله ... (۱۲۳ ر).

- انجام (موجود): و اذا لم يتوضّح عند بعضهم خاصة فتعين الاول مع انّ الله تعالى امر بالاخلاص فی العبادة و انما يصحّ بالنیّة و اذا قد تحقّقت هذه المطالب فلنختم الرسالة يذكر نصلین.

(۱۹) - [فی الافعال] (گ ۱۳۴ ر - ۱۴۰ پ)

این جزو، رساله مستقلى نیست، بلکه متصل به رساله قبلى، تتمّه یا خاتمه آن بنظر مى‌رسد. تشویش در اجزاء و اوراق نسخه، موجب افراز این جزو گردید که قطعاً مؤلف آن همان مؤلف رساله قبلى (ش ۱۸) است، و بر دو باب یا فصل باشد اگر چه همچنان جای عنوان‌ها بیاض مانده:

- آغاز: ... [الاول ؟] ... فی ذکر افعال وردّ الترغیب او الترهیب عنها ... (۱۳۴ ر)، ... اتيان المساجد، ... المحافظة على الفرائض (۱۳۴ پ)، ... الاذان و الاقامه، ... طول السجود، ... صلوة الجماعة، ... صلوة الليل، ... التعقيب، ... الصدقة (۱۳۴ ر)، ... مساعدة المؤمن (۱۳۵ ر)، ... تعظيم العلماء، ... [فی الكبير] (۱۳۶ ر)، ... اذى المؤمن، ... قطيعة الرحم (۱۳۶ پ)، ... [حديث الرحم]، ... شرب الخمر (۱۳۷ ر)، ... الظلم (۱۳۷ پ)، ... الثانى: فيما يتعلق بالعدل و اصطناع المعروف (۱۳۸ ر).

- انجام: و قال - ع - الصدقة بعشرة، و القرض بثمانية عشر، و صلة الاخوان بعشرين، و صلة الرحم باربعة و عشرين، لكنّ هذا آخر الرسالة فان الاخبار فى ذلك اكثر من ان تحصي، تمّ.

(۲۰) - الاسئلة الشدقيه (۱۴۱ پ - ۱۴۸ پ) [عربى]

پرسش‌های سید زین‌الدین علی بن بدرالدین حسن ابن شدم المدنى الحسينى (ن ۱ س ۱۱ ق) از شیخ بهائی / محمد بن حسین عاملی (م ۱۰۳۱ ق) که عبارتست از شش مسأله در باب افضلیت قرآن، افضلیت امام، عصمت نبی، افضلیت نبی و علی (به

تاریخ محرم ۱۰۱۳ ه. ق) و در خاتمه از شیخ خواسته است که پاسخها کلمه به کلمه و حرف به حرف و به رساترین وجه باشد. اما بجز از دیباچه شیخ بهایی در جزو حاضر، «جوابات» او نیامده، تنها سؤالات یا اسئله شذمیه است که آنها را «المسائل المدنیات» هم نامیده است [الذریعه، ج ۲، ص ۸۷ و ج ۵، ص ۲۰۹ / ریاض العلماء، ج ۳، ص ۴۰۰-۴۰۱].

- آغاز (اسئله): بسمله، بعد عرض العبودیة و الاخلاص لدى مولانا و سیدنا و شیخنا ... بهاء الملة و الحق و الدين - ادام الله تعالى السعادة ...

- انجام (اسئله): و التصديق بهذا الخط و التشويش بضعف هذا البحث و الحظ لازال فضلکم موروداً و ظلمکم مقصوداً و عزکم ممدوداً و شانکم مکموداً.

- دیباچه بهایی: بسمله، بحمدک اللهم نفتح الکلام و الی النبی تهدي افضل الصلوة و اشرف السلم، فقد تشرفت بالوقوف على هذه المسائل البازغة اقمارها من مشرق السيادة و الشرف ... فوجدتها مشتمله على مباحثات دقيقة ينبىء عن فطنه المعية فقادة ... و مرسلها عاليجناب سيد الاجل ... زين الدنيا و الدين على بن الحسن بن شذقم الحسينى المدنى ادام الله سبحانه ... كتب افقر العباد الى ربه الغنى محمد المشتھر ببهاء الدين العاملی - وفقه الله.

(دو ثلث صفحه ۱۴۸ رگوبا برای نوشتن جوابات بیاض مانده، در حاشیه به روایت از «تلعکبری» سابق الذکر حدیثی از «زیدالزاد» سابق الذکر از امام صادق - ع - نقل شده است).

(۲۱) - **الوجيزة في علم الدراية**، حدیث شناسی (۱۴۸ ر - ۱۵۱ پ).

از شیخ بهائی / محمدبن حسین عاملی (م ۱۰۳۱ ق) که آن را همچون مقدمه ای بر کتاب «الحبل المتین» خود، به سال ۱۰۱۰ ه. ق نوشته، و در آن کتاب حدیث های صحیح و حسن و موثق را گردآورده و کمابیش شرح نموده است. اما این مقدمه و رساله و جیزه را در دانش درایت (- حدیث شناسی) خود مرتب بر یک مقدمه و شش فصل و یک خاتمه نموده است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله على نعمائه المتواتره و آلائه المستفیضة المتکاثره، والصلوة على اشرف اهل الدنيا و الآخرة ... و بعد، فهذه رسالة غزيرة موسومة بالوجيزة

...

-انجام: و انا اقل العباد محمد المشتهر ببهاء الملة والدين العالمی ...، فجمعت فی کتاب الحبل المتین خلاصة ما تضمنه الاصول الاربعة من الاحادیث ...، و اسأل الله التوفیق لاتمامه و الفوز بسعادة اختتامه، انه سمیع مجیب، تمت الرسالة.

(۲۲) -جواز السفر فی شهر رمضان (۱۵۲ ر - ۱۵۶ پ)

از شهید (اول) شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن مکی عاملی دمشقی (م ۷۸۶ ق) که به خواهش امام جماعت محل، در مسأله جواز سفر در ماه رمضان به قصد ترخیص و اباحت فطر و کراهیت آن حسب اجماع علمای شیعه نوشته، و از این رساله به عنوان «جواز ابداع السفر» هم یاد کرده‌اند [الذریعه، ج ۵، ص ۲۴۱].

-آغاز: بسمله، بعد حمد الله علی نعمه الباطنه و الظاهرة و صلوته علی محمد المصطفی و عترته الطاهره و صحابته الانجم الزاهرة، فانی ممثیل ما امرت به من واجب الطاعة ...

-انجام: فیکون ثبوت التحريم محالاً و اذا استحال ثبوت الحرمة تثبت الاباحة اذ لا واسطه، والله تعالی الموفق ...، حمد له، تصلیه، ... و کتب مؤلفها محمد بن مکی -تجاوز الله عن سیئاته، تمت.

خط نسخ (گویا) مورخ ۱۰۷۹ ق، و چنان که در جزو ۱۳ گذشت، بخش اول مجموعه به خط محمد ابراهیم بن نوروز علی آقاسی کراملی به سال ۱۱۰۰ هـ. ق می‌باشد (گ ۹۹ پ). در بخش دوم بر ورق ۱۲۴ دعاهاى مختلف، طلسمات و اشعار و او راد نوشته شده، و بر ورق ۱۴۱ شرح نماز حاجات آمده، و بر حاشیه ۱۴۷-۱۴۸ خواص سوره را نوشته است.

۱۷۶

حاشیه شرح الاشارات و المحاکمات، حکمت [عربی]

از محقق میرزا جان شیرازی / ملا حبیب الله باغنوی (م ۹۹۴ ق / ۱۵۸۶ م) که گویند آن را به نام «شاه اسماعیل» ساخته، و این لابد شاه اسماعیل صفوی دوم (۹۸۴-۹۸۵ هـ ق) باشد که گویند در دیباچه از او ستایش نموده و کتاب را بدو اهداء کرده، و از آن در آخر ج ۱ / ۹۷۸ بپرداخته است. اما شرح اشارات و کتاب محاکمات از این قرار است که

طی قرن‌ها شروح متعددی بر کتاب «**الاشارات و التنبيهات**» شیخ الرئيس ابوعلی ابن سینا (م ۴۲۸ هـ ق) نوشته آمده است که اهم و اشهر آنها یکی «**شرح الاشارات**» امام فخرالدین رازی (م ۶۰۶ هـ ق) باشد که طی آن بر آراء شیخ ایراد و انتقاد نموده است، شرح دیگر از خواجه نصیرالدین طوسی (م ۶۷۲ هـ ق) در جواب و رد اعتراضات فخر رازی است که به عنوان «**حل مشکلات الاشارات**» [رش: ش و] معروفترین شرح «اشارات» می‌باشد. آنگاه تنی چند از حکیمان بین دو شرح امام رازی و خواجه طوسی داوری نموده، تألیفات ایشان در این باب عنوان «محاکمه» یافته است. مشهورترین آنها کتاب «**المحاکمات بین الامام و النصیر**» (= المحاکمات بین شرحی الاشارات للرازی و للطوسی) از ملا قطب‌الدین محمد بن محمد رازی بویه‌یی تحتانی (م ۷۶۶ ق) که از آن در تاریخ ۷۵۶ پیرداخته است. پس آنگاه بر این «**المحاکمات**» ملا قطب رازی نیز شروح و حواشی متعدد نوشته آمده که یکی از آنها همین «**حاشیه شرح اشارات و محاکمات**» میرزا جان باغنوی است، یعنی حواشی بر «**شرح اشارات**» نصیرالدین طوسی و «**محاکمات**» قطب‌الدین رازی، که گاه به جرح و تعدیل یکی و گاه ایراد و اعتراض بر دیگری پرداخته است. محقق شیرازی ملا حبیب باغنوی آثار دیگری دارد که تماماً «حواشی» بر شروح کتب حکمت و کلام و منطق و نحو می‌باشد، لذا می‌توان او را ملّا محسّی یا حکیم حاشیه‌نویس خواند. از آن جمله است: «**حاشیه علی شرح المطول**، حاشیه علی شرح التجريد، حاشیه علی شرح المواقف، حاشیه علی شرح المطالع، تعالیک علی الرسالة القديمة، تذکرة المیزان (در منطق) و کتاب «تعریف العلم» که بروکلیمان آن را از جمله کارهای دانشنامه‌نویسی یاد کرده است. همانند ملا میرزا جان شیرازی (متوفای ۹۹۴ در بخارا) از حکمای حاشیه‌نویس یکی هم در نیمه دوم سده یازدهم آقاحسین بن جمال‌الدین خوانساری (م ۱۰۹۹ ق) و فرزندش آقا جمال‌الدین بن آقا حسین خوانساری (م ۱۱۲۵) می‌باشند، که درست پای در جای پای میرزا جان شیرازی نهاده، هر آنچه او شرح کرده آنها نیز شرح کرده‌اند، و بر هر چه او حاشیه نوشته آنها نیز دوباره حاشیه نوشته‌اند، چندان که برخی از آثار اینها با هم التباس و اختلاط شده است. مثلاً نسخه‌ای از همین «**حاشیه شرح الاشارات و المحاکمات**» در کتابخانه مرعشی قم (ش ۲۱۳) که بنابر مشخصات کتابشناختی همین اثر ملا میرزا جان باغنوی است، سهواً و حسب التباس در

فهرست‌نویسی از آن آقاحسین بن جمال‌الدین خوانساری (م ۱۰۹۹ ق) بر قلم آمده است. [فهرست مرعشی، ج ۱، ص ۲۴۲].

محشّی خود در مطاوی کتاب به برخی از آثار خود اشاره نموده است، از جمله: «لنا علیه کلام ذکرناه فی تعلیقاتنا علی شرح المطالع...» (۶۰ پ)، «حواشینا علی حاشیه التجرید...» (۱۲۷ ر) و جز اینها. به علاوه، محشّی از آثار دیگران در حواشی خود یاد و نقل کرده است، مانند: «شرح المطالع» قطب‌الدین رازی (مذکور) که شرحی است بر «مطالع الانوار فی المنطق» از قاضی سراج‌الدین محمود بن ابوبکر ارموی (م ۶۸۲ ق) که به عنوان «لوامع الاسرار» معروف شده، و میر سید شریف علی بن محمد جرجانی (م ۸۱۶ ق) حاشیه‌ای بر آن نوشته (- حاشیه شرح المطالع) و همین مورد استناد میرزا جان باغنوی هم هست، حتی خود وی نیز «حاشیه»‌ای دیگر بر آن نوشته (- الحاشیه علی حاشیه شرح المطالع)، دیگر «شرح المواقف» سید شریف جرجانی (مذکور) که شرحی است بر «المواقف فی علم الکلام» از قاضی عضدالدین عبدالرحمان بن احمد ایجی (م ۷۵۶ ق) و همین شرح مورد استناد میرزا جان باغنوی است، حتی خود او نیز «حاشیه»‌ای بر آن نوشته (- حاشیه علی شرح المواقف)، دیگر «حاشیه شرح التجرید» سید شریف جرجانی است که اختصاراً به عنوان «حاشیه التجرید» از آن یاد و نقل کرده است. بطور کلی محشّی در نقل از حواشی و شروح سید شریف جرجانی بر کتب کلام و منطق با عنوان «السید»، «الشریف»، «السید المحقق» یا «سید المحققین»، و گاه با علامت «س» از وی یاد کرده است. عنوان «المحاکم» راجع است به «صاحب المحاکمات» - یعنی ملا قطب رازی که گاه با علامت «المح» از وی یاد کرده است. علامت «الش / ش» اشاره اختصاری است به «الشارح» و گاهی «الشارح المحقق» که همانا خواجه نصیر طوسی شارح «الاشارات» و صاحب «حل مشکلات» آن می‌باشد، «الامام» هم پیداست که امام فخر رازی شارح دیگر «اشارات» ابن سیناست.

نباید گذشت که علاوه از «الشفّا» شیخ الرئيس، در مواردی هم از «نظام» معتزلی، «شهرستانی» اسماعیلی، «سهروردی» شیخ الاشراق و «جلال» دوانی یاد و نقل کرده است. اما آن که از حواشی باغنوی نقل کرده، همان آقا حسین خوانساری است در حواشی خود که یاد شد گاهی اسباب اختلاط ایندو شده است. [رش: الذریعه، ج ۴،

ص ۶۹ و ج ۶، ص ۱۱۱، ۱۱۴، ۱۱۸، ۱۹۲، ۲۰۱ و ج ۷، ص ۷۵ و ج ۲۰، ص ۱۳۲-۱۳۳ / فهرست مهدوی، ص ۳۵، ۳۶ / فهرست قنواتی، ص ۱۱ / کشف الظنون، ۹۵ و ۱۷۱۶ و ۱۸۹۱ و ۱۸۹۴ / فهرست ملک، ع ۲۴۵ / فهرست ملی، ع ۳۶۱ / فهرست مرعشی، ج ۱، ص ۲۴۲ / فهرست مجلس، ج ۵، ص ۱۸۷-۱۹۲ / Brockelmann, GII, 546/SI, 304,594. [514,848,926/ SII, 304,594]. نسخه حاضر که شامل قسمت دوم (- علم الطبیعه) از الاشارات (در ۱۰ نمط) است، تنها حواشی بر شرح نمط «یکم» تا پایان نمط «سوم» طبیعیات باشد، و نیز دیباچه را (که در غالب نسخه‌ها موجود نیست) ندارد.

- آغاز: بسمله، قال المحاکم بل یکفی فی اثباته اما مجرد ملاحظه تصوراته او النظر السابق، اقول لا یذهب علی من تتبع فصول الكتاب ان كثيراً من الاحکام المصدرة بالتنبیه یستنبط من النظر فی الفصل السابق ...

- انجام: و تمام تحقیق هذا الكلام مذکور فی حواشینا علی حاشیه التجريد ...، کما فی الارادة الجزئية المندرجة تحت نوع بعینها فتأمل، هذا آخر ما تيسر لنا فی الطبیعیات، و الحمد لله موفق الخیرات.

خط شکسته نستعلیق (ن ۱ س ۱۲ هـ. ق)، ۱۲۷ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۰ سطر، ۱۵/۵×۷/۵، در جلد چرمی قهوه‌ای سوخته، ۲۸×۱۴. جای «قال - اقول» ها که خواسته به شنگرف نویسد، یکسره بیاض مانده است. برخی حواشی مختوم به «منه» و چند فقره‌ای به امضای «آقا - ره» که مراد «آقا حسین» خوانساری سابق الذکر می‌باشد. بر ورق اول نسخه، سجع مهر سید «ابراهیم الحسینی» (با تاریخ ۱۱۰۰) و یادداشت «حمیدی» نامی با سجع مهر «حسین» (با تاریخ ۱۱۵۰) راجع به وقف کتاب آمده است: «من جملة الكتب الموقوفة على كافة الطلبة للعلوم الدينية بوصية المرحوم ... السيد مهدی بن سید ابراهیم الحسینی القزوينی (مذکور) ... بشرط ان لا یخرج من البلد ... الخ، سنة ۱۱۶۳ هـ. ق».

۱۷۷

شرح قانونچه، در پزشکی [عربی]

گزارش حسین بن محمد بن علی استرآبادی (ن ۱ س ۹ ق) بر کتاب «قانونچه» تألیف محمود بن عمر / محمد چغمینی (م ۷۴۵ ق / ۱۳۴۴ م) که یک وانویسی کوچک از

«القانون» ابن سیناست. شرحی مزجی است که آن را به سال ۸۳۱ ق / ۱۴۲۷ م در زمان سلطان ... خاقان ...، به نام امیر مرتضی نوشته است [رش: الذریعه، ج ۱۳، ص ۳۹۰ / [ISKANDAR: A Catalogue of Arabic MSS. on Med. Scie., P. 184].

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذى ابدع العناصر و الاجزاء و اوجد الامزجة و الاعضاء و افاض النفس الناطقة لادراك الاشياء، و منّ علينا بتواتر الآلاء و النعماء، و اعطى بازاء كل داء دواء، و الصلوة ...

- انجام (موجود) نسخه: و كل بيضه فقوتها تناسب بابيضها فى الحرارة و البرودة، الفصل الثالث فى البيضات الالبان كلها باردة رطبة و قيل حادة رطبة الا انّ البان البقر ابرد من البان الغنم يعدل كيموسا و يقوى البدن و يزيل.

خط نسخ کاتبی که یک جا تاریخ ۱۲۳۳ نهاده (گ ۷۴ ر)، ۹۲ برگ، کاغذ فرنگی آهاری، ۲۳ سطر، ۱۳×۹، در جلد مقوا با میشن زنگاری تیره، ۲۰/۵×۱۵/۵. تا برگ ۷۴ عنوانها در کرانه و خطوط بالای مقول قولها شنگرف است، از آن بعد مشکى است. در کرانه صفحات بعض توضیحات طبى و لغوى نوشته آمده است.

۱۷۸

الحاشية على شرح التجريد، در کلام [عربى]

از حکیم شمس‌الدین محمد بن احمد خفرى شیرازى (م ۹۴۲ ق) که بر «شرح تجريد الکلام» ملّا علاء‌الدین على بن محمد قوشچى (م ۸۷۹ ق) نوشته، و این شرحی مزجی است بر «تجريد الکلام فى تحرير عقاید الاسلام» نصیرالدین طوسى (م ۶۷۲ ق) که به عنوان «الشرح الجديد للتجريد» معروف شده است. «حاشیه» خفرى بر «شرح تجريد» قوشچى تنها شامل قسم الاهى آن مى شود، که به شیوه محاکمات بین طبقات مى باشد، و بر این «حاشیه»، حاشیه‌های متعددی نوشته آمده است، از جمله حواشی «ملا محمد نعیم طالقانی» (ن ۲ س ۱۲ و ن ۱ س ۱۳ ق) بر نسخه حاضر که هیچ جا ذکرى از وی نشده، حتى صاحب الذریعه هم در ذکر حواشی بر «حاشیه خفرى» (ج ۶، ص ۶۴-۶۷) هیچ از وی یاد نکرده است.

- آغاز: بسمله، حمد له، تصلیه، فيقول الفقير الى الله الغنى محمد بن احمد الخفرى

هذه تعليقات اتفقت منى على شرح الهيات «التجريد»، قد جمعتها تذكرة لمن كان له قلب او القى السمع و هو شهيد، جعلنى الله و الطالبين من اهل التأيد.

-انجام (موجود) نسخه: فيكون وجوده الخاص مستفاداً عن غيره فلا يكون واجب الوجود ... الواحد فقط و كيف يكون الهيته.

خط شکسته نستعلیق اواخر سده ۱۲ هـ. ق، ۵۲ برگ، کاغذ فرنگی قدیم، ۲۱ سطر، ۱۵×۸/۵، در جلد کالینگور قهوه‌ای (صحافی جدید) ۲۲/۵×۱۴/۵. حواشی ملا محمد نعیم طالقانی (که هنگام تحریر نسخه زنده بوده) به صورت راستا و چلیپا در کرانه‌های صفحات نوشته آمده، بر ورق اول بعض رباعیات خیام، و روایت «ان الخيام كان يشرب الخمر»، یادداشت میرزا باقر حکیم‌باشی، و سجع مهر «محمدعلی» (به تاریخ ۱۱۶۳)، و بر ورق آخر شعرهای فاضل سمرقندی، و نصیرالدین طوسی، یادداشت ابوالقاسم بن شعبان الحسینی، چیزی خطاب به ملا ابوطالب، دو رباعی از میر داماد، اشعاری درباره اصفهان، یادداشت هاشم، و تحریر محمد رحیم در ۱۲۱۸ هـ. ق.

۱۷۹

مکاشفة المواد ناصری، در شیمی [فارسی]

تألیف میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی (طبيب) نصرت قوچانی حفظ الملك تهرانی (ج ۱۲۵۳ - ج ۱۳۲۵ هـ. ق) که پیشتر نسخه‌های «**خمسه ناصری**» (ش ۱۱۷ و ۱۵۶)، **تذکره الادویه ناصری** (ش ۱۰۳)، و «**حافظ الصحه**» (ش ۱۴۱) از وی شناسانده شد. این نسخه که دستنوشته (سواد) مؤلف است، در مقدمه‌اش گوید: «این کتاب را که حاوی مطالب تجزیه تعیینی است به چهار مقاله تقسیم می‌کنیم: مقاله اول - در معرفین و طرز ساختن آنها و مورد استعمال و طریقه تعیین خلوص آنها است، مقاله دوم - در تأثیرات است یعنی طریقه فعل و انفعال را کتیف‌هاست یعنی معرفین است با حموضات و قلیائیات و املاح متداوله ...، مقاله سیم - دستورالعمل کلی است هم در باب تجزیه طریقه مرطوبه و هم در باب استعمال بوری و امثال آن در طریقه یابسه، مقاله چهارم - دستورالعمل مخصوص است در بعضی تجزیه‌ها مانند تجزیه املاح و بخارات مخلوطه و آبهای مشروب و مواد نباتی و حیوانی و امثال آنها و در اعمال از قبیل تقطیر و تصعید و

تکلیس و امثال آنها چندان بسطی نمی‌دهیم ... (الخ). ولی در این تسوید کتاب از مؤلف که به سال ۱۳۰۷ ه. ق بوده، تألیف آن در اواخر مقاله دوم در مبحث «اسید سیانیدریک» متوقف مانده (ص ۲۰۴) و دفتر بپایان نیامده است. اما هر یک از مقالات شامل چندین مبحث است، که بنظر می‌رسد غالباً ترجمه باشد (از متون فرانسه)، اصطلاحات فرنگی شیمیایی را بعضاً در کرانه صفحات نوشته، و نیز متضمن فرمولهای شیمیایی است.

- آغاز: بسمله، مکاشفه المواد ناصری، در تجزیه شیمیایی. ۱- تجزیه شیمیایی شعبه‌ای است از علم شیمی که گفتگو می‌کند از طرز تعیین اجسام مختلفه و مواد متفاوته...

- انجام (ناتمام): و با سولفیدرات و امونیاک دُرد ندهد و صعود اسید سیانیدریک و تولید نیل ارسی ممیز سیانورها است، و تمام سیانورها مصنوعی‌اند.

خط شکسته نستعلیق مؤلف، ۲۰۴ برگ، ۱۶ سطر، ۱۴×۷/۵، با حدود ۷۰ برگ بیاض (که برای نوشتن مقاله‌های سوم و چهارم در نظر گرفته بوده) در جلد مقوا با چرم قهوه‌ای، ۱۸×۱۱. در یکی از صفحات بیاض «حساب میرزا محمدناظر جدید مریضخانه مبارکه از یوم سه‌شنبه دوم شهر رمضان ۱۳۰۷» تا «یوم پنجشنبه یازدهم» نوشته آمده است. نسخه حاضر متعلق به نواده مؤلف دکتر «عزت نصرت» فرزند سرهنگ دکتر عزیزالله خان نصرت بوده، که برخی از کتابهای طبی و دستنوشته‌های جدش در جزو نسخه‌های خطی پزشکی دانشگاه بوعلی سینای همدان هست.

۱۸۰

خلاصه الاقوال فی معرفة الرجال، رجال‌شناسی [عربی]

تألیف علامه جمال‌الدین ابومنصور حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حلی (۷۲۶-۶۴۸ ق) که آن را به سال ۶۹۳ ه. ق در دو قسم مرتب ساخته: اول - کسانی که روایت آنها مورد اعتماد مؤلف است، دوم - کسانی که مؤلف روایت آنها را ترک گفته است. قسم اول در ۲۷ فصل و قسم دوم در ۲۶ باب، به ترتیب الفبایی اسماء رجال است. علامه حلی در فصل الحاء (- حسن) فهرست تألیفات خود را (تا سال ۶۹۳) نوشته است (گ ۳۷ پ - ۳۸ پ). این کتاب شرح و حاشیه و طبع شده، مستدرکات چندی بر آن نوشته آمده است. [الذریعه، ج ۶، ص ۷۲-۷۴ / ج ۷، ص ۲۱۴-۲۱۵].

- آغاز: بسمله، الحمد لله مرشد عباده الى سبل السداد، و هاديهم الى طريق النفع في المعاش و المعاد، و صلى الله ...

- انجام (موجود) نسخه: يعقوب بن زيد بن حماد الازدي ...، كان كاتباً لابي دلف القاسم، و كان يعقوب من اصحاب.

خط نسخ (نیم مُعَرَّب) يوسف بن محمد بن محمد بن زين الدين حسيني که از مقابله نسخه در پنجشنبه سوم شعبان ۹۷۳ هـ. ق پرداخته است (گ ۶۹ پ)، ۱۱۳ برگ، کاغذ بغدادی نخودی، ۱۹ سطر، ۱۲×۸، در جلد مقوا با چرم مشکی (صحافی جدید)، ۱۸/۵×۱۴. ابواب و فصول و اسامی رجال شنگرف است.

یادداشت‌های نسخه، بر ورق اول، عبارتند از: نقل از خط قرائت شیخ‌زین الدین علی بن احمد عاملی شهید ثانی (۹۶۶ ق) به روایت شیخ شمس‌الدین ابو عبد الله محمد بن مکی عاملی شهید اول (۷۸۶ ق) از شیخ فخرالدین (فرزند مؤلف) - فخرالمحققین ابوطالب محمد بن حسن بن یوسف حلی (۶۸۲ - ۷۷۱ ق) و سید عمیدالدین عبدالمطلب، اما شیخ زین الدین ابن الحاجه (شهید ثانی) مذکور از مشایخ خود و اجل آنها شیخ نورالدین علی بن عبد العالی المیسنی از شیخ شمس‌الدین محمد بن داود از شیخ ضیاءالدین علی بن شیخ شمس‌الدین محمد بن مکی از پدرش به همان سند مذکور روایت کرده است. هم چنین، نقل از خط قرائت و اجازت فرزند مؤلف: شیخ فخرالدین / فخرالمحققین ابوطالب محمد بن (علامه) حسن بن یوسف حلی (م ۷۷۱ ق) به فرزندش ابوالمظفر یحیی بن محمد (فخر) است به تاریخ ۱۹ ذیحجه ۷۴۷ در شهر حله. خط شیخ محمد مکی بن محمد بن شمس‌الدین نامی از سلاله شیخ محمد بن مکی عاملی شهید (اول) مذکور، که در سال ۱۱۵۰ هـ. ق، در نسخه حاضر نگریسته است.

حواشی کتاب تماماً نقل از شهید ثانی / شیخ زین الدین علی ابن الحاجه (م ۹۶۶ ق) است با وصف «قدس سره» و با رمز «ز» که کتاب را سه بار (در سالهای ۹۴۱ و ۹۵۳ و ۹۵۷ ق) مرور و روایت نموده، بعضاً هم با رمز «ی» که گویا از نواده علامه حلی (مؤلف) - یعنی همان «یحیی بن محمد» مذکور باشد. اما مآخذ حواشی عبارتند از: رجال کشی به خط و نقل از سید ابن طاووس، رجال و فهرست شیخ طوسی، رجال نجاشی، کتاب الحسن ابن داود الخلیقی، کتاب ابو عبد الله الجرجانی، قاموس فیروزآبادی، شرح النهج ابن ابی

الحدید، ایضاح الاشتباه، الاکمال ابن ماکولا، عمدة الطالب ابن عنبه، مروج الذهب مسعودی، یتیمۃ الدهر ثعالبی، و صحاح اللغة جوهری. در پایان قسم اول کتاب (گ ۶۹ پ) نقل شده است: صورت خط شیخ فخرالدین ابن علامه حلی (مذکور) در ۱۴ شوال ۷۴۴ هـ ق، و صورت اجازه شهید اول / شیخ محمد بن مکی عاملی (مذکور) به تاریخ ۱۳ ربیع ۲ / ۷۷۴ ق، و صورت خط شهید ثانی / شیخ زین الدین علی (مذکور) نخست به تاریخ ۱۵ ج ۲ / ۹۴۱، دوم بار در ۹۵۳ و دیگر بار در ۹۵۷ هـ ق، سرانجام خط نگرنده در نسخه: محمد مکی بن محمد بن شمس الدین از سلاله شهید اول / شیخ محمد بن مکی (مذکور) به تاریخ ۱۱۵۰ هـ ق (۶۹ پ).

مجله التاريخ پادشاهان عجم [فارسی]

= تاریخ پادشاهان عجم که در ملک ایران سلطنت کرده‌اند، که اسامی دیگر آن: *سياق التواريخ*، *تاریخ سیاقی* (چون اغلب ارقام سنوات به طریق «سیاق» نوشته چنین نامی یافته است)، *تاریخ مُجَدُّول*، *تاریخ سنواتی*، *تقویم التواريخ*، *خلاصة التواريخ*، و اگر همان *مجالس الملوك* تألیف محمد مفید یزدی مستوفی صاحب کتاب «جامع مفیدی» در تاریخ یزد (-ح ۱۰۹۰ ق) باشد [نک: فهرست منزوی، ج ۶، ص ۴۱۰۸ و ۴۲۴۷ و ۴۳۷۸] بسا که مؤلف اصلی کتاب همان محمد مفید یزدی بوده، ولی تاکنون در هیچیک از نسخ خطی موجود آن بدین نام تصریح نگردیده است. نسخه حاضر که ظاهراً اقدم نسخ موجود (-مورخ ۱۰۷۸ ق) می‌باشد، و متأسفانه ورق اول آن که شامل مقدمه مؤلف بوده از نسخه ساقط است، خلاصه تاریخ ترتیبی (Chronologic) پادشاهان ایران را از «کیومرث اول ملوک پیشدادی» با ارقام سیاقی تا وقایع صفر سال ۱۰۵۱ ق / ۱۰۵۲ ؟ یعنی اواخر پادشاهی شاه صفی صفوی (۱۰۳۷-۱۰۵۲ ق) را -با نعت «رضوان جایگاه» و «انار الله برهانه» در مورد او شامل است.

چنین نماید که کاتبان یا نسخه‌برداران تاریخدان، هر یک وقایع پس از آن را تقریباً به همان سیاق تا زمان خود بدان افزوده‌اند، چنان که متن چاپی آن (طهران، ۱۲۶۲ ق) خلاصه تواریخ را تا پایان روزگار فتحعلی شاه قاجار (۱۲۱۲-۱۲۵۰ ق) در بر دارد، یا مثلاً نسخه آستان قدس رضوی (۲۵۳ تاریخ / ش ۴۲۴۵) فهرست وقایع را تا زمان ناصرالدین شاه قاجار، و حتی نسخه دانشگاه تهران (ش ۲۸۰۸) تا جلوس مظفرالدین شاه قاجار (۱۳۱۳ ق) را شامل می‌شود. به علاوه، تحریرهای چندی براساس این کتاب، از زمان تألیف آن حسب رویدادهای عثمانی یا هندی و جز اینها با اضافات و یا موسوم به عناوین دیگر و تبویب یا ترتیب‌های مجدد پرداخته شده است. به هر حال، با فرض محتمل این که کتاب «مجالس الملوك» یزدی همین «مجله التاريخ» پادشاهان ایران

باشد، بر رویهم قریب به ۶۰ نسخه خطی از آن در کتابخانه‌های ایران و هند و اروپا پراکنده است، که قدیمترین نسخه (مورخ ۱۰۸۳ ق) متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی (- سنای سابق، ش ۲۸ / ۸۸) می‌باشد. [رشد: فهرست نسخه‌های خطی فارسی «منزوی»، ج ۶، ص ۴۱۰۷ - ۴۱۱۲ و ۴۲۴۶ - ۴۲۴۷ و ۴۳۷۸ - ۴۳۷۹ / الذریعه، ج ۷، ص ۲۱۶ و ج ۱۹، ص ۳۶۸ و ج ۲۰، ص ۴۹ / فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ج ۱، ص ۴۳ و ج ۵، ص ۱۷۲ / فهرست میکروفیلیمهای دانشگاه تهران، ج ۱، ص ۶۲۹ / ادبیات فارسی «استوری»، ج ۱، ص ۲۴۲].

- آغاز (افتاده) کتاب: مجمل‌التاریخ پادشاهان عجم که در ملک ایران سلطنت کرده‌اند از ابتدای سلطنت کیومرث که بعضی او را آدم (ع) ...، به خاطر سرگردان وادی نامرادی رسید که احوال پادشاهانی که در مملکت ایران علم نصرت و کشورستانی ... به طریق سیاق مسود اوراق نماید ... (الخ).

- آغاز (موجود) نسخه: اول احوال پادشاهان که قبل از ظهور اسلام پادشاهی کرده‌اند، مشتمل بر چهار دفعه ...، دفعه اول: احوال پیشدادیان و آثار و اختراعات ایشان (گ ۱ ر).

- انجام: ... و در این سال رستم خان سپهسالار با امراء نامراد به عزم یورش قندهار در خراسان جمعیت نمودند، یونت ئیسل ۱۰۵۱، نواب همایون به عزم یورش قندهار از اصفهان بیرون آمده در دارالمؤمنین کاشان مریض، و در شب چهارشنبه ۱۸ شهر صفر به عالم جاودانی انتقال نمود، انا لله و انا الیه راجعون.

خط شکسته نستعلیق «محمد محسن بن مرتضی قلی» ساکن اشرف مازندران بهشت نشان که نسخه را «حسب الفرموده مجموعه کمالات صوری و معنوی صاحبی مرتضی قلی خان بیک»، در دارالفتح اوجین [از استان مالوای هندوستان] به تاریخ ۲۸ شهر شعبان المعظم سنه ۱۰۷۸ (ق) نوشته است (گ ۳۹ پ). ۳۹ برگ، کاغذ دولت‌آبادی، ۲۷-۲۳ سطر، ۲۷×۱۳/۵، جلد لایی مخمل زنگاری ضربی رنگ باخته، ۳۵×۲۱ س. متن در دو ستون، که در سرصفحه‌ها عنوان کتاب نوشته شده، و رقوم سیاق حیات و ممات شاهان بر سر هر ستون ضبط است. توضیح اسامی شکسته نبشته با جوهر سرخ بر بالای آنها نوشته آمده، بعض توضیحات دیگر به صورت چلیپا، و با اضافات - مثلاً - راجع به مازندران پیدا است که از کاتب نسخه است. بر رویهم نسخه‌ای فرسوده باشد که لبه‌های اوراق ریخته یا پاره و آب دیده است.

۲۶۸

حل مشکلات الاشارات (لابن سینا)، در منطق و طبیعیات [عربی]

شرح کتاب الاشارات و التنبیها (در دو قسم: ۱- منطق، ۲- علم الطبیعه و مابعداها) از نصیرالدین محمد بن محمد طوسی (م ۶۷۲ ق) که آن را در ردّ اعتراضات فخرالدین رازی (م ۶۰۶ ق) نگاشته، و از آن در اواسط صفر ۶۴۴ ق بپرداخته است. همین مشهورترین شرح اشارات ابوعلی ابن سیناست (م ۴۲۸ ق) که نسخه اصلی آن به خط خواجه طوسی در کتابخانه ملی تهران (ش) موجود است. کتاب، مکرراً همراه با المحاکمات (لقطب الرازی) و شرح فخرالرازی و نیز بطور مستقل در ممالک اسلامی بطبع رسیده است.

- آغاز: بسمله، الحمد لله الذی وفقنا لافتتاح المقال بتحمیده و هدانا الی تصدیر الکلام بتمجیده.

- انجام: فهذا ما تيسر لي من حل مشكلات كتاب الاشارات و التنبیها ... والله ولي السداد و الرشاد و منه المبدأ و اليه المعاد.

خط نستعلیق کاتبی که نامش را (بر ورق اول) محو کرده‌اند به تاریخ ۱۳۰۶ - یا ۱۳۱۶ ق، ۲۳۵ برگ، ۲۳ سطر، ۱۷×۷. کاغذ فرنگی جدید آهاری، جلد قهوه‌ای ضربی زرکوب ترنجی با حاشیه تیماجی (۲۴/۵×۱۴) که به تعمیر آن و شیرازه‌بندی نسخه اشاره رفته، هر چند که بر جلد چپ موشخوردگی است. سرلوح آغازین نسخه، برداشته شده و به جای آن کاغذ سفید وصالی گردیده، اما دو سرلوح (۱) قسم طبیعیات (گ ۷۸ پ) و (۲) قسم مابعدالطبیعه (گ ۱۵۳ پ) بسیار عالی به رنگ‌های لاجورد و شنگرف و زنگاری در متن زرنگار با ترنج و گل و بوته‌های ریز، و متن در جدول زر و مشکی و لاجورد با کمند زرین در کرانه بریده مور خورده است. بر ورق اول تاریخ تحریر کاتب، و یک یادداشت وقف نسخه از طرف میرزا محمد جعفر مجتهد برای طلاب ... بدین شرط که مادام الحیات خود تولیت آن را داشته باشد، با سجع مهرهای محو شده، و حواشی مطالب در کرانه صفحات به راستا و چلیپا نوشته شده است.

- Geschichte der Arabischen Literature, von Brockelmann, GI, PP.

591-592 / SI, p. 816.

- فهرست مصنفات ابن سینا (مهدوی)، ص ۳۵. / - الذریعه، ج ۷، ص ۷۵.
 - معجم المطبوعات العربية، ۲ / ۱۲۵۱.
 - فهرست کتابهای چاپی عربی (مشار) ص ۴۰-۴۱.

۳۴۶

خلاصة التجارب، در پزشکی [فارسی]

تألیف امیر سیّد سراج‌الدین بهاء‌الدوله حسن (م ۹۲۶ ق) - ابن میر قوام‌الدین شاه قاسم فیض بخش (م ۸۸۱ ق) - ابن میر شمس‌الدین محمد نوربخش حسینی رازی (۷۹۵-۸۶۹ ق) طرشتی که آن را به سال ۹۰۷ ق در مسکن خود «طرشت» از دیهه‌های ری ساخته، و بر ۲۸ باب مرتب نموده که فهرست آنها جداگانه در دو برگ اول نسخه آمده است. مؤلف کتاب‌های دیگری همچون «هدیه الخیر» در شرح چهل حدیث، نظر به مشرب عرفان خود و خاندانش، و جز اینها نوشته که مانند خلاصة التجارب مکرر در هندوستان بطبع رسیده است. [رش: ش ۱۵].

- **آغاز:** بسمله، حمد بلا احصی حکیمی را به کمال حکمت و وفور عنایت و قدرت ماهیت اشرف انسانی را از خزانه خود خلعت وجود پوشانیده ...

- **انجام:** ... و ربّ عبارت است از غلیظ ساخته عصاره چیزها خواه بر آفتاب بود چنانچه گفته شد و خواه بر آتش چنانچه در ربّ فواکه مقرر است، والله اعلم بالصواب. خط نسخ عبدالله بن حاج تقی بروجردی، که کتابت آن را به خواهش ملا محمد کریم، از روی نسخه منقول از خط مصنف در رمضان ۱۲۶۶ ق پایان برده است. ۳۰۳ برگ، کاغذ فرنگی، ۲۳ سطر ۱۴/۵×۲۴، با جلد میشن زرد تیره مجدول صحافی شده جدید، ۲۲×۳۱. عنوان باب‌ها و خط و نشانها با مرکب بنفش است. بر ورق اول نوشته است «خلاصة التجارب دیلمی» [؟] با خط تملیک و سجع مهر حسین حسینی، و در آخر مقدار بیت را در کتابت آن که محو شده، کاتب ... شصت بیت یاد کرده از قرار پنجاه حروف یک بیت نوشته است.

[- الذریعه، ج ۷، ص ۲۱۸.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی (منزوی)، ج ۱، ص ۵۲۷-۵۲۸.

- Storey, P.L., 2/2, P. 231.

نمایگان

۱. فهرست الفبائی نسخه‌ها و کتب

۲. فهرست اَعلام اشخاص و انساب

۳. فهرست اَمكنه و کتابخانه‌ها

۴. فهرست موضوعی و مصطلحات

فهرست الفبائی نسخه‌ها و کتب*

- آنشک (صالح قاننی) [ش ۱۳۹/۵]: ۲۰۲.
- آنشک (عمادالدین محمود ثانی) [ش ۱۳۹/۱]: ۱۹۳، ۲۰۰، ۲۱۰.
- آنشکده آذر (لطفعلی بیگ) [ش ۳۱]: ۵۵ - ۵۶.
- الآداب الدینیہ (طبرسی): ۱۸۹.
- آداب و اخلاق (ناشناخته) [ش ۱۳۶]: ۱۸۹.
- آیات الاحکام / تفسیر قطب شاهی (اردکانی): ۲۲۴.
- اختیارات (منشی الملکی): ۴۵.
- اخلاق جلالی (دوانی): ۱۶۰، ۱۶۱.
- اخلاق شفا: ۴۴، ۱۱۰.
- اخلاق محسنی (ملاحسین کاشفی) [ش ۴۰]: ۶۷.
- اخلاق ناصری (نصیرالدین طوسی): ۱۶۰.
- ادبیات فارسی (برگل): ۸۱.
- ادعیه و طلسمات (مجموعه) [ش ۱۱۶]: ۱۵۱ - ۱۵۲.
- الادویه المفردة المستعملة و خواصها و افعالها (نجیب سمرقندی): ۹۴.
- الاربعون حديثاً (شیخ بهائی) [ش ۱۷۳]: ۲۴۸.
- الارشاد [فقهی]: ۲۴۰.
- الاسئلة الشدقمیه (شیخ بهائی) [ش ۱۷۵/۲]: ۲۶۲ - ۲۶۳.
- الاسباب و العلامات (ایلاقی): ۱۱۵.
- الاسباب و العلامات (نجیب سمرقندی): ۵۳، ۷۳، ۱۳۱، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۷۰، ۲۱۴، ۲۳۹.
- ابدال الادویه (نجیب سمرقندی) [ش ۶۴/۲]: ۹۴.
- الابواب العشره (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۱۷]: ۱۷۹.
- ابواب متفرقه (کیمیا) [ش ۱۳۰/۴]: ۱۷۳.
- الاثنا عشرية فی العقيدة والعمل (ناشناخته) [ش ۱۷۵/۱۸]: ۲۶۱.
- الاثنی عشریات (شیعی): ۲۶۱.
- الاجساد و الارواح (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۸]: ۱۷۵.
- اخبار المهدی (عصفری): ۲۵۳.
- اختیارات بدیع (زین الدین عطار) [ش ۲۹، ۸۶ و ۱۶۴]: ۲۴، ۴۲، ۵۲، ۶۹، ۸۳، ۱۱۹، ۱۳۱، ۱۴۰، ۱۹۸، ۲۱۴، ۲۳۸، ۲۴۳.

*. عناوین نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی همدان، متمایزاً با حروف سیاه در این نامنامه آمده است.

- اسرار الشهادة (سیدکاظم رشتی) [ش ۱۶۷/۳]: ۲۴۱.
- اسرار قاسمی: ۷.
- اسماء الحسنی، کتب: ۷.
- الاشارات و التنبیها (ابن سینا): ۹۶، ۲۶۵ - ۲۶۷، ۲۷۵.
- اصول التراکیب (نجیب سمرقندی): ۱۹۹.
- اصول صناعت کیمیا (حکیم مؤمن) [ش ۱۳۰/۷]: ۱۷۴.
- اطریلال (عمادالدین محمود شیرازی): ۱۹۷.
- اعمال کیمیائی (جمعی) [ش ۱۳۰/۲۱]: ۱۸۳.
- الاغراض الطیبه (جرجانی): ۱۹۰، ۲۴۲.
- افیونیہ (عمادالدین محمود ثانی) [ش ۱۳۹/۲]: ۲۰۰.
- اقوال در صناعت (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۱۶]: ۱۷۹.
- الاکمال فی الدین (ابن ماکولا): ۲۷۲.
- اکسیر مرغ زرین (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۱۹]: ۱۸۰.
- الالفیة فی النحو (ابن مالک): ۵۱، ۷۷، ۷۹.
- الواح الجواهر (.....): ۷.
- امیرکبیر و دارالفنون، کتاب: ۱۵۴.
- انتخاب مخزن الادویة (سراج الدین): ۳۵.
- انجیل اهل بیت (امام رضا): ۸.
- انوار الشهادة و ... (حاج ملاحسن): ۱۵.
- انیس العابدین: ۷.
- ایضاح (ابن الرفعة الانصاری): ۱۹۸.
- الایضاح (عصام): ۲، ۲۳۸.
- ایضاح الاشتباه: ۲۷۲.
- الایقاظات (شیخ مفلح صیمری): ۱۱۸.
- باب در داروهاء چشم (ناشناخته) [ش ۸۱/۲]: ۱۱۴ - ۱۱۵.
- بانث سعاد / قصيدة البردة (کعب بن زهیر): ۱۲۷.
- بحارالانوار (مجلسی) [ش ۸]: ۹، ۷۰.
- بحرالجمواهر / جواهر اللغه (هروی) [ش ۱۴]: ۱۸، ۲۵، ۳۰، ۱۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴.
- بحر المنافع: ۷.
- البرهان فی اسرار علم المیزان (جلدکی): ۱۸۳.
- برهان قاطع (تبریزی): ۲۵، ۴۵، ۱۴۷.
- بُراء الساعه (حکیم رازی) [ش ۶۴/۳]: ۹۵.
- بلبل نامه (عطار نیشابوری) [ش ۱۰۰/۲]: ۱۳۳.
- البهجة المرضیه فی شرح الالفیه (سیوطی) [ش ۵۲/۲]: ۷۹.
- بیاض اکمل (خان): ۲۹.
- بیاض مجربات (اجمل خان): ۲۴.
- بیاض مجربات (محمدباقر حکیم‌باشی): ۲۹، ۱۹۴.
- بیاض مجربات (خبیرعلی): ۲۶.
- بیاض مجربات (زین العابدین خان): ۲۶.
- بیت الاحزان (ملا عبدالخالق) [ش ۶۲]: ۹۱.
- بیخ چینی (عمادالدین محمود) [ش ۱۳۹/۳]: ۲۰۱.
- بیخ چینی (اردکانی): ۲۲۴.
- بیست باب در اسطرلاب (نصیرالدین طوسی): ۹۶.
- بیست باب در معرفت تقویم (بیرجندی): ۱۱۷.
- بیست باب (شفائی): ۴۴.

- پساتولوژی (نصرت قوچانی) [ش ۲۵۴، ۲۹۱، ۲۹۲ و ۲۹۳]: ۱۵۶، ۱۵۷.
- پری نامه [ش ۱۱۶]: ۱۵۱.
- پندنامه (عطار نیشابوری) [ش ۱۰۰/۱]: ۱۳۳.
- تاج الاسامی: ۲.
- تاج اللغة: ۱۸، ۲۳۸.
- تاج المصادر: ۲۳۸.
- التاجی فی اخبار الدیلم (صابی): ۱۳۸.
- تاریخ سنواتی / سیاقی / مجدول (یزدی): ۲۷۳.
- تاریخ الیمینی (عتبی) [ش ۱۰۴]: ۱۳۷ - ۱۳۸.
- تتمه کتاب ذخیره ← قرابادین ذخیره خوارزمشاهی.
- تتمه البتیمه (ثعالبی): ۸۴.
- تجريد الکلام فی تحریر عقاید الاسلام (نصیرالدین طوسی): ۲۶۸ - ۲۶۹.
- تحفة الاحرار (جامی) [ش ۶۰/۷]: ۹۰.
- تحفة خانی / طبّ خانی (محمود بن محمد): ۱۹۴.
- التحفة الرضویه (اردکانی):
- تحفة شاهیه (کاشف یزدی): ۱۲۰.
- تحفة الصالحین (صالح حنفی): ۳۳.
- تحفة علائی (علاء طیب): ۱۹۳.
- تحفة الفقهاء (شیخ الاسلام حنفی): ۱۳.
- تحفة المحبّ (داوود انطاکی): ۱۲۵.
- تحفة / تدبیر المسافرين: ۲۱۷.
- تحفة المؤمنین (حکیم مؤمن) [ش ۴۴، ۷۹/۲، ۷۱، ۷۰، ۴۵، ۳۰، ۲۵]: ۱۱۴، ۱۱۳، ۹۹.
- ۹۲، ۹۳، ۱۱۲، ۱۳۲، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۲، ۱۷۴، ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۴۳.
- التحریر (...): ۲۴۰.
- تحریر قرابادین شیرازی (عمادالدین محمود) [ش ۱۳۸]: ۱۹۱ - ۱۹۲.
- تذکرة الادویة ناصری (نصرت قوچانی) [ش ۱۰۳]: ۱۳۶ - ۱۳۷، ۱۵۶، ۲۶۹.
- تذکرة اولی الالباب (داوود انطاکی): ۱۲۵.
- تذکرة کحالی (کازرونی) [ش ۱۰۱]: ۱۳۳ - ۱۳۴.
- تذکرة الکحّالین (علی بن عیسی) [ش ۵۸]: ۸۶ - ، ۲۱۲ - ۲۱۴.
- تذکرة المیزان (باغنوی): ۲۶۵.
- التذکرة الهادیه (ابن سويدی): ۲۱۴.
- ترجمة تاریخ یمینی (جرفاذقانی): ۱۳۸.
- ترجمة تذکرة الکحّالین (ناشناخته) [ش ۱۴۷/۱]: ۲۱۲.
- ترجمة قطب شاهی (ابن خاتون) [ش ۳]: ۴.
- ترویج الارواح: ۲۵.
- تسهیل الدواء لتحصیل الشفاء (اردوبادی) [ش ۵]: ۶.
- تشریح (نصرت قوچانی) [ش ۲۴۱]: ۱۵۶.
- تشریح الابدان (منصوری): ۴۸.
- تشریح منصوری (شیرازی) [ش ۲۷/۱]: ۴۸ - ۴۹.
- تعاريف الامراض (ارزانی): ۱۳۵.
- تعبير الرؤيا (ابن سيرين) [ش ۹۴/۲]: ۱۲۶.
- تعريف العلم (باغنوی): ۲۶۵.
- تعليقات على الحاشيات التهذيبية (قزوينی) [ش ۲۸]: ۵۱.

- تعليقات على شرح المطالع (باغنوی): ۲۶۶.
تفسير صافی: ۸۱.
تفسير القرآن (ناشناخته) [ش ۷۵، ۹۶]: ۱۰۸، ۱۲۸.
تقويم الابدان في تدبير الانسان (ابن جزله): ۱۱۴ - ۱۱۵، ۲۲۰.
تقويم الادويه (اسفراينی): ۱۲۹.
تقويم التواريخ (يزدی): ۲۷۳.
التقويم (- تقويم الصحة؟): ۱۸.
تلخيص طب النبي (ارزانی): ۱۳۵.
تلخيص المفتاح (خطيب دمشق) [ش ۱۶۳]: ۲۳۲، ۲۳۷ - ۸.
تمهيد القواعد: ۲۳۸.
تنبيه الغافلين (شريف كاشاني) [ش ۳۸، ۵۲/۱]: ۶۴، ۷۸.
تنسوخ نامه ايلخاني (نصيرالدين طوسي): ۲۰۷.
تنقيح (...): ۲۴۰.
التنوير في الاصطلاحات الطبية (قمری): ۲۴۹.
تهذيب الاحكام (شيخ طوسي) [ش ۲۶]: ۴۷، ۵۹.
تهذيب المنطق (تفتازانی): ۵۱، ۱۲۴.
تهذيب الوصول الى علم الاصول (علامة حلی): ۲۳۳، ۲۳۴.
جاماسب نامه (حكيم جاماسب) [ش ۹۴/۱]: ۱۲۶.
جامع الاخبار (شيخ صدوق): ۸۸.
جامع البين من فوائد الشرحين (شهيد اول عاملی): ۲۳۴.
جامع التجارب (ميرزا ابوطالب): ۲۲۲.
جامع الجوامع محمد شاهی (علويخان): ۲۵، ۲۷، ۲۹، ۱۵۰.
الجامع الحاصر لصناعة الطب ← الحاوی (رازی).
جامع الفوائد (يوسف هروی) [ش ۱۰۹]: ۲۰۱، ۱۳۹/۴، ۲۵، ۱۴۲، ۲۰۱.
جامع مفیدی (يزدی): ۲۷۳.
جامع المقدمات (درسنامه): ۱۴۵.
الجدری و الحصبة (حكيم رازی): ۱۹۹.
جلاء العيون (نصرت قوچانی) [ش ۲۹۵]: ۱۵۷.
جنة الوصال (نورعليشاه) [ش ۱۳۰/۶]: ۱۷۴.
جنگ ادعیه (محمد مراد) [ش ۷۴]: ۱۰۷ - ۱۰۸.
جنگ اشعار [ش ۵۲/۴] (فارسی)، ش ۷۳ (محمدصادق شیرازی)، ش ۱۳۴ (محزون): ۷۹ - ۸۰، ۱۰۶ - ۱۰۷، ۱۸۷ - ۱۸۸.
جنگ بیاض (میرزا سلیمان) [ش ۱۴۳]: ۲۰۷ - ۲۰۸.
جنگ الذاکرين: ۱۶.
جواز >ابداع < السفر (شهيد اول) [ش ۱۷۵/۲۲]: ۲۶۴.
جواهر الاسرار (کاشفی): ۶۷.
جواهر الکلمات في العقود و الايقاعات (صيمری) [ش ۸۴]: ۱۱۸.
جواهر اللغة (هروی): ۱۸، ۱۹.
جهانگشای نادری (میرزا مهدی خان): ۷۱.
جهان نماي عباسی (اردکاني): ۲۲۴.

- چائی خطائی (اردکانی) [ش ۱۳۹/۶]: ۲۰۲.
- چوب چینی (اردکانی) [ش ۱۵۳/۲]: ۲۰۱ - (بیخ چینی) - ۲۰۲، ۲۲۴.
- چوب چینی (عمادالدین محمود): ۱۱۱، -، ۱۹۲، ۲۲۴.
- حاشیات کتب (باغنوی): ۲۶۵، ۲۶۶.
- حاشیه التهذیب (ملا عبدالله یزدی): ۵۱.
- حاشیه شرح الاشارات و المحاکمات (باغنوی) [ش ۱۷۶]: ۲۶۴ - ۲۶۷.
- حاشیه شرح التجريد (جرجانی): ۲۶۶.
- حاشیه شرح تحریر: ۲۳۸.
- حاشیه شرح المطالع (جرجانی): ۲۲۶.
- الحاشیه علی شرح التجريد (خفري) [ش ۱۷۸]: ۲۶۸ - ۶۹.
- حاشیه ینوع (شرف الدین حسین شیرازی): ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۹.
- حافظ الصحه (نصرت قوچانی) ← حفظ الصحه ناصری.
- الحاوی فی الطب (حکیم رازی) [ش ۲۱]: ۱۸، ۳۷ - ۴۱، ۱۳۰، ۲۴۳، ۲۴۹.
- الحاوی فی علم التداوی (نجم الدین شیرازی) [ش ۴۶، ۱۰۵]: ۷۲، ۱۳۰، ۱۳۹، ۱۹۸، ۲۴۳ (الصغیر).
- الحبل المتين (شیخ بهائی): ۲۶۳، ۲۶۴.
- حبیب السیر (خواند میر): ۸۱.
- حجّیه الاجماع (شهید ثانی): ۲۳۴.
- حدود الامراض (ابن ابی مسلم): ۱۰۳، ۱۰۴.
- حدود الامراض (ارزانی): ۶۵.
- حرز الامان (کاشفی): ۷.
- حفظ الصحه العلائیه / تحفه علائیه (علاء طبیب): ۱۹۳، ۱۹۸.
- حفظ صحت ناصری (نصرت قوچانی) [ش ۱۴۱]: ۱۹۳: ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۶۹.
- حکیم رازی (پ. اذکائی): ۴۱، ۹۵.
- حلّ حدود الامراض: ۱۰۴.
- حلّ مشکلات الاشارات (نصیرالدین طوسی) [ش ۶۵، ۲۶۸]: ۹۶، ۲۶۵، ۲۷۵.
- حلّ الموجز لابن النفیس (آقسرائی): ۲۴۳.
- حلیة المتقین (مجلسی): ۱۸۹.
- حُمیات (اسرائیلی) [ش ۱۴۲]: ۲۰۶، ۲۲۴.
- حواشی علی حاشیه التجريد (باغنوی): ۲۶۶.
- حیة النفس (أحسانی) [ش ۱۶۷/۲]: ۲۴۱.
- خردنامه اسکندری (جامی): ۹۰.
- خرقه (میرزا محمد بن حکیم مؤمن حسینی): ۹۲.
- خرقه / رساله باهی (مرتضی قلی خان شاملو) [ش ۶۳]: ۹۲.
- خزانه العلم (کیمیائی شوشتری): ۶۰.
- خزانه الفتاوی فی الفروع (حنفی) [ش ۱۰]: ۱۲.
- خُفّی علائیه / الخفيه (جرجانی) [ش ۱۳۲]: ۱۸۵ - ۱۸۶، ۱۹۰، ۲۴۲.
- خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال (علامة حلّی) [ش ۱۸۰]: ۲۷۰.
- خلاصة التجارب (بهاء الدولة رازی) [ش ۱۵]: ۱۲۰، ۳۴۶: ۲۰، ۱۳۱، ۱۶۱ - ۱۶۲، ۲۲۳، ۲۷۶.

- خلاصة التواريخ (یزدی): ۲۷۳.
 خلاصة الحساب (شیخ بهائی): ۹۲.
 خلاصة الحکمة (عقیلی): ۱۰۳، ۳۴.
 خلاصة الشفاء (حکیم شفائی) [ش ۱۴۷/۲]: ۴۴، ۱۱۰، ۲۱۳.
 خلاصة الطب (رئیس الحکماء) [ش ۴۹]: ۷۵، ۷۶.
 الخلاصة فی النحو / ارجوزه (ابن مالک): ۷۷.
 خلاصة المنهج (شریف کاشانی) [ش ۲۵]: ۴۶، ۶۴.
 خلاصة الهیئة (قوشچی): ۲۰۴.
 خمسة ناصری (نصرت قوچانی) [ش ۱۱۷، ۱۵۶]: ۱۳۶، ۱۵۲ - ۱۵۵، ۱۵۸، ۲۰۴، ۲۲۷ - ۲۲۹.
 خمسة نجیبه (سمرقندی): ۹۴.
 خواص و منافع اشیاء (امیر شاهقلی استاجلو): ۱۹۲.
 خیرالتجارب (ارزانی): ۶۵.
 داروشناسی نوین (ناشناخته) [ش ۸۹]: ۱۲۱ - ۱۲۲.
 درباب اکسیر (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۱۵]: ۱۷۹.
 درة نادری (استرآبادی) [ش ۴۵]: ۷۱.
 الدرة و الغرة (میر شمس‌الدین جرجانی): ۱۴۵.
 دزد و قاضی (داستان) [ش ۱۲۳]: ۱۶۴.
 دساتیر آسمانی (ملافیروز) [ش ۱۷۲]: ۲۴۷.
 الدستور (ادیب نظری): ۱۸، ۸۳، ۲۳۸.
 الدفع و الرفع (فیض کاشانی): ۷.
 دفع الهموم (...): ۷.
 دواسازی (نصرت قوچانی) [ش ۲۹۴]: ۱۳۶ - ۱۳۷، ۱۵۶.
 الديوان (...): ۱۸.
 دیوان جامی [ش ۱۶۲]: ۲۳۶.
 دیوان شفائی (- حکیم): ۴۴، ۱۱۰.
 دیوان مسعود سعد سلمان [ش ۲۰]: ۳۶.
 دیوان نوائی (امیر علیشیر) [ش ۹۱]: ۱۲۳ - ۱۲۴.
 دیوانه [ش ۱۱۶]: ۱۵۱.
 الذخيرة الاسکندرية (ارسطو) [ش ۱۳۰/۲۰]: ۱۸۱، ۱۸۲، ۲۴۳.
 ذخيرة خوارزمشاهی (سید اسماعیل جرجانی) [ش ۱۷، ۱۲۲، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸]: ۱۴، ۲۵، ۳۲، ۴۳، ۶۶، ۱۳۹، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۸۵، ۱۹۰، ۱۹۸، ۲۱۹، ۲۲۶، ۲۳۰ - ۲۳۱، ۲۴۲، ۲۴۳.
 رباعیات (مجموع از) باباطاهر - جامی - حافظ - شیخ ابوسعید - عمیر خیام [ش ۵ - ۱۰ / ۷۳]: ۱۰۶.
 ربط الحکمة بالتصوف (دیلمانی): ۱۲.
 رجال کشی: ۲۷۱.
 رجال نجاشی: ۲۷۱.
 رجال و فهرست (شیخ طوسی): ۲۷۱.
 رساله (جوک هندی): ۱۷۴.
 الرسالة الجعلیه (اردستانی) [ش ۱۱۰/۲]: ۱۴۴.
 رساله حمیات (فیض آبادی): ۲۲.

- رساله در اخلاق: ۱۸۹.
- رساله در ادویه (ناشناخته) [ش ۷۹/۳]: ۱۱۲.
- رساله در تسخیر جنّ (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۱۲]: ۱۷۸.
- رساله در تقطیرات (براکلسوس) [ش ۱۳۰/۱۴]: ۱۷۸.
- رساله در تیزابها (جوك هندی) [ش ۱۳۰/۵]: ۱۷۳.
- رساله در سموم (عمادالدین شیرازی) [ش ۷۹/۱]: ۱۱۱.
- رساله در سیمیا (صحیح) [ش ۱۳۰/۱۱]: ۱۷۷.
- رساله در کحالی (ناشناخته) [ش ۸۰/۸]: ۱۱۳.
- رساله در هیئت (علاءالدین قوشچی) [ش ۸۳/۱]: ۱۱۶ - ۱۱۷، ۲۰۳.
- الرسالة الذبیحیه (شیخ بهائی) [ش ۱۷۵/۱۵]: ۲۶۰.
- رساله شیمی (نصرت قوجانی): ۱۵۷.
- رسائل طبی (آقابابا شیرازی): ۱۴۰.
- رسالة فی الکیمیا (بونى) [ش ۱۳۰/۳]: ۱۷۲.
- رسالة فی النکاح (شیخ علی عرب) [ش ۸۸]: ۱۲۱.
- رساله کحالی (محمدباقر بن محمود): ۱۹۴.
- رسالة المراكشی (کیمیائی) [ش ۱۳۰/۹]: ۱۷۵.
- رساله مصطلحات (تفرشی) [ش ۱۱۲/۳]: ۱۴۸.
- روایات داراب هرمزد: ۱۳۷.
- الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (شیخ زین الدین عاملی) [ش ۴۸]: ۷۴ - ۷۵.
- روضة الصفا (میرخواند) [ش ۵۳، ۵۴]: ۸۰ - ۸۲.
- روضة الصفای ناصری (هدایت): ۸۱.
- ریاض رضوی: ۲۶.
- ریاض السالکین فی شرح صحیفه العابدین (سید علیخان مدنی) [ش ۲]: ۳.
- ریاض عالمگیری (محمد رضا شیرازی): ۲۶.
- ریاض العلماء (میرزا افندی): ۱۲۶.
- ریاض الفوائد (...): ۲۶.
- زاد المسافرین (ملا محمد مهدی) [ش ۳۶، ۴۸]: ۲۱۷، ۹۳، ۶۱.
- زاد المعاد (علامة مجلسی) [ش ۴۳]: ۷۰.
- زبدة التفاسیر (شریف کاشانی): ۴۶.
- زبدة الطبّ (سید اسماعیل جرجانی) [ش ۱۶۸]: ۲۴۲ - ۲۴۳.
- زبور آل محمد: ۸.
- زینة المسالك فی شرح الفیة ابن مالک (ملا محسن): ۵۱.
- ساقینامه (قآنی) [ش ۱۳۹/۸]: ۲۰۳.
- السامی فی الاسامی (میدانی): ۲.
- سبحة الابرار (جامی) [ش ۶۰/۴]: ۹۰.
- ستة ضروریه (قطب آدم) [ش ۲۳]: ۴۲، ۴۳.
- ستة ضروریه (عمادالدین محمود): ۱۹۲، ۱۹۷.
- سلامان و ابسال (جامی) [ش ۶۰/۶]: ۹۰.
- سلسلة الذهب (جامی) [ش ۳ و ۵ و ۹ / ۶۰]: ۹۰.
- سرالاسرار (ارسطو): ۱۶۰.
- السرّ المكتوم (فخر رازی): ۱۷۸.
- سیاق التواریخ (یزدی): ۲۷۳.

- الشافیه (ابن حاجب): ۷۹.
- شرايع الاسلام (محقق حلی) [ش ۴۷، ۱۶۶]: ۷۳، ۲۴۰.
- شرح ابن المصنف (ابن ناظم): ۷۷.
- شرح ابیات: ۲۳۸.
- شرح الاربعین حدیثاً (شیخ بهانی): ۴.
- شرح الارشاد (فقهی): ۲۴۰.
- شرح اسباب و علامات (ناشناخته) [ش ۴۷/۴]: ۲۱۵ - ۲۱۶.
- شرح الاسباب والعلامات (نفیسی کرمانی) [ش ۱۶۵، ۱۲۹]: ۱۶۳، ۱۵۰، ۱۳۱، ۶۶، ۲۴۳، ۲۳۹، ۲۱۶، ۲۱۴، ۱۷۰.
- شرح الاشارات و التنبیها ← حل مشکلات ... (نصیرالدین طوسی): ۲۷۵، ۹۶.
- شرح الاشارات (فخر رازی - نصیر طوسی): ۲۶۵.
- شرح الالفیه لابن مالک (ابن الناظم) [ش ۵۱]: ۷۷.
- شرح الالفیه (سیوطی): ۷۹.
- شرح «بانت سعاد» (لخمی) [ش ۹۵]: ۱۲۷.
- شرح بیست و سه باب، در معرفت اسطرلاب (بیرجندی) [ش ۶۶]: ۹۶ - ۹۷.
- شرح بیست باب، در معرفت تقویم (ملا مظفر) [ش ۸۳/۲]: ۱۱۷.
- شرح تجرید الکلام (قوشچی): ۲۶۸ - ۶۹.
- شرح تشریح القانون (ابن نفیس) [ش ۱۳]: ۱۶ - ۱۷.
- شرح تهذیب المنطق، (الضیائی - و - العمیدی) [ش ۹۲]: ۱۲۴، ۲۳۳.
- شرح الشافیه (مازندرانی) [ش ۵۲/۳]: ۷۹.
- شرح صحیفه سجادیه (اردکانی): ۲۲۴.
- شرح عوالی اللیالی: ۲۲۳.
- شرح فصوص الحکم (عبدالرزاق کاشی) [ش ۹۰]: ۱۲۲.
- شرح الفصول الایلاقیه (اسفراینی): ۱۲۹.
- شرح (کلیات) القانون (أملی): ۱۳۹.
- شرح القانون (ابن نفیس) [ش ۱۷۴/۳]: ۲۴۳، ۱۶، ۲۴۶، ۲۵۱.
- شرح القانون (فخر رازی) [ش ۱۴۶]: ۲۱۱.
- شرح (کلیات) القانون (قطب شیرازی): ۱۳۹، ۲۴۳.
- شرح القانون (گیلاتی) [ش ۱۷۴/۲]: ۲۵۱.
- شرح قانونچه (استرآبادی) [ش ۱۷۷]: ۴۵، ۱۴۰، ۲۶۸ - ۲۶۷.
- شرح قانونچه (اسکندر طیب): ۹۸.
- شرح کافوریه (ساوجی) [ش ۱۰۷]: ۱۴۰ - ۱۴۱.
- شرح الکافیه (رضی استرآبادی) [ش ۱۲۸]: ۱۶۹.
- شرح الکافیه (جامی): ۲۴۵.
- شرح کتاب ... فی النحو (ناشناخته) [ش ۷۰]: ۱۰۲.
- شرح گلشن راز (حکیم صوفی): ۱۲.
- شرح گلشن راز (اسیری لاهیجی): ۶۳.
- شرح اللمعة الدمشقیه [ش ۱۳۳]: ۷۴ - ۷۵، ۱۸۶، ۲۴۰.
- شرح مختصر و مطول (تفتازانی): ۲۳۲.
- شرح المطالع (قطب رازی): ۲۶۶.
- الشرح المطول (تفتازانی): ۲۳۷.
- شرح المفتاح (...): ۲۳۸.

- شرح موجز القانون (سدیدالدین کازرونی): ۲۶، ۱۳۱، ۱۴۰، ۲۴۳، ۲۴۶.
- شرح موجز القانون (نفیسی کرمانی) [ش ۲۷/۲، ۱۱۵، ۱۲۷]: ۴۹ - ۵۰، ۱۵۰ - ۱۵۱، ۱۶۸.
- شرح المواقف (جرجانی): ۲۶۶.
- شرح النجاة (اسفراینی): ۱۲۹.
- شرح نصاب (الصبیان): ۱۳۹.
- شرح نهج البلاغه (شریف کاشانی): ۶۴.
- شرح نهج البلاغه (ابن ابی الحدید): ۲۷۱.
- شرح هداية الحكمه (ملاصدرا) [ش ۱۱۰/۳]: ۱۴۴ - ۱۴۵.
- الشفاء (ابن سینا): ۱۸، ۲۶۶.
- شفاء الاسقام (...): ۲۶.
- شفاء الاطفال (فیض آبادی): ۲۲.
- شفاء الامراض (حکیم شفائی): ۴۴، ۱۱۰.
- شفابخانی (ناگوری): ۲۶، ۲۷، ۱۸۴.
- شفاء الممرض (ناگوری) [ش ۱۳۱/۲]: ۱۸۴ - ۱۸۵.
- شکوک الصلاة (فیض کاشی) [ش ۱۷۵/۱۴]: ۲۵۹.
- شمس المعارف (بونئی): ۱۷۲، ۱۷۴.
- صحاح اللغة (جوهری): ۱۸، ۸۳، ۱۴۷، ۲۳۸.
- ۲۴۶، ۲۷۲.
- صحيفة الرضا (امام رضا) [ش ۱۷۵/۱۷]: ۲۶۰.
- ۲۶۱.
- الصحيفة السجادية الكاملة (امام سجّاد) [ش ۶، ۴۲، ۱۴۵]: ۳، ۸، ۶۹، ۲۱۰.
- الصراط المستقیم (عاملی): ۱۷۸.
- صغری / منطق (شریف جرجانی): ۱۴۵.
- ضیاء العلوم: ۲۷.
- الضیائی ← منیة اللیب.
- طب اکبری (محمد اکبر شاه ارزانی) [ش ۳۹، ۱۲۱]: ۶۵ - ۶۶، ۱۳۵، ۱۶۳.
- طب الاثمه: ۷.
- طب خانی (اسکندر طبیب): ۹۸.
- طب سکندری: ۲۷.
- طب شفائی (حکیم مظفر): ۴۴، ۱۱۰، ۱۵۸، ۱۸۸.
- طب شهابی (ناگوری): ۱۸۴.
- طب النبی (سیوطی): ۱۳۵.
- طب یوسفی (هروی): ۱۴۲.
- طبقات المفسرین (داوودی): ۳.
- طوالع و ادعیه ... (ناشناخته) [ش ۷۱]: ۱۰۲.
- عروج نامه (آذری): ۱۱.
- علاجات دارا شکوهی: ۲۶.
- علاجات العین (گزیده ها) [ش ۱۱۱]: ۱۴۶.
- علاج الاسقام (ملا محمد تونی) [ش ۳۵]: ۶۱.
- علامات و علاجات (ناشناخته) [ش ۱۰۶]: ۱۴۰.
- علل الشرايع (شیخ صدوق): ۸۸.
- علل العلل (قمری): ۲۴۹.
- علل و امراض (ناشناخته) [ش ۱۲۵]: ۱۶۶ - ۱۶۷.
- العلل و الامراض (نصرت قوچانی): ۱۵۷.

- علم مخزون (جابر بن حیان): ۱۷۹.
- عمدة الاخيار و المناقب (ترمذی): ۱۳.
- عمدة الطالب (ابن عنبه): ۲۷۲.
- عمل صالح (قائنی) ← قرابادین صالحی.
- العمیدی ← شرح التهذیب.
- عوامل (ملاحسن): ۵۱.
- عین الشفاء (هندی): ۱۶۵، ۲۸.
- عیون الحقایق (...): ۱۷۸.
- غایة المرام شرح شرایع الاسلام: ۷۴.
- غزالی نامه (همایی): ۱۱.
- الغنی والمنی (ابومنصور قمری) [ش ۱/۱۷۴]:
- ۱۳۱، ۲۴۹.
- القائق فی غریب الحدیث (زمخشری): ۱، ۲.
- الفتح الوهبی علی تاریخ ابی نصر العتبی (منینی):
- ۱۳۸.
- فردوس الحکمه (ابن ربن طبری): ۱۹۸.
- فرهنگ تازی به پارسی (تفرشی) [ش ۱/۱۱۲]:
- ۱۴۷.
- فرهنگ دارونی (ناشناخته) [ش ۸۵]: ۱۰۱، ۱۱۹.
- فرهنگ دساتیر (ملافیروز): ۲۴۷، ۲۴۸.
- فرهنگ طب (ناگوری): ۱۸۴.
- فرهنگ کیمیائی [ش ۲/۱۳۰]: ۱۷۲.
- فرهنگ لغات غریبه (تفرشی) [ش ۲/۱۱۲]: ۱۴۷.
- فرهنگ مخزن الادویه (بلگرامی): ۳۵.
- فصلنامه دانش: ۲۱.
- فصوص الحکم (ابن العربی): ۱۲۲، ۱۲۳.
- فصول (ابقراط): ۱۷۰.
- الفصول الایلاقیه (ایلاقی) [ش ۸۲]: ۳۱، ۱۱۵ -
- ۱۱۶، ۱۲۹، ۱۶۵.
- فقرات در صنعت <کیمیا> (امام علی - ع)
- [ش ۱۳/۱۳۰]: ۱۷۸.
- فقه الرضا: ۷.
- فوائد ... (علی بن یحیی المسیحی): ۱۹۸.
- فوائد الاغذیه / خلاصة الحکمه (ناشناخته)
- [ش ۷۲]: ۱۰۳.
- فوائد افضلیه (حکیم علی افضل): ۱۶۵.
- الفوائد الضیائیة فی شرح الکافیہ (جامی)
- [ش ۱۷۰]: ۲۴۵.
- فوائد منتظمة (فیض آبادی): ۲۱.
- فهرست الشیخ الطوسی: ۲۵۲ - ۲۵۴.
- فهرست کتب الرازی (بیرونی): ۳۷.
- فهرست مصنغات این سینا (مهدوی): ۱۰، ۱۲.
- فی الافعال (تتمة الاثناعشریه) [ش ۱۹/۱۷۵]:
- ۲۶۲.
- فی علم الکیمیا (جمعی) [ش ۱/۱۳۱]: ۱۸۴.
- القاموس المحيط (فیروزآبادی) [ش ۷]: ۹، ۱۸،
- ۳۳، ۱۴۷، ۲۷۱.
- القانون فی الطب (ابن سینا) [ش ۱۵۲، ۱۶۹،
- ۱۷۱]: ۱۶ - ۱۸، ۲۸، ۳۳، ۴۱، ۴۹، ۶۶،
- ۱۱۵، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۴۱، ۱۵۰، ۱۶۳،
- ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۹۸، ۲۱۱، ۲۱۲،
- ۲۲۱، ۲۲۹، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۱، ۲۶۸.

- قسانونچه فی الطب (جغمینی) [ش ۱۰۸]: ۹۸، ۱۴۱، ۲۲۹، ۲۶۷.
- قربادین (ابن تلمید): ۱۹۹.
- قربادین (ابن جزله): ۲۱۴.
- قربادین بقائی (شاهجهان آبادی): ۲۸، ۲۹.
- قربادین (علویخان) ← جامع الجوامع.
- قربادین حسینی (میرزا مغل): ۲۵، ۲۸.
- قربادین خلاصة التجارب (بهاءالدوله رازی): ۲۰، ۱۹۶، ۱۹۹.
- قربادین ذخیره خوارزمشاهی - تّمه (جرجانی) [ش ۱۱]: ۱۴، ۳۲، ۱۶۴، ۲۱۹.
- قربادین ذکائی: ۲۴، ۲۶، ۲۸، ۴۴، ۱۱۰.
- قربادین شاپور: ۲۸.
- قربادین شفائی / مظفری (میرمظفر کاشی) [ش ۲۴، ۷۸، ۱۱۸، ۱۲۶، ۱۳۵]: ۲۸، ۳۱، ۴۴، ۱۱۰، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۷، ۱۸۸، ۲۱۳، ۲۲۳.
- قربادین شریف خانی (دهلوی): ۲۸، ۳۰.
- قربادین شیرازی (حکیم عمادالدین محمود): ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۵، ۱۹۷.
- قربادین صالحی (قائنی) [ش ۱۸]: ۳۳، ۲۰۲.
- قربادین علی پور: ۲۸.
- قربادین فیض آبادی [ش ۱۶]: ۲۱، ۱۹۳، ۱۹۴.
- قربادین قادری (حکیم ارزانی) [ش ۱۰۲]: ۲۸، ۲۹، ۶۵، ۱۳۵.
- قربادین (قلاتسی): ۲۱۶.
- قربادین کبیر (نجیب سمرقندی) [ش ۶۴/۱]: ۹۴، ۱۹۸.
- قربادین مارستانی (ابوالبرکات): ۱۹۹.
- قربادین مجمع الجوامع و ذخائر التراکیب (عقیلی): ۳۵.
- قربادین مخزن الادویه (عقیلی): ۲۸، ۳۰.
- قربادین مظفری ← قربادین شفائی.
- قربادین معصومی: ۲۸، ۳۱، ۲۴۳.
- قربادین مغنی: ۱۳۹.
- قربادین یحیی: ۱۹۹.
- قصة بشیر القاضي: ۱۶۴.
- قصیده البرده (بوصیری): ۱۲۷، ۲۰۸.
- القوانين المحکمه فی الاصول (محقق قمی) [ش ۱۶۱]: ۲۳۵.
- الکافوریه (آقابابا شیرازی): ۱۴۰.
- الکافی (کلینی): ۲۵۹.
- الکافیة فی النحو (ابن حاجب): ۱۶۹، ۲۴۵.
- کامل الصناعة الطبیه (مجوسی اهوازی) [ش ۵۷، ۷۷]: ۸۵، ۱۰۹، ۱۳۹، ۱۶۵، ۱۷۰، ۱۹۸.
- ۱۹۹، ۲۴۳، ۲۴۶.
- کبری / منطق (شریف جرجانی) [ش ۱۱۰/۴]: ۱۴۵.
- کتاب ابن سبّاط المقری (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۱۳]: ۲۵۸.
- کتاب ابن المثنی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۶]: ۲۵۶.
- کتاب ابی سعید العصفری (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۲]: ۲۵۳.
- کتاب الادویه (ناشناخته) [ش ۸۷]: ۱۲۰.

- کتاب جعفر الحضرمی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۵]:
۲۵۵.
- کلمات المحققین: ۲۶۰.
- کتاب الحسین العامری (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۱۰]:
۲۵۷.
- الکلمات المخزونه / المکنونه (فیض کاشی)
[ش ۱۱۰/۱]: ۱۴۳.
- کتاب خلاد السدی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۹]:
۲۵۷.
- کلیات الطب (من القانون (ابن سینا): ۲۱۱، ۲۱۴.
- کناش (ابن سرافیون): ۲۱۴.
- کناش فولس: ۸۷.
- کتاب الدلائل (ابن اسباط مقری): ۲۵۸.
- الکناش فی الطب / قربادین (تیادورس): ۱۹۹.
- الکتاب الذهبی (الذخیره الاسکندریه): ۱۸۲.
- کناش (مجنوسی اهوازی): ۸۵، ۱۰۹.
- کتاب زید الزراد (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۱]: ۲۵۲.
- کنز الغرائب و مظهر العجائب (فیروز کوهی):
۱۸۴.
- کتاب زید الترسی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۴]: ۲۵۴.
- کنز الکحّالین (ساوجی): ۱۱۴.
- کتاب سلام الخراسانی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۱۲]:
۲۵۸.
- کنز الکحّالین (ناشناخته): ۱۳۳.
- کتاب عصام الحنّاط (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۳]:
۲۵۳.
- کنز الکحّالین (محمد بن محمود کحال)
[ش ۱۴۷/۳]: ۲۱۴ - ۲۱۵.
- کتاب عبدالمملک الخشعمی (تلعکبری)
[ش ۱۷۵/۷]: ۲۵۶.
- کنز اللغه (گیلانی) [ش ۵۵]: ۸۳، ۱۴۰، ۱۴۷،
۲۳۸، ۲۴۰.
- کتاب عبد الله الکاهلی (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۱۱]:
۲۵۸.
- گلستان سعدی [ش ۵۰]: ۷۷.
- کتاب مشفی الحنّاط (تلعکبری) [ش ۱۷۵/۸]:
۲۵۷.
- گلشن راز (شبستری): ۱۱، ۶۳.
- الکتاب الیمینی (عتبی): ۱۳۷.
- اللمعة الدمشقیه (مکی عاملی): ۷۴، ۱۸۶.
- کشف و البیان (ثعلبی): ۱.
- لغتنامه دهخدا: ۲۴۷.
- کفایة المتعبدین (ملا محمد تونی): ۶۱.
- لوامع الاسرار (قاضی سراج ارموی): ۲۶۶.
- کفایة مجاهدیه // کفایة منصورى (علاء الدین
منصور شیرازی) [ش ۴۱]: ۳۱، ۴۵، ۶۶، ۶۸،
۶۹، ۱۶۳، ۱۹۶، ۱۹۸.
- لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق (دوانی)
[ش ۱۱۹]: ۱۶۰.
- مباحثة النفس (قمی): ۴۸.
- لیلی و مجنون (جامی) [ش ۱ و ۸ / ۶۰]: ۸۹، ۹۰.

- متفرقات کیمیائی (جامع کتاب) [ش ۱۳۰/۱۰]: ۱۷۶ - ۱۷۷.
- مثنوی گرائی (شیخ مرتضی تهرانی) [ش ۱۳۹/۷]: ۲۰۲.
- مثنوی معنوی (مولوی) [ش ۶۱]: ۹۱.
- مجالس الملوك (یزدی): ۲۷۳.
- مجزیات اکبری (ارزانی): ۲۹، ۶۵، ۱۳۵.
- مجزیات حکیم علویخان: ۲۰.
- مجزیات علی گیلانی: ۲۸.
- مجزیات عمادالدین محمود (شیرازی): ۱۹۳.
- مجزیات کمال الدین شیرازی: ۲۹.
- المجسطی (بطلمیوس): ۹۷.
- مجمع البحرين: ۲۳۸.
- مجمع الجوامع (عقیلی): ۳۴.
- مجمع الدعوات (اردوبادی): ۶، ۷.
- مجمع الفتاوی (حنفی): ۱۳.
- مجمّل التاريخ پادشاهان عجم (یزدی) [ش ۲۲۶]: ۲۷۳ - ۷۴.
- مجمّل اللغة (ابن فارس): ۸۳.
- مجموعه (...) [ش ۵۲]: ۷۸ - ۸۰.
- مجموعه احادیث (شیعی) [ش ۱۷۵]: ۲۵۲ - ۲۶۴.
- مجموعه تنجیم و تعبیر [ش ۹۴]: ۱۲۶.
- مجموعه طبّی (ها) [ش ۲۷، ۶۴، ۷۹، ۸۱، ۱۳۹، ۱۴۷، ۱۵۳، ۱۷۴]: ۴۸ - ۵۱، ۹۴ - ۹۵، ۱۱۱-۱۱۴ - (در چشم پزشکی) - ۱۱۵، ۲۰۰ - (شیخ مرتضی تهرانی) - ۲۰۳، ۲۱۲-۲۱۶، ۲۲۲-۲۲۵، ۲۴۹-۲۵۱.
- مجموعه فلسفی [ش ۱۱۰]: ۱۴۳ - ۱۴۶.
- مجموعه کیمیائی (محمدکاظم صوفی) [ش ۱۳۰]: ۱۷۱ - ۱۸۳.
- مجموعه کیمیائی و طبّی (محمدکاظم) [ش ۱۳۱]: ۱۸۳.
- مجموعه لغوی (میرزای تفرشی) [ش ۱۱۲]: ۱۴۷ - ۱۴۹.
- مجموعه (مذهبی) [ش ۱۶۷]: ۲۴۱.
- مجموعه نجومی [ش ۸۳]: ۱۱۶ - ۱۱۸.
- المحاکمات بین الامام و النصیر (قطب رازی): ۹۶، ۲۴۶، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۵.
- محرّق القلوب: ۱۶.
- مختصر کنز الکحالیّن (ساوجی) [ش ۸۱/۱]: ۱۱۴، ۲۱۵.
- مختصر المصباح (شیخ طوسی): ۵۹.
- مخزن الادویه (عقیلی خراسانی) [ش ۱۹]: ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۴ - ۳۶.
- مخزن اسرار اطباء (محمد مهدی طبیب) [ش ۴]: ۵.
- مدینه الحدیث (...): ۲۲۳.
- مراسلات (ملاحسین): ۱۷۳.
- مرقاة السماء (قوشچی): ۲۰۴.
- مرکبات احمدی (حکیم احمد) [ش ۶۸]: ۹۸.
- المركبات الشاهیه / قرابادین (عمادالدین شیرازی): ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۵ - ۱۹۸.
- مروج الذهب (مسعودی): ۲۷۲.
- مسالك ... (فقهی): ۲۴۰.
- المسائل المدنیات (شدقمی): ۲۶۳.

- مسـمـوعـات کـیمیائی (جمعی) [ش ۱۳۰/۱۸]:
۱۸۰.
- مسند / نسخة الرضا (امام): ۲۶۰، ۲۶۱.
- مصـابیـح / مفاتیـح «تـنـکـلـوشـا» بـابـلی: ۱۷۱، ۱۷۴، ۱۷۶.
- مصادر ... (زوزنی): ۸۳، ۱۴۰، ۲۳۸، ۲۴۰.
- مصائب المعصومین (یزدی): ۹۱.
- مـصـباح الشـریـعه / مائة باب (امام صادق)
[ش ۱۶۷/۱، ۱۷۵/۱۶]: ۲۴۱، ۲۶۰.
- مصباح العلاج (میرزا ابوطالب): ۲۲۲.
- مصباح المتعبد (شیخ طوسی) [ش ۳۳]: ۵۸ - ۵۹.
- مضمار دانش (نظام‌الدین گیلانی) [ش ۷۶]: ۱۰۹.
- مطالع الانوار فی المنطق (ارموی): ۲۶۶.
- مطبّ علوی خان: ۲۰، ۱۶۲.
- المطرب (ابن دحیه): ۱۳۲.
- مطول [= الشرح المطول] (تفتازانی) [ش ۱۵۹]:
۲۳۲ - ۲۳۳، ۲۳۷، ۲۳۸.
- معارج القدس فی مدارج معرفة النفس (ابوحامد غزالی) [ش ۹]: ۱۰ - ۱۱.
- معالجات ایلاقی: ۲۵، ۳۱، ۱۱۵.
- معالم‌الدین (شیخ حسن زین‌الدین): ۲۳۵، ۲۴۰.
- معانی الاخبار (شیخ صدوق) [ش ۵۹]: ۸۸ - ۸۹.
- معدن التجارب (محمد مهدی طبیب): ۶.
- معرفة الصحابه (عصفری): ۲۵۳.
- المغرب (...): ۲، ۱۸، ۲۳۸.
- مغنی الطیب (میرزا ابوطالب): ۲۲۲.
- المغنی فی تدبیر الامراض (ابن هبة الله) [ش ۳۰]:
۵۳ - ۵۴.
- المغنی فی شرح الموجز (سدیدالدین کازرونی)
[ش ۹۸]: ۱۳۱.
- مغنی اللیب (ابن هشام): ۱۲۷.
- مفاتیـح الاعـجاز (اسیری لاهیجی) [ش ۳۷]: ۶۳.
- مفاتیـح الجنان: ۶۷.
- مفاتیـح الشرایع (فیض کاشانی): ۳۱.
- مفتاح الخزائن (زین‌الدین عطار) [ش ۲۲]: ۴۱، ۴۲.
- مفتاح الشفاء (ابن نفیس): ۲۱۴.
- مفتاح العلوم (سکاکي): ۲۳۲، ۲۳۷، ۲۳۸.
- مفرّح الروح (کیمیائی شوشتری) [ش ۳۴]: ۶۰.
- مفرّح عباسی (عباسقلی خان): ۹۸، ۹۹.
- مفرح القلوب (ارزانی): ۶۵، ۱۳۵.
- مفرح یاقوتی (عمادالدین محمود): ۱۹۴، ۱۹۶ - ۱۹۸، ۱۹۹.
- مفردات ... (ابن بیطار): ۱۳۹.
- مفردات و مرکبات لغات (تفرشی) [ش ۱۱۲/۴]:
۱۴۸.
- مقالات فی الطبّ (قمری): ۲۴۹.
- مقدمة الادب (زمخشري): ۲۳۸.
- المقنعة فی الاصول و الفروع (شیخ مفید): ۴۷.
- مکارم الاخلاق (رضی‌الدین طبرسی): ۱۸۹.
- مکارم الکرائم (زواره‌ای): ۱۸۹.
- مکاشفة المـوادم ناصری (نصرت قوچانی)
[ش ۱۷۹]: ۲۶۹ - ۲۷۰.

- مناجات نسامه (خواجہ عبداللہ انصاری)
[ش ۱/۷۳، ۱۴۹]: ۱۰۶، ۲۱۸.
- مناہج الاغذیہ و دفع مضارہا (حکیم رازی): ۱۰۳.
- مناہج افضلیہ (حکیم علی افضل) [ش ۱۲۴]: ۱۶۵.
- مناقب (ابن شہر آشوب): ۱۷۸.
- منتخبات شریف خانی: ۳۰، ۳۱.
- منتخبات مخزن الادویہ (مدرس): ۳۵.
- منتخب اللغہ: ۲۴۰.
- منشآت نصیرا (ہمدانی): ۲۰۸.
- المنصوری - فی الطب (حکیم رازی): ۲۴۳.
- منظومات عرفانی [ش ۱۰۰]: ۱۳۳.
- منظومہ (کیمیائی) جنة الوصال (نور علی شاہ): ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۶.
- من لا یحضرہ الطبیب (حکیم رازی): ۱۹۹.
- منہاج البیان فیما یستعملہ الانسان (ابن جرلہ)
[ش ۱۵۱]: ۱۸، ۱۴۰، ۱۹۸، ۲۱۴، ۲۲۰، ۲۲۱.
- منہاج الدکان (کوهین عطار اسرائیلی): ۱۴۶، ۱۹۸.
- منہاج الصناعہ (ابوطالب اصفہانی) [ش ۱/۱۵۳]: ۲۲۲ - ۲۲۴.
- منہاج العارفین (...): ۷.
- منہاج المستبدین (محمد ابراہیم حسینی)
[ش ۱۴۴]: ۹۹، ۲۰۹.
- منہج الصادقین فی الزام المخالفین (شریف کاشانی): ۴۶.
- مسنیۃ اللسیب فی شرح التهذیب (اعرجی)
[ش ۱۶۰]: ۲۳۳ - ۲۳۴.
- المواقف ... (طبی): ۲۴۶.
- المواقف فی علم الکلام (قاضی عضد ایچی): ۲۶۶.
- موجز اسکندری (اسکندر طبیب) [ش ۶۷]: ۹۸.
- موجز القانون / الموجز فی الطب (ابن نفیس): ۴۹ - ۵۰، ۶۶، ۱۳۱، ۱۵۰، ۱۶۳، ۱۶۸، ۲۲۹، ۲۴۳.
- المہذب (- الاسماء؟): ۱۸.
- مہیج الاحزان و موقد النیران ... (ملا محمد حائری) [ش ۱۲]: ۱۵ - ۱۶.
- المیامرفی الطب (اسفرائینی) [ش ۹۷]: ۱۲۹ - ۱۳۰.
- میزان الطب (ارزانی): ۶۵، ۱۳۵.
- نان و حلوا - شیر و شکر (شیخ بہائی) [ش ۲ و ۳ / ۷۳]: ۱۰۶.
- النجاۃ (ابن سینا): ۱۱، ۱۲۹.
- نخبہ (فرہنگ دارویی) [ش ۶۹]: ۱۰۱ - ۱۱۹.
- نزہۃ الارواح (...): ۱۸.
- نزہۃ القلوب (حمد اللہ مستوفی) [ش ۳۲]: ۵۶ - ۵۸.
- النزہۃ المہیجہ فی تشحید الازہان ... (انطاکی)
[ش ۹۳]: ۱۲۵.
- نسخات کیمیائی (جمعی) [ش ۱/۱۳۰]: ۱۷۱.
- نسخہ ہای متفرقہ (ناشناختہ) [ش ۷۹/۴]: ۱۱۳.
- نصیحت نامہ (عطار نیشابوری): ۱۳۳.
- نفایس الفنون (آملی): ۱۷۸.

- نگارستان (قاضی غفاری) [ش ۱۵۴]: ۲۲۵ - ۲۲۶.
- هفتاد و دو دیو (ش ۱۱۶): ۱۵۱.
- النوادر (ابن اسباط مقرئ): ۲۵۸.
- هفت اورنگ (جامی) [ش ۶۰]: ۸۹ - ۹۰، ۱۸۷.
- نورالعیون ... (ابوروح جرجانی - و - حموی):
- هیئت فارسی (قوشچی) [ش ۱۴۰]: ۱۱۶، ۲۰۳-۴.
- ۲۱۴، ۱۳۳.
- نوروزیه (عمادالدین محمود ثانی): ۲۰۰.
- یادگار (سیداسماعیل جرجانی) [ش ۱۳۷]: ۱۹۰،
- نهج البلاغه (امام علی): ۶۴.
- ۲۴۲.
- یتیمۃ الدهر فی محاسن اهل العصر (ابومنصور
- الوجیزۃ فسی علم الدراية (شیخ بهائی)
- ثعالبی) [ش ۵۶]: ۸۴، ۲۷۲.
- [ش ۱۷۵/۲۱]: ۲۶۳.
- ینبوع الحکم (عمادالدین محمود شیرازی): ۱۹۲،
- ۱۹۵ - ۱۹۷، ۱۹۹.
- یوسف و زلیخا (جامی) [ش ۶۰/۲]: ۹۰.
- هدایة الحکمة (ابهری): ۱۴۴.
- هدیة الخیر (بهاءالدوله رازی): ۲۰، ۱۶۲، ۲۷۶.

فهرست آعلام اشخاص و انساب

آ

- آبی / آوی، منصور بن حسن: ۲۵۲ - ۲۵۴، ۲۵۶.
 آخوند ملاحسین (مختارانی) همدانی: ۷۸.
 آخوند ملاعلی محمد اصفهانی: ۲۲۹.
 آخوند ملا محمد جعفر: ۹۴.
 آخوند ملا میرزا محمد روضه خوان: ۸۲، ۴۵.
 آذر بیگدلی، لطفعلی بیگ بن آقاخان شاملو: ۵۵، ۸۰.
- آق قویونلو (- سلسله): ۲۲۵.
 آلمانی: ۸۱، ۸۷.
 آملی، شمس‌الدین: ۱۳۹، ۱۷۸، ۲۱۱.
 آنجلوس سانکتو جوزفو (ژوزف لابروسه) کرملی: ۴۴، ۱۱۰.
 آنطیوخوس (سلوکی): ۱۸۱، ۱۸۲.
- الف**
- ابقراط ← بقراط.
 ابقراط خان حکیم: ۲۴.
 ابلیس: ۲۵۸.
 (ابن)
 ابن ابی الجواهر قاضی: ۱۹۹.
 ابن ابی الحدید: ۲۷۲.
 ابن ابی عمیر، محمد: ۲۵۲، ۲۵۴، ۲۵۷.
 ابن ابی مسلم، محمد بن علی شیرازی (طیب): ۱۰۳، ۱۰۴.
 ابن اسباط مقری، ابوالحسن علی بن سالم کوفی: ۲۵۸.
 ابن بابویه (شیخ صدوق) ابوجعفر محمد بن علی قمی رازی: ۸۸، ۲۵۴، ۲۵۹.
- آذر کیوان (- فرقه): ۲۴۷.
 آذری، شیخ فخرالدین حمزه بن علی ملک طوسی اسفراینی: ۱۱.
 آغا احمد نجفی: ۲۱.
 آغا باقر هزار جریبی: ۲۱.
 آقا بابا شیرازی، حاج میرزا محمدتقی تهرانی (ملک الاطباء): ۱۴۰.
 آقاسی، محمد ابراهیم بن نوروز علی کراملی (کاتب): ۲۵۹، ۲۶۴.
 آقا میرزا، آذر: ۳۴.
 آقا میرزا، احمد آقا: ۱۴۲.
 آقا میرزا حسن (مشهدی): ۲۱۸.
 آقسرائی، کمال‌الدین تبریزی: ۱۳۹، ۲۴۳.

- ابن بختیشوع، ابو صاعد عبیدالله بن جبریل
طبيب: ۱۹۹.
- ابن بيطار: ۱۳۹.
- ابن تلميذ، امين الدولة ابو الحسن هبة الله بن ابي
العلاء بغدادی: ۱۹۸، ۲۴۶.
- ابن جزله، شرف الدين ابو علي يحيى بن عيسى
بغدادی: ۱۱۵، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۱۴، ۲۲۰.
- ابن حاجب نحوی، شيخ جمال الدين ابو عمرو
عثمان بن عمر مالکی: ۷۹، ۱۶۹، ۲۴۵.
- ابن خاتون، شيخ شمس الدين ابو المعالي محمد بن
علي عاملي: ۴.
- ابن خلکان: ۱۳۲.
- ابن ربن طبری: ۱۹۸.
- ابن الرفعه، احمد بن محمد الانصاری: ۱۹۸.
- ابن سرافيون، يوحنا: ۸۷، ۲۱۴، ۲۴۹.
- ابن سيرين: ۱۲۶، ۱۶۹.
- ابن سويدی، عز الدين ابواسحاق ابراهيم بن
محمد: ۲۱۴.
- ابن سینا: ۱۰-۱۲، ۱۶-۱۷، ۲۸، ۴۱، ۴۵، ۴۹، ۵۱،
۹۶، ۱۰۶، ۱۱۵-۱۱۶، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۴۱،
۱۴۴، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۰،
۱۸۷، ۱۹۳، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۲۱، ۲۴۴،
۲۴۶، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۶۵-۲۶۸، ۲۷۵،
۲۷۶.
- ابن زهر - ایادی اندلسی: ۱۳۲.
- ابن شدقم، سيد زين الدين علي بن بدر الدين حسن
المدني: ۲۶۲-۲۶۳.
- ابن طاووس (- سيد): ۲۷۱.
- ابن العربي، شيخ محيى الدين مغربى: ۱۲۲.
- ابن عقده: ۲۵۷.
- ابن عنبه داوودی: ۲۷۲.
- ابن عمويه (کیمیائی): ۱۷۷.
- ابن فارض مصری: ۱۲۷.
- ابن ماسويه: ۲۴۹.
- ابن ماکولا: ۲۷۲.
- ابن مالک، جمال الدين ابو عبد الله محمد بن
عبد الله طائی شافعی اندلسی (نحوی): ۷۷،
۷۹.
- ابن المطهر حلّی ← علامه حلّی.
- ابن الناظم، بدر الدين ابو عبد الله محمد دمشقی
(نحوی) ابن مالک اندلسی: ۷۷.
- ابن ندیم: ۳۷.
- ابن نفيس قرشى، علاء الدين ابو الحسن علي بن
ابى الحزم دمشقی: ۱۶-۱۷، ۲۸، ۴۹-۵۰،
۱۳۱، ۱۵۰، ۱۶۸، ۱۷۰، ۲۱۱، ۲۱۴،
۲۴۳، ۲۴۶، ۲۵۱.
- ابن هبة الله، امين الدولة ابو الحسن سعيد بن هبة
الله بغدادی: ۴۵، ۵۳.
- ابن هشام، جمال الدين انصارى نحوی: ۱۲۷.
- ابن هيثم (شارح نهج البلاغه): ۶۴.
- (ابو)
- ابو البركات اوحدانى، هبة الله بن علي البغدادي
(طبيب): ۲۵، ۱۰۰، ۱۹۸، ۱۹۹.
- ابو تراب بن عبد الرزاق نوری: ۳۲، ۴۰ (طبيب).
- ابودجانه انصارى: ۱۰۳.
- ابو الحسن شكر الله بن محمد رفيع خان: ۱۳۳.

- ابوسعید ابوالخیر (- شیخ): ۱۰۶.
- ابوسعید بهادرخان: ۸۱.
- ابوسهل مسیحی: ۱۷۰، ۲۱۱، ۲۴۶، ۲۴۹.
- ابوطالب بن عبدالمطلب: ۸۹.
- ابوطالب بن احمد الحسینی: ۶۵.
- ابو عبدالله خازن: ۸.
- ابوالغازی برهان نظام شاه: ۴۳.
- ابوعلی کمال: ۱۴۶.
- ابوالفضل عباس: ۱۶.
- ابوالقاسم بن حاجی عباس / محمد: ۸۰، ۸۱.
- ابوالقاسم عبدالله بن علی ابن خاقان وزیر: ۹۵.
- ابوالقاسم بن میرزا سلیمان (جامع): ۲۰۷، ۲۰۸.
- ابولیس سمرقندی: ۱۰۳.
- ابونصر طبیب: ۱۹۶، ۱۹۸.
- ابونواس (بصری): ۸۵.
- ابهری، اثیرالدین مفضل بن عمر (حکیم): ۱۴۴.
- اجمل خان حکیم: ۲۴.
- احسان اوغلی: ۵۱.
- احسائی، شیخ احمد بن زین الدین: ۲۴۱.
- احمد موسوی (سید) حکیم: ۲۴.
- اخلاطی، حسین: ۱۷۳.
- اذکائی، پرویز: ۴۱، ۹۵.
- ارجمند بن میرزا ابوالقاسم: ۱۲۱.
- اردبیلی، میرزا محمدرضا بن آخوند ملا علی اصغر صدر: ۱۱۱.
- اردستانی، میرزا سعید: ۶۵.
- اردستانی، ملا محمد صادق اصفهانی (آخوند پلی): ۱۴۴.
- اردکانی، شیخ الاسلام میرزا قاضی بن حکیم کاشف الدین محمد یزدی: ۲۰۲، ۲۲۴.
- اردوبادی، عبدالمطلب بن غیاث الدین محمد: ۶.
- ارزانی، محمد اکبر شاه بن میرحاجی محمد مقیم دهلوی (حکیم): ۲۴، ۲۶، ۲۸، ۲۹، ۶۵، ۱۳۵، ۱۶۳.
- ارسطو: ۱۱، ۱۶۰، ۱۸۱، ۱۸۲.
- ارسکین، اولیم: ۲۴۷.
- ارشادی، هدایت الله: ۵۸.
- ارشی، محمد مقصود بن حسن: ۹۷.
- ارموی، سراج الدین محمود بن ابی بکر (قاضی): ۲۶۶.
- اریباسیوس: ۲۲۰.
- استاجلو، امیر شاهقلی سلطان بن حمزه سلطان: ۱۹۲.
- استاجلو، عبدالله خان حکمران شروان: ۱۹۲.
- استرآبادی، حسین بن محمد بن علی (طیب): ۲۶۷.
- استرآبادی، شیخ رضی الدین (نجم الانمه) محمد بن حسن نحوی: ۱۶۹.
- استرآبادی، محمد شفیع (کاتب): ۲۱۹.
- استرآبادی، ملا میرعلی: ۲۴۴.
- استرآبادی، میرزا محمد مهدی خان بن محمد نصیر نوری: ۷۱.
- استوری (- ادبیات فارسی): ۲۱، ۲۷، ۲۹، ۴۲، ۴۳، ۴۸، ۶۲، ۱۰۹، ۱۹۳، ۲۰۰.
- ۲۰۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۷۴.
- اسحاق بن حنین: ۲۲۰.

- اسحاق (محمّد) خان (حكيم) دهلوی: ۲۴، ۲۹.
اسدالله المراغی: ۱۴۲.
اسرائیلی، اسحاق بن سلیمان (طبيب): ۲۲۴.
اسرائیلی، کوهین عطار: ۱۴۶، ۱۹۸.
اسطفانوس انطاکی: ۸۵.
اسفرائینی، فخرالدین محمد بن علی بن ابی نصر
نیشابوری: ۱۲۹، ۱۳۰.
اسکافی، ابوعلی محمد بن همام بغدادی: ۲۵۲،
۲۵۳، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۹.
اسکندرانیان: ۸۶.
اسکندر، آلبرت زکی: ۴۱، ۲۶۸.
اسکندربن فیلس یونانی: ۱۸۱، ۱۸۲، ۲۴۳.
اسکندربن میرفیض طبیب: ۹۸.
اسکندر میرزا، رکن الدوله (و) نایب السلطنه: ۴۵.
اسماعیل بن ابی عبدالله الصادق: ۲۵۴-۲۵۵.
اسماعیل پاشا بغدادی: ۱۳۰.
اسیری لاهیجی، شمس‌الدین محمد بن یحیی
گیلانی نوربخشی: ۶۳.
اشکوری، حبیب‌الله بن ملاقریان: ۵۲.
اصفهان، حکیم داوود حسینی: ۲۲۲.
اصفهان، علی بن محمد بن محمدعلی الشریف:
۶۴.
اصفهان، محمود: ۱۳۷.
اصفهان، میرزا ابوطالب (شریف) ابن میرزا
علیرضا حسینی: ۲۲۲-۲۲۴.
اصفهان، میرزا رحیم: ۱۸۳.
اصفهان، میرزا علیرضا بن میرزا محمدعلی
حسینی: ۲۲۲.
اصلاح‌الدین خان بهادر (حكيم) سعیدالملک
(میرنواب): ۲۴، ۲۶.
اصیل‌الدین (حكيم): ۳۱.
اطهر (شاعر): ۱۸۷.
اعتمادالدوله ... (؟): ۲۵.
اعرجی، سیّد ضیاء‌الدین عبدالله بن محمد
حسینی: ۲۳۳.
اعرجی، سید عمیدالدین عبدالمطلب بن
مجدالدین حسینی: ۲۳۳، ۲۳۴.
افراهی، علاء‌الدین محمد بن حسین بن فخرالدین
(کاتب): ۸۳.
افضل گیلانی (حكيم): ۲۵.
افغانی: ۱۳، ۵۵، ۶۲، ۷۹، ۲۱۷.
افلاطون: ۱۶۰، ۱۷۵، ۱۷۹، ۲۲۳.
اکبر آبادی، محمدجعفر بن مولا حیدر (حكيم):
۲۹.
اکبر آبادی، محمد شفیع حکیم: ۳۰.
اکبر شاه هندی: ۲۰، ۲۴۷.
اکمل الاطباء، محمد اکمل خان (حاذق الملک)
دهلوی: ۲۵، ۲۹، ۳۰.
الموتی، باقر بن محمد (کاتب): ۲۰۶.
الوندی، محمد بن شیخ محمود (متطبب) تبریزی:
۴۲.
امام ابوالقاسم (حنفی): ۱۳.
امام ابواللیث ... (حنفی): ۱۳.
امام باقر (ع): ۲، ۸.
امام جواد (ع): ۲۵۸.
امام حسین (ع): ۱۵، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۵۷، ۲۵۹،
۲۶۱.

- امام الدین خان (حکیم) دهلوی: ۲۵.
امام رضا (ع): ۱۰۳، ۲۵۸، ۲۶۰ - ۲۶۱.
امام سجاد (ع): ۸، ۶۹، ۲۱۰.
امام شوشتری، سید محمد کاظم: ۲۴۹.
امام صادق (ع): ۸۹، ۱۲۶، ۱۷۳، ۱۹۰، ۲۴۱، ۲۵۲-۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۳.
امام کاظم (ع): ۱۹۰، ۲۵۴-۲۵۸.
امان الله خان (نواب): ۹۲.
امانی، محمد مازندرانی (کاتب): ۱۷۰.
امیر الامرا بهادر میرپنج: ۲۴.
امیربگ، ظهیرالدین محمد وزیر: ۱۸.
امیر تومان ... : ۲۱۸.
امیر تیمور گورکان: ۸۱.
امیرسلطان محمد: ۲۲۶.
امیر سیدعلی (کیمیائی): ۱۸۳.
امیر مبارزالدین محمد مظفری: ۵۲، ۱۱۹، ۲۳۸.
امیر محمد صالح الحسینی: ۱۲.
امین الدوله (طبيب) ← ابن هبة الله بغدادی.
امین السلطان (صدر اعظم): ۱۵۸.
امین نظام: ۲۱۸.
انصاری، خواجه عبدالله هروی: ۱۰۶، ۲۱۸، ۲۱۹.
الانصاری، عبدالقادر بن احمد الحنفی الشافعی: ۲۴۵.
انطاکي، شیخ داوود: ۱۲۵.
انگلیسی: ۸۱، ۸۷، ۲۴۷.
انوری (شاعر): ۱۸۸.
اورنگ زیب، محیی الدین ابوالمظفر محمد عالمگیر غازی: ۶۵، ۱۶۳.
اوزون حسن بیگ آق قویونلو (- سلطان): ۱۶۰.
اولیاء سمیع: ۷۱.
اویغوری: ۵۸، ۸۱.
اهل بیت (ع): ۱۵، ۲۶۰.
اهلی شیرازی: ۵۸.
ایچی، قاضی عضدالدین عبدالرحمان بن احمد: ۲۶۶.
ایلاقی، شرف الدین ابوعبدالله محمد بن یوسف نیشابوری: ۲۵، ۳۱، ۱۱۵، ۱۲۹، ۱۳۹، ۱۶۵.
ائمه اثنا عشر: ۸۰.
ب
باباطاهر همدانی: ۱۰۶، ۱۸۷، ۱۸۸.
بابی ها: ۶۵.
باغنوی، میرزا جان / ملاحیب الله شیرازی (محقق): ۲۶۴ - ۲۶۷.
بایزید بسطامی: ۱۲۳.
بایسنقر میرزا، سلطان غیاث الدین ابوالفتح بهادر میرزا تیموری: ۲۱۴.
بخاری، امام ابوبکر محمد بن فضل (حنفی): ۱۳.
بخاری، امیر سید هاشم: ۱۷۳.
بدرالدین محمود بن عثمان الحکیم: ۱۹۸.
بدوی، عبدالرحمان: ۱۰، ۱۱، ۱۲.
بدیع الجمال خاتون (ملکه): ۵۲، ۱۱۹، ۲۳۸.
براکلسوس: ۱۷۸.
برگل، یو (- ادبیات فارسی): ۱۶، ۸۱، ۲۲۵.
بروجردی، عبدالله بن حاجی تقی (کاتب): ۲۷۶.
بروکلمان، کارل: ۱۱، ۱۸، ۸۸، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۹۲، ۲۶۵.
بروکلمان، کارل: ۱۱، ۱۸، ۸۸، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۹۲، ۲۶۵.

پ

- بزنطی، احمد بن محمد (راوی): ۲۵۸.
 بغدادی، محمد بن حاجی محمد باقر رشتی: ۱۱۶.
 بقراط (حکیم): ۱۳۹، ۱۵۲، ۱۷۰، ۲۲۰، ۲۴۹.
 بلبل (شاعر): ۱۸۷.
 البلغاری، حسن بن مونس / یونس (طبيب):
 ۱۹۸.
 بلگرامی، حکیم احمد حسین مدرس: ۳۵.
 بلیناس رومی: ۱۸۲.
 بناکتی (شاعر): ۱۸۷.
 بنده علیخان (حکیم): ۲۵.
 بنی آدم، حسین: ۳۲.
 بنی کاکله (- آل): ۱۳۱.
 بوصیری، شرف الدین صنهاجی: ۱۲۷، ۲۰۸.
 بوعلی خان حکیم: ۲۵.
 بولس: ۲۲۰.
 بونی، شیخ احمد بن علی بن یوسف: ۱۷۲.
 بویان: ۱۳۸.
 بهادرخان صفوی طبیب: ۱۹۲.
 بهاءالدوله رازی، امیر سید سراج الدین حسن ...
 نوربخش حسینی طرشتی: ۲۰، ۲۵، ۱۳۱،
 ۱۶۱-۱۶۲، ۱۹۶، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۷۶.
 بهاءالدین بغدادی (سلطان الحكماء): ۱۹۸.
 بهرام بن ابوالقاسم عبدالسمیع: ۱۱۸.
 بهشتی، ملا محمد: ۴۵.
 بیدگلی، سید اسماعیل طباطبائی: ۱۳۹.
 بیرجندی، ملا نظام الدین عبدالعلی بن محمد
 (منجم): ۹۶، ۹۷، ۱۱۷.
 بیرونی، ابوریحان: ۳۷.

ت

- تاج الدین ابو محمد علی بن حسین بلغاری: ۱۹۸.
 تبریزی، میرزا احمد (کاتب): ۱۰.
 تراب (شاعر): ۱۸۷.
 ترکی: ۳۴، ۴۲، ۵۰، ۵۸، ۶۳، ۶۷، ۸۱، ۸۶، ۱۲۳،
 ۱۲۴، ۱۳۳، ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۲۵.
 ترمذی، مولا بدرالدین (حنفی): ۱۳.
 تفتازانی، سعدالدین مسعود بن عمر (- ملا): ۵۱،
 ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۷.
 تفرشی، میرزا (...): ۱۴۷-۱۴۹.
 تلعهکبری، ابو محمد هارون بن موسی (راوی):
 ۲۵۲-۲۵۹، ۲۶۳.
 تنکابنی، میرزا احمد حبیب الله: ۴۵.
 تنکابنی، میر محمد زمان حسینی (طبيب): ۲۲۰.
 تنکابنی، میر محمد مؤمن ← حکیم مؤمن.
 تنکوشا بابلی: ۱۷۱.
 تونی، مولا محمد بن محمد رضا خراسانی: ۶۱.

- تهرانی، شیخ مرتضی بن میرزا مسیح طلبه: ۲۰۰ - ۲۰۳.
- تبادورس: ۱۹۹.
- تبادوق: ۲۴۹.
- التمیملی / الشملی، علی بن حسن التیمانی: ۲۵۶، ۲۵۷.
- ث**
- ثابت بن قره حرانی: ۲۴۹.
- ثعالبی، ابو منصور عبدالمک بن محمد نیشابوری: ۲۷۲، ۸۴.
- ثعلبی نیشابوری: ۱.
- ج**
- جابر بن حیان صوفی: ۱۷۲، ۱۷۹.
- جالینوس: ۱۶، ۳۸، ۳۹، ۸۷، ۱۳۹، ۱۴۷، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۶۸، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۴۹.
- جاماسب حکیم: ۱۲۶.
- جامی، نورالدین عبدالرحمان بن احمد: ۸۹، ۱۰۶، ۱۳۲، ۱۶۹، ۱۸۷، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۴۵، ۲۳۶.
- جانبخش حکیم: ۲۵.
- جرجانی، ابوروح: ۱۳۳.
- الجرجانی، ابو عبدالله (- کتاب): ۲۷۱.
- جرجانی (سید اسماعیل)، زین الدین / شریف الدین ابو ابراهیم اسماعیل بن حسن حسینی: ۱۴، ۲۵، ۳۲، ۱۳۹، ۱۶۴، ۱۸۵، ۱۹۰، ۲۱۹، ۲۲۶، ۲۳۰ - ۲۳۱، ۲۴۲، ۲۴۳.
- جرجانی (شریف)، میر سیدعلی بن محمد حسینی حنفی: ۱۴۵، ۲۳۲، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۶۶.
- جرجانی، میر شمس الدین بن میر سید شریف: ۱۴۵.
- جرجانی، محمد نصیر: ۲۲۱.
- جرجانی، میرنظام الدین عبدالحی: ۱۸۹.
- جرجیس: ۱۷۲.
- جرفاذقانی (گلپایگانی) ناصح منشی: ۱۳۸.
- جزایری، سید نعمت الله: ۲۲۳.
- جعفرقلی بن محبعلی: ۵۶.
- جلال (شاعر): ۱۸۷.
- جلال قمی حکیم: ۲۵.
- جلال الدین الشریف: ۶۵.
- جلایر، امیر شیخ: ۱۶۲.
- جلدکی (کیمائی): ۱۸۳.
- جمال الدین، مولا: ۲۳۸.
- جوادی (- دانشکده ادبیات تهران): ۲۳۰.
- جوانی، ریموس: ۱۷۲.
- جوکیان، ۱۸۴.
- جوک هندی: ۱۷۳، ۱۷۴.
- جوهری (شاعر): ۱۸۸.
- جوهری (- صحاح اللغة): ۲۷۲.
- الجهرمی، محمدباقر المرادی: ۸۶.
- چ**
- چغمینی، محمود بن عمر / محمد خوارزمی: ۱۴۱، ۲۶۷.
- چلبی ...: ۲۳۸.
- چنگیزخان مغول: ۸۱.
- ح**
- حائری، شیخ: ۸.
- حائری، عبدالحسین: ۱۹۱.

- حائری، ملا محمدحسن بن محمدعلی یزدی: ۱۵.
- حاجی آقا محمد حکمران (اصفهان): ۲۲۲.
- حاجی حسنعلی: ۴۵.
- حاجی حسین (- سید) طبیب: ۲۵، ۱۷۱.
- حاجی خلیفه: ۱۲۷، ۱۲۹.
- حاجی زین عطار ← شیرازی، زین الدین.
- حاجی سید جواد، سید محمد: ۵۳.
- حاجی علی اکبر: ۲۲۶.
- حاجی محمدولی میرزا: ۲۲۹.
- حاج مولا حسن بن علی: ۱۵.
- حاجی ملا صالح: ۴۵.
- حاج میرزا اسماعیل عمو: ۲۱۸.
- حاذق الزمان خان (حکیم): ۲۶.
- حافظ شیرازی: ۸۰، ۱۰۶، ۱۸۷، ۲۱۸.
- حافظ الصحه، آقا میرزا غلامحسین یزدی: ۱۰۵.
- حرار، محمدبن علی ابن الامیر احمد (کاتب): ۵۴.
- حُر عاملی: ۸.
- حریری، احمدبن علی بن احمد شرفی شافعی
- قادر (کاتب): ۲۴۴.
- حریف (شاعر): ۱۸۸.
- حسام السلطنه میراخور: ۲۱۸.
- حسام علی (ناگوری): ۱۸۴.
- حسامی (کیمیائی): ۱۷۲، ۱۷۷.
- حسن بن مسعود بن محمود (شیرازی) طبیب: ۱۹۴.
- الحسینی، ابوالقاسم بن شعبان: ۲۶۹.
- حسینی، عبدالوهاب بن محمدعلی بن سید میرزا
- محمد رحیم (طبیب): ۲۱۹ - ۲۲۰.
- حسینی، سید محمد بن سیدآقامیر (کاتب): ۸۱.
- حسینی، محمد ابراهیم: ۹۹، ۲۰۹، ۲۶۷.
- الحسینی، محمدبن حسینعلی موسوی: ۷۱، ۱۷۰.
- حسینی، محمدتقی بن سید احمد: ۸۰.
- حسینی، محمدعلی بن زین العابدین (مؤمن): ۹۲، ۹۳، ۲۲۱، ۲۳۳.
- الحسینی، سیدمهدی بن سید ابراهیم القزوینی: ۲۵۹، ۲۶۷.
- حسینی، میرزا محمد صالح: ۲۴۵.
- حسینی، یوسف بن محمد (ابن زین الدین): ۲۷۱.
- الحضرمی، جعفر بن محمد بن شریح (راوی): ۲۵۵، ۲۵۶.
- الحضرمی، محمدبن المثنی بن القاسم الکوفی: ۲۵۶.
- حکیمباشی، میرزا احمد کاشی: ۲۲۹.
- حکیمباشی، میرزا باقر: ۲۶۹.
- حکیمباشی، میرزا محمدحسین شیرازی: ۳۰، ۹۹، ۱۰۰، ۱۲۰.
- حکیمباشی نظام، میرزا سید رضی آقا: ۱۹، ۳۳.
- حکیمباشی، ... ابن میرزا مهدی: ۲۱۸.
- حکیم احمد (طبیب): ۹۸، ۹۹.
- حکیم اشرف قمی: ۲۴.
- حکیم خلیل: ۱۶۱.
- حکیم سلمان: ۱۰۰.
- حکیم سید محمد مهدی خان بن زین العابدین
- خان (سعیدالملک): ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۳۰، ۳۱.

خ

- حکیم شمساً: ۱۰۰.
- حکیم شهاب هندی ← ناگوری.
- حکیم علی اصفهانی صوفی: ۴۳.
- حکیم فتح الله (فیض آبادی): ۲۱.
- حکیم محسّی ← باغنوی، میرزا جان.
- حکیم محمدباقر بن محمد حسین (طیب): ۲۷، ۲۹، ۹۹، ۱۲۰، ۱۶۲.
- حکیم مسیحا: ۲۲۳.
- حکیم مؤمن، میر محمد مؤمن بن محمد زمان
- حسینی تنکابنی دیلمی: ۲۵، ۲۷، ۳۰، ۷۰، ۹۲، ۱۱۲، ۱۳۲، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۷۴، ۲۲۱
- (صاحب نسخه)، ۲۴۳.
- حکیم میرنواب، زین العابدین خان سعیدالملک:
- ۲۲، ۲۵، ۲۶.
- حلّاج بیضاوی: ۱۸۱.
- حلی، ابن المطهر ← علّامه حلی.
- حلی، ابوالمظفر یحیی بن محمد (فخر): ۲۷۱.
- حلی، شیخ فخرالدین ابوطالب محمد بن حسن
- (فخرالمحققین): ۲۷۱، ۲۷۲.
- حلی، مولا ابراهیم (کیمیائی): ۱۸۱.
- حمارنه، سامی خلف: ۱۷.
- حمدانیان: ۸۴.
- حموی، ابوالرجاء صلاح الدین بن یوسف کَحّال:
- ۲۱۴.
- حنّاط کوفی، ابوالفضل عاصم بن حمید حنفی:
- ۲۵۳، ۲۵۴.
- حنفی، احمد بن محمد بن ابی بکر: ۱۲.
- حُتّین بن اسحاق عبادی: ۸۷، ۱۳۹، ۲۲۰، ۲۴۹.
- خاتون آبادی، شیخ محمد: ۴۸.
- خاتون آبادی، محمدباقر اصفهانی: ۱۸۹.
- خاقانی: ۱۸۷، ۲۰۸.
- خاکی (شاعر): ۱۸۷.
- خان باباخان ...: ۲۱۸.
- خبیرعلی شاهپوری (سید): ۲۶.
- خیبسی، ملا محمدعلی کرمانی: ۲۴۳.
- الخنعمی، عبدالملک بن حکیم الکوفی: ۲۵۶.
- خجندی، فخرالدین احمد (حکیم): ۱۹۸.
- خراسانی، سلام بن ابی عمرو / عمرة کوفی: ۲۵۸.
- خرّمی، سرهنگ دکتر حسام الدین: ۱۳۶، ۱۶۳.
- خزّاری، نیکی محمد بن مولا شکرالله (کاتب):
- ۴۳.
- خسرو (شاعر): ۱۸۷.
- خطیب دمشق، قاضی جلال الدین محمد بن
- عبدالرحمان شافعی قزوینی: ۲۳۲، ۲۳۷.
- خفّری، شمس الدین محمد ابن احمد شیرازی
- (حکیم): ۲۶۸ - ۲۶۹.
- خلخالی، شیخ الاسلام: ۲۳۸.
- خلفای راشدین: ۸۰، ۸۲.
- الخلیقی، حسن بن داوود (- کتاب): ۲۷۱.
- خلیل (شاعر): ۱۸۷.
- خواجو کرمانی: ۱۸۷.
- خوارزمشاه، علاءالدوله ابوالمظفر آتسز بن محمد
- (اسفهلار): ۱۸۵.
- خوارزمشاه، قطب الدین ابوالفتح محمد: ۱۴، ۳۲،
- ۲۱۹.

- خواند میر: ۴۴، ۸۱.
- دهلوی، محمد شریف خان (حکیم): ۲۸ - ۳۱.
- خوانساری، آقا جمال‌الدین بن آقا حسین: ۲۶۵.
- دیسقوریدوس: ۸۷، ۲۲۰.
- خوانساری، آقا حسین بن جمال‌الدین: ۲۶۵ - ۲۶۷.
- دیلمانی، مولا حسن گیلانی حکیم صوفی: ۱۲.
- دیلمی ...: ۸۴، ۱۳۸.
- دیولافوا (دکتر): ۱۵۳، ۲۲۸.
- ذ
- خوانساری، علی اکبر (خطاط): ۶۴.
- ذکاء الله خان (ذکائی) ابن اسحاق خان دهلوی (حکیم): ۲۴ - ۲۶، ۲۸، ۲۹، ۴۴.
- خوانساری، ملا باقر کتابفروش: ۸۳.
- ذوالفقار خان بهادر (امیر الامراء) هندی: ۲۳.
- ذوالنون مصری: ۱۷۲.
- خیام نیشابوری: ۲۶۹.
- د
- راز، ابوبکر محمد بن زکریای صیرفی: ۳۷، ۴۱.
- دارا شکوهی، نورالدین محمد شیرازی: ۲۶.
- ۹۴، ۹۵، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۳۰، ۱۳۹، ۱۴۴.
- دانش پژوه، محمدتقی: ۱۹۱.
- ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۹۹، ۲۲۰.
- دانیال نبی: ۱۲۶.
- ۲۴۳، ۲۴۹.
- داوود خان ارمنی (حکیم): ۴۵.
- راز، فخرالدین (-امام): ۹۶، ۱۴۵، ۱۷۲، ۱۷۸.
- داوود نبی: ۸۱.
- ۲۱۱، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۵.
- دبیر سیاقی، محمد: ۵۷.
- راز، قطب‌الدین محمد بن محمد بویه تحتانی:
- درویش چلبی، ابن مصطفی امیر اللوی: ۱۲۵.
- ۹۶، ۲۶۵، ۲۶۶.
- درویش حسن: ۱۸۷.
- ۲۲۹.
- دره کوشکی، میرزا عبدالله: ۴۵.
- دُزی (ذیل قوامیس عرب): ۱۲۹.
- دستور الاطباء، امیر محمدرضا: ۴۰.
- دماوندی، شیخ محمد بن حاجی ملا محمد ولی:
- ۸۲.
- دوانی، جلال‌الدین محمد بن اسعد (حکیم):
- ۱۶۰، ۱۹۴، ۲۶۶.
- دولت (شاعر): ۱۸۷.
- ر
- راز، ابوبکر محمد بن زکریای صیرفی: ۳۷، ۴۱.
- ۹۴، ۹۵، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۳۰، ۱۳۹، ۱۴۴.
- ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۹۹، ۲۲۰.
- ۲۴۳، ۲۴۹.
- راز، فخرالدین (-امام): ۹۶، ۱۴۵، ۱۷۲، ۱۷۸.
- ۲۱۱، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۷۵.
- راز، قطب‌الدین محمد بن محمد بویه تحتانی:
- ۹۶، ۲۶۵، ۲۶۶.
- راطول، دکتر: ۲۲۹.
- راغب اصفهانی: ۲، ۱۴۵.
- ربّانی شیرازی: ۸۸.
- ربیع بن محمد صادق (کاتب): ۲۳۳.
- رستغنی، امام ابوالحسن (حنفی): ۱۳.
- رستم بن ملک‌شاه تفرشی (کاتب): ۱۵۱.
- رستم خان سپهسالار: ۲۷۴.
- رشتی، سید کاظم بن قاسم حائری: ۲۴۱.
- رشیدالدین وطواط: ۲۱۸.

- رفیق (شاعر): ۱۸۷.
روح همدان (۴): ۱۶۹.
روسی: ۸۱.
روفس: ۲۲۰.
رومی: ۱۸۲.
رونق علیشاه: ۱۷۴.
ریاضی (شاعر): ۱۸۷.
رئیس الحکماء (طبيب): ۷۵.
ریو، شارل: ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵.
ز
زایر (شاعر): ۱۸۷.
زردشت (+) ی: ۱۳۷، ۲۴۷.
زرگر (شاعر): ۱۸۸.
زندی، میرزا عبدالوهاب حکیمباشی: ۲۲۹.
زمجی، پهلوان احمد: ۱۳.
زمخشری، جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر
خوارزمی: ۱، ۲، ۲۳۸.
زندیه (- سلسله): ۸۱.
زنوزی، ملاحسن: ۱۳۸.
زواره‌ای، ملا فخرالدین ابوالحسن علی بن حسن
اصفهان‌ی: ۴۶، ۶۴، ۱۸۹.
زوزنی ...: ۱۴۰.
زوزنی، ابوالحسن احمد بن محمد (راوی): ۲۶۱.
زوزنی، ابوالحسن علی بن محمد (راوی): ۲۶۱.
زید الزّزاد - زید النرسی: ۲۵۲، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۹، ۲۶۳.
زین الدین، شیخ احمد: ۱۷۳ - ۱۷۴.
زین الدین عطار ← شیرازی، زین الدین.
زین الدین بن علی حسینی: ۲۳.
زین الدین (شهید ثانی) ← عاملی، شیخ
زین الدین.
س
سادات ناصری، سید حسن: ۵۵.
سالك الدین محمد الحموی: ۱۱۰.
سالیانی، ملا محمد: ۱۷۱.
سامانیان: ۸۴، ۲۴۹.
سامری (...): ۱۷۶، ۲۴۶.
ساوجی، شهاب‌الدین طیب: ۱۱۴، ۲۱۵.
ساوجی، عبدالوهاب: ۱۴۰.
الساوی، بهاء‌الدین محمد بن نظام‌الدین محمد
القرشی: ۴۸.
سیحانعلی خان صاحب: ۲۱.
سزواری، حاج ملاهادی: ۲۲۹.
سزواری، محمدامین بن علی (کاتب): ۲۱۱.
سزواری، محمدباقر: ۲۲۱.
سپهسالار علی بن عبدالله: ۱۱۵.
سدی / سندی بزاز، خلاد بن خلف (المقری)
الکوفی: ۲۵۷.
سدیدالدین محمد بن مسعود کازرونی: ۲۶، ۲۸، ۶۶، ۱۳۱، ۱۴۰، ۱۷۰، ۲۴۳، ۲۴۶.
سراج‌الدین، محمد (حکیم): ۳۵.
سریاز (شاعر): ۱۸۷.
سرمدی، شیخ بهاء‌الدین محمد بن ابراهیم: ۷۸.
سروش اصفهان‌ی: ۱۸۷.
سریان‌ی: ۳۴، ۱۲۹، ۱۹۶.
سرگین، فواد: ۱۸۱.

- سعدالدوله محمد (نواب) داراب علیخان بهادر: ۲۳.
- سعدی شیرازی: ۶۵، ۸۰، ۱۰۷، ۱۸۷، ۲۰۷.
- سُغدی، شیخ الاسلام عطاء بن حمزه (حنفی): ۱۳.
- سکاکی، شیخ سراج‌الدین ابو یعقوب یوسف بن ابی بکر محمد خوارزمی: ۲۳۲، ۲۳۷، ۲۳۸.
- سکندر بن اسماعیل یونانی (حکیم): ۲۷.
- سکوت، میرزا ابوالقاسم شیرازی: ۱۰۷.
- سلطان جلیل بن اوزون حسن آق قویونلو: ۱۶۰.
- سلطان جهان‌شاه قراقویونلو: ۱۹۳.
- سلطان حسین (بایقرا) معزالدین ابوالغازی بهادرخان گورکانی: ۴۲، ۶۷، ۸۰، ۸۱، ۱۶۲.
- سلطان الحکماء...: ۲۴۵.
- سلطان حمزه میرزا صفوی: ۲۰۰، ۲۰۱.
- سلطان شهاب (کابلی؟): ۱۸۴.
- سلطان ضیاءالدین (امیرزاده) پیر محمد بهادرخان بن عمر شیخ بن تیمور گورکانی: ۴۸.
- سلطان ظفرخان گجراتی: ۱۸۴.
- سلطان محمود غزنوی: ۱۳۸.
- سلطان مراد بن محمد عثمانی: ۲۰۳.
- سلطان مراد میرزا: ۲۱۸.
- سلمان (شاعر): ۱۸۷.
- سلمان فارسی: ۲۵۶.
- سلیم (شاعر): ۱۸۷.
- سلیمان (نبی): ۱۰۲، ۱۳۳.
- سمرقندی، امین‌الدین محمد (کاتب): ۴۲.
- سمرقندی، شیخ الاسلام محمد بن ولید (حنفی): ۱۳.
- سمرقندی، نجیب‌الدین ابوحامد محمد بن علی (طیب) ۳۲، ۶۶، ۹۴، ۱۳۱، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۷۰، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۳۹.
- سمیعی، کیوان: ۶۳.
- سنائی غزنوی: ۵۸.
- سندیلونی، شکرالله (حکیم): ۲۷.
- سواد کوهی، لطفعلی خان: ۲۱۸.
- سوئدی: ۸۱.
- سهروردی، شیخ اشراق: ۱۴۵، ۲۶۶.
- سهم‌الملک بیات: ۵۹.
- سهیلی (شاعر): ۲۱۲.
- سیبویه نحوی: ۱.
- سید احمد بن سید محمد منجم: ۹۷.
- سید بهادرعلی هندی: ۱۱۱.
- سید تراب شاه طیب: ۳۱.
- سید حبیب‌الله بن عبدالله (کاتب): ۲۱۰.
- سیدعلی رذاقی (?): ۲۱.
- سیدعلی مداح: ۴۵.
- سید علی نقی کرمانی: ۲۲.
- سید محمد مجاهد: ۱۵.
- سید محمد نجفی: ۲۳.
- سیده خاتون (ملکه): ۱۷۰.
- سیدی علی کاتب رومی: ۲۰۴.
- سیف‌الملک، عباسقلی خان میرپنجه (نواب): ۹۸، ۹۹، ۱۰۱، ۲۱۸.
- سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابی بکر شافعی: ۷۹، ۱۶۹.

ش

- شارل انجو (پادشاه سیسیل): ۳۸.
- شاملو، مرتضی قلی خان بن حسن خان (شمشیردار): ۹۲، ۹۳.
- شاه اسماعیل صفوی: ۶۳، ۲۲۴، ۲۶۴ (دوم).
- شاهجهان آبادی، محمد بقاء الله خان حکیم: ۲۸، ۲۹.
- شاهزاده بیدار بخت بن محمد اعظم شاه بن اورنگ زیب عالمگیر گورکانی: ۲۷.
- شاه سلطان حسین صفوی: ۳، ۳۰، ۷۰، ۸۲، ۱۲۰.
- شاه سلیمان صفوی: ۲۵، ۴۰، ۷۰، ۹۲، ۱۱۲، ۱۵۰، ۲۲۱.
- شاه شجاع، مجاهدالدین زین العابدین مظفری: ۶۸، ۱۵.
- شاه صفی صفوی: ۲۷۳.
- شاه طهماسب صفوی: ۲۸، ۲۹، ۴۶، ۶۴، ۱۰۰، ۱۱۱، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۷، ۲۲۵.
- شاه عباس (کبیر) صفوی: ۲۶، ۸۳، ۱۱۷، ۱۱۸، ۲۶۰.
- شاه عباس (ثانی) صفوی: ۱۰۹، ۱۲۰، ۱۶۵، ۲۲۴.
- شاه عبدالجبار: ۱۰۱.
- شاه قاضی یزدی ← اردکانی.
- شاه نعمه الله ولی: ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۴، ۱۸۷.
- شاه یحیی، نصره الدین بن امیر مبارزالدین مظفری: ۴۱.
- شهبستری، شیخ محمود: ۱۱، ۶۳.
- شحنه (عاشق): ۱۸۷.
- شرف الدین علی بن عیسی الکحال: ۲۱۲، ۲۱۴.
- شریعتمدار طهرانی: ۲۰۳.
- شریف خان، میرزا علی بن محمد زمان خان حکیم: ۲۷.
- شریف کاشانی، ملا فتح الله بن ملا شکرالله: ۴۶، ۶۴.
- شریف مرتضی: ۴۷.
- الشریف، ملا محمد مهدی بن علینقی الطیب: ۶۱، ۹۳، ۲۱۷.
- شریف، دکتر نصرت الله: ۲۱.
- شعاع الملک، محمدحسین شیرازی: ۶۲.
- شفائی خان، ابن عبدالشافی خان حکیم: ۲۶.
- شفائی (حکیم) میر مظفر (الدین) بن سید محمدحسین کاشانی: ۲۸، ۳۱، ۴۴، ۱۱۰، ۱۵۸، ۱۶۷، ۱۸۷، ۱۸۸، ۲۰۷، ۲۱۳.
- شفقی، حجة الاسلام سید محمدباقر اصفهانی: ۶۵.
- شفیق بلخی: ۳۶۰.
- شلیمر فلمنکی / هلندی (دکتر): ۱۵۴، ۱۵۷، ۲۲۹.
- شمس تبریزی: ۱۷۲، ۱۷۷، ۱۸۷.
- شمس الدین عبدالله (حکیم): ۱۰۰.
- شمس الدین محمد بن داوود (- شیخ): ۲۷۱.
- شمس الدین محمد بن عبدالمؤمن الشریف: ۶۰.
- شمس مغربی: ۱۰۶.
- شود هوف آلمانی: ۴۹.
- شوشتری، آغا علی رضا: ۲۳.
- شوشتری، حکیم معصوم بن کریم الدین شیرازی: ۲۸، ۳۱.

- شوشتری، قاضی نورالله مرعشی: ۶۳.
شوکت (شاعر): ۱۸۷.
شهابی، خلیل: ۲۲۵.
شهرستانی، ابوالفتح: ۱۴۵، ۲۶۶.
شهید ثانی، شیخ زین‌الدین علی بن احمد (ابن
الحاجه) عاملی: ۷۴، ۲۳۴، ۲۴۰، ۲۷۱، ۲۷۲.
شهیدی، (دکتر) سید جعفر: ۵۵، ۷۱.
شیبانی، محمدخان (ازبک): ۶۳.
شیخ ابوسعید ابی‌الخیر: ۲۱۲، ۲۱۹.
شیخ الاسلام علاءالدین (حنفی): ۱۳.
شیخ بهائی / بهاء‌الدین محمد بن حسین عاملی:
۴، ۷۴، ۹۲، ۱۰۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۱، ۱۷۸، ۲۲۴، ۲۴۸، ۲۶۰، ۲۶۲ - ۲۶۴.
شیخ الطائفه، ابوجعفر محمد بن حسن طوسی:
۴۷، ۵۸، ۵۹، ۲۵۲ - ۲۶۴، ۲۷۱.
شیخ علی (صغیر و کبیر) بن شیخ زین‌الدین
(شهید): ۲۴۰.
شیخ علی عرب / بن احمد بن محمد بن هلال
کرکی: ۱۲۱.
شیخ محمد عرب: ۱۷۳.
شیخ محمد مکی بن محمد بن شمس‌الدین
(عاملی): ۲۷۱، ۲۷۲.
شیخ مفید (ابن‌المعلم): ۴۷.
شیخ نادعلی طبیب: ۵۴.
شیرازی، حاجی محمدخان کربلانی (- تاجر):
۳۵.
شیرازی، حسن بن اسحاق (طبیب): ۱۹۹.
شیرازی، حکیم محمدباقر بن عمادالدین محمود
حسینی: ۲۹، ۱۰۰، ۱۹۴.
شیرازی، زین‌الدین علی بن جمال‌الدین حسین
انصاری عطار: ۴۱، ۵۲، ۱۱۹، ۱۳۱، ۱۹۸، ۲۳۸.
شیرازی، سراج‌الدین مسعود (طبیب): ۱۹۲.
شیرازی، شاه ابوالقاسم: ۱۰۰.
شیرازی، شرف‌الدین حسین (طبیب): ۱۹۵،
۱۹۶، ۱۹۹.
شیرازی (حکیم) عمادالدین محمود (اول) بن
مسعود حسینی: ۲۸ - ۳۰، ۱۰۰، ۱۱۱، ۱۶۲،
۱۹۴، ۱۹۷، ۲۱۰، ۲۲۴.
شیرازی، عمادالدین محمود (ثانی) بن سراج‌الدین
مسعود بن عمادالدین محمود (اول) بن
محمد بن احمد بن حسین بن علاء (طبیب):
۱۹۲ - ۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱.
شیرازی، فخرالدین محمد الطیب: ۱۰۱، ۱۹۸،
۱۹۹.
شیرازی، کمال‌الدین حسین (حکیم): ۲۹، ۲۲۴.
شیرازی، محمد بن محمود کحال: ۲۱۴.
شیرازی، محمدرضا بن ابوالفضل سلیمان
(طبیب): ۲۶.
شیرازی، محمد صادق بن محمدتقی: ۱۰۶، ۱۰۷.
شیرازی، معزالدین محمد (میرزا) بن میرزا
محمدرضا بن سلیمان (حکیم): ۳۱.
شیرازی، منصور بن محمد بن احمد بن یوسف بن
الیاس (طبیب): ۴۸، ۶۸، ۱۹۸.
شیرازی، میرزا سلیمان حکیم باشی: ۲۶، ۳۱.

شیرازی، میرزا محمد هادی بن محمد صالح
(حکیم): ۲۵، ۲۷، ۳۰.

شیرازی، میرغلام محمد: ۱۷۱.

شیرازی، نجم‌الدین محمود بن ضیاء‌الدین الیاس
(حکیم): ۳۱، ۷۲، ۱۳۰، ۱۳۹، ۱۹۸، ۲۱۶
(محمود الیاس).

شیرعلی (- سید): ۲۲.

شیطان بن فتحعلی شاه قاجار: ۲۰۷.

شیعیان: ۴۷، ۲۲۵.

ص

صابر، مهدی بن محمد شیرازی (کاتب): ۱۴۳.

صابی، ابواسحاق ابراهیم بن هلال منشی: ۱۳۸.

صاحب بن عباد طالقانی (وزیر): ۶۵.

صاحب دیوان، میرزاتقی: ۱۸۷.

صادق منجم: ۱۱۸.

صادق الزمان خان (حکیم): ۲۷.

صالح (شاعر): ۱۸۷.

صالح خان شیرازی (حکیم): ۲۷.

صبا، فتحعلی خان ملک الشعراء کاشانی: ۱۲۳،
۲۰۷، ۲۰۸.

صبری، محی‌الدین کردی: ۱۱.

صدرالدین سعید عطاء‌الله: ۱۹۹.

الصدر الشهید ... (حنفی): ۱۳.

صفاء الحق همدانی، سید حسن مدنی: ۳۵.

صفدر (شاعر): ۱۸۷.

صفویه: ۸۱، ۹۲، ۲۲۱.

صفی‌الدین اردبیلی (- شیخ): ۴۰.

الصیرفی، ابوسمینه محمد بن علی الکوفی: ۲۵۳.

صیمری، شیخ مفلح بن حسن بن رشید: ۱۱۸.

ض

ضیاء الاطباء، حاج میرزا ابوالقاسم کرمانشاهی:
۱۹، ۱۵۹.

ضیاء‌الدین بن نورالدین عبدالرحمان جامی: ۲۴۵.

ضیاء‌السلطنه (دختر فتحعلی شاه قاجار): ۱۵.

ضیائی و تاج الاسلام (- حکایت): ۲۱۸.

الضیائی و العمیدی (- اعرجی): ۲۳۳ - ۲۳۴.

ط

طارمی، سید مجتبی زنجانی: ۲۳۳.

طالقانی، عبدالباقی بن عزیزالله: ۱۲.

طالقانی، محمد کاظم: ۴۸.

طالقانی، ملا محمد نعیم: ۲۶۸، ۲۶۹.

طاهر + ی (شاعر): ۱۸۷.

طائی، ابوالقاسم عبدالله بن احمد بن عامر (شهید
طف): ۲۶۱.

طائی، احمد بن عامر بن سلیمان بن صالح بن
وهب: ۲۶۱.

الطباطبائی، محمود بن علینقی الحسنی
الحسینی: ۸۴.

طبرسی، ثقة الاسلام امین‌الدین شیخ ابوعلی
فضل بن حسن شیعی (مفسر): ۱۸۹، ۲۶۱.

طبرسی، رضی‌الدین شیخ ابونصر حسن بن فضل
(مفسر) شیعی: ۱۸۹.

طیسی، ابوالحسن بن حاجی حسین فهینجی: ۴۰.
طیب (شاعر): ۱۸۷.

طراز یزدی: ۱۸۷.

طرزی افشار: ۱۸۷.

- طرب نژاد، میرزا محمدباقر قمی: ۲۹.
- طریحی، شیخ فخرالدین بن محمد علی النجفی: ۲۴۰.
- طغرانی، حکیم علی: ۱۷۷.
- طغرانی، مؤیدالدین اصفهانی (وزیر): ۱۷۱.
- طوسی، الحسن بن علی: ۲.
- طوسی، نصیرالدین محمد (-خواجه): ۹۶، ۱۴۵، ۱۷۰، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۶۵ - ۲۶۹، ۲۷۵.
- طولوزان (دکتر) فرانسوی: ۱۵۴، ۱۵۶، ۲۲۹.
- طهرانی، شیخ آقا بزرگ: ۶۳، ۸۸، ۹۲، ۱۱۷، ۱۲۶، ۱۹۲، ۱۹۳.
- ظ**
- ظَلّ الرحمان (حکیم) پرفسور: ۱۹۷.
- ظَلّ السلطان قاجار: ۶۵.
- ظهیرالدین جامع (حنفی): ۱۳.
- ع**
- عاشق (شاعر): ۱۸۷.
- عاملی، سید: ۸.
- عاملی، شیخ حسن بن زین‌الدین علی (شهید): ۲۴۱.
- عاملی، شیخ زین‌الدین ابوالحسن علی بن شیخ حسن (شهید): ۲۴۰.
- عاملی، شیخ شمس‌الدین ابوعبدالله محمد بن مکی دمشقی (شهید اول): ۷۴، ۲۳۴، ۲۶۴، ۲۷۱.
- عاملی، شیخ یوسف: ۱۷۸.
- عاملی، ضیاء‌الدین علی بن شیخ شمس‌الدین محمد بن مکی: ۲۷۱.
- عاملی، محمد بن الحسن بن زین‌الدین علی (کاتب): ۲۳۴.
- عباسیه (-خلفاء): ۸۰، ۸۱.
- عباس بن علی (-ابوالفضل): ۱۸۷.
- عبدالحکیم کابلی: ۲۷.
- عبد الحمید حکیم: ۲۷.
- عبد‌العلی بن رجبعلی: ۶۰.
- عبد‌العلی قراقرزلو: ۱۶۲.
- عبد‌الکریم سلطان فوج فدوی: ۲۱۸.
- عبد‌الکریم فضلی (کاتب): ۹۴.
- عبد‌الملک بن یحیی: ۱۸۱.
- عبد‌الوهاب بن عبد‌الحسین: ۲۱۲.
- عبید زاکانی: ۱۹۶، ۱۹۸.
- عتبی، ابونصر عبد‌الجبار منشی: ۱۳۷، ۱۳۸.
- عثمانی: ۲۷۳.
- عراقیان: ۸۴.
- عراقی، فخرالدین (شاعر): ۵۸، ۸۰.
- عرفی شیرازی: ۱۸۷.
- عزالدین (شیخ) ابن عبد‌السلام: ۱۹۵.
- عزالدین مسعود (حکیم): ۱۰۰.
- عسکر آقا محرم: ۲۲۷.
- العشّاب (طبيب) ← ابن هبة الله بغدادی.
- عشرت (شاعر): ۱۸۷.
- عشق‌آبادی، ابن حاجی میرزا بابا: ۲۰۷.
- عشق‌آبادی، میرزا بابا خورشاهی: ۲۰۸.
- عصام، مولا ... (صاحب الايضاح): ۲۳۸.
- عصفری، ابوسعید عباد بن یعقوب رواجنی کوفی اسدی: ۲۵۳.

- عصمت (شاعر): ۱۸۷.
- عضدالدوله دیلمی: ۸۵، ۱۳۸، ۱۴۶.
- عطاء الله (سید حکیم): ۲۷.
- عطاء الله کردستانی (طبيب): ۱۶۲.
- عطائی، صدرالدین تبریزی: ۱۰۰.
- عطار، شیخ محمد اسلم: ۲۲.
- عطار، محمد علی بن خلیل: ۱۱۵.
- عطار نیشابوری، فریدالدین: ۱۳۳، ۲۰۷، ۲۱۸.
- عظیم (شاعر): ۱۸۷.
- عقیلی خراسانی، محمدحسین خان بن سید محمدهادی خان علوی: ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۴.
- ۳۶.
- علاء طبیب، احمد حسینی (شیرازی): ۱۹۳.
- ۱۹۵، ۱۹۸.
- علاء الدین علی متطبب: ۴۳.
- علاء الدین (ملا) منصور: ۱۹۶.
- علامة حلی، جمال الدین ابومنصور حسن بن یوسف (ابن المطهر): ۷۳، ۲۳۳، ۲۴۰، ۲۷۰ - ۲۷۲.
- علویخان، حکیم سید محمدهاشم شیرازی معتمدالملوک: ۲۰، ۲۴ - ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۴، ۱۶۲.
- علی آبادی، میرزا رضا (دکتر): ۱۵۴، ۱۵۷، ۲۲۹.
- علی اصغر بن ابراهیم: ۸۵.
- علی اکبرخان حکیم: ۲۷.
- علی بن ابی طالب (ع): ۶۵، ۸۲، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۷۱، ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۷۹، ۲۱۷، ۲۴۴، ۲۵۵، ۲۶۲.
- علی پور ... (؟): ۲۸.
- علی بن عیسی کحال ← شرف الدین.
- علی بن یقطين (شیعی): ۲۵۸.
- علی الدین محمد هندی جراح: ۱۶۱.
- علیرضا بن حسن بن مسعود (شیرازی) کاتب: ۱۹۴.
- علیرضا حکیم: ۲۷.
- علیمراد خان: ۲۰۸.
- علی نقی خان (حکیم): ۲۸.
- عماد (شاعر): ۱۸۷.
- عمادالدین محمود (حکیم) ← شیرازی، عمادالدین.
- عمادالدین یحیی بن محمد بن حسن (عباسی): ۵۴.
- عمر خیام نیشابوری: ۱۰۶.
- عمیق بخارائی: ۲۱۸.
- عمیدالدین عبدالمطلب (- سید): ۲۷۱.
- عنابی، امام زاهد (حنفی): ۱۳.
- عنصرالله آبادی، سید نثار علی خان (حکیم): ۲۸.
- عوض علی شاه (- سید): ۲۳.
- غ
- غزالی، ابو حامد محمد طوسی: ۱۰ - ۱۱، ۱۴۵.
- غزنویان: ۸۴، ۱۳۸.
- غفاری، علی اکبر: ۸۸.
- غفاری، قاضی احمد بن محمد قزوینی: ۲۲۵.
- غلام علی بن نگهدار (؟): ۲۴۵.
- غلام مهدی کربلائی (- سید): ۲۸، ۳۱.
- غیاث الدین علی قزوینی (حکیم): ۱۰۰، ۱۶۵.
- غیاث الدین منصور (- امیر): ۱۹۶.

ف

فاضل سمرقندی: ۲۶۹.

فاضل کشمیری، میرزا محمدعلی (طیب): ۳۰.

فاضل، میر ابراهیم (کیمیائی): ۱۸۰.

فاطمة بنت اسد: ۸۹.

فاطمة زهرا (ع): ۱۵، ۲۰۷.

فتحعلی شاه قاجار: ۱۵، ۲۰۷، ۲۷۳.

فخرالدوله دیلمی (شاهنشاه): ۶۵.

فدائی، ابن اسیری لاهیجی: ۶۳.

فراشباهی، آقا زین‌العابدین: ۴۵.

فرانسوی: ۸۱، ۸۵، ۹۵، ۱۵۳، ۱۵۸، ۱۶۶، ۲۰۵، ۲۷۰.

فراهانی، حسین: ۷۵.

فراهانی، علی اکبر بن ابوالقاسم بن عیسی بن

حسن حسینی: ۲۳۳.

فرج الله حسینی: ۱۴۶.

فرج الله همدانی (حکیم): ۵۸.

فرج بن سالم (مترجم): ۳۸.

فردوسی: ۵۳، ۲۲۸.

فرنگی: ۱۵۷، ۲۰۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۷۰.

فروغی بسطامی: ۱۸۸.

فرهاد معتمد: ۶۱.

فریدون میرزا (نواب): ۱۰۷.

فقیر (شاعر): ۱۸۷.

فولس (طیب): ۸۷، ۲۲۰.

فیثاغورس: ۱۷۲.

فیروزآبادی، مجدالدین ابوطاهر محمد بن یعقوب

شیرازی: ۹، ۲۷۲.

فیروز کوهی، امیرحسین شاه: ۱۸۴.

فیض‌آبادی، میر احسان علی (؟) ابن حکیم فتح

الله (؟): ۲۱.

فیض کاشانی، ملامحسن بن مرتضی: ۳۱، ۱۴۳،

۱۸۷، ۲۵۹.

فیلمان، ایرنه: ۴۱.

فیلون اسکندرانی: ۱۷۲.

ق

قائنی (شاعر): ۱۰۷، ۱۸۷، ۲۰۳.

قاجاریه: ۸۱، ۱۲۱.

قادریه (- صوفیه): ۱۳۵.

قارون: ۱۸۴.

قاسم‌آبادی، محمدنبی بن محمدعلی (کاتب):

۶۹.

قاسم بیک الصادق: ۱۷۱.

قاسم علیخان بهادر جنگ: ۲۲، ۲۴.

قاسم کنجه بن آخوند ملامحمد (کاتب): ۸۲.

قاضی بدیع‌الدین (حنفی): ۱۳.

قاضی فخرالدین (حنفی): ۱۳.

قائنی، صالح بن محمد هروی باختری قندهاری

حنفی: ۳۳، ۲۰۲.

قائنی، محمد مؤمن بن ولی الله حسینی گنابادی:

۱۱۶.

قتیل (شاعر): ۱۸۷، ۲۱۲ (- محمد علی).

قدسی (شاعر): ۱۸۷.

قدسی / قدیمی طبال: ۵۷ و ۵۸.

قرالکیجلو، محمد قاسم بیگ بن شریف

اوغلبکی: ۱۵۱.

- القرشی، محمد بن جعفر (راوی): ۲۵۶.
- قزوینی، آقا سید علی: ۲۳۵.
- قزوینی، حاج عبدالوهاب: ۲۴۱.
- قزوینی، عبدالغفار شافعی (مفتی): ۲۲۵.
- قزوینی، علی افضل (قاطع) ابن محمد امین (حکیم): ۱۶۵.
- قزوینی، موسی بن محمد مهدی (طبيب): ۲۱۷.
- قزوینی، مولا محسن بن محمد طاهر نحوی: ۵۱.
- قزوینی، میرزا آقا بن میرزا بزرگ حاکم: ۲۱۸.
- قزوینی، میرزا رفیعای واعظ: ۱۹۹.
- قسطا بن لوقا: ۲۴۹.
- قسطنطین افریقی: ۸۵.
- کشیری، ابوالفتح عبدالله بن عبدالکریم (راوی): ۲۶۱.
- قصاب (شاعر): ۱۸۷.
- قطبشاه، سلطان محمد هندی: ۴.
- قطب الدین ابوالمظفر ابراهیم (- ملک): ۲۱۸.
- قطب الدین شیرازی (حکیم): ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۹.
- ۱۴۵، ۲۱۱، ۲۴۳، ۲۴۶، ۲۵۱.
- قطب الدین محمد طبیب (- قطب آدم): ۴۲.
- قطب الملک، عبدالله خان: ۲۳.
- قلاسی سمرقندی: ۲۳، ۲۱۶.
- قلی بن صفر سلطان آبادی (کربلانی): ۷۸.
- قمری، ابومنصور حسن / حسین بن نوح بخاری: ۱۳۱، ۲۴۹.
- قمی، آقا میرزا ابراهیم: ۲۴.
- قمی، ابوالحسن محمد بن حسن: ۲۵۲ - ۲۵۶، ۲۵۹.
- قمی، حاج شیخ عباس (محدث): ۵۹.
- قمی، سید محمد: ۲۰۷.
- قمی، ملا محمد طاهر: ۴۸.
- قنواتی، الالب جورج شحاته (- فهرست): ۱۰، ۵۱، ۱۱۶، ۲۱۱، ۲۶۷.
- قوچانی، محمد علی (فقیر): ۲۲۹.
- قوشچی، علاء الدین ملا علی بن محمد (منجم): ۱۱۶، ۲۰۳، ۲۴۶، ۲۶۸.
- ک**
- کابلی، فتح الدین القاضي: ۱۹۵، ۱۹۹.
- کابلی، کامل محمد: ۱۸۴.
- کاتبی (شاعر): ۱۸۷.
- کارکیا، سلطان محمد بن کارکیا ناصر (شاه): ۸۳.
- کازرونی، حاجی سید احمد: ۱۷۱.
- کازرونی، سدید الدین ← سدید الدین کازرونی.
- کازرونی، محمد نبی (کحال): ۱۳۳، ۱۳۴.
- کاشانی، ملاکمال الدین عبدالرزاق: ۱۲۲.
- کاشغری، عمادالدین حکیم: ۲۸.
- کاشف الدین محمد / محمود یزدی (حکیم): ۱۲۰، ۲۰۲، ۲۲۴.
- کاشفی، مولا حسین بن علی واعظ بیهقی: ۶۷، ۱۷۲.
- کاشی، رکن الدین (طبيب): ۱۹۵، ۱۹۹.
- کاشی، میرزا ابوالقاسم طبیب: ۲۱۲.
- الکاهلی، عبدالله بن یحیی (راوی): ۲۵۸.
- کحاله، عمر رضا: ۱۳۱.
- کراچکوفسکی، ایگناتی: ۵۸.
- کریلائی علیخان لاری دیلاربنانی: ۱۵۰.

- کرمانی، عزالدین ابوبکر ملک الحکماء: ۱۹۹.
- کریم (شاعر ترکی): ۱۸۷.
- کریمخان زند: ۵۵، ۲۲۲.
- کسمائی، آقا محمد صادق: ۱۸۳.
- کشمیری، ابوالحسن حکیم: ۲۴.
- کشمیری، سید ناصرعلی.
- کشمیری، ملازین العابدین: ۱۷۹.
- کعبه آفاق، سید نجف علی مدنی: ۲۳.
- کعب بن زهیر مزنی: ۱۲۷.
- کفری، آقا میرزا باقر (طبيب): ۲۲۹.
- کلاه‌دوز، ابوالقاسم بن علی اصغر: ۱۵۱.
- کلیم کاشانی: ۱۸۷، ۲۰۸.
- کمال (شاعر): ۱۸۷.
- کمال‌الدین اصفهانی: ۲۰۷.
- کمال، محمدتقی (کاتب): ۱۰.
- الکوفی، مثنی بن الولید الحنّاط: ۲۵۷.
- کیمیائیان: ۱۷۹.
- کیمیائی شوشتری، میرزا فتح بن محمدرضا حسینی مرعشی: ۶۰.
- کیمیائی، محمدکاظم بن محمدعلی ... (صوفی): ۱۷۱، ۱۷۹، ۱۸۳.
- کیومرث پیشدادی: ۲۷۳، ۲۷۴.
- گ**
- گردیزی، لعل شاه حسینی (طبيب): ۲۹.
- گرگین بیک، محمدجواد: ۷۸.
- گشتاسب بن لهراسب: ۱۲۶.
- گلپایگانی، محمدحسن (خطاط): ۶۴.
- گنج علی‌خان: ۲۹.
- گورکانیان: ۱۲۳.
- گویگوس (فرانسوی): ۷۲.
- گیلانی، حکیم ولی: ۴۳.
- گیلانی، شیخ عبدالقادر (صوفی): ۱۳۵.
- گیلانی، صدرالدین علی (حکیم): ۲۸، ۲۴۶، ۲۵۱.
- گیلانی، محمد بن عبدالخالق بن معروف: ۸۳.
- گیلانی، میرزا جان طبیب: ۱۰۴.
- گیلانی، نظام‌الدین احمد بن ملاصدرا: ۱۰۹.
- ل**
- لاتینی: ۱۸، ۳۸، ۴۴، ۸۱، ۸۵، ۸۷، ۱۱۰، ۲۴۹.
- لخمی، ابراهیم بن محمد امیوطی: ۱۲۷.
- لسترنج، گی: ۵۷.
- لقمان حکیم: ۱۰۱.
- لیپرت، ژولیوس: ۸۷.
- لیلی و مجنون: ۸۹.
- م**
- ماریه (قبطیه) کیمیائی: ۱۷۱، ۱۷۷.
- مازندرانی، آقا محمدهادی بن مولا محمد صالح (نحوی): ۷۹.
- مازندرانی، ابن زین العابدین: ۱۶۱.
- مازندرانی، عبدالله بن محمدرضا بن محمدباقر نجفی: ۹۷.
- مازندرانی، مولا حسن علی شهاب: ۸۳.
- مافی، محمد شریف بن تیمورخان: ۷۷.
- مامارانی، حمدالله سلطان فوج: ۲۱۸.
- مأمون عباسی: ۱۶۰.
- مجدوب (شاعر): ۱۸۷.

- مجلسی، ملا محمدباقر بن محمدتقی اصفهانی: ۹، ۱۲، ۷۰، ۱۴۴، ۱۸۹، ۲۰۷، ۲۶۰.
- مجوس / مغان: ۲۵۶.
- مجوسی، ابوالحسن علی بن عباس اهوازی: ۸۵، ۱۰۹، ۱۶۵، ۱۷۰، ۲۲۰، ۲۴۳، ۲۴۶.
- مجیدی، حسین: ۱۶۲.
- محتشم کاشانی: ۱۸۷.
- محرّم (شاعر): ۱۸۷.
- محزون، نصرالله (شاعر): ۱۸۷.
- محسنای قلندر: ۲۰۷.
- محسن خان حکیم: ۲۹.
- محسن میرزا بن سلطان حسین میرزا بایقرا خراسانی: ۶۷.
- محفوظ، دکتر حسینعلی عراقی: ۲۶۱.
- محقق، دکتر مهدی: ۴۰.
- محقق حلّی، شیخ نجم‌الدین ابوالقاسم جعفر بن حسن هذلی: ۷۳، ۲۴۰.
- محقق قمی، میرزا ابوالقاسم گیلانی: ۲۳۵.
- محقق کرکی: ۱۲۱.
- محلّاتی، میرزا کاظم: ۲۲۹.
- محمد احسن حکیم: ۲۹.
- محمد امین حکیم: ۲۹.
- محمد بن حاجی مهدی: ۲۰۸.
- محمد بن ناصرالدین: ۱۶۹.
- محمدتقی بن محمد یوسف: ۱۰۲.
- محمد حیدر الحسینی: ۶۵.
- محمد رسول بن عبدالعزیز: ۱۱۸.
- محمد رضا بن میرزا ابوطالب حسینی: ۲۲۴.
- محمد شاه قاجار: ۲۰۳.
- محمد شاه گورکانی: ۲۴.
- محمد صادق بن محمدحسن: ۲۴۸.
- محمد طاهر بن محمد صالح خان (حکیم): ۳۰.
- محمدعلی بن اصلاّن (کاتب): ۳.
- محمدعلی شاه قاجار: ۶۵.
- محمدعلی بن محمد رضی (کاتب): ۱۴۵.
- محمد قاسم خان بن فتحعلی خان ملک الشعراء (صبای) کاشانی: ۱۲۳.
- محمد قاسم بن محمد حسن: ۶۰.
- محمد مراد (کاتب مُجَنّگ ادعیه): ۱۰۷.
- محمد محسن بن مرتضی قلی (کاتب): ۲۷۴، ۲۱۱ (میرزا).
- محمد مؤمن تنکابنی ← حکیم مؤمن.
- المحمّدی، ابو عبدالله جعفر بن عبدالله العلوی: ۲۵۵، ۲۵۷.
- محمود بن محمد بن عبدالله: ۱۹۴.
- محمّی الدین: ۲۳۸.
- مدرس گیلانی، مرتضی: ۸۹.
- مدنی، سید علیخان (صدرالدین) حسینی: ۳.
- مرتضی بن محمد علی: ۲۱۲.
- مرتضی قلی خان بیک (صاحب): ۲۷۴.
- مرعشی، فهرست کتابخانه: ۴۳، ۱۲۲، ۲۶۶، ۲۶۷.
- مرقوس: ۱۷۲.
- مستشار، آقا میرزا ابراهیم: ۱۳۷.
- مستشفی، دکتر علی (طبيب): ۱۳۳.
- المستظهر بالله (خلیفه) عباسی: ۵۳.

- مستوفی، حمدالله قزوینی: ۵۶.
مستوفی الملک، شمس الشرف: ۶۰.
مسعود سعد سلمان (همدانی) لاهوری: ۳۶.
مسعودی بغدادی: ۲۷۲.
المسیبی، محمدحسن / محسن میرزا بن دارا (قاجار): ۸۵.
المسیحی، علی بن یحیی: ۱۹۸.
مشار، فهرست کتابهای چاپی: ۴۲، ۴۹، ۶۸، ۷۲، ۷۹، ۸۴ - ۸۶، ۸۹، ۱۱۷، ۱۳۲، ۱۴۳، ۱۶۴، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۸۶، ۲۳۲، ۲۳۴ - ۲۳۷، ۲۴۱، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۷۶.
مشتاق اصفهانی: ۱۰۶، ۱۸۷.
مشکاة / مشکوة، سید محمد: ۱۴۵.
مشکوة (شاعر): ۱۸۷.
مصطفی قلی‌خان (حاجی) - اخوی شاطرباشی: ۲۱۸.
مطهری، محمدبن احمد بن مسلم: ۸.
مظفرالدین شاه قاجار: ۱۵۲، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۷۳.
معالج خان حکیم: ۳۱.
معاویة بن ابی سفیان: ۱۲۷.
معتزله: ۱.
معتمد بالله عباسی: ۱۸۱، ۱۸۲.
معتمدالدوله، منوچهرخان: ۱۰۷.
معتمدالموک (حکیم) ← علویخان شیرازی.
معصومعلی شاه دکنی: ۱۷۴.
معین‌الدین (مولا) محمد بن رضی‌الدین محمد (طیب): ۵۳، ۱۰۰.
معین‌الرعا، میرزا اسدالله: ۵۷.
مغربی، امیر رکن‌الدین محمد: ۱۸۴.
مغربی، شیخ محمود: ۱۸۴.
مفتاح، دکتر حسین: ۶۳.
مفلس ... (شاعر): ۲۰۷.
المقتدی (خلیفه) عباسی: ۵۳، ۵۴، ۲۲۰.
ملا ابراهیم (یهودی): ۱۶۳.
ملا پرویز (رومی): ۲۰۴.
ملا حبیب‌الله بن ملا حسنعلی: ۱۲.
ملا خسرو: ۲۳۸.
ملا سعد قطب‌الدین: ۱۹۶، ۱۹۸.
ملا سلام الله / نعمت‌الله: ۱۹۶، ۱۹۸.
ملا صدرا، حکیم محمدبن ابراهیم شیرازی: ۱۴۴، ۱۴۵.
ملا عبدالرحمان شیخ‌الاسلام: ۲۲۹.
ملا علی کتابفروش همدانی: ۵۸.
ملا فیروز بن ملا کاوس پارسى: ۲۴۷، ۲۴۸.
ملا کوزه هزال (همدانی؟): ۱۶۲.
ملا محسن ← قزوینی.
ملا محمدعلی کتابفروش: ۱۱۰، ۱۲۴.
ملا مظفرگنابادی: ۱۱۷.
ملا نجیبا: ۱۷۱.
ملک دینار غزی: ۱۸.
ملک، فهرست کتابخانه: ۹۴، ۱۲۲، ۱۳۰، ۱۹۲، ۲۶۷.
ملک محمد (ناگوری): ۱۸۴.
منتظم الدوله: ۲۴.
منجم باشی، ملا محمدعلی: ۲۲۹.
منجم باشی، میرزا امین: ۲۲۹.

- منجم‌باشی، میرزا عبدالغفار نجم‌الملک: ۲۲۹.
- المنجم: علی بن احمد: ۱۸۱.
- منزوی، احمد (فهرست فارسی / فهرست مشترک): ۶، ۷، ۱۵، ۱۸، ۲۴، ۲۶، ۲۹، ۳۲، ۴۱، ۴۳، ۴۶، ۴۹، ۵۳، ۵۸، ۶۰، ۶۱، ۶۴، ۶۷، ۶۹، ۷۶، ۸۴، ۹۳، ۹۷، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۵، ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۷، ۱۲۲، ۱۲۶، ۱۳۳، ۱۴۱ - ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۰۰ - ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۱۳، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۳۰، ۲۳۶، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۶.
- منشی الملک، میرزا مؤمن: ۴۵.
- مُنینی، شیخ احمد بن علی دمشقی: ۱۳۸.
- مؤتمن الملک اسحاق خان بهادر: ۲۴.
- الموسوی، ابوالقاسم بن محمد الطیب: ۲۴۳.
- موسوی، سید محمد بن میرزا محمدتقی طیب: ۲۱۳.
- الموسوی، محمدباقر بن محمدتقی: ۶۵.
- موسوی، محمدعلی بن محمدکاظم: ۶۱.
- موسوی، محمد مسیح (سید) طیب: ۳۰.
- موسوی، منصورعلی حسینی: ۱۵۹.
- موسی بن مهدی (یهودی): ۱۱۳.
- موسی الطیب ابن العلامة التنکابنی: ۶۹.
- مولوی، جلال‌الدین بلخی: ۹۱، ۱۷۲، ۱۷۷، ۲۱۸، ۱۸۸.
- مولوی، عبدالحمید: ۱۵۷.
- مهدوی، دکتر یحیی (- فهرست): ۱۰، ۱۲، ۱۲۹، ۲۳۰، ۲۶۷، ۲۷۶.
- المهندس، محمدبن خالد: ۱۸۲.
- میانجی، ملا محمدتقی سبط حاجی هادی: ۱۲.
- میدانی نیشابوری: ۲.
- میرآفتاب حکیم: ۳۱.
- میرخواند، سید محمد بن برهان‌الدین خواند شاه هروی: ۸۰ - ۸۲.
- میرداماد استرآبادی: ۲۶۹.
- میررحم علی زائر: ۲۱.
- میرزا آقا بن میرزا بزرگ (حاکم) قزوینی: ۲۱۸.
- میرزا ابراهیم طیب: ۱۷۰.
- میرزا ابوطالب شریف (متولی) ← اصفهانی، میرزا ابوطالب.
- میرزا احمد طیب (تهرانی): ۴۵.
- میرزا افندی، عبدالله اصفهانی: ۸، ۱۲، ۱۲۶.
- میرزا آغ بیک بن شاهرخ تیموری: ۵۰، ۱۵۰، ۱۶۸، ۱۷۰، ۲۳۹.
- میرزا بزرگ بن آقا خلیل بن میرزا جواد (- حکیم): ۳۳، ۴۴، ۴۵.
- میرزا حریف (شاعر): ۱۸۷.
- میرزا سلطان حیدر: ۲۰۷.
- میرزا سلیمان (جامع): ۲۰۷.
- میرزا سید حسین: ۱۴۷، ۱۴۸.
- میرزا سید مرتضی: ۱۴۸.
- میرزا عابدین: ۴۰.
- میرزا عبدالباقی ... ابن میرزا محمدباقر حکیمباشی: ۲۹، ۱۹۴، ۲۲۹.

- میرزا عبدالغفار (حکیم): ۴۵.
میرزا عبدالله خانسامان (نواب) ابوالمنصور خان بهادر جنگ: ۲۵.
میرزا عبدالوهاب مجتهد: ۲۱۲.
میرزا علی اکبر (تهرانی): ۴۵.
میرزا علی نقی: ۹۹، ۱۰۰.
میرزا غفار کمال: ۲۲۷.
میرزا کاظم (آقا) حکیم طبعی: ۱۵۶.
میرزا کریم کتاب الله: ۴۵.
میرزا محمد اسماعیل: ۶۱، ۲۱۷.
میرزا محمد بن حکیم مؤمن ← حسینی، محمد علی.
میرزا محمد تقی خان (طبيب): ۲۹، ۲۱۰.
میرزا محمد جعفر مجتهد: ۲۷۵.
میرزا محمد خان: ۱۲۰، ۲۰۸.
میرزا محمد شفیع بن میرزا سلیمان (جامع): ۲۰۸.
میرزا محمد علیخان (کربلائی): ۱۵۹.
میرزا محمد علی بن محمد کاظم کیمیائی: ۱۸۳.
میرزا محمود بن عبدالمؤمن: ۶۰.
میرزا مغل، ببر علی خان (حکیم): ۲۵، ۳۱.
میرزا نصیر طبیب: ۱۴۹.
میرزا هدایت الله: ۲۰۸، ۲۲۷ (کمال).
میرزا یحیی شیرازی: ۶۲.
میر صدرالدین محمد: ۲۰۷.
میر عبدالله حکیم: ۳۱.
میر عطاء الله (حکیم) جد حکیم مؤمن: ۴۵.
میر فضلعلی خان مختار: ۲۱.
میر کمالی، احمد: ۱۸۸.
میر محسن (کیمیائی): ۱۷۱.
میر محمد باقر مجتهد: ۲۰۸.
میر محمد مؤمن ← حکیم مؤمن.
میر مظفرالدین کاشانی ← شفائی (حکیم).
المیسنی، شیخ نورالدین علی بن عبدالعالی: ۲۷۱.
ن
الناجی، محمد شریف: ۱۷۷.
نادر شاه افشار: ۵۳، ۷۱.
ناصر خسرو: ۱۸۷.
ناصرالدین شاه قاجار: ۸۱، ۱۰۶، ۱۴۳، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۸۸، ۲۲۷، ۲۷۳.
ناصرالدین عبدالله وزیر (-خواجه): ۴۳، ۹۷.
ناطق ... (حنفی): ۱۳.
ناظم، اسماعیل: ۳۴.
ناظم الاطباء، میرزا علی اکبر خان نفیسی: ۱۵۵.
ناگوری، شهاب الدین عبدالکریم هندی (-حکیم): ۲۴۳، ۱۸۵، ۱۸۴، ۲۷، ۲۶.
نایب الصدر: ۴۵.
نائی (شاعر): ۱۸۷.
نائینی، محمد بن میرزا عبدالرحیم شیخ الاسلام: ۸۰.
نجم آبادی، دکتر محمود (فهرست طبّی): ۱۹، ۲۰، ۳۳، ۳۶، ۴۶، ۴۹، ۶۷، ۷۱، ۹۵، ۱۵۴.
نجم الدوله، ابن آخوند ملاعلی محمد اصفهانی: ۱۵۶، ۱۶۲، ۱۸۶.
نجم الدین ابوالحسن محمد بن حسن علوی: ۲۲۹.
حسینی: ۸، ۶۹.

- نجیب سمرقندی ← سمرقندی، نجیب الدین.
 نذیر احمد (فهرست): ۲۱۲.
 نراقی، ملا مهدی: ۲۳۵.
 نرگس خانم بنت نجف مرر کزانی (؟): ۷۸.
 نصرت قوچانی، میرزا (دکتر) علی نقی خراسانی
 حفظ الملک تهرانی: ۱۳۶، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴ -
 ۱۵۸، ۲۰۴ - ۲۰۵، ۲۲۷ - ۲۲۹، ۲۶۹.
 نصرآبادی (- تذکره): ۱۲.
 نصرالله حسینی: ۹۳.
 نصرالله الطوسی: ۸۸.
 نصرت (شاعر): ۱۸۷.
 نصرت، سرهنگ دکتر عزیزالله خان: ۱۵۵، ۱۵۶،
 ۱۵۸، ۲۷۰.
 نصرت، دکتر عزت: ۱۵۶، ۲۷۰.
 نصیر خراسانی (میرزا): ۱۰۶.
 نصیری، دکتر: ۲۲۵.
 نظام الدین علی (حکیم): ۱۰۰.
 نظام علیشاه: ۱۷۴.
 نظام معتزلی: ۲۶۶.
 نظامی گنجوی: ۱۸۷، ۲۰۷.
 نظیری نیشابوری: ۱۸۷.
 نفیسی، برهان الدین نفیس بن عوض کرمانی: ۴۹ -
 ۵۰، ۶۶، ۱۳۱، ۱۵۰، ۱۶۸، ۲۲۹، ۲۳۹،
 ۲۴۳.
 نفیسی، سعید: ۷۵، ۷۶.
 نواب بخت النساء خانم بنت قاسم علیخان بهادر:
 ۲۲.
 نواب حسین علی خان حکمران: ۷۹.
 نواب سلطانه علی خان بهادر: ۲۲.
 نواب علی ابراهیم خان: ۲۱.
 نواب محمدعلی خان (بهادر جنگ) ابن
 مدارالدوله قاسم خان: ۲۲، ۲۴، ۹۸.
 نوایی، امیر علیشیر نظام الدین جغتائی هروی:
 ۵۸، ۱۲۳، ۱۲۴.
 نوائی، عبدالحسین: ۴۴.
 نوبه خانم بنت کربلاهی محمد لره رودی: ۷۸.
 نورجهان بنت محمد مهدی: ۲۲۵.
 نورالدین محمد (برادر) منصور بن محمد ...
 الیاس (شیرازی (طبيب): ۱۹۶، ۱۹۸.
 نورعلیشاه اصفهانی نعمة اللهی، محمدعلی بن
 عبدالحسین (فیض علیشاه) بن ملا
 محمدعلی تونی: ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۶،
 ۱۸۷.
 نوری، شیخ فضل الله: ۸، ۶۵.
 النوری، محمد ابراهیم: ۶۲.
 نوین رنگرز، حسین: ۳۶.
 نهاوندی، میرزا بابا: ۲۱۸.
 نهاوندی، میرزا مهدی: ۱۹۹.
 النهدی، ابو جعفر محمد بن خاقان (راوی): ۲۵۳.
 نیازی، احمد میرزا (شاعر): ۸۰.
 نیرالملک، جعفر قلیخان بن رضا قلی خان هدایت:
 ۱۵۸.
 نیشابوری، آغا حسن خان بن نواب محمد
 علیخان: ۲۲.
 نیشابوری، ابوبکر محمد بن عبد الله عباسی: ۲۶۱.
 نیشابوری، مولا لطف الله: ۲۱۸.

و

- واحدی نیشابوری: ۲.
وحشی بافقی: ۱۸۷، ۲۰۷.
ورمزیاری، ابراهیم (همدانی): ۷۸.
وزیرالممالک آصف الدوله میرزا یحیی خان بهادر
(نواب): ۲۶.
وزیرالممالک ابوالمنصور خان بهادر جنگ: ۲۷.
وزیرالممالک شجاع الدوله میرزا (نواب): ۲۴.
وصال شیرازی: ۱۰۶، ۱۸۷.
وفای شلمایی: ۱۸۸.
وود، سی. آ. (انگلیسی): ۸۷.

ه

- هاتف اصفهانی، سید احمد: ۷۹، ۸۰، ۱۰۶، ۱۸۷.
هادی (- آقا) حکیم: ۴۵.
هارون الرشید عباسی: ۱۶۴.
هاشمی، سید محمد بن محمود: ۷۸.
هدایت، رضا قلی خان: ۸۱.
هدایت شیرازی (حکیم): ۹۹.
هرتفرد انگلیسی: ۶۷.
هرمس: ۱۷۲، ۱۸۲.
هروی، محمد بن یوسف (طبيب): ۱۸، ۲۵، ۳۰،
۱۴۲.
هروی، یوسف بن محمد (طبيب): ۱۴۲، ۱۴۳،
۲۰۱.
هزار جریبی، محمدحسن: ۳۳.
هلال اردبیلی (طبيب): ۱۰۱.
هلال جغتائی: ۱۸۷.
همای شیرازی: ۱۸۷، ۱۸۸.

همایی، جلال الدین: ۱۰، ۱۲.

- همدانی، آخوند ملا محمدحسن مختارانی: ۱۸۷.
الهمدانی، احمد بن محمد (راوی): ۲۵۵ - ۲۵۹.
همدانی، محمد بن استاد میرزا (وکیل): ۷۸.
همدانی، محمد بن موسی سمان: ۲۵۴.
همدانی، میرزا نصیرا: ۲۰۸.
هندی / هندوان: ۲۲، ۳۴، ۱۱۲، ۱۶۵، ۱۷۶،
۱۸۴، ۱۹۳، ۲۰۷، ۲۷۳.
الهوری، شیخ نصر: ۹.
هیرشیرگ: ۸۷.
هیل، ک. آ. (انگلیسی): ۸۷.

ی

- یاسمی، رشید: ۳۶.
یزدگرد ساسانی: ۸۰، ۸۱، ۲۴۸.
الیزدی، ابوطالب ابن حاجی حسین الطیبی: ۲۳۹.
یزدی، احمد بن عباس بن علی (کاتب): ۲۴۱.
یزدی، سید طاهر طیبی: ۲۷.
یزدی، عبدالغنی بن حاج ملا عبدالعلی: ۲۰۷.
یزدی، دکتر غلامحسین حافظ الصخی: ۲۱۲.
یزدی، محمد مفید مستوفی: ۲۷۳.
یزدی، ملا عبدالخالق بن عبدالرحیم مشهدی: ۹۱.
یزدی، نجم الدین (ملا) عبدالله بن شهاب الدین
حسین شاه آبادی: ۵۱.
یغمای جندقی: ۱۸۸.
یوسف و زلیخا: ۴۵، ۸۰، ۹۰، ۱۲۶.
یوسفی، حسن / مسعود: ۵۰.
یونانی: ۱۸، ۳۴، ۱۱۲، ۱۶۰، ۱۷۶، ۱۸۱، ۱۸۲.
یهودی: ۱۸۸، ۲۲۳.

فهرست امکنه و کتابخانه‌ها

آستان قدس رضوی: ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۷۳.	اوغلبک: ۱۵۱.
آمل: ۵۰.	ایران: ۳۲، ۳۵، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۵۲، ۵۵، ۵۷، ۶۲، ۶۳، ۶۸، ۷۱، ۷۹، ۹۵، ۹۷، ۱۱۰، ۱۱۶، ۱۳۸، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۹، ۱۸۲، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۱۱، ۲۳۲، ۲۴۵.
ادینبورگ: ۱۸۴.	اردبیل: ۹۲.
اروپا: ۳۸، ۴۴، ۵۲، ۶۲، ۶۳، ۶۸، ۷۱، ۷۲، ۸۷.	۲۶۰، ۲۶۱، ۲۷۳، ۲۷۴.
۹۵، ۱۱۰، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۱۱، ۲۲۵، ۲۲۸.	ایلوند (بورود): ۱۰۲.
۲۷۳.	
اسپانیا: ۳۷.	باب الطوقچی (اصفهان): ۶۵.
استانبول: ۱۳۰، ۲۰۳.	بالابنی (قریه): ۸۳.
استرآباد: ۱۶۲.	بجنورد: ۲۲۵.
اسلام‌آباد (پاکستان): ۲۱.	بخارا: ۲۴۹، ۲۶۵.
اشرف (مازندران): ۱۵۳، ۲۲۸، ۲۷۴.	برسیکا: ۳۸.
اصفهان: ۱۲، ۴۴، ۶۲، ۶۵، ۸۴، ۱۱۰، ۱۳۰، ۱۴۴.	بصره: ۲۶۱.
۱۷۸، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۱۷، ۲۲۲ - ۲۲۴.	بغداد: ۴۷، ۱۶۴، ۱۶۵.
۲۶۹، ۲۷۴.	بلخ: ۴۳، ۱۹۵.
اصفهد کلاته: ۸۳.	بمبئی: ۵۴، ۵۵، ۶۶، ۶۷، ۷۱، ۱۱۷، ۱۳۵.
اکس: ۲۰۶.	۱۴۳، ۲۲۵، ۲۴۸.
اکسفرد: ۴۲.	بولاق (مصر): ۹، ۱۲۵، ۱۳۸.
اوجین (مالوای) هند: ۲۷، ۲۷۴.	بیروت: ۷۲، ۸۴، ۹۵.
اوده (هند): ۱۹۳.	بیمارستان ابن سینا (تهران): ۱۵۶.

- بیمارستان بروسه (پاریس): ۱۳۳.
 بیمارستان شاپور: ۱۹۸، ۲۸.
 بیمارستان عضدی (بغداد): ۱۴۶، ۵۳.
 پاریس: ۱۳۳، ۱۱۰، ۹۵، ۴۴.
 پتنه هندوستان: ۳۷.
 تبت: ۲۲۵.
 تبریز: ۲۴۱، ۲۳۵، ۱۴۹، ۱۱۶، ۸۳، ۷۱، ۶۳، ۴۶.
 ترکیه (- مخطوطات): ۱۵، ۱۹، ۳۲، ۵۱، ۵۴، ۷۳، ۸۷، ۹۴، ۱۲۶، ۱۲۹، ۱۳۰.
 ۲۵۰، ۲۰۳.
 تفتازان: ۲۳۳.
 تفرش: ۱۴۷ - ۱۴۹.
 تهران (← طهران): ۵۷، ۵۵، ۴۶، ۴۱، ۳۶، ۳۵، ۳۶، ۶۷، ۸۳، ۸۴، ۸۹، ۱۱۶، ۱۳۰، ۱۴۳، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۷۰.
 ۱۸۴، ۱۹۴، ۲۰۹، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۳۵.
 جامع کبیر عباسی (اصفهان): ۱۲.
 جبال: ۸۴.
 جرجان: ۲۴۶، ۲۴۴، ۲۲۱.
 جرجانیه: ۲۳۲.
 جمال‌آباد: ۱۴۷، ۱۴۸.
 جوباره (اصفهان): ۲۲۳.
 چین و خطا: ۲۰۲.
 الحسینیه (قصبه): ۱۶.
 حلب: ۸۴.
 حله (عراق): ۱۷۱، ۱۸۱، ۲۷۱.
 حیدرآباد دکن: ۳۸.
 خراسان: ۱۱، ۵۷، ۸۴، ۱۵۴، ۲۱۴، ۲۱۸، ۲۴۹، ۲۷۴.
 خطا و چین: ۲۰۲، ۲۲۵.
 خوارزم: ۲۳۲.
 دارالشفاء شیراز: ۱۹۵.
 دارالکتب الظاهریه (دمشق): ۱۷، ۵۱، ۵۴، ۸۶، ۸۸، ۱۱۶، ۲۴۳، ۲۵۰.
 دانشکده پزشکی (تهران): ۱۳۰، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۲۲.
 دانشگاه استانبول: ۱۳۰.
 دانشگاه اصفهان: ۱۳۰.
 دانشگاه بوعلی سینا (همدان): ۴۲، ۱۵۲، ۱۵۴، ۲۷۰، ۲۲۲، ۱۵۶.
 دانشگاه تهران (- کتابخانه مرکزی): ۱۴، ۱۵، ۲۹، ۷۶، ۱۳۰، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۸۴، ۱۹۴، ۲۰۹، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۷۳، ۲۷۴.
 دانشگاه علیگره (هند): ۱۹۷.
 درسدن (آلمان): ۸۷.
 دکن (هند): ۳۸، ۶۵، ۱۶۳.
 دمشق: ۸۴.
 دهلی: ۴۴، ۴۹، ۱۱۰، ۱۳۵، ۲۰۴.
 دیارجان: ۵۳.

- دیلمان: ۱۳۸، ۱۹۴. ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۷۳.
- رشت (- کتابخانه): ۵. عباس آباد (اصفهان): ۲۲۳.
- روسیه: ۲۰۶. عراق: ۴۸، ۲۲۴.
- روم (عثمانی): ۲۶۰. عراق عجم: ۵۵.
- ری: ۲۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۲۲۵، ۲۷۶. عکاظ: ۱۲۸.
- ساوه: ۱۶۲. عموریه: ۱۸۱، ۱۸۲.
- سبزوار: ۱۸۹. غارنپور (هند): ۱۵۹.
- سمرقند: ۴۳، ۵۰، ۱۵۰، ۱۶۸، ۱۷۰، ۲۱۶. غجدوان: ۲۳۲.
- سیستان: ۴۵. غزنین: ۱۸۴.
- سیسلی: ۳۸.
- شام: ۸۴، ۱۷۷. فارس: ۴۸، ۸۴، ۱۹۸، ۱۹۹.
- شاهجهان آباد: ۲۲، ۴۹. فرانسه: ۱۳۶.
- شبهتر (جیستر): ۶۳. فرح آباد (گیلان): ۲۲۱.
- شروان: ۱۹۲. فرنگستان: ۲۰، ۶۵، ۱۳۶، ۱۵۲.
- شمیران (تهران): ۳۲. فیض آباد (هند): ۲۱، ۲۳، ۵۷.
- شیراز: ۶۲، ۱۴۳، ۱۹۲، ۱۹۴ - ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۱۷. قاهره: ۱۱، ۸۴، ۸۶، ۲۳۷.
- شیکاگو: ۸۷. قره داغ: ۵۶.
- طبرستان: ۸۴. قزوین: ۱۲، ۵۱، ۵۲.
- طرشت (ری): ۲۰، ۱۶۱، ۲۷۶. قلوقلدر: ۱۱۱.
- طفوف (- واقعه): ۲۴۱. قم: ۱، ۱۴۹، ۲۴۵، ۲۶۵.
- طهران: ۱۰، ۱۶، ۱۹، ۳۳، ۴۵، ۴۸، ۵۰، ۵۶، ۵۹، ۶۴، ۶۵، ۷۱، ۷۸ - ۸۰، ۸۸، ۱۱۷، ۱۳۷. قندهار: ۲۷۴.
- ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۳، ۱۶۴. قوچان: ۱۵۴.
- ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۱۷، ۲۲۹، ۲۳۴، ۲۳۷. کاشان: ۲۷۴.
- کانپور: ۵۰، ۵۲، ۱۳۵، ۱۴۲، ۱۸۶.

- کتابخانه آستان قدس رضوی: ۱۰۴، ۱۹۲. کربلا: ۱۵، ۲۱.
- آصفیه (هند): ۵. کرخ (بغداد): ۴۷.
- اسکوریال (اسپانیا): ۳۷. کردستان: ۲۱۸.
- اعتماد الدوله (همدان): ۶۸. کردوی (شمیران): ۳۲.
- بادلیان (اکسفر): ۴۲. کرمان: ۵۰، ۱۵۰، ۱۶۸.
- بانکپور (هند): ۶، ۳۷. کرمانشاه: ۲۱۸.
- بایسنقری: ۲۱۴. کشمیر: ۴۶، ۶۴.
- الثمانینی - شریف مرتضی (نجف): ۴۷. کلکته: ۱۹، ۳۵، ۳۶، ۵۵، ۷۱.
- چستریتی (انگلیسی): ۳. گجرات: ۱۸۴.
- خیام: ۸۱. گرگان: ۸۴.
- راغب پاشا (ترکیه): ۱۲۹. گیلان: ۴۵، ۸۳.
- رامپور (هند): ۱۲۹.
- سلطان الحکماء: ۲۴۵.
- سلطنتی (هرات): ۹۶. لاهور: ۴۹، ۶۶، ۷۱، ۸۶.
- شاپور (بغداد): ۴۷. لاهیجان: ۴۵، ۱۹۴.
- شیخ صفی‌الدین اردبیلی: ۴۰. لکهنو: ۲۱، ۲۲، ۵۰، ۶۶، ۶۷، ۱۳۵، ۱۴۱، ۱۷۰.
- مجلس شورای (تهران): ۱۴، ۵۰، ۷۶. ۱۸۶، ۲۳۴.
- ۱۰۳، ۱۴۴، ۱۵۸، ۱۹۱، ۲۷۳. لندن: ۱۸، ۴۱، ۶۷.
- مرعشی (قم): ۱، ۳، ۵، ۲۶۵. لیبزیک: ۱ (کتابخانه دانشگاه): ۴۹، ۷۷، ۸۷.
- ملک (تهران): ۳، ۵، ۴۰، ۱۳۰، ۱۹۱. لیدن (هلند): ۸۶.
- ۲۴۳.
- ملی (تهران): ۳، ۵، ۹۶، ۲۴۳، ۲۷۴. مازندران: ۸۳، ۱۵۳، ۲۲۸، ۲۷۴.
- ۲۷۵. مدرسه آقا حمد خواجه (تهران): ۱۴۷، ۱۴۸.
- میر ابراهیم امجد: ۵. مدرسه حاج ملا صالح (قزوین): ۵۲.
- ولکام (لندن): ۴۱. مدرسه دارالفنون: ۱۵۴ - ۱۵۸، ۱۶۶، ۲۲۸، ۲۲۹.
- هامبورگ: ۲۱۲. مدرسه سپهسالار: ۱۸۹.
- هشتاد هزاری (← الثمانینی). مدرسه شاهزاده محمود (نهاوند): ۱۲۱.
- کراچی: ۶۷. مدرسه العلامه (مکه): ۱.

مدرسة المعصومه (قم): ۲۴۵.	ورارود (= ماوراءالنهر): ۸۴.
مدینه: ۵۹.	ونیز (ایتالیا): ۳۸، ۸۵.
مريضخانه دولتی (تهران): ۱۵۵، ۲۲۹، ۲۷۰.	
مسکو: ۱۲۴.	هامبورگ: ۲۱۲.
مشهد: ۷۸، ۱۰۴، ۱۴۹، ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵، ۲۰۱، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۹.	هرات: ۴۲، ۹۴، ۹۶، ۱۶۱، ۱۶۲، ۲۰۸، ۲۱۷، ۲۳۲.
مصر: ۸۴، ۸۷، ۹۵، ۹۷، ۱۲۱، ۱۷۷، ۲۵۴.	همدان: ۳۵، ۶۸، ۷۸، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۶۲، ۱۶۹، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۷۰.
معهد المخطوطات (قاهره): ۱۳۰.	هند: ۲۰، ۲۱، ۲۳، ۲۷، ۳۲، ۳۵، ۳۷، ۴۲، ۴۴، ۵۲، ۶۲، ۶۵، ۶۶، ۶۸، ۷۱، ۸۷، ۹۵، ۱۱۰، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۴۵، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۷۸، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۷، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۲۵، ۲۳۲، ۲۳۷، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۶۱، ۲۷۳، ۲۷۶.
مکه: ۱، ۹، ۱۶، ۵۹، ۱۲۸.	
موزه بریتانیا: ۱۲۹، ۱۹۲.	
موصل: ۸۴، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۹.	
میلان (قریه): ۱۳۸.	
ناگور (هند): ۱۸۴.	
نائین: ۸۰.	
نجف: ۴۷، ۴۸، ۸۶، ۱۶۹، ۲۶۱.	یزد: ۲۷۳.
نروژ: ۲۰۶.	یزدجرد: ۲۱۱.
نهایند: ۱۲۱.	یونان: ۱۸۲.
نیشابور: ۸۴.	

ع

فهرست موضوعی و مصطلحات

- آداب دینی: ۱۸۹ - ۱۹۰.
- آل زنان: ۷.
- ابطال سحر: ۷.
- اجنه و شیاطین: ۷.
- احکام نجوم: ۷، ۱۰۲، ۱۲۶.
- اختیارات ایام: ۷.
- اخلاقیات: ۶۷، ۱۶۰، ۱۸۹.
- ادب و بلاغت: ۲۳۲، ۲۳۷.
- ادعیه: ۳، ۶؛ ادعیه و اعمال: ۵۸ - ۵۹؛ ادعیه سجاده: ۸، ۲۱۰؛ ادعیه شیعی: ۶۹؛ ادعیه علاجی: ۶۱؛ ادعیه و طلسمات: ۱۵۱ - ۲؛ ادعیه و عزائم: ۴۵، ۱۰۷ - ۱۰۸؛ ادعیه متفرقه: ۱۰۲ - ۱۰۳.
- ادویه ← داروشناسی.
- ادویه مفرده و مرکبه: ۱۰۳ - ۱۰۵، ۱۲۰، ۲۰۹.
- اربعون حدیثاً: ۴.
- ارواح خبیثه: ۷.
- اسب شناسی: ۱۰۹.
- استخارات: ۷.
- اسرار حروف: ۶.
- اسطرلاب: ۹۶ - ۹۷.
- اصحاب کهف: ۲۵۸.
- اصول فقه: ۷۴، ۲۳۳، ۲۳۵.
- اعمال و عبادات: ۷۰، ۲۶۲.
- اکسیرات ← کیمیا.
- امتزاج حروف: ۶.
- اوزان و مقادیر: ۳۳ - ۳۴.
- باهنامه: ۶۰، ۹۲.
- بجربهنک (تنباکو): ۲۰.
- بهداشت: ۱۰۳ - (غذائی) - ۱۰۵، ۲۰۴ - (پزشکی) - ۲۰۵، ۲۱۷ (مسافر).
- بیماری شناسی: ۵۳، ۲۰۰، ۲۰۶. (← اسباب و علامات).
- پاتولوژی: ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۷، ۲۲۸.
- پزشکی: ۲۰، ...، ۱۷۰، ۱۸۳،
- - امزجه: ۱۲۵.
- - تشریح: ۱۶، ۱۷، ۴۸ - ۴۹.
- - خوراکی: ۱۰۳ - ۱۰۵.
- - دعائی: ۵ - ۶، ۶۱.

..... - فوریت‌ها: ۹۵.	تصوّف: ۱۲.
..... - قریادین: ۱۴.	تعاوید: ۷.
..... - مسافرت: ۶۱، ۲۱۷.	تعبیر خواب: ۷.
..... - مجموعه: ۴۸-۵۱، ۹۴-۹۵، ۱۱۱-۱۱۳، ۲۰۰ - ۲۰۳، ۲۱۲ - ۲۱۶.	تعزیه اهل بیت: ۲۵۸.
..... - منظومه: ۱۴۲، ۱۸۴، ۲۰۱.	تفسیر قرآن: ۱-، ۴۶، ۱۰۸، ۱۲۸.
..... - نسخه‌ها: ۹۸.	تقویم - معرفت: ۱۱۷.
..... - نظری و عملی: ۶۸، ۸۵، ۱۸۵ - ۱۸۶.	تنباکو / توتون: ۲۰.
..... - نوین: ۱۶۶، ۲۲۷ - ۲۲۹.	تومان (- بهای آن): ۵۸.
..... - واژه‌نامه: ۱۸، ۳۴-۳۵، ۵۲، ۱۱۹، ۲۴۹.	جزّاحی: ۱۶.
..... - همگانه: ۳۲، ۳۷، ۴۱، ۴۲، ۴۴، ۶۶.	جغرافیا: ۵۶ - ۵۷.
۷۲، ۷۵، ۹۸، ۱۱۵ - ۱۱۶، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۹ - ۱۴۱، ۱۵۰ - ۱۵۳، ۱۵۶ - ۱۵۸، ۱۶۱ - ۱۶۴، ۱۶۸، ۱۹۰ - ۱۹۱، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۱۷، ۲۲۲، ۲۲۶، ۲۳۰ - ۲۳۱، ۲۳۹، ۲۴۲ - ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۹ - ۲۵۱، ۲۶۷ - ۲۶۸.	جن و پری: ۱۵۱، ۱۷۸.
	جنگ اشعار: ۱۸۷، ۲۰۷.
	چای: ۲۰ (خواص)، ۲۲۴ (خطائی)
	چشم پزشکی: ۸۶-۸۸، ۱۱۳-۱۱۵، ۱۳۳ - ۴، ۲۱۵-۲۱۲، ۱۵۷، ۱۴۶.
	چوب چینی: ۱۱۱ - ۱۱۲، ۲۲۴.
تاریخ: ۷۱ (افشاریه)، ۸۰ - ۸۲ (عمومی)، ۱۳۷ (غزنویان)، ۲۲۵ (عمومی)، ۲۷۳ (- ترتیبی شاهان ایران).	چهل حدیث: ۴.
تدبیر مسافر: ۶۱، ۲۱۷.	حدیث شناسی: ۲۶۳.
تدبیر منزل: ۱۶۰.	حدیث شیعی: ۴، ۸۸، ۲۴۸، ۲۵۲ - ۲۶۴.
تذکره شاعران: ۸۴، ۵۵.	حروف جمل: ۱۷۲.
ترکیب طبایع: ۶.	حروف سحری: ۷.
تزویج و نکاح: ۱۲۱.	حکمت: ۱۲، ۱۴۴ (- الاهی)، ۱۶۰ (- عملی)، ۲۶۴ - ۲۶۷ (- طبیعی).
تسخیر قلوب: ۷.	حنفی - فروع فقهی: ۱۲ - ۱۳.
تشریح بدن: ۱۶، ۱۷، ۴۸-۴۹.	

- خطوط مرموزه: ۱۱۲. سیمیا: ۱۷۱، ۱۷۷، ۱۷۸.
- خوابنامه: ۱۲۶. شریعت: ۱۶.
- خواص: ۷. شعر ترکی: ۱۲۳ - ۱۲۴.
- داروشناسی: ۱۴، ۲۱، ۳۳، ۳۴، ۳۸، ۴۴، ۵۲، شعر عربی: ۱۲۷.
- ۶۷، ۷۰، ۷۲، ۹۴، ۹۸ - ۱۰۱، شعر فارسی: ۳۶، ۷۹-۸۰، ۸۹، ۱۰۶-۱۰۷، ۱۳۳، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۹ - ۱۲۱، ۱۳۲، ۱۸۷ (جُنگ)، ۲۰۷، ۲۳۶.
- ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۴۹، ۱۵۰، شیعی (امامی): ۶، ۲۲.
- ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۵ - ۱۶۷، ۱۸۸، شیعی، حدیث: ۸۸، ۲۴۸، ۲۵۲-۲۶۴.
- ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۹، ۲۲۰، ۲۳۸، شیعی، فقه: ۴۷، ۷۳، ۲۴۰.
- دانشنامه پزشکی: ۳۷. شیمی: ۱۳۷ (دارویی)، ۱۵۷، ۲۶۹ - ۷۰ (نوین).
- دانشنامه شیعی: ۹. صرف و نحو: ۷۹.
- درمان شناسی: ۱۹۰. (← علاجات). دلالت بروج: ۷.
- دواسازی: ۱۳۶ - ۷، ۱۵۶. طالع نامه: ۷ (فال)، ۱۰۲.
- رباعیات طبّی: ۱۴۲، ۱۴۳، ۲۰۱. طبیعیات: ۹۶، ۱۴۴، ۱۷۵ (عناصر).
- رجال شناسی: ۲۷۰ - ۲۷۲. طلسمات: ۷، ۱۸۲.
- رمضان - سفر: ۲۶۴. عبادات و اعمال: ۵۸ - ۵۹.
- ریمیا: ۱۷۸. عرفان: ۱۰ (نظری)، ۶۳، ۱۲۲ (نظری)، ۱۳۳.
- زندقه و زندیق: ۱۷۸. ۱۴۳، ۲۱۸ (مناجات).
- زهرشناسی: ۱۱۱. عریضه به ائمه: ۷.
- ستاره شناسی، ابزار: ۹۶. عزاداری حسینی: ۱۶.
- سعود و نحوس: ۷. عزایم و رقیات: ۷.
- سلسله الذهب (حدیث): ۲۶۱. عقل نظری: ۱۱.
- سیاست مدن: ۱۶۰. عقود و ایقاعات (فقه): ۱۱۸.
- عقیده و عمل (شیعی): ۲۶۱ - ۲۶۲. علم الدرايه: ۲۶۳.

- علوم خفیه و جلیه: ۱۷۲، ۱۷۸.
- لیمیا: ۱۷۸.
- فتاوی فقہی: ۱۲-۱۳.
- مثنوی‌های جامی: ۸۹.
- فرهنگ دارویی: ۱۰۱، ۱۱۹.
- مربعات: ۷ (وفقی)، ۶۱ (سحری).
- فرهنگ کیمیایی: ۱۷۲.
- مصائب آل عبا: ۹۱.
- فرهنگ لغات: ۹، ۱۴۷.
- معانی و بیان: ۲۳۲ - ۲۳۳، ۲۳۷.
- فقه، اصول: ۷۴، ۱۸۶، ۲۳۳، ۲۳۵.
- معدنیات: ۱۷۸، ۱۷۹.
- فقه شیعی: ۴۷، ۷۳، ۲۴۰.
- معرفت: ۱۰ (نفس)، ۱۱ (حق).
- فقه، عقود (صیغ): ۱۱۸.
- مفردات ادویه: ۱۸، ۱۹، ۳۴، ۹۴، ۱۱۹.
- فقه، فروع: ۱۲-۱۳.
- منطق: ۵۱، ۹۶، ۱۲۴، ۱۴۴ - (کبری و صغری) -
- فلسفه، مجموعه: ۱۴۳-۱۴۶.
- ۱۴۵، ۲۷۵.
- فوریت پزشکی: ۹۵.
- منظومه طبی: ۱۸۴.
- مواظ دینی: ۷۸.
- میمر (= بیان): ۱۲۹.
- قحطی ۱۲۸۸ (ه ق): ۲۰۲ - ۲۰۳.
- قربادین (= دارونامه): ۱۴، ۲۱-۲۳، ۲۸، ۳۳، ۳۴، ۳۹، ۴۴، ۹۴، ۱۰۱، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۳۵، ۱۵۳، ۱۵۸-۱۵۹، ۱۶۷، ۱۹۵، ۲۲۸.
- نجوم (← ستاره‌شناسی): ۹۶، ۱۱۶ (هیئت).
- نحو عربی: ۷۷ (منظوم)، ...، ۱۶۹، ۲۴۵.
- نفس (- معرفت): ۱۰ و ۱۱.
- نوحه قاسم: ۱۸۷.
- قلعه یاسین (- طلسم): ۷.
- کلام - الاهیات: ۲۶۸.
- کله سز (= علوم خفیه): ۱۷۸.
- کیشنامه (آذر کیوان): ۲۴۷ - ۲۴۸.
- کیمیائی: ۱۱۳، ۱۷۱ - (مجموعه) - ۱۸۳، ۱۷۲.
- کیمیا: ۱۷۸.
- هیئت و نجوم: ۲۰۳ - ۲۰۴.
- واژه‌نامه: ۸۳ (تازی به فارسی)، ۱۴۷ - ۱۴۹.
- واژه‌نامه، ۱۸۳ - (مجموعه) - ۱۸۴.
- گاه‌شناسی: ۱۱۷.

DESCRIPTIVE CATALOGUE OF MANUSCRIPTS

in

The Central Library of Bü'ali Sina University

(Hamadān)

By

Parviz Azka'i

Vol. I

الفهرس الوصفى للمخطوطات

فى

المكتبة المركزية بجامعة بوعلى سينا

(همدان)

الفه

پرویز اذکائی

الجزء الاول

۲۰۰۹/۱۴۳۰